1. ΒθΔιαΦ333

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Καλλιόπη Παυλή

Ο ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ

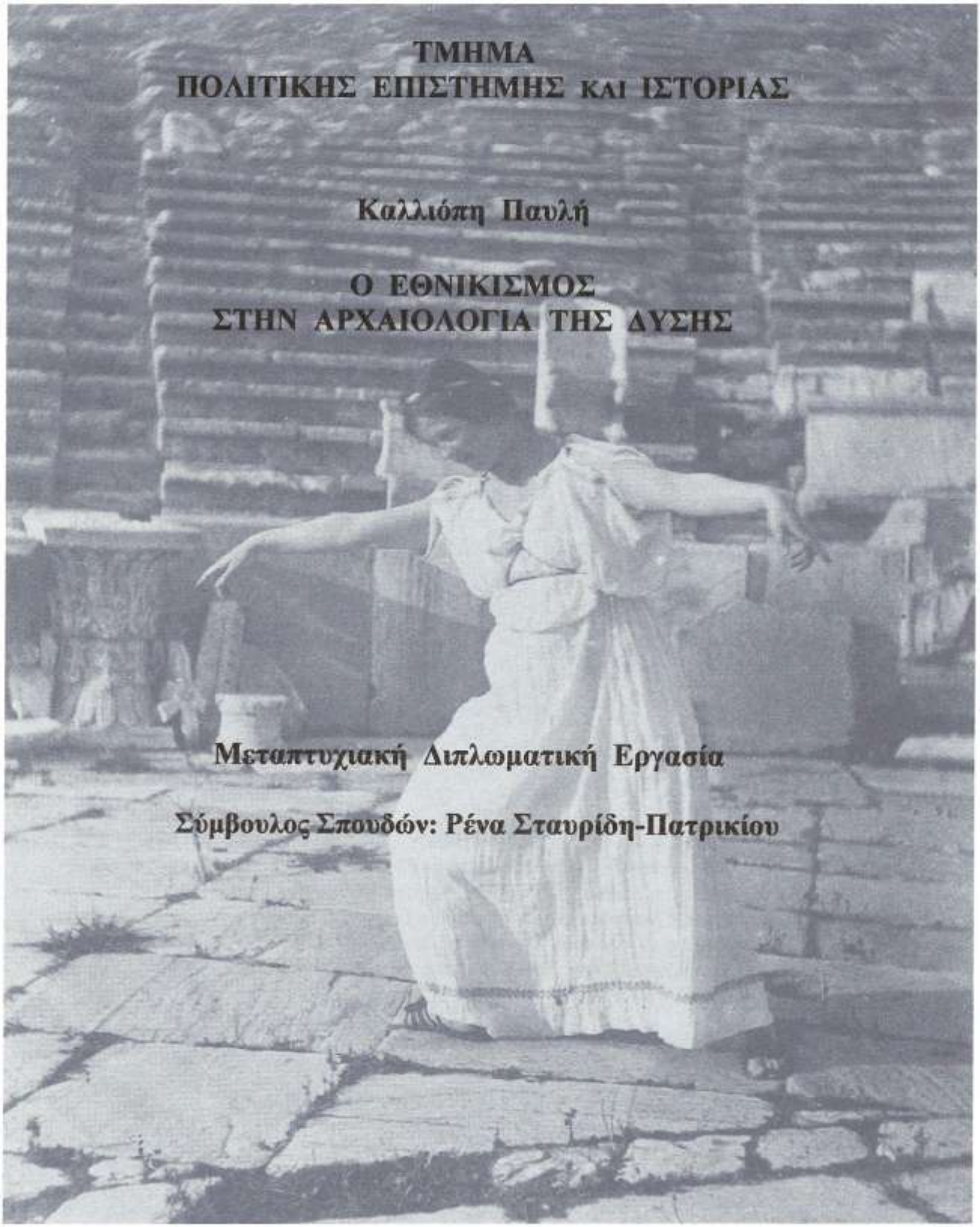

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Σύμβουλος Σπουδών: Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου

Αθήνα - Φεβρουάριος 2008

Εξώφυλλο:
Αθήνα, 1903. Η Αμερικανίδα Isadora Duncan (1877-1927), λάτρης του ελληνικού μύθου, χορεύοντας στο θέατρο του Διονύσου με κινήσεις αντεγραμμένες από σχέδια αρχαιοελληνικών αγγείων. Το ίδιο έτος είχε διατυπώσει στο Βερολίνο το λόγο που έμεινε γνωστός ως «χορός του μέλλοντος», σύμφωνα με τον οποίο η τέχνη της θα έπρεπε στο εξής να προσανατολιστεί
στα αρχαιοελληνικά πρότυπα: φυσικότητα και ελευθερία.

Ο ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ

Αρχαιότητες και μνημεία: η ιδεολογικοπολιτική σχέση στην εθνογένεση και το νεοελληνικό Παράδειγμα

My attitude is: Dear History,
We must rewrite you
to believe you.
Michael Jokertt
(1st Athens Biennial 2007)

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Έθνος και ο Εθνικισμός σε επανεξέταση ……..…….4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ιδεολογίες που οδήγησαν στην εθνογένεση

1.1. Ο *πολιτισμός* ως έννοια πριν και μετά τον Mirabeau……..…….....11

1.2. Η έννοια *κουλτούρα* στο γερμανικό Διαφωτισμό……..…….…….……15

1.3. Ο ρόλος του *Ρομαντισμού* στην εθνογένεση……...……..……17

1.4. Ο *φυλετισμός* ως ιεραρχία και ως εξέλιξη…….……...20

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Πολιτικοποιώντας το παρελθόν: ο ρόλος της αρχαιολογίας στην εθνογένεση

2.1. Η κατάκτηση της μνήμης και του εδάφους…….....**.....**28

2.2. Η αλληλεξάρτηση αρχαιολογίας και πολιτικής στην εθνογένεση. Το Παράδειγμα των δυτικοευρωπαϊκών κρατών…….....34

2.3. Η πολιτική κηδεμονία της μεσανατολικής αρχαιολογίας……....69

2.4. Η σημασιοδότηση της αρχαιότητας στο νεοελληνικό ιδεώδες και η εν Ελλάδι συνάφεια αρχαιολογίας και πολιτικής.……..…...……..….83

2.4.1. Η αρχαιολογία της ιδεολογίας στον Schliemann και τον Evans …….……..…119

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

«Ευρωκεντρισμός», ένα παλιό και νέο δόγμα

3.1. Η κληρονομιά του «ευρωκεντρισμού» στην αρχαιολογία …….……..….131

3.2. Το αμφίδρομο μιας «λογικής προκατάληψης»……...…157

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το παρελθόν, μια διαφιλονικούμενη ιδιοκτησία ακόμα και στον όψιμο 20^{ο} αιώνα. Σε ποιον ανήκει;.....172

ΠΗΓΕΣ και ΑΡΘΡΟΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ…….……190

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
Το Έθνος και ο Εθνικισμός σε επανεξέταση

L' oubli, et je dirai même l' erreur historique,
sont un facteur essentiel de la création d'une nation.
Ernest Renan
(*Qu'est-ce qu' une nation?* Sorbonne, 1882)

Το Έθνος για τους περισσότερους ανθρώπους αποτελεί δεδομένο παρότι στις αναφλέξιμες ζώνες του πλανήτη παραμένει ζητούμενο πολιτικό, πολιτισμικό και εδαφικό, και παρότι αν ζητούσαμε από κάποιον να το προσδιορίσει θα δυσκολευόταν πολύ να μάς εξασφαλίσει έναν αντικειμενικό ορισμό. Τα επικαλούμενα επιχειρήματα που το προσδιορίζουν στον πολιτικό λόγο, την εκπαίδευση και τις συνειδήσεις αφορούν συνήθως σε μια «αρχέγονη και φυσική» γλωσσική και γεωγραφική ενότητα, εγχώρια τέχνη και παράδοση, που εκλαμβάνονται ως αυτονόητα και «αποδεδειγμένα» από τις γλωσσολογικές μελέτες, τα αρχαία υλικά κατάλοιπα και την «εθνική» ιστορία που προκύπτει από αυτά. Ωστόσο τις τελευταίες δεκαετίες, μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου και την αποαποικιοποίηση, το έθνος επαναπροσδιορίζεται από πολλούς επιστήμονες στη βάση της αναπόφευκτης νεοτερικής κατασκευής που το πολιτικό και οικονομικό κατεστημένο διαμόρφωσε, για να συνενώσει την ανομοιογενή κοινωνία που παρέλαβε στο γύρισμα του 18ου αιώνα και να υποτάξει τις διαιρέσεις της στην κεντρική εξουσία.

Εξετάζοντας την εθνογένεση έξω απ' τη θεώρηση των *αρχεγονιστών* ανιχνεύουμε το αίτιό της στη αυγή του «μακρύ», εθνικού και λόγιου, 19ου αιώνα του Hobsbawm (1790-1912), όταν σημειώνονται δυο κορυφώσεις στην Ευρώπη που δρομολογούν τις εξελίξεις για τη νεοτερικού τύπου εξουσία: αφενός η πρώτη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης που ευνοεί την αστικοποίηση, αναδεικνύει τον ορθολογισμό στο κέρδος και την εργασία και οδηγεί σε ρήξη την εξουσία των προνομίων με την εξουσία του χρήματος, αφετέρου η Γαλλική Επανάσταση που μέσω των αστών διακινεί το

αίτημα της πολιτικής τους συμμετοχής. Σε ένα τέτοιο συγκείμενο, ο εθνικισμός, η ιδεολογία της αστικής τάξης στο στάδιο τής ανόδου της και λειτουργικό προαπαιτούμενο της εθνογένεσης, θα κωδικοποιήσει τις κοινωνικές σχέσεις και τα πολιτικά συμφέροντα χάρη στους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς και το γοητευτικό περίγραμμα που θα λάβει μέσα απ' τα ρομαντικά libretti των λογίων και τις εικαστικές αποδόσεις, παρέχοντας στις εθνοτικές κοινότητες (*ethnies*) μια διεύρυνση πέρα από αυτήν που ως τότε διαμόρφωνε η λαϊκή παράδοση.

Ο εθνικισμός, ιστορικά, εμφάνισε τα δυο πρόσωπα του Ιανού: έχοντας συμβάλλει στην πολιτική χειραφέτηση των λαών και την απομάκρυνση του *ελέω Θεού* παράγοντα από τη διακυβέρνησή τους, αρχικά -με εξαίρεση τους μαρξιστές που θεωρούσαν το εθνικό ζήτημα άκαιρο σε μια εποχή που το κοινωνικό ζήτημα δεν είχε αποκατασταθεί- αποτιμήθηκε θετικά στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία, και μόνο ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος θα δώσει το λάκτισμα ώστε να εκληφθεί ως παθολογία. Η επανεξέτασή του έκτοτε κατέληξε πως ο μετασχηματισμός των πρότερων φιλελεύθερων στοιχείων του σε αυταρχικό μόρφωμα υπήρξε αποτέλεσμα μιας αναπόφευκτης τροπής: πολιτικά και κοινωνιολογικά ιδωμένο, εύλογο ήταν να σημειωθούν εκείνες οι ιδεολογικές μεταλλάξεις που θα οδηγούσαν τα κράτη-έθνη σε παραδοσιοκρατία και σμίλευμα του «εχθρικού γείτονα», αφού το εθνικό κράτος έγινε το δόγμα της εξωτερικής πολιτικής που όφειλε να πείθει, να συσπειρώνει, να παρακινεί, να διεκδικεί και να «εκπολιτίζει», κατά το χεγκελιανό πρότυπο.

Η εθνική ιδεολογία προσδιορίστηκε όχι μόνο μέσα από πολιτικά αλλά και πολιτισμικά συμφραζόμενα, τους λεγόμενους «γενεαλογικούς μύθους», αφηγήματα ημιμυθικά απλοποιημένης συνέχειας στο χρόνο, ιδιαίτερης συμβολικής και συναισθηματικής δυναμικής που αποτελούσαν μέρος της βιωμένης λαϊκής παράδοσης και που μέσω των λογίων και των πολιτικών κατέκτησαν σε βάθος την κοινωνική συνείδηση και έγιναν μοχλός πόλωσης. Πρόκειται για τους μύθους *καταγωγής* (αίσθημα *συνανήκειν* και φυλετικής καθαρότητας), της *θείας εκλογής* (περιούσιου λαού), της *ιερής γης* (εδώ γεννήθηκαν, θυσιάστηκαν οι πρόγονοι), της *θείας αποστολής* (ο εκπολιτιστικός ρόλος που ευλογείται ως και *εκ των άνω*) και του *χρυσού αιώνα* (ύψιστη πνευματική ή στρατιωτική ακμή στην ιστορία του έθνους μετά από την οποία επακολούθησε η παρακμή). Τα αφηγήματα αυτά, αναγωγικά και γενικευτικά, πλαισιώθηκαν από προσδιορισμούς όπως «πατρώο έδαφος», «εθνική μνήμη», «γενιές ηρώων» και «εθνομαρτύρων», «γηγενής τέχνη», αποσκοπώντας, πέρα από το εμφανές

τής εγκαθίδρυσης μιας κοινής εθνικής συνείδησης, στη μεταφυσική νομιμοποίηση της εξουσίας που είχε επιφορτιστεί με την πραγμάτωση της προνοιακής αποστολής του έθνους. Η κατήχηση των πολιτών με μύθους και σύμβολα τα οποία ενσωματώθηκαν στην κρατική εκπαίδευση και τον εθνικό στρατό συνέτεινε στην ολιστική παρουσίαση του παρελθόντος -του κατεξοχήν εθνικιστικού χαρακτηριστικού της κατάργησης του χρόνου-, χτίζοντας με αυθαίρετο τρόπο γέφυρες ανάμεσα στις ιστορικές περιόδους και τις δημογραφικές αλλαγές και αναθέτοντας στην ιστορία το ρόλο «εθνικού» διδασκάλου δεσμεύοντας την αντικειμενικότητά της.

Οι γενεαλογικοί ή -κατά τον Malinowski- καταστατικοί μύθοι, υποστηρίχθηκαν και μέσα από την αρχαιολογία, η οποία οφείλει την εξέλιξή της σε επιστήμη στην εμφάνιση του εθνικισμού. Δίχως το εφαλτήριό του το πιθανότερο είναι να βρισκόταν ακόμη στο στάδιο της ερασιτεχνικής ενασχόλησης: πρόκειται για μια σχέση αλληλεξάρτησης ανάλογη με αυτή που διέπει τη σύγχρονη γενετική με το φυλετισμό του 19^{ου} αιώνα, ο οποίος επίσης καθόρισε τα πορίσματα της αρχαιολογίας. Με την αρχαιολογία να λειτουργεί ως ανάστροφη προέκταση της ιστορίας, οι αρχαιολόγοι κινήθηκαν γύρω από τον άξονα της επιβεβαίωσης των αφηγημάτων τροφοδοτώντας ιστορικούς και ανθρωπολόγους με επιλεγμένο υλικό που «απεδείκνυε» την «εθνική» μακροβιότητα που, όλοι πλέον, διεκδικούσαν, από το Σλάβο χωρικό που εξέφραζε στα παραδοσιακά τραγούδια και χορούς την προσήλωση στο παρελθόν ως το Γάλλο αστό που είχε βγει ισχυρότερος από την ετυμηγορία της Επανάστασης *vox populi vox dei* και το Γερμανό λόγιο που διερευνούσε τη διάρκεια και την αξία του πατρογονικού πολιτισμού του. Έτσι δρομολογούνται μελέτες των αρχαίων πολιτισμών υπαχθείσες στις ανάγκες της αστικής τάξης που το 19^{ο} αιώνα μετασχηματίζεται από πολιτική τάξη σε ιθύνουσα, και η οποία, εμφορούμενη από την πεποίθηση της εκπολιτιστικής αποστολής της αναζητά κατά το πέρασμά της από τον αστισμό -προτού οριστικοποιήσει την καπιταλιστική της μετάλλαξη- αφενός την αισθητική που θα τη διαφοροποιούσε από τα σύμβολα της φεουδαρχίας, αφετέρου το κοινωνικοψυχολογικό ισοδύναμο που θα οδηγούσε στη λαϊκή συσπείρωση γύρω από την εξουσία της.

Η αρχαιολογία του 19^{ου} εστίασε κυρίως στην ανάδειξη του «χρυσού αιώνα» του έθνους ως η μόνη αρμόδια να δώσει επιστημονικό κύρος στη σύνδεση παρόντος και παρελθόντος, να αναγορεύσει σε «εθνικά» τα ευρήματα και να τα ιδρυματοποιήσει σε «εθνικά» μουσεία καθιστώντας τα εμβληματικούς φορείς της κρατικής πολιτισμικής στρατηγικής. Γι' αυτούς τους λόγους δεν υπήρξε πεδίο ουδέτερου επιστημονικού

λόγου· αντίθετα, το ιδεολογικοπολιτικό αίτημα οδήγησε τους αρχαιολόγους στην άκριτη ταύτιση ενός αρχαίου πολιτισμού με έναν σύγχρονο -φαινόμενο «antiquity frenzy» («παροξυσμός αρχαιότητας»), και επιπλέον, ως λειτουργοί στρατευμένοι στις πιο ευαίσθητες ανάγκες του έθνους και θεματοφύλακες των αξιών του, επιβραβεύονταν με αξιώματα στον πολιτικό θώκο.

Με δεδομένη τη θέση πως το έθνος αποτελεί προϊόν ιστορικής εξέλιξης και πως η πολιτισμική ταυτότητα δεν νοείται έξω από τις πολιτικές και οικονομικές συγκυρίες, το παρόν πόνημα θα παραθέσει παραδείγματα από την πολιτική σχέση έθνους και αρχαιοτήτων στο χρονικό πλαίσιο του παρατεταμένου 19^{ου} αιώνα. Ως δεδομένο επίσης λαμβάνουμε το υπάρχον μειονέκτημα σε μια τέτοια προσέγγιση, σύμφωνα με το οποίο ελάχιστα είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε από «τις φωνές των άλλων» -στις οποίες ο Ruggiero Romano υπέδειξε να κάνουμε χώρο-, καθώς ο αιώνας που μελετάμε χαρακτηρίζεται από τις απέραντες εκκωφαντικές σιωπές του αγροτικού και πρωτοβιομηχανικού κόσμου, με αποτέλεσμα μόνο από τους διαχειριστές της εξουσίας και του πνεύματος να είμαστε σε θέση να αντλούμε πληροφορίες.

Αναλυτικότερα, η εργασία χωρίζεται σε 3 κεφάλαια.

Το Πρώτο κεφάλαιο θέτει το χρονικό, ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο που προηγήθηκε του «εθνικού» 19^{ου} αιώνα, το οποίο, μεταξύ άλλων, προδιέγραψε την επακόλουθη προκατάληψη στη μεθοδολογία και τα ερμηνευτικά σχήματα της αρχαιολογίας. Ανατρέχει στις προϋπάρχουσες θεωρήσεις και πρακτικές που θα εξελιχθούν σε δογματικό ιδεολογικό εργαλείο της εθνικιστικής πολιτικής, καθώς η μακραίωνη παρουσία τους έθεσε τις βάσεις για τη ναρκισσιστική αυθιστόρηση και την παραμορφωτική σκιαγράφηση του «Άλλου». Πιο συγκεκριμένα, στα υποκεφάλαια παρατίθονται η ιστορική και εννοιολογική εξέλιξη των όρων *πολιτισμός* και *κουλτούρα*, ο ρόλος του *Ρομαντισμού* στον εθνικό προσδιορισμό που στα συγγράμματα και την εικαστική απεικόνιση εξέλαβε τη χρήση εθνοπολιτικής προπαγάνδας, και η πορεία του *φυλετισμού* που κορυφώνεται στην όψιμη νεωτερικότητα με όχημα τις «αποδείξεις» που παρείχε το οπλοστάσιο του *εξελικτισμού*.

Το Δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στη σχέση αρχαιολογίας και εθνικού ιδεώδους, η οποία ορίζεται μέσα από τρεις παραμέτρους. Η πρώτη αφορά στο ρόλο που η αρχαιολογία διαδραμάτισε στην κατασκευή της «προϋπάρχουσας» εθνικής ταυτότητας με τις επιλεκτικές ανασκαφές, η δεύτερη στη συμβολή της στην κατασκευή φυλετικών στοιχείων στη βάση της «καθαρής» εθνικής ταυτότητας και η τρίτη στον παιδευτικό

ρόλο που προσέφερε στο εθνικό κράτος σε σχέση με το παρελθόν. Μέσα από αυτές τις παραμέτρους εξελίσσεται η, σχεδόν παράλληλη, πορεία των δυτικοευρωπαϊκών εθνών-κρατών στην αξιοποίηση των αρχαίων τεχνέργων, σε συνδυασμό και με την ανέγερση μνημείων «εθνικών» ηρώων που ενίσχυαν τη φαντασιακή σχέση πολίτη και έθνους. Στα πρώτα υποκεφάλαια παρατίθεται μια συνοπτική εικόνα του φαινομένου όπως σημειώθηκε τον 19ο αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού σε Αγγλία, Δανία, Γαλλία, Ιταλία, Πορτογαλία, Ισπανία και προχιτλερική Γερμανία αλλά και σε δυο μεσανατολικά κράτη, ήτοι στη βιβλική αρχαιολογία του Ισραήλ στενά συνδεδεμένη με τις θεολογικές ανάγκες της Δύσης, και στην ιρανική αρχαιολογία, που στήριξε στα αρχαία κατάλοιπα την εξωτερική της πολιτική με τις Μεγάλες Δυνάμεις ωσότου, στην κορύφωση του ιρανικού εθνικισμού, τα αξιοποιήσει ως ειδοποιό ταυτοτικό στοιχείο του ιρανικού έθνους και της εξουσίας.

Στη συνέχεια, μέσα από πρωτογενείς πηγές εκδιπλώνεται η μυθιστορηματική πρόσδεση του ελληνικού εθνικού κράτους του 19ου στις αρχαιότητες και τη μνήμη του «χρυσού αιώνα» του. Έχοντας οι πολίτες μια βιωματική σχέση με τα αρχαία μνημεία χάρη και στην οπτική τους επαφή με αυτά, ήταν εύκολο να διολισθήσουν -επηρεασμένοι από τη ρομαντική και φυλετική ιδεοληψία της Ευρώπης περί ελληνικής αρχαιότητας- στην αυτοεικόνα τού γονιδιακού φορέα ενός περιούσιου έθνους με αξίες αδιάπτωτες και διαχρονικές. Στο τελευταίο υποκεφάλαιο παρατίθεται, στο πλαίσιο της «αρχαιολογίας της ιδεολογίας», η περίπτωση των Schliemann και Evans, των οποίων τα ανακριβή συμπεράσματα έγιναν πολιτικό και πολιτισμικό εργαλείο «τεκμηρίωσης» της ελληνικής και ευρωπαϊκής «ανωτερότητας».

Στο Τρίτο κεφάλαιο αλιεύονται παραδείγματα από τη δεξαμενή των ανασκαφικών διεργασιών που διεξήχθησαν από ευρωπαϊκές αποστολές εκτός Ευρώπης. Καθώς ο εθνικισμός ξεπέρασε το ευρωπαϊκό του λίκνο επικαλούμενος -ένα από τα παράδοξά του- όχι μόνο την *ιδιαιτερότητα* (Ρομαντισμός) αλλά και την *οικουμενικότητα* (Διαφωτισμός), έγινε «ευρωκεντρισμός» με προκαθορισμένο φίλτρο των έξωθεν κοινωνικών και πολιτισμικών συνόλων. Στο πρώτο υποκεφάλαιο παρατίθενται περιπτώσεις που εκπροσωπούν τα στερεότυπα της ιμπεριαλιστικής και της αποικιοκρατικής αρχαιολογίας του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού, με την αρχαιολογική έρευνα να κατονομάζεται ως τέτοια -«ιμπεριαλιστική» και «αποικιοκρατική»- όχι λόγω της εκτός Ευρώπης επέκτασης των αρχαιολογικών διεργασιών αλλά λόγω του επιστημονικού περιορισμού αυτών των διεργασιών: μέσα από την αδιαφορία για τη διάσωση των

πληροφοριών του context, την προκατηλλειμένη σημασιοδότηση των καταλοίπων και την επιλεκτική έρευνα εν είδει λαφυραγωγίας, ο λευκός κυρίαρχος ελαχιστοποίησε τα επιτεύγματα του «Άλλου» τον οποίο έτσι δικαιούταν να υποτάσσει. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο καταγράφονται μερικές από τις διεθνείς «πολιτιστικές» εκθέσεις σε δυτική Ευρώπη και βόρεια Αμερική οι οποίες, ενισχυμένες από τα φυλετικά πορίσματα της αρχαιολογίας και των ανθρωπολογικών μελετών κατηγοριοποιούσαν ανοιχτά τους υποτελείς πληθυσμούς, και γίνεται μνεία στον αντίκτυπο αυτής της «λογικής προκατάληψης» που η Δύση έφερε στο ιδεολογικό οπλοστάσιο του επεκτατισμού της, καθώς οι πρώην αποικίες ανέπτυξαν, ως άμυνα και ως αποκατάσταση του εθνικού τους προφίλ, μια ανάλογη εθνικιστική αρχαιολογία.

Στον Επίλογο προσεγγίζεται δειγματοληπτικά η σχέση που διέπει τις αρχαιότητες των δυτικοευρωπαϊκών κρατών με την πολιτική τους κατά τον μέσο και όψιμο $20^{ό}$ αιώνα, και επιχειρείται μια ανακεφαλαίωση των συμπερασμάτων της μελέτης με παράθεση εκτιμήσεων, από αρχαιολόγους και ιστορικούς, του ρόλου που οφείλει να έχει μια αρχαιολογία ανεξάρτητη από εθνοκεντρικούς συμβιβασμούς. Ως διευκρίνιση: για τη χρονολόγηση έχει επιλεγεί ο τρόπος απόδοσης μιας θρησκευτικά ουδέτερης μορφής, ήτοι, για τα μεταχριστιανικά χρόνια η συντομογραφία Κ.Ε. (Κοινή Εποχή) και για τα προχριστιανικά η συντομογραφία π.Κ.Ε. (πριν από την Κοινή Εποχή).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1
Ιδεολογίες που οδήγησαν στην εθνογένεση

1.1. Ο *πολιτισμός* ως έννοια πριν και μετά τον Mirabeau

Βάρβαρος είναι πρώτα απ' όλα
όποιος πιστεύει στη βαρβαρότητα
Levi- Strauss

Για τον εθνοποιημένο κόσμο στο πλαίσιο του οποίου ζούμε, ευθύνονται, πέρα από τα οικονομικοπολιτικά συμφραζόμενα, ιδεολογίες που εκπορεύτηκαν από την Αναγέννηση ως απότοκα μιας νοητικής και συναισθηματικής κατασκευής ταξικού χαρακτήρα που εξέλαβαν συγκεκριμένη πολιτική έκφραση κατά τη Γαλλική Επανάσταση. Πιο συγκεκριμένα, όροι συγγενείς μεταξύ τους όπως *πολιτισμός* και *κουλτούρα*[1] καλούνται στην εκπνοή του 18ου αιώνα να αποδώσουν την κοινωνική και βιολογική διακριτότητα θέτοντας τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία των πολωτικών θεωριών του εθνικισμού, του φυλετισμού/ρατσισμού και του ευρωκεντρισμού.

Στην αρχαιολογική βιβλιογραφία ο κλασικός ορισμός της έννοιας του πολιτισμού δόθηκε το 1871 από τον Άγγλο εθνολόγο-ανθρωπολόγο Edward Tylor (1832-1917): «*Πολιτισμός είναι το σύνολο των επιστημονικών γνώσεων, των θρησκευτικών πεποιθήσεων, των τεχνών, των ηθών, των νόμων, των εθίμων και των άλλων χαρακτηριστικών και συνηθειών που έχουν υιοθετηθεί από τα μέλη μιας συγκεκριμένης κοινωνίας*»[2].

[1] Ο Αμερικανός αρχαιολόγος-εθνολόγος Alfred Kroeber και ο ομοεθνής του κοινωνιολόγος Clyde Kluckholn συνέλλεξαν το 1952 και κατέγραψαν 164 ορισμούς της *κουλτούρας* ενώ οι έκτοτε απογραφές δείχνουν ότι ο αριθμός συνεχίζει να αυξάνει. Στον ύστερο 20ο η έννοια της κουλτούρας θα γνωρίσει τέτοια διεύρυνση απ' τον συνοπτικό ορισμό του Βρετανού συγγραφέα Raymond Williams (1921-1988) «*κουλτούρα είναι ένας συνολικός τρόπος ζωής*», ώστε η διάζευξη μεταξύ *πολιτισμού* και *κουλτούρας* να αποδειχθεί περιττή, αν όχι εσφαλμένη. Αξιοσημείωτος παραμένει και ο επιγραμματικός προσδιορισμός του André Malraux (1901-1976): «*Κουλτούρα είναι εκείνο που μένει μέσα μας όταν έχουμε ξεχάσει όλα όσα έχουμε μάθει*» (Πασχαλίδης [επίκ. καθ. Κοινων/γίας Παν. Θεσσαλίας], «Εισαγωγή στην έννοια του πολιτισμού», στο *Η έννοια του πολιτισμού - Όψεις του ελληνικού πολιτισμού*, τ. Α΄, Πάτρα 1999, 24, 28).
[2] Καπνιστός (εκδ.) *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, «Η έννοια του πολιτισμού στην αρχαιολογία», τεύχ.18, 2002, 356.

Ωστόσο είχε προηγηθεί ο όρος *πολιτισμένος* (*civilized, civilisé*) και τα παράγωγά του[3], που επί αιώνες χρησιμοποιούσε η αυλική αριστοκρατία για να περιγράψει τα δικά της πρότυπα: ο Άγγλος πολιτικός Philip Stanhope κόμης του Chesterfield (1694-1773), τυπικός εκπρόσωπος της αγγλικής αριστοκρατίας της εποχής του, συμβούλευε το γιο του πως ο «beau monde» και οι «καλοί τρόποι» είναι «*το καθιερωμένο ανταλλακτικό μέσο στην κοινωνική ζωή, όπως το χρήμα στο εμπόριο, όπου και στις δυο περιπτώσεις όλοι περιμένουν αντάλλαγμα*»[4]. Αυτός ο «καλός κόσμος» διαχώριζε εαυτόν από τους κατώτερους κοινωνικά πολίτες και τους «άγριους» πληθυσμούς του Νέου Κόσμου που οι Ευρωπαίοι conquistadores[5] είχαν κατακτήσει, «δικαίως» σύμφωνα με την εισήγηση του κληρικού Juan de Sepulveda το 1547 στο βασιλιά Κάρολο Ε΄ (1500- 1558) μιας Ισπανίας τόσο εκτεταμένης ώστε ο ίδιος να δηλώνει πως στο βασίλειό του «*no se ponía el sol*». Ο Sepulveda, επικαλούμενος την αριστοτελική νομιμοποίηση της δουλείας λόγω πνευματικής κατωτερότητας, κατέληγε πως οι «Ινδιάνοι» είναι *φύσει* σκλάβοι και άρα νομιμοποιείται η βία χάρη του εκπολιτισμού τους[6], εκφράζοντας τόσο τον ταξικό ρατσισμό της ελίτ του 16ου όσο και τον φυλετικό, καθώς έκανε διακρίσεις υπέρ της λευκής ευρωπαϊκής φυλής.

Ο αντίλογος ήλθε από τον Michel de Montaigne (1533-1592) που στα 1580 διαφοροποιείται από την «εκπολιτιστική» αποστολή της Ευρώπης επισημαίνοντας πως «*δεν υπάρχει τίποτα το βάρβαρο και το άγριο σ' αυτούς τους λαούς* (…) *εκτός απ' ότι ο καθένας ονομάζει βαρβαρότητα ό,τι είναι έξω απ' τις συνήθειές του*». Στα συγγράμματά του αμφισβητεί τις ιεραρχίες της εποχής του και, συγκρίνοντας τις βίαιες θρησκευτικές και δυναστικές διαμάχες των «πολιτισμένων» Ευρωπαίων με τα ήθη των αποκαλούμενων «βαρβάρων», καταλήγει πως «*όσον αφορά στους κανόνες της λογικής μπορούμε να τούς αποκαλούμε βάρβαρους, αλλά όχι σε σύγκριση με μας που τους ξεπερνάμε σε κάθε είδους βαρβαρότητα*»[7].

Ο *πολιτισμικός σχετικισμός* που στον Montaigne κάνει την πρώτη εμφάνισή του έμεινε γράμμα κενό· το πνεύμα της εποχής δεν επιδοκίμαζε τέτοιες αντιλήψεις. Αντίθετα, ευνοούσε τις εθνικές διακρίσεις σε μια προδρομική μορφή, στις οποίες είχαν

[3] Το ρήμα *εκπολιτίζω* και η μετοχή *πολιτισμένος* απαντούν στα αγγλικά *-civiliser, civilized-* και τα γαλλικά *-civilizer, civilisé-* από το 16ο αιώνα μαζί με τα παράγωγά τους, *civility/civilite* =ευπρέπεια, κοσμιότητα, ευγένεια τρόπων.

[4] «Επιστολές προς τον γιο μου», βλ. Durant, *Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού*, τ. Θ΄, Αθήνα 1970, 110-111.

[5] Στην εξερεύνηση και κατάκτηση της Νέας Ηπείρου συμμετείχαν η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Αγγλία, η Γαλλία και η Ολλανδία.

[6] *The Second Democrates* (1547), στο Πασχαλίδης, «Εισαγωγή στην έννοια του πολιτισμού», *ό.π.*, 29.

[7] Montaigne, *Δοκίμια*, Αθήνα 1979, 115, 121.

ολισθήσει λόγιοι όπως ο Shakespeare (περ. 1564-1616), «*ο κοινόχρηστος θησαυρός των Άγγλων που παραμένει αμετακίνητος επί αιώνες στο βάθρο του*[8]» ο οποίος στα έργα του εξέφραζε μεγαλόφωνα τον «εθνικό πατριωτισμό» του εναντίον της απειλής από άλλα έθνη[9], ή σε φυλετικές, όπως ο Γάλλος δικηγόρος Isaac de la Peyrère (1594-1676), θεωρητικός της «πολυγένεσης»[10], που υποστήριζε πως ο Αδάμ της Βίβλου ήταν πρόγονος μόνο των λευκών και πως οι έγχρωμοι δεν ήταν ανθρώπινα πλάσματα παρά προέρχονταν από τους *Προ-Αδαμίτες* που όφειλαν την ύπαρξή τους σε παράγοντες που δεν σχετίζονταν με τη Γένεση.

Παρότι από το κίνημα της Αναγέννησης τέθηκαν τα χαρακτηριστικά της ανοιχτής κοινωνίας, της ανάπτυξης των επιστημών και του εξορθολογισμού του κράτους και της οικονομίας, λαός και εξουσία θα αργήσουν πολύ να οργανωθούν πολιτικά σύμφωνα με τα κριτήριά της: όψιμα η νεωτερικότητα θα παραγκωνίσει τις θεολογικές και φιλοσοφικές θεωρήσεις του μεσαίωνα που είχαν θέσει την πολιτική σε δευτερογενή ρυθμιστή των γεγονότων και τον ηγεμόνα όργανο της παυλιανής ρήτρας «*δεν υπάρχει δύναμη παρά μόνο αυτή που απορρέει από τον Θεό*» («Επιστολή προς Ρωμαίους»). Ο 17ος αιώνας, όχι λιγότερο προκλητικός απ' όσο οι προηγούμενοι αναφορικά με την επιδεικτική αμφίεση, τους εξεζητημένους τρόπους συμπεριφοράς και τα λουκούλλεια γεύματα στη Γαλλία του Βασιλιά-Ήλιου και την Αγγλία του Καρόλου Α΄, υπογραμμίζει την τρυφηλότητα και τη σπατάλη της εξουσίας στη *ροκοκό* διακόσμηση, τους τάπητες Gobelin και τις πορσελάνες Σεβρών. Έτσι, μαζί με την ανάπτυξη των φυσικών επιστημών εμφανίζονται και οι ενστάσεις για την υποκρισία της εξουσίας και τη θεοκρατία, με την ανατρεπτική κριτική του Mirabeau (1749-1791) -αν και μαρκήσιος ο ίδιος- στις αξίες του Παλαιού Καθεστώτος να αποτελεί διαμαρτυρία στη σήψη των προηγούμενων ετών. Ο Mirabeau εισάγει τον όρο *civilization* που δεν αφορά στο προσωπείο της αρετής αλλά στην ουσία της, όρος που διαχέεται γρήγορα ανάμεσα στους Διαφωτιστές -που για δικούς τους λόγους αμφισβητούν τα ιστάμενα δεδομένα- και θέτουν τον *πολιτισμό* ως έμβλημα της κοινωνικοπολιτικής τους

[8] Ferro, *Πως αφηγούνται την ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*, Αθήνα 2001, 162.
[9] Woolf, *Ο Εθνικισμός στην Ευρώπη*, Αθήνα 1999, 27.
[10] Η θεωρία πως όλοι οι άνθρωποι δεν έχουν κοινή καταγωγή (αντίθετα με τη «μονογένεση») διατυπώθηκε για πρώτη φορά το 10ο αιώνα από τον Άραβα ιστορικό και γεωγράφο Al-Masudi που έθεσε τους Άραβες στο κέντρο της Δημιουργίας, επανήλθε το 14ο από τον Ισπανό μοναχό Thomas Scotus και εκπροσωπήθηκε από τον Isaac de la Peyrère τον 17ο αιώνα με αφορμή τους «Ινδιάνους» του Νέου Κόσμου. Θεωρείται η αρχή της φυλετικής κατηγοριοποίησης, η οποία προετοίμασε το έδαφος για το σύγχρονο ευρωαμερικανικό ρατσισμό (Παπαδημητρίου, *Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός: εισαγωγή στο φυλετικό μίσος*, Αθήνα 2000, 93-94 & Trigger, *Μια ιστορία της αρχαιολογικής σκέψης*, Αθήνα 2005, 116).

μεταρρύθμισης.

Τις επόμενες δεκαετίες ο απόηχος των αλλαγών στην άλλη μεριά του Ατλαντικού επιταχύνει τις εξελίξεις στη δυτική Ευρώπη: ο σχηματισμός του ανεξάρτητου κράτους των Ηνωμένων Πολιτειών που απαλλάσσεται από τους φόρους προς τη μητρόπολη Βρετανία και απαντά με δικό του δασμολόγιο στις ευρωπαϊκές αγορές οδηγεί σε παρακμή τον πρώτο αποικισμό. Η οικονομική περιπέτεια της Γαλλίας του 1770 επιδεινώνεται λόγω του τεράστιου χρέους που τής άφησε η συμμετοχή στο πλάι των Ευρωαμερικανών συντείνοντας στο ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης[11], στης οποίας τα ταραγμένα χρόνια ο Condorcet (1743-1794) ορίζει τον *πολιτισμό*[12] ως την προοδευτική πορεία της ανθρωπότητας σε δέκα στάδια, από τον πρωτογονισμό ως την ιδανική μελλοντική κοινωνία. Ωστόσο ο *εξελικτισμός* -σύμφωνα με τον οποίο η κοινωνική και πολιτισμική αλλαγή διέπεται από νομοτελειακές αρχές και νόμους παγκόσμιας ισχύος- παρέμεινε μια αστική κοσμοθεωρία που δεν αποσόβησε τις τρέχουσες κοινωνικές προκαταλήψεις, κι επιπλέον, η παραφθορά της Επανάστασης υποχρέωσε σε αναθεώρηση τα οράματά της -όπως κι ο ίδιος ο Ναπολέων θα παραδεχτεί[13]. Ούτε η ίδια η Επανάσταση αποσκοπούσε στην άμβλυνση των κοινωνικοταξικών διαφορών αλλά στον πολιτικό επαναπροσδιορισμό της θέσης των αστών που εισέρχονταν δυναμικά στο προσκήνιο απαιτώντας αναγνώριση του ρόλου τους και της ιστορικής τους προοπτικής, πάντα στο πλαίσιο όμως των ισχυουσών κοινωνικών αξιών[14] όπως εύγλωττα μαρτυρά το κάτωθι σχέδιο αγνώστου καλλιτέχνη της εποχής, «Η Τρίτη Τάξη δέχεται με χαρά την ένταξη της Πρώτης και της Δεύτερης Τάξης στο έθνος».

---

[11] Η ευρωπαϊκή ιστορία θέλει ως δημοκρατική μήτρα την Επανάσταση των Γάλλων αποσιωπώντας τη Δημοκρατία των αριστοκρατών στη Βενετία και αυτή των ευγενών στη Γενεύη, την Glorious Revolution του 1688 στην Αγγλία που μετέτρεψε τη Βασιλεία σε Συνταγματική και υποβιβάζοντας την Αμερικανική Επανάσταση (1775-1783) και Δημοκρατία, στην οποία οι αρχές που διεκδικούν οι ευρωπαϊκοί λαοί στα τέλη του 18ου ίσχυαν ήδη.

[12] Στο *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, 1795 (*Ιστορικό σχεδίασμα των προόδων του ανθρώπινου πνεύματος*).

[13] «*Τερματίσαμε το μυθιστόρημα της επανάστασης. Πρέπει να ξεκινήσουμε την ιστορία της και να δούμε τι πραγματικό και δυνατό υπάρχει μέσα στην εφαρμογή των αρχών της*» (Βοναπάρτης στο Markov-Soboul, *Η Μεγάλη Επανάσταση των Γάλλων*, Αθήνα 1990, 368).

[14] Οι αστοί αποτελούσαν μέρος της ανομοιογενούς *Tiers Etat* όπου συγκαταλέγονταν τόσο οι αστοί της bourgeoisie d' affaires (εισοδηματίες, μεγαλέμποροι, τραπεζίτες, δικηγόροι, βιοτέχνες, ιδιοκτήτες γης) όσο και οι μισθωτοί, οι ακτήμονες και οι εργάτες. Έτσι οι αστοί δεν ήταν ομοιογενείς, διακρίνονταν σε «μικροαστούς», «μεσοαστούς» και «μεγαλοαστούς», κι ως εκ τούτου δεν επηρεάστηκαν όλοι απ' το Διαφωτισμό, χώρια που οι μεγαλοαστοί είχαν κατά νου τη συγχώνευση με την αριστοκρατία κι όχι τη διάλυσή της. Έτσι, και παρότι από μερίδα αστών είχε αναδυθεί ο Διαφωτισμός, αυτοί ένοιωθαν πλησιέστερα προς την Πρώτη και Δεύτερη Τάξη, τους ευγενείς και τον κλήρο δηλαδή, με την πλειοψηφία τους να αναγνωρίζει την κοινωνική οριοθέτησή τους από το *πόπολο*, το οποίο περιφρονούσαν σχεδόν όσο κι οι ευγενείς (Βλ. Markov-Soboul, *ό.π.*, 57).

«Η Τρίτη Τάξη δέχεται με χαρά την ένταξη της Πρώτης και της Δεύτερης Τάξης στο έθνος». (φωτ. στο Markov-Soboul, *Η Μεγάλη Επανάσταση των Γάλλων*, σελ. 60).

1.2. Η έννοια *κουλτούρα* στο γερμανικό Διαφωτισμό

Την ίδια εποχή που συμβαίνουν αυτές οι ανακατατάξεις εννοιών στη Γαλλία μια άλλη λέξη βρίσκεται στο επίκεντρο των διανοούμενων στη Γερμανία, της *κουλτούρας*, όρος της λατινικής γραμματείας που πρώτος εισήγαγε ο Κικέρωνας μιλώντας για *cultura animi* (καλλιέργεια ψυχής). Μετά τη χρήση του όρου στην ύστερη Αναγέν-

νηση ως *cultura intellecti* (πνευματική καλλιέργεια), επανέρχεται ως προσόν της ανερχόμενης αστικής τάξης που διαθέτει κοσμική μόρφωση και παιδεία (δηλ. διαθέτει *κουλτούρα*) και καθιερώνεται ως αυτοδύναμη λέξη σε Αγγλία και Γαλλία εκφράζοντας την πολιτική υπεροχή των αστών. Στη Γερμανία όμως που οι αστοί διανοούμενοι είναι παραγκωνισμένοι από πολιτικές δραστηριότητες, καταφεύγουν στον πνευματικό χώρο -όπου μπορούν να δραστηριοποιηθούν ελεύθερα- και επιλέγουν τον όρο *Kultur* ως εκφραστή των διεκδικήσεών τους αντιπαραθέτοντάς τον στο *Zivilisation* για να διαχωρίσουν την έμφυτη αρετή και μόρφωση από τη ρηχή, επιφανειακή ευπρέπεια. Έτσι, η έννοια της *κουλτούρας* εδώ αποκτά μια εσωστρεφή εστίαση που αφορά στη διάπλαση του χαρακτήρα και του νου σε αντιδιαστολή με την εξωστρεφή έννοια του *πολιτισμού* που αφορούσε στην κοινωνική συμπεριφορά του ατόμου[15].

Γύρω από αυτή την εννοιολογική αντίθεση θα συγκροτηθεί και η κριτική των Γερμανών αστών απέναντι στο γαλλικό φιλολογικό και αισθητικό θρίαμβο του 18ου που μιμούνται οι «γαλλομανείς» Γερμανοί αριστοκράτες[16] στηρίζοντας την εγχώρια γερμανική γλώσσα, τέχνη και παράδοση, όλ' αυτά τα πηγαία, παραδοσιακά και κληρονομημένα -που υιοθετούν οι Γερμανοί ρομαντικοί- ιδεώδη που αποτελούσαν την *κουλτούρα* σε αντίθεση με τα επίκτητα, μοντερνικά χαρακτηριστικά του *πολιτισμού*[17]. Οι Γερμανοί Διαφωτιστές που μελετούν το ήθος, την αυτογνωσία, και επιζητούν την εκπαίδευση έξω από τις κυρίαρχες γαλλικές αξίες, ολισθαίνουν, ως αντιστάθμισμα σε αυτές, σε εθνορομαντικές διατυπώσεις· ο Σάξονας Gotthold Lessing (1729-1781) ασκεί κριτική στη γαλλική δραματουργία -παρά τις επιδράσεις που είχε δεχτεί από τον Diderot και τον Βολταίρο-, ο Πρώσος Johann Herder (1744-1803) υπερασπίζεται την ομορφιά της κελτικής και μεσαιωνικής «γοτθικής» τέχνης -της γερμανικής, θεωρούμενης, καλλιτεχνικής παράδοσης που είχε καταχωρηθεί ως «πρωτόγονη» και «χοντροκομμένη» σε σύγκριση με τη *finesse* του ροκοκό- και ο Johann Fichte (1762-1814) από τη Λουσατία υπογραμμίζει στο *Reden an die deutsche*

[15] Πασχαλίδης, *ό.π.*, 33.

[16] Εκτός από τη «γαλλομανία» των Γερμανών υπήρχε η «γερμανομανία» των Γάλλων αριστοκρατών -που δεν άφησε ούτε τον Montesquieu ανεπηρέαστο- και η «γερμανομανία» των Αγγλοσαξόνων που υπό το «τευτονικό σύνδρομο» διακήρυτταν ότι κατάγονται από τη γερμανική φυλή της οποίας εκλεκτό μέρος αποτελούσαν οι Φράγκοι (κατά τους Γάλλους αριστοκράτες) και οι Τεύτονες (κατά τους Αγγλοσάξονες). Κι όπως Γερμανοί λόγιοι αντιτάχθηκαν στη «γαλλομανία» έτσι και στη γαλλική «γερμανομανία» αντιτάχθηκαν Γάλλοι λόγιοι, ο Βολταίρος (1694-1778), ο ιερέας Emmanuel Sieyes (1748-1836), ο αριστοκράτης που ωστόσο ήταν φίλος του «κελτισμού» και ως στρατιωτικός τάχθηκε με τους επαναστάτες Théophile Malo Corret (1743-1800) κ.ά. (Παπαδημητρίου, *ό.π.*, 112-116).

[17] Μία από τις διαφορές ανάμεσα στο Διαφωτισμό και το Ρομαντισμό αφορά πως στον πρώτο δεν υπεισέρχεται η έννοια του έθνους ενώ, αντίθετα, ο Ρομαντισμός βρίσκεται σε συνάρτηση με την έννοια του έθνους.

Nation (Berlin 1807/1808) τη «γερμανικότητα» που προκύπτει από την καθαρή, δίχως ξένες λέξεις, γερμανική γλώσσα, σε συνδυασμό με όλα των παραπάνω. Για τον Herder που απορρίπτει τον οικουμενισμό των Γάλλων Διαφωτιστών, τον Fichte που θεωρεί αυθεντική κουλτούρα μόνο αυτή που προσδιορίζεται εντός των συνόρων που χτίζει η *Ursprache* -η «γνήσια» γλώσσα- και τους άλλους εκπροσώπους του γερμανικού Διαφωτισμού, ο άνθρωπος δεν αποτελεί υποκείμενο κοινής ιστορικής νομοτέλειας εφόσον, λόγω διαφορετικού οικογεωγραφικού ανάγλυφου, εκδηλώνει ξεχωριστή ιδιοσυγκρασία που αντανακλάται στα ποικίλα ήθη και κουλτούρες με διαφορές απόλυτες κι αγεφύρωτες. Ο Fichte θα αποτελέσει το πρόπλασμα του Hegel (1770-1831) στην ανάδειξη της Ιδέας και της συνένωσης των ανίσχυρων κρατιδίων υπό το σκήπτρο ενός ισχυρού Μεγάλου Κράτους με δικαιωματική χρήση του πολέμου και της κατάκτησης/προσάρτησης, όπου ο χαρισματικός μονάρχης θα επιδιώκει την εσωτερική ενότητα στη βάση της κοινής καταγωγής, θρησκείας και εθίμων[18].

Απορρίπτοντας ο Herder τον πολιτισμό ως ενιαία πορεία της ανθρωπότητας και εκλαμβάνοντας την κουλτούρα ως την ξεχωριστή πολιτισμική ιδιοσυγκρασία/ ταυτότητα ενός λαού (*Kulturcharakter*), άνοιξε το δρόμο για την εδαφοποίηση και πολιτικοποίηση της κουλτούρας και το μύθο του «εθνικού χαρακτήρα» που «αναγνωρίζει» ξεχωριστά και σταθερά ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά για κάθε λαό. Οι απόψεις του αξιοποιήθηκαν μελλοντικά για να υποστηριχθεί η «εγγενής ηθική και πνευματική ανωτερότητα» της λευκής φυλής προς την οποία εξαρχής ολισθαίνει ο Fichte. Η γερμανική θεώρηση της κουλτούρας που έδινε έμφαση στα εγγενή, κληρονομημένα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά που εξασφάλιζαν πολιτισμική συνοχή επηρέασαν τις επιστήμες της εθνολογίας και της ιστορίας, τις ιδεολογίες του εθνικισμού και του φυλετισμού, και το κίνημα του Ρομαντισμού.

1.3. Ο ρόλος του Ρομαντισμού στην εθνογένεση

Ο Ρομαντισμός, ρεύμα φιλολογικό και καλλιτεχνικό στον αντίποδα του καρτεσιανού ρασιοναλισμού άφησε το ιδεολογικό του αποτύπωμα σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα με έντονες επιρροές ως τις μέρες μας. Αρχικά εμφανίστηκε ως αντίδραση

[18] Faguet, *Σύντομος Ιστορία της Φιλοσοφίας*, Αθήνα, 150-151.

στον επιστημονικό εξορθολογισμό της φύσης και της τέχνης που έσερνε μαζί της η πρώτη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης· με την πρώτη εξασθένηση της πίστης στην τεχνολογική πρόοδο οι οπαδοί του Rousseau αμφισβήτησαν την ευτυχία που αυτή μπορούσε να προσφέρει στον άνθρωπο, ενώ ο Schiller (1759-1805), πρωτοπόρος της ρομαντικής κριτικής της εκβιομηχάνισης, δήλωσε πως η τέχνη αποτελεί τη «*μόνη δυνατότητα επούλωσης της πληγής του μοντέρνου ανθρώπου που ο ίδιος ο πολιτισμός άνοιξε απομακρύνοντάς τον από τη φύση*»[19].

Επηρεασμένοι, λόγιοι και καλλιτέχνες, από τα συχνά αντιφατικά πολιτικά αιτήματα που διατυπώνονταν ο Ρομαντισμός κατέστη επίσης ένα κίνημα αντιφατικό, ικανό να υπερασπίζεται την υποκειμενικότητα του «Novalis» στο «*ο κόσμος είναι αυτό που το Εγώ κατασκευάζει*» όσο και την προσήλωση του συνόλου στο νέο εκκοσμικευμένο ιερό της πατρίδας. Οι ρομαντικοί ιστοριογράφοι συγγράφουν ιστορία επικαλούμενοι μύθους και παραδόσεις σύμφωνα με έναν αντι-*ιστορισμό* που δεν εστίαζε στο αληθινό αλλά στο ισχυρό, και με το πολιτικό χρέος προς την πατρίδα να περνά μέσα από τον έπαινο· λογοτέχνες υμνούν το *mal de vivre*, την τραγικότητα του ατόμου που πεθαίνει για ένα σκοπό -έστω ουτοπικό, όπως ο Βέρθερος του Goethe- και συνάμα, μέσα από το ιστορικό μυθιστόρημα που ως είδος τότε ανθίζει, υπερθεματίζουν το σύνολο που διεκδικεί την εθνική διαφοροποίηση όπως εξαγόταν από τη γλώσσα, τη λαϊκή τέχνη και τις προγονικές λατρείες, ενσωματώνοντας το παρελθόν στο παρόν με τη συνεκτική δύναμη του εθνικισμού. Αυτός ο ιδεολογικός δυισμός εξηγεί και το εθνικιστικό παράδοξο του κινήματος που είδε το έθνος ως συλλογικότητα και συνάμα ως άτομο που «πάσχει», μια Ωραία Κοιμωμένη[20] σε λήθαργο που αναμένει την αφύπνιση-Παλιγγενεσία.

Οι καλλιτέχνες του χρωστήρα εξέφρασαν τη ρομαντική τους διάθεση με ετερόκλητα θέματα που μαρτυρούσαν το διαφορετικό πολιτικό αίτημα από χώρα σε χώρα. Ομιχλώδη τοπία και καταιγίδες στην Αγγλία, απεικονίσεις ηρώων και πεδία μαχών στην Ισπανία και τη Γαλλία με το έθνος να αναδύεται ανόθευτο και αήττητο από το αιματηρό τοπίο κρατώντας τα εθνικά του σύμβολα· ωστόσο παντού αγαπημένο φόντο ήταν τα ερείπια και τα αρχαία μνημεία που κίνησαν ένα γενικό ενδιαφέρον για το αρχέγονο παρελθόν και τις αρχαιότητες που το εκπροσωπούν. Αλλά η τέχνη δεν υπήρξε ποτέ αθώα. Εξαρχής, και μέχρι την ανατρεπτική παρουσία των σύγχρονων

[19] Στο *Briefe uber die aesthetische Erziehung*, 1795 (*Για την αισθητική παιδεία του ανθρώπου*), βλ. Πασχαλίδης, *ό.π.*, 41.
[20] Η παρομοίωση της εθναφύπνισης με το μύθο της «ωραίας κοιμωμένης» ανήκει στον Kenneth Minogue (βλ. Ροτζώκος, *Εθναφύπνιση και Εθνογένεση - Ορλωφικά & ελληνική ιστοριογραφία*, Αθήνα 2007, 21).

κινημάτων, λειτούργησε ως ιδεολογικό εργαλείο με σκοπό *και* την παραπλάνηση: από τα ευκλεή αρχιτεκτονήματα του Περικλή που υποβοηθούσαν στον πολιτικό εξωραϊσμό της εικόνας του ως τον Ουμανισμό που απεικονίζει τους ηγεμόνες με την toga, τήβεννο των ουμανιστών, και τα όπλα τους τώρα ανεστραμμένα, και από την επινόηση της προπαγάνδας από τον πάπα Γρηγόριο ΙΕ΄ (*De Propaganda Fide*, 1622) για την αναχαίτιση του προτεσταντισμού που υποτάσσει στο *baroque* τα ελληνορωμαϊκά κτίσματα που εξήραν οι αστοί ουμανιστές ως τον Winckelmann (1717-1768) που θα δώσει στην αισθητική του πρόταση[21] πολιτικό περιεχόμενο κατά της απολυταρχίας, ανοίγοντας το δρόμο στο *retour a l' antique*. Τα ιδεώδη της Επανάστασης των Γάλλων θα αποδοθούν επίσης μέσα από την παλέτα του Ρομαντισμού που αξιοποιεί στο έπακρον ο Ναπολέοντας με πληθώρα ηρωικών απεικονίσεων[22] για να κάνει σαφή τη νέα μορφή εξουσίας που εγκαινιάζει, των εναλλασσόμενων περιόδων δημοκρατίας, ιμπεριαλισμού και μοναρχίας, ενώ η *Αφροδίτη της Μήλου* και οι *Ταναγραίες κόρες* θα γίνουν το πρότυπο ομορφιάς στο Παρίσι του 19ου του φυλετισμού και της δεύτερης αποικιοκρατίας.

Το εθνικό όραμα των ρομαντικών αντίκειται στην πολιτική των μοναρχών της Παλινόρθωσης όπου πρωτοστατεί ο τσάρος Αλέξανδρος, ο πλέον ευνοημένος από τη μοιρασιά. Έτσι η νέα Ευρώπη του 1815 προβάλλει με ασαφή χαρακτηριστικά: ο Metternich, που θεωρεί επικίνδυνη κάθε ιδεολογία και περιφρονεί λέξεις σαν τον «φιλελευθερισμό» και τον «εθνικισμό»[23], μιλά για «αδελφοσύνη», ωστόσο το «μέγα γαλλικό έθνος» και οι διεκδικήσεις της Ιρλανδίας ενοχλούν τον Βρετανό «John Bull»[24] παρά τις κτήσεις του από τη Μάλτα και τα Ιόνια Νησιά ως τον Ινδικό Ωκεανό, στη Νορβηγία αρθρογραφούν υπέρ της ανεξαρτησίας από τη Σουηδία που η τελευταία όμως δεν δέχεται, η Φινλανδία ανασύρει από τις μπαλάντες των χωρικών τούς αρχαίους ήρωες της Walhalla για να πιστοποιήσει το δικαίωμά της σε μια εθνοπολιτική ανεξαρτησία από τους Ρώσους, η Δανία ενοχλείται από τη γερμανική διείσδυση στο

[21] Με τα συγγράμματα *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst*, 1755 («*Σκέψεις για τη μίμηση των ελληνικών έργων στη ζωγραφική και τη γλυπτική*»), *Anmerkungen über die Baukunst der Alten*, 1762 («*Παρατηρήσεις για την Αρχιτεκτονική των Αρχαίων*») & το δημοφιλές δοκίμιο για την ικανότητα αντίληψης του ωραίου στην τέχνη *Geschichte der Kunst des Altertums,* 1764 («*Ιστορία της Τέχνης των Αρχαιοτήτων*»).

[22] Κι ήταν τόσο ασφυκτική η πίεση των ημερών για μια συγκεκριμένη θεματολογία γύρω από τους στρατιωτικούς ναπολεόντειους άθλους ώστε όταν ο Jean Gros (1771-1835), στο γέρμα της ζωής του στράφηκε στα μυθολογικά θέματα, τα έργα του αντιμετωπίστηκαν δυσμενώς από τους κριτικούς οδηγώντας τον να ριχτεί στα νερά του Σηκουάνα τερματίζοντας τη ζωή και την καριέρα του.

Για την πολιτική σχέση της γλυπτικής του Canova (1757-1822) με το Ναπολέοντα βλ. Christopher Johns «Portrait Mythology: Antonio Canova's Portraits of the Bonapartes», στο *Eighteenth-Century Studies*, Vol. 28, No. 1, Maryland (Autumn) 1994, 115-129.

[23] Kamenka, «Πολιτικός Εθνικισμός. Η εξέλιξη μιας ιδέας», στο *Τετράδια-26*, Αθήνα 1990-1991, 26.

[24] Προσωπογραφία του Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας του 1712 που λανσάρησε ο Σκοτσέζος γιατρός John Arbuthnot (1667-1735) και υιοθετήθηκε ως εθνική φιγούρα.

Schleswig-Holstein και η σλαβική αναγέννηση σκοντάφτει στο δίλημμα του πανσλαβισμού υπό την μητέρα-Ρωσία ή στην εθνική αυτεξουσιότητα των σλαβικών κρατιδίων. Η ιδιοτυπία που από περιοχή σε περιοχή παρουσίαζε ο Ρομαντισμός πριν ακόμα από το 1815 εμφαίνεται και στο γεγονός ότι μολονότι παντού οι λόγιοι ήταν εχθρικοί απέναντι στη ναπολεόντεια επιβολή και παντού γνώριζαν ότι μια επανάσταση απέναντι σε αυτή προϋπέθετε «εθνικοποίηση» του πολέμου, στις γερμανόφωνες περιοχές η αντίθεση εκθείαζε περισσότερο την ιδεολογία των φιλελεύθερων αστών ενώ στη Ρωσία την αριστοκρατία.

Ο Ρομαντισμός θα φέρει στο προσκήνιο όλα τα είδη του φασισμού στην Ευρώπη. Έτσι, κατά τον ύστερο 19ο η αστική τάξη περιφέρει την τέχνη και την παιδεία της ως αποδεικτικό του δίκαια ηγετικού ρόλου που έχει αναλάβει, μετατρέποντας το «κλασικό ιδεώδες» σε ιδεολογικό όπλο κατά των διογκούμενων διεκδικήσεων του προλεταριάτου που είχε δημιουργήσει το πέρασμα από την οικοτεχνία στη βιομηχανική παραγωγή.

1.4. Ο *φυλετισμός* ως ιεραρχία και ως εξέλιξη

Ο φυλετισμός αποτέλεσε δομικό στοιχείο στη συσπείρωση και τη συγκρότηση του έθνους-κράτους, μάλιστα όχι ως «*παραπάτημα της ευρωπαϊκής σκέψης*» αλλά ως «*έκφρασή της*»[25]. Ωστόσο ο οιονεί ρατσισμός δεν είναι σύμπτωμα ευρωπαϊκό, ούτε νεοτερικό. Πρωτογενώς απαντάται ως φυλετική ιεράρχηση στο ινδικό σύστημα κοινωνικής στρωμάτωσης της κάστας[26] που επέβαλλαν στους σκουρόχρωμους κατοίκους των βορειοδυτικών Ινδιών οι ανοιχτόχρωμες ομάδες που τούς καθυπόταξαν -και που ο ανθρωπολόγος Theodor Poesche (1826-1899) επικαλέστηκε στο *Ein Beitrag zur*

[25] George Lachmann Mosse & Zygmunt Bauman στο Παπαδημητρίου, *Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός: εισαγωγή στο φυλετικό μίσος*, Αθήνα 2000, 117.

[26] Σύστημα που θεμελιώθηκε στη συνύπαρξη δυο αντιθετικών στοιχείων, του «αγνού» (κάστα ιερέων, βασιλέων, πολεμιστών, εμπόρων κι αγροτών) και του «μιαρού» (*pariah*, που ασχολείτο με τις «ρυπαρές» εργασίες του νεκροθάφτη, του οδοκαθαριστή, του εκδορέα κλπ., και για τούτο ανήκε στους «ανέγγιχτους». Πιθανολογείται πως οι Τσιγγάνοι Sinti και Roma είναι απόγονοι υποομάδας των «μιαρών» που ασχολούνταν παραδοσιακά με το θέατρο και τη μουσική). Μέσα από αυτόν τον παλιό καταμερισμό εργασίας προέκυψαν οι ενδογαμικές επαγγελματικές ομάδες που, ως σήμερα, και παρά την κατάργηση της «αρχής της καθαρότητας» το 1955 από το ινδικό κοινοβούλιο, αποτελούν τη βασική δομή της κοινωνικής διαστρωμάτωσης της Ινδίας (Παπαδημητρίου, *ό.π.*, 53-55)

historischen Anthropologie (1878) για ν' αποδείξει ότι οι Ινδοευρωπαίοι περιγράφονταν ανέκαθεν ως ανοιχτόχρωμοι. Διακρίσεις συναντάμε και στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη παρότι δεν γίνονταν στη βάση του χρώματος: εκπορεύονταν από τη γλώσσα, την κοινωνική θέση ή και το πολίτευμα -όπως διαβάζουμε στο «*τοις γαρ βαρβάροις δια τας τυρρανίδας*», του Πλάτωνα[27]- καθώς η παρουσία μαύρων στην αρχαιότητα (και το μεσαίωνα) δεν συνοδευόταν από προκαταλήψεις αφού οι φαινοτυπικές διαφορές δεν εκλαμβάνονταν ως ζήτημα βιολογικό αλλά κλιματολογικό[28].

Το κατεξοχήν διαχρονικό παράδειγμα ρατσισμού/φυλετισμού εκφράζει η εβραϊκή περίπτωση, λαός που, με τη σειρά του, λόγω των αλλεπαλλήλων διώξεων που ενσάρκωναν το στερεότυπο του «περιπλανώμενου Ιουδαίου»[29] έβρισκε καταφύγιο στο δικό του καταστατικό μύθο, της Παλαιάς Διαθήκης, όπου αναγορευόταν σε «περιούσιο λαό»[30] μέσα από κείμενα που συνέδεαν συστηματικά την «ηθική» με συγκεκριμένα θρησκευτικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά και έθεταν τις εκκαθαρίσεις των αλλόφυλων και αλλόθρησκων υπέρ της διαφύλαξης της καθαρότητας του αίματος[31]. Η Αναγέννηση συνέβαλε στη σύνδεση του «νορδικού προτύπου» (λευκό δέρμα, γαλανά

---

[27] Στο *Συμπόσιον*, 182Β,106.

Οι διακρίσεις φαίνεται ήταν τόσο διαδεδομένες ώστε να οδηγήσουν τους Αντιφώντα, Αλκιδάμα και Ιππία στην επίκρισή τους, προτάσσοντας τη φυσική ενότητα της ανθρωπότητας: «*Κύριοι μου, νομίζω ότι όλοι όσοι είστε εδώ -άσχετα από ποια Πολιτεία βαστάτε- είσαστε από το ίδιο σόι και από την ίδια γενιά και όλοι συμπολίτες. Η τέτοια σας συγγένεια είναι δοσμένη από τη φύση και όχι από το γραφτό δίκαιο, γιατί κάθε όμοιο από τη φύση συγγενεύει με το όμοιό του*» (Ιππίας ο Ηλιείος, 411 π.Κ.Ε.).

[28] Στην Αίγυπτο ο ιδρυτής της XII Δυναστείας (1991-1758 π.Κ.Ε.) Amenhamet Α΄ ήταν νουβιανής καταγωγής· ο Όμηρος αναφέρει στην *Ιλιάδα* τους ικανούς πολεμιστές «Αιθίοπες» κι ο Ηρόδοτος το ωραίο παρουσιαστικό τους· το καθεστώς της δουλείας στην Αθήνα δεν σχετιζόταν με το χρώμα αφού ως την εποχή του Σόλωνα και Αθηναίοι περιέρχονταν σε αυτή· ο μαύρος Σεπτίμιος Σεβήρος (146-211) θα γίνει Ρωμαίος αυτοκράτορας· στις απεικονίσεις της «Προσκύνησης των Μάγων» του όψιμου μεσαίωνα ο Μπαλθαζάρ είναι μαύρος· οι τροβαδούροι ήταν κυρίως μαύροι Σαρακηνοί· ο ετεροθαλής αδελφός του Parzival στο ομώνυμο έπος του Wolfram von Eschenbach (1170-1220) είναι μαύρος (Παπαδημητρίου, *ό.π.*, 61-63, 87-88, 90). Και ο πολιτισμολόγος P.A. Barton, επισημαίνει πως Έλληνες και Ρωμαίοι δεν είχαν προκαταλήψεις κατά των μαύρων κι ότι αυτές εμφανίζονται περίπου την εποχή που έζησε ο Shakespeare («The lack of racism during the Greek and Roman period», στο *A History of Racism and Terrorism, Rebellion and Overcoming - The Faith, Power, and Struggle of a People* XLIBRIS, pub, Philadelphia, Pennsylvania, United States 2002).

[29] Μύθος που είχε δαιμονοποιήσει τους Εβραίους στη μεσαιωνική Δύση, όπου τον Ashaverus καταράστηκε, δήθεν, ο Χριστός να περιπλανιέται αιώνια επειδή τον περιέπαιζε στο δρόμο του προς το Γολγοθά (Durant, *Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού*, τ. Στ΄, Αθήνα 1970, 835).

[30] «*…ἐὰν ἀκοῇ ἀκούσητε τῆς ἐμῆς φωνῆς καὶ φυλάξητε τὴν διαθήκην μου, ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος ἀπό πάντων τῶν ἐθνῶν· ἐμὴ γάρ ἐστι πᾶσα ἡ γῆ·*» (*Έξοδος* 19:5).

[31] Διατάσσει ο Γιαχβέ, «*καὶ κατασκάψετε τοὺς βωμοὺς αὐτῶν καὶ συντρίψετε τὰς στήλας αὐτῶν καὶ τὰ ἄλση αὐτῶν ἐκκόψετε καὶ τὰ γλυπτὰ τῶν θεῶν αὐτῶν κατακαύσετε πυρί, καὶ ἀπολεῖται τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐκ τοῦ τόπου ἐκείνου*» (*Δευτερ.* 12: 1-3), «*καὶ παρέδωκε Κύριος τὴν* (πόλη) *Λαχὶς εἰς τὰς χεῖρας Ἰσραήλ* (…) *καὶ ἐφόνευσαν αὐτὴν ἐν στόματι ξίφους καὶ ἐξωλόθρευσαν αὐτήν, ὃν τρόπον ἐποίησαν τὴν* (πόλη) *Λεβνά καὶ ἐξεπολιόρκησεν αὐτήν.* (…) *καὶ πᾶν ἐμπνέον ἐν αὐτῇ ἐφόνευσαν*» (*Ιησούς του Ναυή* 10:32, 34, 35) ενώ ο Έζδρα θρηνεί «*διέρρηξα τὰ ἱμάτιά μου καὶ ἐπαλλόμην καὶ ἔτιλλον ἀπὸ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς μου καὶ ἀπὸ τοῦ πώγωνός μου*» γιατί οι Ιουδαίοι αναμείχθηκαν με άλλους λαούς, «*ὅτι ἐλάβοσαν*

μάτια) με την αισθητική τελειότητα και την ευγένεια πολύ πριν οι Ναζί διαβεβαιώσουν ότι με τα χρώματά τους είναι απευθείας απόγονοι της «Master Race» και του νορδικού φύλου, ανώτατη υποκατηγορία της καυκάσιας φυλής[32]. Τους αιώνες που θ' ακολουθήσουν η αντιμετώπιση του «Άλλου» με όρους «μόλυνσης» εφαρμόζεται όχι μόνο στο πλαίσιο της πρώτης αποικιοκρατίας[33]0, αλλά και εντός της Ευρώπης. Έτσι, πέρα από τις πολιτικές αντιπαλότητες που έθεσαν τους Γερμανούς Διαφωτιστές σαν τον Herder και τον Goethe εκτός νόμου ως εχθρικούς απέναντι στην κυβέρνηση της Βαυαρίας[34], η εβραϊκή παρουσία προβλημάτιζε από νωρίς τους γερμανόφωνους -όπως προκύπτει από τη ριζοσπαστική επισήμανση στην οποία αναγκάστηκε να προβεί το 1781 ο Πρώσος ιστορικός και διπλωμάτης Christian Wilhelm von Dohm (1751-1820), «*ο Εβραίος είναι άνθρωπος πριν γίνει Εβραίος*», και την πρωτοπόρα ανάπτυξη στο σχετικό του σύγγραμμα πως οι Εβραίοι θα γίνονταν καλύτεροι πολίτες αν οι συνθήκες εντός των οποίων διαβίωναν, βελτιώνονταν[35]. Ο Fichte, αντίθετα, επέμενε πως το «κράτος εν κράτει» των Εβραίων επαπειλούσε να αποδυναμώσει το γερμανικό έθνος και συμβούλευε τους Γερμανούς στο *Reden an die deutsche Nation* να «*έχουν χαρακτήρα και να είναι Γερμανοί*» -«*Charakter haben and Deutsch sein*». Αντίθετα στη Γαλλία, όπου υπερίσχυε η «αρχή του εδάφους» κι όχι η γερμανική «αρχή του αίματος» που θα γίνει ο πυρήνας του ναζισμού, εκείνοι που μετά την Επανάσταση κλήθηκαν ν' αποφασίσουν για τη «γαλλικότητα» των Εβραίων δεν αναρωτήθηκαν κατά πόσο αποτελούσαν μέρος του κοινού παρελθόντος αλλά αν μπορούσαν να πάρουν μέρος ως *citoyens* σ' ένα ευοίωνο μέλλον. Και παρότι στην προεπαναστατική Γαλλία είχε σημειωθεί ένας εσωτερικός διχασμός στη βάση των δυο «φυλών», των «απογόνων» των ευγενών Francs και των ανερχόμενων αστών και «πατέρων» της Tiers État, Gaulois, με το σύγγραμμα του μαρκήσιου Boulainvilliers (1658-1722) *Histoire de l' ancien gouvernement de France* (La Haye & Amsterdam, 1727) ως το όπλο της γαλλικής αριστοκρατίας, επρόκειτο κυρίως για προσωπείο ρατσισμού αφού αφορούσε κυρίως στον έλεγχο του πλούτου και της εξουσίας.

ἀπὸ θυγατέρων αὐτῶν ἑαυτοῖς καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτῶν, καὶ παρήχθη σπέρμα τὸ ἅγιον ἐν λαοῖς τῶν γαιῶν» (*Έσδρα* Α΄ 9:3, 9:2).

[32] Τα άλλα δυο φύλα της υποκατηγορίας ήταν το αλπικό και το μεσογειακό.

[33] Οι Γάλλοι αποικιοκράτες εισάγουν τον Code Noir (1685) του οποίου τις αρχές υιοθετούν οι Άγγλοι στο Slave Code (1688). Οι Ισπανοί όμως προηγήθηκαν στη νομική ρύθμιση των φυλετικών διακρίσεων: από το 14ο αι. εισήγαγαν στο Νέο Κόσμο την αρχή τής Limpieza de sangre («καθαρότητα αίματος») που απέκλειε την πρόσβαση στα ανώτερα αξιώματα σε ιθαγενείς και μιγάδες (Παπαδημητρίου, *ό.π.*, 97-98).

[34] Kamenka, «Πολιτικός Εθνικισμός. Η εξέλιξη μιας ιδέας» στο *Τετράδια -26*, Αθήνα 1990-1991, 26.

[35] Dohm, *Über die Bürgerliche Verbesserung der Juden*, Berlin, 1781 (*Για την πολιτική βελτίωση της θέσης των Εβραίων*) & Meyer, «Moses Mendelssohn & the Bach Tradition», *Fidelio* magazine, Vol. 8, No. 2, Washington 1999.

Στην Αγγλία οι διακρίσεις μεταξύ «γενναίων» Αγγλοσαξόνων και «παρακμασμένων» Βρετανών άρχισαν από τα χρόνια των Tudor οπότε σηματοδοτείται και ο αγγλικός εθνικισμός, σ' αυτή τη φάση πολιτιστικός και λαογραφικός. Η διένεξη συντηρήθηκε ως τη δεκαετία του 1850 σε μια ιδεολογική αναμέτρηση που επίσης υπέκρυπτε πολιτικές διεκδικήσεις. Τα δημοφιλή συγγράμματα των Jonathan Swift (1667-1745), David Hume (1711-1776) και των ρομαντικών μυθιστοριογράφων που υπερασπίζονταν την ανωτερότητα των πρώτων συνέτειναν στο διχασμό και μόνο το κοινό αποικιοκρατικό όραμα θα τον υποσκελίσει[36]. Την ίδια εποχή ο ρατσισμός των Βρετανών ήταν περιώνυμος στις κτήσεις τους εντός Ευρώπης. Όπως δημοσιεύει η εφημερίδα *Αθηνά* το 1836 -καίτοι φιλοαγγλική- «*Εις μάτην, η Ιρλανδία εζήτησεν, επαρακάλεσεν, επικαλέσθη σχεδόν ακαταπαύστως την χάριν του να συμμεθέξη και αυτή των ιδίων της Αγγλίας νόμων, πάντοτε απερρίπτοντο αι προτάσεις της. Ανήκει εις την Ιρλανδίαν δικαιοσύνη ομοία μ' εκείνη την οποία απολαύει και η Αγγλία, αλλ' επροφασίσθησαν ματαίως την διαφοράν του αίματος και της θρησκείας*»[37]. Η *Αιών,* φιλορωσική και περισσότερο προκατειλημμένη, περιγράφει το 1840: «*…επί της ωραίας και δυστυχούς της Ιρλανδίας γης η τυρρανία των Άγγλων παλαίουσα με την γενναιότητα της φύσεως και των ανθρώπων* (…) *Η φύσις καθωράϊσε την Ιρλανδίαν με τα λαμπροτέρα δώρα της· αλλ' οι άνθρωποι την εμίαναν με την αισχροτέραν τυρρανίαν, ήτις ποτέ στιγματίσθη από την ιστορίαν*» και «(οι Επτανήσιοι) *εγνωστοποίησαν τας απανθρώπους αρχές της Προστασίας της, π α ς μ η Ά γ γ λ ο ς δ ο ύ λ ο ς Ά γ γ λ ο υ· π α ς δ ε Ε π τ α ν ν ή σ ι ο ς δούλος των δούλων του Άγγλου*»[38].

Η δαρβίνεια θεωρία[39] καταδεικνύει τη «φυσική ενότητα» (κοινή καταγωγή)

[36] Το 1734 ιδρύεται η «Κοινωνία των Dilettanti» από ευπατρίδες που έχουν συμμετάσχει στο Grand Tour και άλλους αριστοκράτες που μελετούσαν την ελληνορωμαϊκή τέχνη. Προέβαιναν σε επιτόπιες επισκέψεις σε αρχαιολογικές θέσεις, συνέλλεγαν αρχαιότητες και υποστήριζαν τον «εξευγενισμό της τέχνης» μέσα και από την ίδρυση, το 1768, της Royal Academy of Arts, συνήθειες μιας ελίτ με ρατσιστικά και φυλετικά ιδεώδη που θα περάσουν και στην αγγλοσαξονική Αμερική του 19ου. Έκτοτε συστήνονται Αδελφότητες στα πανεπιστήμιά της στην προσπάθεια διαιώνισης του αριστοκρατικού πνεύματος, κάνοντας συμβολιστική χρήση ελληνικών και λατινικών όρων.

[37] *Η Αθηνά*, «Ο ιρλανδικός λαός», Αθήνα/5 Αυγ. Τετάρτη 1836, αρ. φύλ. 558.

[38] *Αιών*, Τετάρτη 24 Ιανουαρίου 1840, «ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ», απόσπασμα από το «Δίτομο σύγγραμμα του Γουστάβου Βωμόντ», 1 & Πέμπη 25 Ιουλίου 1840, 1.

[39] Όταν καταδεικνύεται η παλαιότητα του ανθρώπινου είδους στο *Origin of Species* (1859) του Δαρβίνου (1809-1882) απορρίπτεται η θεωρία των *Δημιουργιστών* περί αυτοματισμού της ανθρώπινης δημιουργίας την ημερομηνία κτήσεως κόσμου 23 Οκτωβρίου 4004 π.Κ.Ε (προσδιορισμένη «επακριβώς» με βάση τις βιβλικές γενεαλογίες). Την ίδια εποχή ανακαλύπτονται σπήλαια στη ΝΔ Γαλλία με ίχνη ανθρώπινων εργαλείων από πυριτόλιθο και οστά μαμούθ, είδους εξαφανισμένου, που αποδείκνυαν ότι η ανθρώπινη ύπαρξη είναι παλαιότερη της βιβλικής Δημιουργίας (Renfrew-Bahn, *Αρχαιολογία*, Αθήνα 2001, 19 & Μανακίδου, «Ιστορική διαδρομή της επιστήμης της Αρχαιολογίας στην Ευρώπη», στο *Αρχαιολογία στον Ελληνικό Χώρο*, κεφ. 1, τ. Α΄, Πάτρα 2003, 38-40 & Κουκουζέλη, «Κλάδοι και προβληματική της Αρχαιολογίας. Η ερμηνεία της πολιτισμικής αλλαγής», κεφ. 6 στο *ίδιο*, 248).

πλήττοντας προς στιγμήν τον αναπτυσσόμενο φυλετισμό αλλά η ανώτερη τάξη, παρά το ισχυρό πολιτισμικό σοκ που αρχικά δέχεται, επανακάμπτει όταν θέτει τη θεωρία τής εξέλιξης (*evolution*) στην υπηρεσία της αυταρέσκειάς της επικαλούμενη την επιβίωση των ισχυρότερων (*natural selection*) για ν' «αποδείξει» ότι αποτελεί εξαίρετο δείγμα ανθρώπινης προόδου στο σύνολο της ανθρώπινης φύσης. Οι μελετητές τώρα επικαλούνται όρους γενετικής για να προσδώσουν «επιστημονική τεκμηρίωση» στις διαφορές ανάμεσα στις «εθνικές» ομάδες, σύμφωνα με τις οποίες παγιώνεται η έννοια της *φυλής* ως δόγμα που επιχειρηματολογεί βασισμένη στο *βιολογικό φυλετισμό*. Το ζήτημα, βέβαια, δεν είναι μόνο επιστημονικό και φιλολογικό. Η έκρηξη του φυλετισμού σημειώνεται την περίοδο της Μεγάλης Οικονομικής Κρίσης του 1873-1895 που χαρακτήρισε η επιβράδυνση της βιομηχανικής παραγωγής. Το επακόλουθο της γενικευμένης ανεργίας, σε συνδυασμό με τη δημογραφική αύξηση που είχε σημειωθεί ως τα μέσα του 18ου αιώνα και την κινητικότητα των ομάδων προς τις πόλεις που συνέβαλλε στον πιεστικό χαρακτήρα των αστικών προβλημάτων, αποκάλυπτε την κοινωνική και οικονομική ασυνέχεια που η οικονομική κρίση διόγκωσε και απέδωσε ως απειλή, με το κατεστημένο των κοινοτήτων να αισθάνεται την ανάγκη να αμυνθεί απέναντι στα ξένα ήθη. Οι ιθύνοντες εξυπηρετούνταν από την προώθηση των ευθυνών προς τον «ξένο» που αποσπούσε την προσοχή της κοινής γνώμης από τη δική τους ανεπάρκεια στην επίλυση των προβλημάτων, ενώ και οι λόγιοι συνέβαλλαν στην ιδεολογική εχθρότητα όντας εγκλωβισμένοι στο αίτημα της αναγνώρισης της «εκλεκτής φυλής», κι όπου οι αντιπαραθέσεις δεν εξέλειπαν: όπως έγραφε ο Εβραιογερμανός ποιητής Heinrich Heine (1797- 1856), «*Γνωρίζω έναν καλό χριστιανό στο Αμβούργο που δεν μπόρεσε ποτέ να συμφιλιωθεί με την ιδέα ότι ο Σωτήρας Ιησούς Χριστός γεννήθηκε Εβραίος, απόγονος μιας φυλής που ο ίδιος σιχαινόταν. Έτσι αντιμετωπίζω εγώ την περίπτωση του William Shakespeare. Παρά τις υψηλές του προδιαγραφές, δεν μπορώ να ξεχάσω ότι ανήκει στο πιο παράλογο έθνος που ο Θεός πάνω στην οργή του δημιούργησε*»[40].

Παρά τη μεταξύ τους αντιπαράθεση εκείνο που όλοι τηρούσαν με ευλάβεια ήταν η αποφυγή της ανάμειξης με έγχρωμους· ο Σάξονας Christian Meiners (1748-1810), καθηγητής φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Göttingen, αντιτίθεται σε κάθε μίξη της «ωραίας» λευκής φυλής με την «άσχημη» μαύρη που θα οδηγούσε στην παρακμή και

[40] Miller, «Racial and Nationalistic Hurdles in the Teaching of Literature», στο *Journal of Negro Education*, Vol. 18, No. 2, Washington 1949, 134.

τον πολιτιστικό θάνατο της πρώτης[41], διαφορές που «βλέπει» και ο ομοεθνής του ανθρωπολόγος Johann Blumenbach (1752 -1840) γράφοντας για τα ανθρώπινα κρανία των «5 φυλών»[42]. Ο Γάλλος διπλωμάτης Arthur de Gobineau (1816-82)[43] προσδιόρισε τον Άριο Βορειοευρωπαίο ως κατ' εξοχήν αριστοκράτη γεννημένο για να κυριαρχεί και εναντιωνόταν στις φυλετικές διασταυρώσεις με μη-Ευρωπαίους διότι οδηγούσαν σε «εκφυλισμό», στασιμότητα και διαφθορά[44] και ο καθηγητής πολιτικών επιστημών Friedrich Liszt (1789-1846) όρισε πως η γερμανική φυλή είναι επιλεγμένη από τη Θεία Πρόνοια για να εκπολιτίσει και να κυβερνήσει τον κόσμο. Μαζί του τάσσεται ο Βρετανός Houston Chamberlain (1855-1927) -μετά το γάμο με την κόρη τού Wagner θα λάβει γερμανική υπηκοότητα- στο *Foundations of the Nineteenth Century* (1899), όπου επισημαίνει την καταγωγή του Γερμανού από Τεύτονες ή Άριους και τον «επιζήμιο ρόλο» του σημιτικού στοιχείου, ενώ ακόμα κι ο φιλόλογος και ιστορικός των θρησκειών Ernest Renan (1823-1892) διολίσθησε στο σχόλιο της «ατελούς σημιτικής φυλής». Η ένσταση του Γερμανού Max Müller (1823-1900) -εκ των θεμελιωτών της Ινδολογίας- ήταν ανίσχυρη, παρότι χαρακτήρισε παραφροσύνη τη θεωρία όσων ανθρωπολόγων και συγκριτικών γλωσσολόγων μιλούσαν για «αρία φυλή, άριο αίμα, άρια μάτια και μαλλιά» και συνέδεαν με τη φυλετική ιδέα μέχρι και τη γλώσσα -καίτοι επίκτητη κι όχι κληρονομούμενη-, παραφροσύνη ανάλογη -έλεγε- με όποιον γλωσσολόγο μιλούσε για «*δολιχοκεφαλικό λεξικό ή βραχυκεφαλική γραμματική*»[45].

Η αρχαιολογία δεν μένει ανεπηρέαστη από τον ανερχόμενο φυλετισμό. Το 1856 κυριαρχείται από τον Πολιτισμικό Εξελικτισμό (Cultural Evolutionary Archaeology), με κύριο εκπρόσωπο τον βαρόνο John Lubbock (1834-1913), μέλος της Βουλής των Φιλελευθέρων, τραπεζικό και αρχαιολόγο -τού ανήκει η πατρότητα των όρων «παλαιολιθικός» και «νεολιθικός»-, ο οποίος ενσωμάτωσε στην προϊστορική αρχαιολογία διακρίσεις ανάμεσα σε «εξελιγμένους» και «πρωτόγονους» πολιτισμούς. Το σύγγραμμά του, *Prehistoric Times, as Illustrated by Ancient Remains, and the Manners and Customs of Modern Savages*, επανεκδόθηκε 7 φορές από το 1856 ως το κυρίαρχο αρχαιολογικό εγχειρίδιο που εξηγούσε τις πολιτισμικές διαφορές μέσα από την επιβίωση των ισχυρότερων διανοητικά και σωματικά (*κοινωνικός δαρβινισμός*): κατ' αυτόν, όπως οι σύγχρονοι ελέφαντες μάς έδιναν πληροφορίες για τη φύση των

[41] Παπαδημητρίου, *ό.π.*, 104-105.
[42] Στο *Űber die natürlichen Verschiedenheiten im Menschengeschlecht*, Leipzig 1798, 98.
[43] *Essai sur l' inegallitė des races humains* (1853-1855).
[44] Crouzet, *Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού*, Αθήνα 1971, 601.
[45] Mallory, *Οι Ινδοευρωπαίοι, Γλώσσα, Αρχαιολογία και Μύθος*, Αθήνα 1999, 321.

εξαφανισμένων μαμούθ έτσι και οι σύγχρονοι «πρωτόγονοι» -στον κατάλογό του περιλαμβάνονταν Αβορίγινες, Εσκιμώοι, Τασμανοί, Μαοροί, Ινδιάνοι, Ταϊτιανοί κ.ά.- μάς εξασφαλίζουν πληροφορίες για τους προϊστορικούς ανθρώπους[46]. Αντίστοιχα, ο ομοεθνής του θεμελιωτής της εθνολογίας Edward Tylor (1832-1917) επανέλαβε το 1871 την τριμερή διαίρεση σε «άγριους», «βάρβαρους» και «πολιτισμένους», ενώ στη Γαλλία το κύρος του Charles Richet (1850-1935) ήταν ευρέως διαδεδομένο για τις γνωστές μελέτες του στην ιατρική -που του χάρισαν το Nobel του 1913- και για το σύγγραμμά του *L' homme stupide* (1919) που κατεδείκνυε τις «διαφορές» ανάμεσα στις φυλές και ενθάρρυνε δημοσίως τις πρακτικές ευγονικής[47].

Η απώλεια της «ευρωπαϊκής αθωότητας» στα χαρακώματα του Α΄ Παγκοσμίου, τα εναγώνια ερωτηματικά της Σχολής της Φρανκφούρτης και η αναγκαστική μετανάστευση των μελών της στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1933 δεν κατάφεραν να πείσουν για την επικινδυνότητα των τρεχουσών κυρίαρχων πολιτικών ιδεολογιών. Οι ανθρωπολογικές θεωρίες ωθούσαν τους πληθυσμούς να βλέπουν το χαρακτήρα, το ντύσιμο και την ομορφιά ή ασχήμια όχι ως ίδιον ατόμων αλλά ως φυλετικό χαρακτηριστικό, και υπό αυτό το πρίσμα Βρετανοί κοινωνιολόγοι, δημοσιογράφοι και ποιητές (με αφορμή την παραίτηση του πρίγκιπα Edward VIII από τη διαδοχή χάριν της δις διαζευγμένης Αμερικανίδας φιλοναζί Wallis Simpson) ιδρύουν την οργάνωση Mass-Observation το 1937 για τον εντοπισμό του «ανθρωπολογικού προφίλ» των Βρετανών[48]. Παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου οι *London Times* δημοσιεύουν τις εκτιμήσεις του πρεσβευτή Walter Runciman (1870-1949) μετά το αυγουστιάτικο ταξίδι στην Πράγα για την άμβλυνση των τσεχογερμανικών διαφορών: «*Θα συνέφερε την τσεχοσλοβακική κυβέρνηση να εξετάσει ευνοϊκά το σχέδιο από μερικές πλευρές, ώστε να γίνει ένα κράτος περισσότερο ομοιογενές, απαλλαγμένο από ξένους πληθυσμούς*»[49]. Και παρότι ο Mussolini το 1936 έχει κάνει γεγονός το όραμα μιας αυτοκρατορίας στην ανατολική Αφρική με άλλοθι την «κατωτερότητα» των ιθαγενών και όπλο τον υπερίτη και τις

[46] Trigger, *Μια ιστορία της αρχαιολογικής σκέψης*, Αθήνα 2005, 119.
[47] Μαζί με τον επίσης βραβευμένο με Nobel ομοεθνή του Alexis Carell, επίσης υπέρμαχο της ευγονικής, ίσως επηρέασαν και την πρακτική που ακολουθήθηκε την περίοδο 1940-1944 στη Γαλλία επί κυβέρνησης Vichy, του «*ήπιου θάνατου*», από πείνα, 40 χιλιάδων εσώκλειστων ψυχικά ασθενών (Βλ. Koupernik, «Resumé», στο *Eugénisme et Psychiatrie*, Paris 2001).
[48] Στην έρευνα συμμετείχαν 500 ντόπιοι που δέχτηκαν να γίνουν αντικείμενο παρακολούθησης στην εργασία και το σπίτι τους, είχαν παραχωρήσει τα ημερολόγιά τους στους ερευνητές και απαντούσαν σε ανεξάντλητες ερωτήσεις που συμπεριελάμβαναν σχολιασμούς των φίλων και γειτόνων τους. Διήρκεσε μέχρι τη δεκαετία του 1950 και τα αποτελέσματα αξιοποιήθηκαν κατά το Β΄ Παγκόσμιο για τη χάραξη της βρετανικής πολιτικής («Mass-Observation Archive», ανηρτημένο στο http://www.sussex.ac.uk/library speccoll/collection_catalogues/tclists/WT19.html)
[49] «*London Times*, 7.9.1938», στο Paltrinieri κλπ. *Χίτλερ - Τα Υπέρ και τα Κατά,* Αθήνα 1972, 129-130.

αλλεπάλληλες σφαγές πουθενά ο φυλετισμός δεν πολιτικοποιήθηκε τόσο επικίνδυνα όσο στη Γερμανία, απ' όταν ο ναζισμός θεσμοθετήθηκε μετά τις εκλογές του 1933 από έναν κόσμο που είχε ζητήσει ασφάλεια αλλά πήρε επιβολή και μηδενική πολιτική ανοχή.

Έχοντας ο φυλετισμός υπάρξει άρρηκτα δεμένος με την εκμετάλλευση πόρων και ντόπιου εργατικού δυναμικού κατά την πρώτη και δεύτερη αποικιοκρατία σε τρεις ηπείρους με εθνοκτονικές πρακτικές είμαστε σε θέση να κατανοούμε όχι μόνο ότι εξυπηρέτησε κυρίως οικονομικής φύσης παράγοντες αλλά κι ότι θα ήταν μονομερής κάθε προσέγγισή του μόνο μέσα από το «will der Macht» των Ναζί και την ιδεοληψία τους για τους Ινδοευρωπαίους. Άλλωστε η *Endlösung* αποφασίστηκε όχι μόνο με ιδεολογικά/φυλετικά κριτήρια αλλά και οικονομικά: ο γερμανοεβραϊκός πληθυσμός δαιμονοποιήθηκε για την οικονομική κρίση, την ερήμωση της επαρχίας και την αστικοποίηση ενώ κι ο τρόπος θανάτωσης που επέλεγαν εξηγείται με πιο απλό τρόπο απ' όσο θα νόμιζε κανείς: το κριτήριο για το θάλαμο αερίων ήταν το σιδηροδρομικό δίκτυο εξηγεί ο Vidal-Naquet, γιαυτό στα βάθη της Πολωνίας όπου δεν υπήρχαν σιδηροτροχιές τούς εκτελούσαν αλλιώς[50]. Επιπλέον το «εθνικό» πρόγραμμα για ευημερία των «καθαρών» Γερμανών συμμερίστηκαν και ξένοι επιχειρηματίες, καθόλου «καθαροί» Γερμανοί δηλαδή, που όμως είχαν το οικονομικό και πολιτικό συμφέρον να δημιουργήσουν ανάχωμα στον μπολσεβικισμό. Τέλος, ιδωμένο γλωσσολογικά -καθώς η γλώσσα ήταν κεφαλαιώδες συστατικό στο γερμανικό Διαφωτισμό-, ο φυλετισμός τους στηρίχτηκε σε μια γλωσσική ασυνέπεια αποκαλύπτει ο γλωσσολόγος James Mallory: η διάλεκτος Yiddish που μιλούσαν οι Εβραίοι στη Γερμανία ήταν ινδοευρωπαϊκή όσο κι οποιαδήποτε γερμανική διάλεκτος ενώ η γλώσσα των Ρομά μπορούσε να διεκδικήσει τον τίτλο της αρίας γλώσσας πολύ περισσότερο από οποιονδήποτε Βορειοευρωπαίο[51].

[50] Vidal-Naquet, *Αγώνας μου, η Ιστορία*, Αθήνα 2006, 172.
[51] Mallory, *Οι Ινδοευρωπαίοι, Γλώσσα, Αρχαιολογία και Μύθος*, Αθήνα 1999, 322.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2
Ο ρόλος της αρχαιολογίας[52] στην πολιτικοποίηση του παρελθόντος

2.1. Η κατάκτηση της μνήμης και του εδάφους

Την πρώτη δεκαετία του 19ου ο Ναπολέων είναι αισθητός ως ο «μεγάλος οικονομικός κίνδυνος»[53]: η επαχθής τελωνειακή πολιτική του πλήττει τις υποτελείς χώρες, επιβάλλονται τα γαλλικά προϊόντα, οι χειροτέχνες βλέπουν τις συντεχνίες να διαλύονται, σημειώνεται πτώση τιμών στα βιομηχανικά είδη, η αριστοκρατία των γαιοκτημόνων δεν μπορεί να εξάγει σιτάρι και ξυλεία στην Ανατολή και συνάμα έχουν κουράσει οι διαρκείς επιτάξεις, έχει ενοχλήσει ο περιορισμός της ελευθεροτυπίας, και η σύγκρουσή του με τον Πάπα από το 1809 έχει στρέψει εναντίον του τον καθολικό κόσμο.

Αυτό είναι το κοινωνικό και οικονομικοπολιτικό πλαίσιο στο οποίο ανδρώνεται η αντίδραση στο Ναπολέοντα, την οποία λόγιοι και επίδοξοι πολιτικοί -αλλού αριστοκράτες κι αλλού αστοί- θα μετουσιώσουν την επαύριο του Βατερλώ και των ασύμφορων όρων της Παλινόρθωσης σε «εθνική μνήμη». Η τελευταία καθίσταται ένα δεδομένο και ακλόνητο σώμα γνώσεων που καταλαμβάνει τη θέση της «μόνης» και «πραγματικής» ιστορίας, συνοψίζοντας γλωσσικές και εδαφικές παραδόσεις και πατώντας επάνω σε ένα υπόστρωμα από μύθους, θρύλους και αισθήματα που συγκροτούσαν ταυτότητες που ενθουσίαζαν, συσπείρωναν, κινητοποιούσαν.

[52] Ο όρος *αρχαιολογία*, λόγιο αναδημιούργημα των σοφών του ΙΖ΄ αιώνα από τα ελληνικά, εμφανίζεται για πρώτη φορά στο *Récherches curieuses d'antiquité* (Λυών 1683) του Λυωνέζου γιατρού Jaques Spon, ενώ ως έννοια αποσαφηνίζεται στον πρόλογο τού *Miscellanea eruditae antiquitatis* (Λυών 1685) τού ιδίου, όπου αντιδιαστέλλει τη σπουδή της αρχαιότητας με τον ως τότε συνηθισμένο όρο «τέχνη του φυσιοδίφη» (Duval, «Η Αρχαιολογία της Αρχαιότητας» στο *Encyclopédie de la Pléiade, Ιστορία και Μέθοδοί της - Μεθοδική αναζήτηση των μαρτυριών*, τόμ. Β΄, τεύχ. 1, Αθήνα 1985, 88). Με τη σημερινή έννοια άρχισε να χρησιμοποιείται πρόσφατα -όταν η μελέτη των καταλοίπων απέκτησε επιστημονικό χαρακτήρα- οπότε είναι προτιμότερο για τις παλαιότερες περιόδους να χρησιμοποιείται ο όρος *αρχαιογνωσία* (Καπνιστός [εκδ.] *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, τεύχ. 16, 2002, 316). Η αρχαιολογία θα αναδείξει αρχαίες κοινωνικές ομάδες και τα τέχνεργά τους αναζητώντας γεωλογικά στρώματα με το περιεχόμενο τους (stratigraphy) και χρονολογώντας τα ευρήματα του περιεχομένου (archaeological dating).

[53] Στο Crouzet, *ό.π.*, 386.

Σύμφωνα με πολλούς μελετητές οι Γάλλοι και οι Άγγλοι αποτέλεσαν από παλιά «έθνη», δηλαδή ομάδες ανθρώπων εγκαταστημένες σε ορισμένη εδαφική περιοχή που συνδέονταν με κοινά συμφέροντα, έθιμα, και γλωσσική ομοιογένεια, παρότι ο Durant αναγνωρίζει και σε άλλους λαούς της δυτικής Ευρώπης, σε μικρότερο όμως βαθμό, κοινά εθνοτικά στοιχεία: υπήρχε ο ιταλικός πατριωτισμός που προερχόταν από τις αλλεπάλληλες εισβολές και τη μνήμη της αρχαίας Ρώμης, ο ισπανικός πατριωτισμός που είχε γεννήσει η μακροχρόνια διαμάχη με τους μουσουλμάνους αλλά και το, έστω συγκεχυμένο, εθνικό αίσθημα στη Γερμανία που ενίσχυαν οι αναμνήσεις των ένδοξων γερμανικών εισβολών και της Αγίας Αυτοκρατορίας και ένωνε το μίσος για τους Γάλλους[54]. Ωστόσο ο *εθνικισμός*, όρος που για πρώτη φορά χρησιμοποιείται με αρνητική σημασία στο έργο του εξόριστου αντιγιακωβίνου παπά Augustin Barruel[55] όταν επισημαίνει πως «*την αγάπη για το ανθρώπινο γένος αντικατέστησε η αγάπη για το έθνος*» (καίτοι η έγνοια του δεν αφορούσε το ανθρώπινο γένος αλλά την επίφοβη ανατροπή των νόμιμων κυβερνήσεων από τους μασόνους-Πεφωτισμένους), λαμβάνει ξεκάθαρη πολιτική μορφή μέσα από το μετασχηματισμό των αστών σε ιθύνουσα τάξη: η τελευταία διαχειρίζεται όχι μόνο τον πνευματικό χώρο μέσα από τη συγγραφή της ιστοριογραφίας αλλά και τον οικονομικό και πολιτικό, αντιμετωπίζοντας το λαό ως φερέφωνο τής ιδεολογίας της -όπως θα τής χρεώσει ο μαρξισμός- κι όχι ως υποκείμενο της ιστορίας.

Η δημιουργία του εθνικού κράτους στηρίχθηκε εξαρχής σε μια επιθετική πολιτισμική πολιτική που ισοπέδωνε τις εσωτερικές διαφορές προς όφελος της μίας και υπέρτατης εθνικής κουλτούρας που σταθεροποιούσε την εξουσία. Πολιτικοί και λόγιοι -ιδιότητες που προς το παρόν ταυτίζονταν- εκφράζονταν με σοβινιστικές αναφορές και μέσα από τη σύγκριση· ο υπουργός Παιδείας, Εσωτερικών και ιστορικός στη Σορβόννη Francois Guizot (1787-1874) είναι αποκαλυπτικός: «*Κανέναν δεν πρέπει να κολακέψουμε, ούτε καν τη δική μας χώρα· μολαταύτα, νομίζω ότι χωρίς κολακεία μπορούμε να πούμε ότι η Γαλλία υπήρξε το κέντρο, η εστία του πολιτισμού στην Ευρώπη*». Και αλλού: «*Είτε γιατί στο γαλλικό πνεύμα υπάρχει κάτι το κοινωνικό, το συμπαθητικό, που μεταδίδεται με μεγαλύτερη ευκολία και αποτελεσματικότητα απ' όση το πνεύμα οποιουδήποτε άλλου λαού· είτε αυτό πηγάζει από τη γλώσσα μας, είτε από την υφή του πνεύματός μας, είτε από τα ήθη μας, οι ιδέες μας είναι δημοφιλέστερες, παρουσιάζονται*

[54] Crouzet, *ό.π.*, 201.
[55] Στο *Mémoires pour server à l' histoire du Jacobinisme* (London 1798), στο Kamenka, «Πολιτικός Εθνικισμός. Η εξέλιξη μιας ιδέας», στο *Τετράδια-26*, Αθήνα 1990 - 1991, 25.

καθαρότερα και διεισδύουν με γοργότερο ρυθμό στις μάζες· κοντολογίς, η διαύγεια, η κοινωνικότητα, η συμπάθεια είναι το ιδιάζον χαρακτηριστικό της Γαλλίας και του πολιτισμού της και αυτές οι ιδιότητες την καθιστούσαν εξόχως κατάλληλη για να βαδίσει επικεφαλής του ευρωπαϊκού πολιτισμού»[56].

Οι Γερμανοί, από την άλλη, μάχονται τη γαλλική γλώσσα, σκέψη και τέχνη και υπερασπίζονται το δικό τους «εθνικό» πολιτισμό των ιδεών, των επιτευγμάτων και των ειδυλλιακών μύθων που έγραφαν οι αδερφοί Grimm ανακαλώντας τα παιδικά τους χρόνια στην επαρχία. Ο ποιητής Johan Elias Schlegel (1719-1749) απορρίπτει τον γαλλικής έμπνευσης *νεοκλασικισμό* και ο Goethe (1749-1832) αντικαθιστά στο «*Ημερολόγιο ταξιδίου στην Ιταλία*» όλες τις ξενικές λέξεις με τις αντίστοιχες γερμανικές -παρότι παραδέχεται ότι ο πλούτος της χώρας του προέρχεται από την ποικιλία των *ethnies* (Πρώσοι, Δανοί, Βαυαροί, Αυστριακοί, Πολωνοί κ.ά.) που την απαρτίζουν[57]. Καθώς θεωρεί τη «γοτθική» τέχνη γερμανική, αναφωνεί μπροστά στο μητροπολιτικό ναό του Στρασβούργου «*Ιδού η γερμανική τέχνη, ανάλογη προς την οποία δεν γνώρισε η Γαλλία*» αγνοώντας προφανώς, στα 21 του μόλις χρόνια, το Παρίσι, λίκνο των τοξωτών αντηρίδων. Το διάσημο σ' όλη την Ευρώπη μυθιστόρημά του *Die Leiden des Jungen Werthers* (1774), πρελούντιο τού γερμανικού ρομαντισμού, και το εμφαντικό *Sturm und Drang* («Θύελλα και Ορμή» περ. 1765-1785), προετοιμάζουν τη στροφή προς την ενοποίηση: βιτρώ, μεσαιωνικές μινιατούρες και μεσαιωνικά τραγούδια σαν των Niebelungs της ταραγμένης εποχής των γερμανικών μεταναστεύσεων που στο παρελθόν είχε απορρίψει ο Φρειδερίκος Β΄ της Πρωσίας ως «κατασκεύασμα βάρβαρων εποχών», αποκτούν τώρα για τους Γερμανούς την αξία που έχουν τα ομηρικά έπη για τους Έλληνες. Μισό αιώνα μετά, στη θορυβώδη κοινοβουλευτική συζήτηση του 1848 στη Φρανκφούρτη όπου για πρώτη φορά χρησιμοποιείται ο όρος *Nationalstaat*, το πορτρέτο της Γερμανίας με τα διακριτικά του έθνους είναι ανηρτημένο στο ψηλότερο σημείο.

Οι Ισπανοί καυχώνται ότι έχουν γλώσσα περισσότερο εύηχη και εύστροφη από τη γαλλική[58] παρότι ο ρόλος της δεν υπήρξε γι' αυτούς ποτέ όσο θεμελιώδης στη Γερμανία μετά τον Λούθηρο ή όσο στην Ελλάδα -όπως μαθαίνουμε από το Νεόφυτο Δούκα και τον Ανδρέα Θεοτόκη. Αντίστοιχα στην Ιταλία επικαλούνταν τη λατινική ως κοινή γλώσσα, το ρωμαϊκό πολιτισμό ως κοινό παρελθόν, ανακαλούσαν τα

[56] Guizot, *Η Ιστορία του Πολιτισμού στην Ευρώπη* (α΄ έκδ. 1828), Αθήνα 2004, 35.
[57] Woolf, *Ο Εθνικισμός στην Ευρώπη*, Αθήνα 1999, 38.
[58] Crouzet, *ό.π.*, 201-202.

συγγράμματα των λογίων που σε παρελθόντες αιώνες ευελπιστούσαν σε μια ιταλική ομοσπονδία και ανακήρυσσαν τον Dante (1265 - 1321) εθνικό ποιητή. Ο τελευταίος, πρόδρομος της αποτύπωσης του ρόλου που θα διαδραματίσει το έθνος στο Ρομαντισμό -από το οποίο θα εκπορεύεται και θα εξαρτάται η βιωσιμότητα του πολίτη και το αντίστροφο- ήδη το 13ο αιώνα υποστασιοποιεί την πατρώα πόλη -επηρεασμένος από το δειλό άνοιγμα της κοινωνίας των πόλεων απέναντι στις κλειστές κοινωνίες της επαρχίας και των ελίτ. Έτσι τής αποδίδει την ικανότητα να φτιάχνει πολίτες όταν βάζει στο στόμα του Pia de' Tolomei τη δήλωση «*Siena mi fé*»[59] σ' έναν έπαινο για τη Siena: όταν ο έπαινος για την πόλη γίνεται αγάπη σηματοδοτείται το πέρασμα από τον φεουδαλισμό στον αστισμό.

Αλλά η μνήμη για να ριζώσει και να διαρκέσει -γράφει ο αρχαιολόγος Alain Schnapp- έχει ανάγκη από έδαφος, και η ανάγκη για ιδιόκτητο γεωγραφικό χώρο χαρακτήρισε όλα τα κράτη που επιζήτησαν να θεμελιώσουν την υπεριστορική «εθνική» τους μνήμη και ταυτότητα στα ευρήματα του εδάφους[60]. Η σχέση μνήμης και εδάφους, πολιτικής και αρχαιοτήτων, δεν είναι όψιμο εφεύρημα: ο βασιλιάς της Βαβυλώνας Ναβονίδης, κατά τα έτη 555-539 π.Χ. διέταξε την ανασκαφή ενός ναού όπου και εντοπίστηκε ο θεμέλιος λίθος του τοποθετημένος εκεί πριν 2.200 χρόνια και προέβη στην ανέγερση του πρώτου μουσείου στην ιστορία για να στεγάσει το εύρημά του. Στα νεότερα χρόνια ο Σίξτος Ε΄ μετέφερε μπροστά στο ναό του Αγίου Πέτρου τον αρχαίο αιγυπτιακό οβελίσκο που είχε φέρει από την Ηλιούπολη της Αιγύπτου ο αυτοκράτορας Αύγουστος επισημοποιώντας έτσι τη νίκη του χριστιανισμού στον παλιό ειδωλολατρικό κόσμο, και ο Ναπολέων έναν ανάλογο οβελίσκο μετέφερε και τοποθέτησε στο Παρίσι για να υποδηλώσει πως εκεί βρισκόταν πλέον η Ρώμη -μια πολυδάπανη μεταφορά αρχαιοτήτων και στις δυο περιπτώσεις δίχως κανείς τους να σχετίζεται με το φαραωνικό μνημείο και τα ιερογλυφικά του παρά μόνο στη βάση του πολιτικού συμβολισμού.

Ωστόσο η πολιτική σχέση γίνεται ξεκάθαρη με την ίδρυση των εθνικών κρατών και των αρχαιολογικών ινστιτούτων.

---

[59] *Divina Comedia*, «Purgatorio: Canto V : Buonconte di Monfeltro. La Pia», Milano 2005.

[60] Οι αρχαιότητες δεν έλαβαν δίχως ενδοιασμούς τη θέση που τούς άξιζε. Η δημοφιλέστατη κατά το 16ο αιώνα *Κοσμογραφία* του Γερμανού χαρτογράφου και καθηγητή εβραϊκής γλώσσας Sebastian Münster (1488-1522) επαναλάμβανε τον παλιό μύθο που ήθελε τα αγγεία να γεννώνται μόνα τους από το έδαφος κάθε Μάιο, έργο Θεού ή νάνων που εργάζονται στα έγκατα της γης, τασσόμενος με την *per tradionem* πολωνική εκδοχή που τα ήθελε επίσης να φύονται στο υπέδαφος. Κι όπως είχε σχολιάσει ο πιο μαχόμενος αρχαιολόγος του 18ου, A. Rhode, «*Ο Münster, ασύγκριτος στις περιγραφές του για τον κόσμο, αλλά προσοχή, με κύρος σαν του Πλίνιου, δηλαδή κανένα: Quis enim Plinio mendacior, Ποιος είναι μεγαλύτερος ψεύτης από τον Πλίνιο?*» (βλ. Schnapp, *Η κατάκτηση του παρελθόντος*, Ηράκλειο 2004, 551, 116)

Ο κατασκευαστικός πυρετός δρόμων και σιδηροδρόμων, εργοστασίων και καναλιών που σημειώνεται σε Αγγλία, Γερμανία, βουρβονική Ιταλία, στο μικρό βασίλειο του Βελγίου και στη Γαλλία του Λουδοβίκου-Φιλίππου, παρά τις αρχικές επιφυλάξεις του λαού και ορισμένων ιθυνόντων απέναντι στις καινοτομίες, επέφερε ένα ενθουσιώδες συναίσθημα λόγω και της εύρεσης εργασίας που εντέλει δικαίωσε τις επιλογές της κεντρικής εξουσίας καθώς και την ίδια την εθνική ιδεολογία. Από την άλλη, οι κατασκευές ανέσυραν στην επιφάνεια άφθονο αρχαιολογικό υλικό που, σε συνδυασμό με τα πασίδηλα φρούρια, τους τύμβους και τα μεγαλιθικά μνημεία, είχε ως επακόλουθο την ίδρυση μουσείων, ερευνητικών κέντρων και αρχαιολογικών σχολών από τους ηγεμόνες, με τη διδαχή της ιστορίας να αποτελεί το αποτελεσματικότερο εργαλείο όξυνσης ή άμβλυνσης των στερεοτύπων που σχετίζονταν με τα γεωγραφικά, πολιτικά και πολιτισμικά όρια του νεότευκτου έθνους-κράτους σε σχέση με όλα τα υπόλοιπα. Το ενδιαφέρον των αρχαιολόγων εστίασε στα τεχνέργα που διευκόλυναν τον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας -συνήθως με φαντασιακά κριτήρια- κι όπου η ανεύρεση αρχαίων πολιτισμών, ένα μυθικό κι εξωραϊσμένο κεφάλαιο, επηρέαζε όλη την Ευρώπη: μοτίβα αρχαιοελληνικά χρησιμοποιούνταν στην κοσμηματοποιΐα και τη διακόσμηση οικιών και ενδυμάτων και μετά την ανακάλυψη των οστρογοτθικών τάφων της κεντρικής Ευρώπης οι χρυσοχόοι τοποθετούσαν στα κοσμήματα γρανάτη, υλικό ευρέως διαδεδομένο στους Οστρογότθους[61]. Επιπλέον, ο γερμανικός Διαφωτισμός που διακινούσε την ιδιαιτερότητα του γερμανικού οικογεωγραφικού ανάγλυφου και οιονεί της ανωτερότητάς του, είχε επηρεάσει τις αρχαιολογικές έρευνες των εθνικών κρατών αφού οι επιλεκτικές ανασκαφικές και ερμηνευτικές μέθοδοι στις οποίες επιδίδονταν εξυπηρέτησαν εξαρχής δυο στόχους: έγιναν το μέσο για την «εκ γενετής» πρόσδεση των πολιτών με το έδαφος και την ιστορία του -ως διαβεβαίωση ότι αυτά είναι «δικά τους»- και το μέσο για την «τεκμηρίωση» της φυλετικής/πολιτισμικής υπεροχής τους έναντι των «Άλλων».

Αυτή η αντίληψη δημιουργούσε ένα αυτονόητο παράδοξο: η αρχαιολογία αφενός ανακάλυπτε τα υλικά τεκμήρια ενός προγενέστερου πολιτισμού, αφετέρου μέσω των επιλογών της κρατούσε το ρόλο-κλειδί της «παραγωγής» ευρημάτων που αποδείκνυαν την «εθνική επικράτεια» αντί απλώς της αποσαφήνισης του ρόλου τους στην εποχή τους[62]. Κατ' αυτόν τον τρόπο η αρχαιολογία αξιοποιήθηκε για την προώθηση των

[61] Kriesch, *Ο Θησαυρός της Τροίας και η Ιστορία Του*, Αθήνα 1995, 207.
[62] Hamilakis, *The Nation and its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece*, Oxford 2007, 102.

συμφερόντων αστών και αριστοκρατών· η μεσαία τάξη των Τσέχων προσπάθησε ν' αναδείξει το παρελθόν της που θα την ενίσχυε στην αντίσταση ενάντια στην αψβουργική, ρωσική και τουρκική κυριαρχία και οι αριστοκράτες γαιοκτήμονες της Πρωσίας και της Πολωνίας μέσω της αρχαιολογίας στόχευαν στην αφύπνιση τής «εθνικής» μνήμης και της υπερηφάνειας που απέρρεε από αυτή. Ο ρόλος της μάλιστα ήταν τόσο καταλυτικός που ενίοτε γινόταν επιζήμιος για τις αυτοκρατορικές κυβερνήσεις του 19ου αιώνα που για τούτο, φορές, απέτρεψαν την αρχαιολογική έρευνα ή παραχάραξαν τα συμπεράσματα. Για παράδειγμα, Ρώσοι και Πολωνοί αρχαιολόγοι που ανέσκαπταν τη Λιθουανία τόνιζαν τη μη-λιθουανική καταγωγή των ευρημάτων απογυμνώνοντας τους Λιθουανούς από την αίσθηση του πατρώου εδάφους και του τοπικού πολιτισμού και μεταφέροντας τα ευρήματα στα ρωσικά μουσεία. Αυτό εξηγεί και το γεγονός ότι στη Λιθουανία, μόλις στην τέταρτη δεκαετία του 20ού ιδρύθηκε η πρώτη αρχαιολογικής σχολή για τη μελέτη της προϊστορίας του εδάφους τους ως «λιθουανική προϊστορία» η οποία, κατά τον πρωτοπόρο αρχαιολόγο της Λιθουανίας Jonas Puzinas (1905- 1978) θα οδηγούσε στην «ταυτοποίηση του πολίτη ως μέρος του έθνους» (1931)[63]. Τη σφετεριστική τακτική οικειοποιήθηκαν και οι Σοβιετικοί στην ανατολική Πρωσία και δυτική Λευκορωσία παραχαράσσοντας τα δεδομένα για τους πολιτικούς λόγους που επέβαλλαν να συμπιεστεί ο εθνικισμός των μειονοτήτων ώστε να αναδειχθεί το «σοβιετικό έθνος»[64].

[63] Στο «PROFESIONALIOS ARCHEOLOGIJOS PRADININKAS LIETUVOJE PROF. DR. JONUI PUZINUI - 100 METŲ», *Lietuvos archeologija Tomas 29*, Vilnius 2005, 11.

[64] Puodziunas & Girininkas, «Nationalism Doubly Oppressed: Archaeology and Nationalism in Lithuania», στο Díaz-Andrew & Champion (eds.), *Nationalism and Archaeology in Europe*, London 1996, 252-253.

Όσον αφορά στο ρωσικό και σοβιετικό εθνικισμό (από το 1934) και τις επιπτώσεις του στην αρχαιολογία μελετάται ξεχωριστά σε σχέση με τη δυτική Ευρώπη όχι μόνο για γεωγραφικούς λόγους -παρότι το ευρωπαϊκό τμήμα της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης σχετίστηκε «αρχαιολογικά» και σε αντιπαράθεση με τη Γερμανία, ήτοι Βίκινγκς κατά σλαβικού πολιτισμού- αλλά και γιατί υπήρξε ένα πολυγλωσσικό και πολυπολιτισμικό κράτος διηπειρωτικής έκτασης.

2.2. Η αλληλεξάρτηση αρχαιολογίας και πολιτικής στην εθνογένεση. Το παράδειγμα των δυτικοευρωπαϊκών κρατών

Αυτό που δίνει δύναμη στο παρελθόν και στην αρχαιολογία είναι ο τρόπος που τη χρησιμοποιούμε για πολιτικούς και φιλοσοφικούς σκοπούς (...) Η σχέση παρελθόντος και παρόντος είναι μια πηγή ισχύος, της ισχύος να προσφέρουμε νομιμότητα ή να επιτεθούμε.
Richard Wilk[65]

Στην ιδέα του έθνους-κράτους κείτεται μια αντίφαση: το έθνος περιλαμβάνει όλους τους κατοίκους της επικράτειας που ορίζει ως κυρίαρχη, ταυτόχρονα όμως εξαιρεί «εθνικά» όσες ομάδες δεν αποτελούν μέρος της κυρίαρχης. Από την άλλη, αφού το έθνος έχει μ ί α ιστορία, αυτοί που το συναποτελούν (δεν μπορούν παρά να) έχουν μία κοινή κληρονομιά. Προς την ανάδειξη αυτής της μίας, εθνικής κληρονομιάς κινήθηκαν οι αρχαιολογικές έρευνες στις αρχές του 19ου αιώνα από τα εθνικά κράτη που πάσχιζαν να μετατρέψουν τον αγρότη και τον εργάτη σε συνειδητό πολίτη, εντάσσοντας τα αρχαία υλικά κατάλοιπα στα καταγωγικά του διαπιστευτήρια.

Βέβαια, η δύσκολη περίοδος που διένυαν την ίδια περίοδο τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα σε όλη την Ευρώπη είχε στρέψει το μέρος των μελετητών και σ' ένα άλλο, ακανθώδες ζήτημα, στην καταγραφή της εξαθλίωσης των εργατών όπως αποτυπώνεται σε σύγγραμμα του Γάλλου γιατρού Ange Guépin (1805-1873) του 1835 στη Nantes «*εδώ, το να ζει ο εργάτης, σημαίνει να μην πεθαίνει*»[66]. Κι όχι μόνο στη Nantes· στο Liverpool, στο Whitechapel, στη Rens, στη Lille, στη Lyon, στο Παρίσι, στις φλαμανδικές πόλεις, οι εργάτες εργάζονταν δίχως φως, με κρύο κι υγρασία, φορές κρεμασμένοι από ένα λουρί για να μπορούν να χρησιμοποιούν συγχρόνως χέρια και πόδια, έχοντας για κατάλυμα τρώγλες και αχυροστρώματα, με τα παιδιά τους -αν δεν είχαν πεθάνει στη νηπιακή ηλικία- να μαστίζονται από ραχιτισμό και φυματίωση, και με εκατομμύρια ζητιάνους κι άπορους, φαινόμενα που οδήγησαν σε πολλαπλές τοπικές εξεγέρσεις από το 1831 ως το 1848. Ο Βρετανός ιστορικός Thomas Carlyle (1795 -

[65] Καθηγητής ανθρωπολογίας που υποστηρίζει πως είναι αδύνατον να υπάρξει α-πολιτική αρχαιολογία (βλ. «The Ancient Maya and the Political Present», στο *Journal of Anthropological Research,* 1985, 319).
[66] Στο *Nantes au XIXe siècle. Statistique, topographique, industrielle et morale, faisant suite à l' histoire des Progrès de la Ville de Nantes* (avec la coll. d' Eugène Charles Bonamy), Nantes: Prosper Sébire 1835 & Crouzet, *ό.π.*, 450.

1881) είχε επισημάνει στο βιβλίο του *Past and Present* του 1843 -που ο νεαρός τότε Engels είχε ξεχωρίσει ανάμεσα στα πολλά που κυκλοφορούσαν[67]- πως «*πρόκειται για μια Αγγλία που κολυμπά στα πλούτη κι έχει 2 εκατομμύρια άτομα στα workhouses*[68] *κι ενάμιση εκατομμύριο απόρους*»[69]: ήταν η περίοδος που κυοφορούνταν το *Μανιφέστο* εξαγγέλλοντας την εμφάνιση του κομμουνισμού στην Ευρώπη.

Σ' ένα τέτοιο κοινωνικό συγκείμενο είναι μάλλον απίθανο το ενδεές και αναλφάβητο κομμάτι του λαού, που ήταν και το πλέον πολυάριθμο, να ενδιαφερόταν για τις προόδους της αρχαιολογίας, κι είναι νομίζω χρήσιμο να γίνεται αυτή η διάκριση καθώς η αρχαιολογία, τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα -με εξαίρεση ίσως την περίπτωση της Ιταλίας και της Ελλάδας όπου ο λαός είχε βιωματική σχέση με τα έκδηλα αρχαία οικοδομήματα- ελάχιστα απασχόλησε το ευρύ κοινό, και μια αντίθετη εκδοχή εκφράζει μάλλον την αποστασιοποιημένη αντίληψη της ελίτ που έχει για τα γεγονότα. Οι μόνοι που ήταν σε θέση να παρακολουθούν τέτοια ζητήματα στην περιφέρεια ήταν οι τοπικοί κληρικοί και υπάλληλοι, και ίσως άκουγαν και συζητούσαν γι' αυτά και οι αντιπρόσωποι του κράτους, ταχυδρόμοι και χωροφύλακες. Αναμφίβολα η αλληλοδιδακτική μέθοδος, σε χρήση από τις αρχές του 19ου σε Αγγλία, Γαλλία, Ελλάδα, Ισπανία, Γερμανία, Ασία, Αφρική, Αμερική -όπως γράφει το 1824 η *Εφημερίς Αθηνών* του Γ. Ψύλλα[70]-, συμβάλλει στην αίσθηση της κοινής εθνικής συνείδησης που ούτως ή άλλως δημιουργεί η μαζική εκπαίδευση, αλλά και πάλι δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε πολλά για το σήμαινε η «εθνική συνείδηση» για την πλειοψηφία: αυτό το χάσμα μεταξύ εγγραμμάτων και αγραμμάτων επισημαίνει ο Hobsbawm όταν γράφει πως οι αντιλήψεις του Herder για τον Volk δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως απόδειξη των σκέψεων των χωρικών της Βεστφαλίας ενώ κι ο Σκοτσέζος θεωρητικός του εθνικισμού Tom Nairn αντιπαρατίθεται στον εθνοσυμβολιστή Anthon Smith επισημαίνοντας πως «*Η ταξική πάλη ήταν ο κινητήρας της ιστορικής προόδου, όχι η εθνικότητα*»[71]. Ωστόσο, έστω μέσα σ' αυτή τη γενικευμένη εξαθλίωση -πιθανότατα κι εξαιτίας αυτής- η εξουσία, με ιδεολογικούς μηχανισμούς -ανάμεσα στους οποίους αυτοί που επικαλείται

[67] Στο Marx- Engels, *Collected Works*, τόμ. 3, New York 1975, 445.
[68] Πτωχοκομεία στα οποία οι πτωχοί εργάζονταν.
[69] Carlyle, *Past and Present* (1843), στο Crouzet, *ό.π.*, 451.
Για την κοινωνική αθλιότητα στην Ιρλανδία γράφει το 1840 η εφημ. *Αιών*: «*Η Ιρλανδία κυβερνάται από το πλουσιώτατον, βιομηχανικότατον και το πλεον φιλελεύθερον και σοφώτατον εις την μεγάλην των ηθικοπολιτών σπουδήν έθνος της* υφηλίου· *και μ' όλα ταύτα δεν υπάρχει τόπος, όπου οι πτωχοί είναι τοσούτον πολυάριθμοι και τεταπεινωμένοι*» (φύλ. 24ης Ιανουαρ 1840 «ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ», απόσπασμα από «το δίτομο σύγγραμμα του Γουστάβου Βωμόντ», σ. 1).
[70] *Εφημερίς Αθηνών*, αρ. 24, φύλ. 22.11.1824, σ. 1.
[71] Στα Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός*, Αθήνα 1994, 73 & Nairn, «Εθνικισμός: Ο σύγχρονος Ιανός», στο *Τετράδια,* αρ. 27, Αθήνα 1991, 56.

ο Hobsbawm από ιεροκήρυκες, δασκάλους, αρθρογράφους και συγγραφείς-ευαισθητοποίησε το συναίσθημα της συλλογικής μνήμης αποδίδοντάς της πολιτικά χαρακτηριστικά. Σε συνδυασμό με όλα τα παραπάνω, οι αρχαιότητες, ο άμεσος και εύληπτος τρόπος προβολής του μακρινού παρελθόντος στο παρόν, και ο προφορικός πολιτισμός που αγαπούσε να μετουσιώνει τους λαϊκούς μύθους σε γεγονοτολογικές ιστορίες που έτρεφαν τις γενιές με αισθήματα περηφάνιας, αξιοποιήθηκαν για την εσωτερική συσπείρωση των πληθυσμών τούς οποίους έθεσαν στην υπηρεσία μιας νέου τύπου, εθνικής κρατικής αρχής με πατερναλιστικά χαρακτηριστικά.

Παρακάτω θα δούμε παραδείγματα από τον τρόπο με τον οποίο αξιοποιήθηκε η αρχαιολογία από τον κρατικό μηχανισμό των δυτικοευρωπαϊκών κρατών του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ού}.

I

Η καλλιέργεια του εθνικού φρονήματος, στην Αγγλία όπως και αλλού, αποτέλεσε μέριμνα των εύπορων κοινωνικών στρωμάτων. Τους Άγγλους λόγιους -πολίτες ενός συνειδητού έθνους από νωρίς όπως συμφωνούν οι περισσότεροι μελετητές μολονότι στην πρώτη φάση σε πολιτιστικό, λογοτεχνικό και λαογραφικό επίπεδο[72]- ο τρωικός θρύλος και η ρωμαϊκή παράδοση τούς είχε απασχολήσει ως ζητούμενο καταγωγής όλο το μεσαίωνα, ωσότου έρθει ο αρχαιοδίφης William Camden (1551-1623) με τις σπουδές του στην Οξφόρδη να γράψει στο *Britannia* (1586) για τη γηγενή αγγλοσαξονική καταγωγή του λαού επισημαίνοντας μέσα από παλιά συγγράμματα και παλιές αναφορές την αρχαιολογική σχέση που προέκυπτε από τους αρχαίους στρατιωτικούς δρόμους που συνέδεαν τις, ήδη από τότε, φημισμένες περιοχές της επικράτειας.

Το Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας υπό την Άννα Stuart που προκύπτει το 1707 από τη συνένωση των Βασιλείων της Σκωτίας και της Αγγλίας, επισπεύδει τις προτεραιότητες που αφορούσαν στις αρχαιότητες. Καθώς το νέο βασίλειο καλοβλέπει την ιδέα μιας πρώτης αυτοκρατορίας που θα περιλάμβανε τα σήμερα αποκαλούμενα «Βρετανικά Νησιά» (Αγγλίας, Ιρλανδίας, Man, και του στενού τής Μάγχης), οι λόγιοι και πολιτικοί της περιόδου προωθούν τη «συγγένεια» της φυλής τους με τους Ρωμαίους και η σχέση με τις ρωμαϊκές αρχαιότητες και το ρωμαϊκό αυτοκρατορικό

[72] Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός*, Αθήνα 1994, 25.

πρότυπο ανανεώνεται στο *Britannia Romana or The Roman Antiquities of Britain* (1732) του αρχαιολόγου John Horsley (περ. 1685-1732) που συνένωσε πληροφορίες από δικές του έρευνες, χαρτογραφημένες αρχαιολογικές θέσεις (π.χ. ρωμαϊκά οχυρωματικά έργα), μνημεία (π.χ. ρωμαϊκά στρατιωτικά μνημεία), νομίσματα και περιγραφές. Οι συσχετισμοί με τα ρωμαϊκά παράλληλα και η βολική romanization theory υπηρετούσαν πολιτικούς στόχους της τρέχουσας περιόδου επισημαίνει ο αρχαιολόγος Richard Hingley, καθώς μάλιστα η *ρωμαϊκότητα* αποτελούσε γνώριμο ιδεολογικό χώρο αφού στην εκπαίδευση των γόνων των αριστοκρατών περιλαμβάνονταν οι κλασικοί συγγραφείς ως θεμέλιος λίθος της μόρφωσής τους[73].

Το ζήτημα της αρχαίας σύνδεσης με το παρελθόν ωστόσο θα περιπλέξει τα πράγματα όταν αρχίζουν οι εσωτερικές διαμάχες Αγγλοσαξόνων και Βρετανών στο πλαίσιο της διεκδίκησης της εξουσίας. Στο μεταξύ έχουν εντοπιστεί οι μεγαλιθικές θέσεις της Χαλκολιθικής στο Stonehenge και το Avebury που στη λαϊκή φαντασία εκλαμβάνονταν ως αστρονομικά ρολόγια που είχαν κατασκευάσει οι Κέλτες, ποιμενικός λαός θρησκευτικής οργάνωσης που εκπορευόταν από τους Δρυίδες, τους οποίους είχε ανασύρει από την αφάνεια η Αναγέννηση στο πλαίσιο του ενδιαφέροντός της για τον αρχαιοελληνικό κόσμο και γενικότερα για τις αρχαιότητες. Οι Κέλτες θεωρούνταν περισσότερο εξελιγμένοι από κάθε άλλο λαό της εποχής του και κατά τους Βρετανούς και το κίνημά τους το ανδρωμένο στο Ρομαντισμό, το έθνος τους καταγόταν από αυτόν τον «αρχαιότερο λαό της Ευρώπης» με την «αρχαιότερη γλώσσα» και συνεπώς κουβαλούσε στα γονίδιά του τη δρυιδική υπεροχή και πηγή του Δυτικού πολιτισμού. Έτσι, στα τέλη του 18ου που η ιδέα της Ευρώπης έχει σχεδόν ωριμάσει και αναζητούνται οι καταγωγικές της ρίζες, η προοπτική ενός γηγενούς κέλτικου λαού ήταν πολύ βολική για τους Βρετανούς καθώς απήλλασσε το έθνος -όπως αναφέρει ο Fowler- από την πρόσδεσή του στο μυκηναϊκό πολιτισμό που ερχόταν απειλητικός από τη μακρινή Ανατολή-μήτρα των Ινδοευρωπαίων να υπερκεράσει τη σπουδαιότητα τους[74]. Έτσι ρίχτηκαν με εμμονή στις αρχαιολογικές έρευνες και τις μελέτες που θα «αποδείκνυαν» τη γονιδιακή συγγένεια με τους Κέλτες καταλήγοντας σε μια «δρυιδομανία» την οποία αντιπαρέθεταν στους Αγγλοσάξονες αριστοκράτες και την τευτονική καταγωγή τους που αντιμετώπιζαν τους Κέλτες και τους «απογόνους» τους,

[73] Hingley, «Projecting Empire: The Mapping of Roman Britain», στο *Journal of Social Archaeology*, Stanford 2006, 340.
[74] Fowler, «Uses of the past: archaeology in the service of the state», στο *American Antiquity*, Vol. 5, No. 2, Washington 1987, 236.

Βρετανούς, Σκότους, Ιρλανδούς και τους μελαψούς κατοίκους της Κορνουάλης ως υποδεέστερους φυλετικά. Η «δρυιδομανία» οδήγησε και στην ίδρυση, το 1781, της Αρχαίας Αδελφότητας των Δρυίδων, η πρώτη μεταξύ άλλων που ακολούθησαν, με σύμβολο τον ήλιο/θείο φως, τής οποίας μέλος υπήρξε και ο Winston Churchill.

Ο νεαρός Winston Churchill (κέντρο) υποδέχεται το «Αρχαίο Τάγμα των Δρυίδων» στο Blenheim Palace στις 15 Αυγούστου 1908.

Φωτ. Αυγούστου 1905: τελετή αρχαρίων του «Αρχαίου Τάγματος των Δρυίδων» στο Stonehenge.

Η αρχαιολογική έρευνα υπό την αιγίδα της Βικτωρίας (1819-1901) εμμένει στην ανασκαφή των ρωμαϊκών οικοδομημάτων με έμφαση σε ό,τι αρχαίο υλικό κατάλοιπο αντικατόπτριζε οικονομική ευμάρεια και πρόοδο -όπως αρχαία αστικά κέντρα και villas- και απεδείκνυε την επιβολή μιας ισχυρής τάξης επάνω στους ανίσχυρους

χωρικούς. Το δεύτερο στοιχείο στο οποίο έδωσαν έμφαση ήταν οι κατασκευές των Ρωμαίων στρατιωτών· στρατόπεδα, οχυρά και δρόμους που συνέδεαν τα οικοδομήματα των οικονομικά ισχυρών περιοχών με τα κέντρα εξουσίας. Οι συγκεκριμένες ανασκαφικές επιλογές προτυποποιούσαν τη δομή της ρωμαϊκής εξουσίας την οποία αντέγραφαν ως ιδεολόγημα στο επεκτατικό όραμα που εντέλει θα συνενώσει Άγγλους αριστοκράτες και Βρετανούς αστούς -παρόλο που η εθνική ιστορία τους συμπεριέλαβε μια ηρωική Κέλτισσα πρόγονο, τη βασίλισσα Boadiccea (ή Boudicca) της φυλής των Iceni η οποία εξεγέρθηκε το 60 Κ.Ε. και σκότωσε «70 χιλιάδες» Ρωμαίους.

Από τα τέλη του 19ου αιώνα ωστόσο, η βρετανική κυβέρνηση, απασχολημένη με την ιδεολογικοπολιτική σκιαγράφηση του αποικιοκρατικού της προφίλ θα στραφεί στην ανασκαφή αρχαιολογικών θέσεων στις περιοχές που κατέχει ή στις περιοχές με τις οποίες συνδέεται η εξωτερική της πολιτική -όπως η Οθωμανική Αυτοκρατορία και το ελληνικό κράτος. Έτσι από ένα σημείο και μετά παραμελούνται οι ανασκαφές στο εσωτερικό που αφορούν στην αναζήτηση της αρχαίας ταυτότητας, αφού μια Βρετανία γεμάτη αυτοπεποίθηση θα εστιάσει στην εδραίωση της ισχύος της στις κατακτημένες διεθνείς αγορές και λιγότερο στα αρχαιολογικά ευρήματα. Βιομηχανική και εμπορο-ναυτική, θα εκτοπίσει στο χώρο της λαογραφίας τους συσχετισμούς αρχαιολογικών θέσεων της Χαλκολιθικής με τους Κέλτες -ένα ιδεολόγημα αιώνων που με τη συμβολή της «δρυιδικής αρχαιολογίας» είχε φτάσει ν' αποτελεί την κυριότερη έκφραση βρετανικού πατριωτισμού-, και η αρχαιολογία της θα χαρακτηριστεί από την ιδιομορφία της μακράς ανασκαφικής παράδοσης στις αποικίες, τη λεγόμενη «ιμπεριαλιστική αρχαιολογία» -την οποία ο αρχαιολόγος Bruce Trigger (1937-2006) διαχωρίζει από την «αποικιοκρατική αρχαιολογία» στις ΗΠΑ και Αυστραλία που προϋποθέτει μόνιμη εγκατάσταση-, με έρευνες πέρα από την ελληνορωμαϊκή εποχή στην οποία ήταν ως τότε προσανατολισμένες οι χώρες της Δύσης, Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία και ΗΠΑ.

Η εθνικιστική πολιτισμική πολιτική δεν απουσίαζε από τους προγραμματισμούς της κυβέρνησης απλώς είχε διευρυνθεί καθώς ενίσχυε οικονομικά τις ανασκαφές στις αποικίες που θεωρούσε κτήση της, σε αντίθεση με την πολιτισμική πολιτική των ανίσχυρων οικονομικά κρατών που εμμέναν στην αναζήτηση τής, όσο το δυνατόν μεγαλύτερου βάθους χρόνου, εθνικής ιστορίας τους ως αμυντικό όπλο απέναντι στο σοβινισμό των ισχυρών και αντισταθμιστικά -όπως συνέβη με το περίφημο «χρέος» της Δύσης απέναντι στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Το αρχαιολογικό ενδιαφέρον μάλιστα ήταν προκαθορισμένο και οριοθετημένο ώστε από τα ευρήματα που έρχονταν στο φως να λαμβάνονται υπόψιν τα πλέον πρωτότυπα -curiosities-, υπακούοντας στο

στερεότυπο της ελίτ που συνέδεε ευθέως την αρχαιολογία με την υψηλή τέχνη και η οποία ενθουσίαζε τους φιλότεχνους επισκέπτες του Βρετανικού Μουσείου που ήδη από το 1753 είχε ιδρυθεί χάρη στα ευρήματα από την αρχαία Αίγυπτο, Ελλάδα, Ρώμη, Εγγύς και Άπω Ανατολή και την Αμερική, που είχαν δωρίσει οι Βρετανοί συλλέκτες.

Η ιμπεριαλιστική αρχαιολογία, με τη βοήθεια και της ανθρωπολογίας, απετέλεσε σημαντικό ιδεολογικό εργαλείο νομιμοποίησης της βρετανικής κυριαρχίας, όπως στην περίπτωση της Ινδίας όπου ο σχετικός μύθος ήθελε οι ξανθοί Βρετανοί να συνεχίζουν το *status quo* που είχε θεσπίσει ο ανοιχτόχρωμος λαός των Ινδοευρωπαίων. Αλλά κι όταν έγινε ευρέως αποδεκτή η θεωρία του Σουηδού αρχαιολόγου Oscar Montelious περί διάδοσης τεχνέργων και πολιτισμού από τη Μέση Ανατολή, οι Βρετανοί προσκόμισαν το επιχείρημα πως η μεγαλύτερη ανάπτυξή της Βρετανίας σε σχέση με τα γειτονικά κράτη απεδείκνυε ότι είχε δεχτεί αμεσότερα από τους άλλους ευρωπαϊκούς πληθυσμούς αυτή την επίδραση. Η τέτοια εθνικιστική θεώρηση θώπευε την αναπτυσσόμενη ανασφάλεια της μεσαίας τάξης σημειώνει ο Trigger[75], και συνάμα επικύρωνε την ταξική θέση των αριστοκρατών αφού, από τη δεκαετία του 1840 μέχρι τη δεκαετία του 1920 οι επιστήμες (αρχαιολογία και ανθρωπολογία) νομιμοποιούσαν στις προσεγγίσεις τους όχι μόνο το αυτοκρατορικό ιδεώδες αλλά και την παραδοσιακή κοινωνική ιεραρχία όπως υποστηριζόταν από την ανώτατη τάξη.

II

Οι Δανοί, ένα έθνος μικρό στη γωνιά της Ευρώπης, ένοιωσαν ιδιαίτερα υπερήφανοι που η κρατική χρηματοδότηση της επαγγελματικής αρχαιολογικής τους ενασχόλησης τη μεταναπολεόντεια εποχή κατέδειξε ότι, σε αντίθεση με τους γειτονικούς λαούς, δεν είχαν κατακτηθεί από τη ρωμαϊκή λαίλαπα παρά είχαν αναπτύξει το «δικό τους» τοπικό πολιτισμό, των Vikings, και μελετούσαν με εμμονή, πρώτοι αυτοί στην Ευρώπη, την προϊστορική αρχαιολογία, ως αντίδραση στις απώλειες των εδαφών τους από τους ισχυρούς γείτονές τους. Το αποτέλεσμα ήταν να επιτύχουν, το 1819, την τριμερή διάταξη των Εποχών «Λίθου, Χαλκού, Σιδήρου», επανάσταση στην αρχαιολογία ανάλογη -κατά τον Schnapp- με την αναταραχή που επέφερε στον

[75] Trigger, «Alternative Archaeologies: nationalist, colonialist, imperialist», στο *Man,* New Series, Vol. 19, No. 3, London 1984, 365.

«οριενταλισμό» η αποκωδικοποίηση των ιερογλυφικών. Έτσι, ο Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865) όχι μόνο έδωσε την πρώτη εικόνα μιας προϊστορικής Ευρώπης με την πρακτική χρονολόγησης που καθιέρωσε στην προσπάθειά του να οργανώσει το Μουσείο Βορείων Αρχαιοτήτων (Museet for Nordiske Oldsager) της Κοπεγχάγης που διηύθυνε, αλλά και κανένα ευρωπαϊκό μουσείο δεν διέθετε την εποχή εκείνη τόσο ολοκληρωμένες συλλογές όσο το δικό του.

Vadstena Bracteate, νόμισμα του 5ου αι. Κ.Ε. με 24 στοιχεία-σύμβολα του ρουνικού αλφάβητου[76], αρχαίο σύστημα γραφής των βόρειων λαών της Ευρώπης
(αρχείο Kungl. Vitterhets Historie Och Antikvitets Akademien, Stockholm).

Η μέριμνα για την αρχαιολογία στη Δανία εμφανίστηκε ιδιαίτερα νωρίς. Ο πρίγκιπας Frederick VI ήδη από το 1807 είχε ιδρύσει τη Δανέζικη Βασιλική Επιτροπή Αρχαιοτήτων υπογράφοντας ένα διεξοδικό πλάνο ανασκαφής, προστασίας και αξιοποίησης των ευρεθέντων που ολοκληρωνόταν με τη φράση «*με το παρόν έγγραφο, δοξασμένες μέρες ανατέλλουν για την αρχαιολογία στη Δανία*»[77] και την ίδια πολιτισμική πολιτική συνέχισε ο κληρονόμος του θρόνου Christian VII. Το 1892 το Μουσείο Βορείων Αρχαιοτήτων θα μετονομαστεί, σύμφωνα με τους όρους της νεωτερικότητας, σε Εθνικό Μουσείο (Nationalmuseet), συνδέοντας ευθέως την εθνική ταυτότητα με τα αρχαία κατάλοιπα που περιλάμβαναν, μεταξύ άλλων, τα *σώματα των βάλτων* της Εποχής του Σιδήρου και τα τυμβοειδή κτίσματα πάνω από δρύινα πλοία-φέρετρα που χρησιμοποιούσαν οι Vikings για τους διαπρεπείς νεκρούς της κοινότητά τους.

[76] Οι Σκανδιναβοί λόγιοι μέχρι τα μέσα του 16ου θεωρούσαν ότι τα βασίλεια του βορρά είχαν τη δική τους γραφή -το ρουνικό αλφάβητο- πολύ πριν από την εμφάνιση του ελληνικού και του λατινικού.
[77] Βλ. Walsh, *The Represantation of the past, Museums and Heritage of the post- modern world*, London 1992, 70 & *Acta Archeologica*, «The Reports of Danish Clergymen to the Antiquity. Commission of 1807. The Establishment of the Royal Comission for the Preservation of Antiquities», Vol. 78, Issue 1, Oxford (Dec.) 2007, 18.

Φωτ του 1904: πλοίο-φέρετρο των Vikings, 22 μ. μήκους, του 9ου αιώνα Κ.Ε. που ανέσυρε ομάδα Σκανδιναβών αρχαιολόγων από τύμβο στο όρος Oseberg με οστά δυο γυναικών.

Όπως εκτιμά η αρχαιολόγος Marie Louise Sørensen η αρχαιολογία κυριολεκτικά «εφηύρε» το δανέζικο έθνος, με τη δανέζικη πολιτική να θεσμοποιεί το παρελθόν μετατρέποντας τα ευρήματα σε συναισθηματικά στερεότυπα: αναπαραστάσεις των αρχαίων θέσεων και των ευρημάτων, υψωμένες πέτρες, λίθινα εργαλεία, χάλκινα και χρυσά τέχνεργα έγιναν πολύ γρήγορα πολιτικά posters, γραμματόσημα και logos επιχειρήσεων[78]. Όσο για τη διάταξη χρονολόγησης που θέσπισαν οι Σκανδιναβοί, αυτή συνέβαλε στην έκρηξη του εθνικιστικού φρονήματος στους κόλπους της επιστημονικής ελίτ σε Βρετανία, Γαλλία και Γερμανία με αποτέλεσμα να ανασταλεί για ένα χρονικό διάστημα η εκεί πρόοδος της προϊστορικής αρχαιολογίας αφού αρκετοί αρχαιολόγοι, μολονότι διακεκριμένοι, για εθνικιστικούς λόγους αντιτάχθηκαν στη σκανδιναβική χρονολόγηση αρκούμενοι στα εθνογραφικά παράλληλα και βγάζοντας συνολικά συμπεράσματα για τη φύση ολόκληρων πολιτισμών[79].

[78] Βλ. Sørensen, «The Fall of a Nation, the Birth of a Subject: The National Use of Archaeology in Nineteenth-century Denmark», chapt. 2 στο Díaz-Andrew & Champion (eds.), *ό.π.*, 24-47.
[79] Trigger, *Μια ιστορία της αρχαιολογικής σκέψης*, Αθήνα 2005, 114, 154-155.

III

Η Γαλλία, που στην οπτική αναπαράσταση της ενότητας του έθνους επέλεξε το έμβλημα της Marianne[80] ως απάντηση στο *l' état c' est moi* που αποδίδεται στο Λουδοβίκο 16ο, γνώρισε μια εποχή που στην αρχαιολογία κυριαρχούσαν τα κλασικά ελληνορωμαϊκά πρότυπα. Οι Τρώες αποτέλεσαν από το 1480 αντικείμενο λατρείας αφού οι Ιταλοί συγγραφείς καλλιεργούσαν την άποψη ότι οι Γαλάτες είχαν τρωική καταγωγή -χαρίζοντας στους Γάλλους την ευκαιρία να έχουν προγόνους που δεν είχαν το 1400- έστω κι αν η «εθνική» τους ιστορία άρχιζε με μια ήττα[81]. Στα τέλη του 18ου αιώνα οι Γάλλοι βρέθηκαν αντιμέτωποι με έναν εσωτερικό διχασμό αναφορικά με την καταγωγή τους, ουσιαστικά ένα πολιτικό έρεισμα που κείτονταν ανάμεσα στους «απογόνους» των ευγενών Γερμανών/Φράγκων του Καρλομάγνου και των ανερχόμενων αστών Γαλατών/Κελτών. Το ειρωνικό είναι πως η αντίπαλος Βρετανία μέσα από το δικό της διαιρετικό κίνημα που υποστήριζε ότι οι Κέλτες[82] είναι ο αρχαιότερος λαός, πρόσφερε ένα απώτατο παρελθόν στους Γάλλους αστούς που ήδη υποστήριζαν ότι οι μεγαλιθικές κατασκευές ανά την Ευρώπη ήταν έργα Κελτών και τα dolmen (ταφικά μνημεία, στην πραγματικότητα) βωμοί που χρησιμοποιούσαν μαζί με τα menhir για τις τελετές τους[83].

Αλλά κι αν οι Γαλάτες είχαν ηττηθεί από τους Ρωμαίους, οι Γάλλοι έψαξαν και βρήκαν άλλα κομμάτια του μύθου άξια εθνικής μνήμης και υπερηφάνειας, όπως την επαινετική άποψη που ο νικητής Ιούλιος Καίσαρα εξέφρασε (;) για το νεαρό στρατηγό Vercingetorix -«*Ένας Γαλάτης σχηματίζει από μόνος του ένα έθνος ενσαρκωμένο από το*

[80] Αλληγορική φιγούρα της Γαλλικής Δημοκρατίας παγιωμένη από τη Συνθήκη του 1792. Η προτίμηση στη γυναικεία απόδοση ίσως μαρτυρά τη διάσπαση με το Παλαιό Καθεστώς που είχε επικεφαλής έναν άντρα.

[81] Schnapp, *Η κατάκτηση του παρελθόντος*, Ηράκλειο 2004, 179, 193-195.

Η προέλευση του έθνους και της βασιλείας στη Γαλλία ερμηνευόταν από το μύθο-ταμπού του 13ο αι. στο *Παγκόσμιο Χρονικό της Γαλλίας* όπου γινόταν αναφορά στις τρωικές και χριστιανικές ρίζες του γαλλικού λαού μέσα από δυο μυθικά γεγονότα, την αναχώρηση από την Τροία και τη στέψη του πρώτου βασιλιά των Φράγκων Clovis. Ο λόγιος Nicolas Fréret (1688-1749) που τόλμησε να φέρει στοιχεία ότι οι Γάλλοι βασιλείς δεν κατάγονταν από Τρώες πρίγκιπες αλλά από Φράγκους βασιλείς -δηλαδή «βάρβαρους» κατά τη Ρώμη- φυλακίστηκε από το Λουδοβίκο ΙΔ΄ στη Βαστίλη.

[82] Ο όρος «Κέλτης» πρωτοσυναντάται στα ελληνικά τον 6ο αι. π.Κ.Ε. στο έργο του γεωγράφου Εκαταίου του Μιλήσιου που ανέφερε πως ένας «βαρβαρικός» λαός κατοικούσε πέρα από τους Λιγουριανούς, στην ευρύτερη περιοχή της Μασσαλίας. Έτσι τους περιέγραψε και ο Στράβωνας αργότερα· οι Ρωμαίοι τους αποκαλούσαν Γαλάτες για αδιευκρίνιστους λόγους (Dietler, «Our Anchestor the Gauls: Archaeology, Ethnic Nationalism, and the Manipulation of Celtic Identity in Modern Europe», στο *American Anthropologist*, Vol. 96, No. 3, Arlington 1994, 585).

[83] Καπνιστός (εκδ.) *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, «Οι μεγάλιθοι της Βρετάνης», τεύχ. 30, 582 & Dietler, *ό.π.*, 593.

ίδιο πνεύμα που χαρακτηρίζει το σύμπαν»- και η οποία καταγράφηκε στο μνημείο του Γαλάτη που υψώθηκε το 1865 από το Ναπολέοντα Γ΄ (Louis-Napoleon, 1808-1873) στο όρος Auxois στην Alise-Sainte-Reine της Βουργουνδίας, θέση που από την Καρολίγγεια εποχή είχε ταυτοποιηθεί με την αρχαία Alésia όπου είχε δοθεί η τελική μάχη[84].

Το άγαλμα του Vercingetorix του 1865 που υψώθηκε επί Ναπολέοντα ΙΙΙ στο όρος Auxois. Η ταινιωτή διακόσμηση του βάθρου αναγράφει τη φράση που αποδίδεται στον Ιούλιο Καίσαρα (φωτ. Hulton, 1960, αρχείο Getty).

Στην όλη επιχειρηματολογία που αναπτύχθηκε γύρω από το «εθνικό παρελθόν» ο Ναπολέων πήρε θέση υπέρ των αστών που τον είχαν στηρίξει στις εκλογές του 1848 έναντι του στρατηγού Louis-Eugène Cavaignac (1802-1857). Έτσι, φρόντισε ώστε οι κελτικές αρχαιότητες που εκπροσωπούσαν την αστική ιδεολογία να γίνουν δημοφιλείς ανάμεσα στους πολίτες, τόσο μάλιστα που κατέληξαν σε «κελτομανία» αντίστοιχη με τη «δρυιδομανία» των Βρετανών. Μετά το πραξικόπημα του 1851 που καταλύει τη Δεύτερη Γαλλική Δημοκρατία και τον καθιστά μονάρχη-δικτάτορα -δυσαρεστώντας

[84] Dietler, *ό.π.,* 584.

πολλούς αστούς υποστηρικτές του σαν τον Victor Hugo- οι ανασκαφές εντείνονται (1861-1865) στους κέλτικους οχυρωμένους λόφους και τις πόλεις της Βουργουνδίας που είχε πολιορκήσει ο Ιούλιος Καίσαρας ενώ, και η Υπηρεσία Ιστορικών Μνημείων που είχε ιδρυθεί με το τέλος της Ιουλιανής Επανάστασης (1830) φρόντιζε μόνο για τα μνημεία που καταγράφονταν στη «εθνική» λίστα του γενικού επιθεωρητή ιστορικών μνημείων Ludovic Vitet. Γιατί, μολονότι ο Ναπολέων έχει εξαγγείλει την έναρξη της Δεύτερης Γαλλικής Αυτοκρατορίας παραμένει υπέρμαχος του νεοτερικού εθνικισμού επηρεασμένος και από τον *καρμποναρισμό* που είχε γνωρίσει ζώντας εξόριστος στην Ιταλία. Ωστόσο πίσω από τις συστηματικές ανασκαφές του που έσπερναν έναν θριαμβευτικό εθνικισμό στο λαό και πριμοδοτούσαν το καθεστώς του -σε συνδυασμό και με τη ραγδαία, επί των ημερών του, εκβιομηχάνιση-, κρυβόταν το πολιτικό ζητούμενο: ο μονάρχης ευελπιστούσε ότι θα ικανοποιούσε τις επιδιώξεις των οικονομικών ομάδων που στήριζαν την αυτοκρατορία του και συνάμα η ανακίνηση ευρωπαϊκών εθνικών κινημάτων που δημιουργούσε διασπασμένα μέτωπα θα του έδινε στην αυτοκρατορία του να ξανακερδίσει την ηγεμονία της Ευρώπης[85].

Για τη συσπείρωση της εθνικής κελτικής συνείδησης υψώνονται μνημεία του Vercingetorix ως εθνομάρτυρα σε κεντρικά σημεία των πόλεων, και δρόμοι στο Παρίσι και αλλού λαμβάνουν κελτικά ονόματα (Vercingetorix, Gergovie, Place des Gaules, Place de Jaude κ.ά.). Όπως αναφέρει ο ανθρωπολόγος Michael Dietler, από το 1850 ως το 1914, υπό το κράτος μιας *statuomanie* με πρωταγωνιστές τους Κέλτες (αλλά και τη Marianne και τους ήρωες του επαναστατικού πάνθεον) υψώθηκαν 200 μνημεία που συνέδεαν το αρχαίο παρελθόν με το παρόν. Συνάμα, οι στρατιωτικές αναμετρήσεις Κελτών/Γαλατών με Ρωμαίους ήταν το κυρίαρχο θέμα σε μελέτες, θεατρικά και στρατιωτικές αναλύσεις και βασικό κομμάτι της εκπαίδευσης μέσα από το cliché «οι πρόγονοί μας οι Γαλάτες»[86] -που προκαλούσε πραγματική σύγχυση στα παιδιά της γαλλικής Ινδοκίνας και της Αφρικής καθώς το εκπαιδευτικό σύστημα ήταν κοινό σε Γαλλία και αποικίες. Το 1862 ιδρύει το Μουσείο Εθνικών Αρχαιοτήτων στον πύργο του Saint-Germain-en-Laye με γαλατικά και ρωμαϊκά ευρήματα με στόχο σαφή όπως διαβάζουμε στην αναφορά που εξέδωσε στις 14 Ιουνίου 1863 «*de réunir les pièces justificatives, pour ainsi dire, de notre histoire nationale...*»[87]. Το μουσείο άνοιξε τις πύλες του στο κοινό στην Exposition Universelle του 1867.

[85] Λιάκος, *Η Ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα 1985, 24-25.
[86] Βλ. Dietler, *ό.π.*, 590.
[87] Information aux visiteurs/Musée d' archéologie nationale - Château du Saint-Germain-en-Laye, histoire du musée: du château au musée.

Γαλατικά μπρούτζινα κράνη στο μουσείο του Saint Germain en Laye.

Αναμνηστικό της επίσκεψης στην Exposition Universelle του 1867.
Διακρίνονται τα ονόματα της αυτοκρατορικής οικογένειας: Prince Impérial, Napoléon III Empereur, Eugénie Imperatrice.

Η πολιτισμική πολιτική αλλάζει όταν μετά τη γαλλική ήττα στο Γαλλοπρωσικό πόλεμο η Τρίτη Γαλλική Δημοκρατία (1870-1940) αποφασίζει να επαναπροσδιοριστεί -αλλά όχι έξω από εθνοκεντρικές αναφορές. Μετά την πρώτη συμβολική κίνηση να αναγείρει το μνημείο-ναό της Sacre Coeur ως πράξη μετάνοιας για τα χρόνια της «ηθικής παρακμής» του τελευταίου μονάρχη της Γαλλίας[88] προχώρησε παραπέρα: δίχως έναν Shakespeare ή έναν Wagner στη δική τους μυθιστορηματική παράδοση αλλά μ' έναν Alexandre Dumas, ένα Victor Hugo και μια θεόπεμπτη Jeanne d' Arc,

[88] Βλ. Harvey, «Monument and Myth», στο *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 69, No. 3, London (Sep. 1979), 362.

στηρίζουν την εθνική τους μνήμη υψώνοντας αγάλματα του Vercingetorix να κρατά απ' το χέρι την Jeanne d' Arc και να προχωρούν μαζί σε μια κοινή εθνική ιστορία που δεν μπήκαν στον κόπο να αναλύσουν σοβαρά. Συνάμα, το αρχαιολογικό, φιλολογικό και εκπαιδευτικό σφυροκόπημα σε συνδυασμό με τις ειδήσεις για τις επιτυχείς εκβάσεις των υπερπόντιων ανασκαφών από τις γαλλικές αρχαιολογικές σχολές που έχουν ιδρυθεί σε Αίγυπτο, Αλγερία, Ελλάδα, Περσία και Αφγανιστάν στα μέσα και τέλη του 19ου αιώνα, αναπτερώνουν τη λαϊκή φαντασίωση και το «γαλλισμό»[89]. Το 1877 ο θεολόγος Albert Réville (1826-1906) επανέρχεται να υπενθυμίσει υπό το φυλετικό σύνδρομο της περιόδου ότι «*ο Vercingetorix είναι για μας πολλά περισσότερα από ένα γενναίο πολεμιστή. Είχε ήδη τη γαλλική φυσιογνωμία Πολέμησε και πέθανε pro patria, για τη γαλλική πατρότητα που ακόμα είναι δική μας*». Το ζητούμενο της περιούσιας φυλής που εκείνη την εποχή ήταν επίμαχο στην Ευρώπη και απασχολούσε και τους Γάλλους τούς καθήλωνε στην εμμονή να βλέπουν στη γαλλική «φυλή» τα χαρακτηριστικά που είχε περιγράψει δυο χιλιάδες χρόνια πριν ο Καίσαρας, παρά την υψηλή παιδεία και τον πολιτισμό που η Γαλλία ευαγγελιζόταν[90] και που από το 1880 την είχαν καταχωρήσει ως την πρώτη διδάξασα στην «εξαγωγή πολιτισμού» έχοντας υποσκελίσει και την Ελλάδα -τον πιο σοβαρό ανταγωνιστή της-[91], με τα γαλλικά μουσεία ν' αποτελούν ιδρύματα-πρότυπα «εθνικού» μουσείου για τα μεταναπολέοντεια ευρωπαϊκά κράτη[92].

IV

«*Η Ιταλία φτιάχτηκε, μένει τώρα να φτιαχτούν και οι Ιταλοί*», δήλωσε ο Τορινέζος πολιτικός Massimo Taparelli (1798 - 1866) στην πρώτη σύνοδο της Βουλής

[89] Schnapp, «French Archaeology: Between National Identity and Cultural Identity», chapt. 3 στο Díaz - Andreu & Champion (eds), *ό.π.*, 65.
[90] Dietler, *ό. π.*, 592.
[91] Φλάισερ, «Στρατηγικές πολιτισμικής διείσδυσης των μεγάλων δυνάμεων και ελληνικές αντιδράσεις, 1930-1960», στο Φλάϊσερ Χ. (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49, Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, Τομές και συνέχειες*, Αθήνα 2003, 87.
[92] Kohl, «Nationalism and Archaeology: On the Constructions of Nations and the Reconstructions of the Remote Past», στο *Annual Review of Anthropology*, Vol. 27, California 1998, 227.

του ενωμένου ιταλικού βασιλείου[93] με τα πολλά ακατανόητα μεταξύ τους ιδιώματα, που επιπλέον ήταν χωρισμένο σε δυο μέρη: ο Βορράς είχε τις ελεύθερες κοινότητες και ο Νότος τους βαρόνους, που συντέλεσαν στη μέχρι σήμερα καθυστερημένη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξή του. Μετά το Risorgimento[94] το «ενοποιημένο έθνος» διακινούνταν σαν ενδιάμεση βαθμίδα ανάμεσα στο άτομο και το Θεό, στο οποίο η Θεία Πρόνοια είχε αναθέσει την εκπλήρωση μιας αποστολής, ένα θεϊκό σχέδιο για το οποίο οι πολίτες όφειλαν να αγωνίζονται να εκπληρώσουν: πρόκειται για την εικόνα που αποδομεί ο Gellner όταν καταγγέλλει ότι «*τα έθνη ως φυσικός, ελέω Θεού τρόπος ταξινόμησης των ανθρώπων, ως κληρονομικό, πολιτικό πεπρωμένο, είναι μύθος*»[95].

Το νέο κράτος έκρινε απαραίτητη μια κεντρική πολιτική που θα αναδείκνυε την κοινή πολιτιστική κληρονομιά των πρότερα διαιρεμένων βασιλείων και θα δικαίωνε τις επιλογές της νέας εξουσίας. Ωστόσο εδώ η αρχαιολογία, όπως και στην ελληνική περίπτωση, δεν χρειάστηκε ν' αποδείξει τη «φυλετική σχέση» Ιταλών και Ρωμαίων: η χώρα ήταν διάσπαρτη από μνημεία της δημοκρατικής και αυτοκρατορικής περιόδου και οι Ευρωπαίοι μελετητές, σε συνδυασμό και με το Grand Tour, είχαν καταστήσει το ερώτημα της εθνικής ταυτότητας περιττό. Έτσι δόθηκε έμφαση στην ίδια την αρχαιολογική έρευνα με αξιοσημείωτα αποτελέσματα σε επίγειες και ενάλιες ανασκαφές και με την ίδρυση πολυάριθμων μουσείων, ενώ συνάμα γλυπτά των σύγχρονων θεοτήτων του εθνικού κράτους, πατριώτες και λόγιοι-υπέρμαχοι της ενοποίησης, κόσμησαν κεντρικούς δρόμους και πλατείες[96].

Παρά ταύτα ο υποβαθμισμένος Νότος βρέθηκε στην πιεστική θέση να πείσει την Ευρώπη για την «ευρωπαϊκή κουλτούρα» του, αλλά πρώτα-πρώτα την ίδια την Ιταλία για το δικαίωμά του να συνδέεται ισότιμα μαζί της σε επίπεδο οικονομικό και εθνικής εκπροσώπησης. Για το σκοπό αυτό, τέλη του 19ου η αρχαιολογία επιστρατεύτηκε στα αρχαία κατάλοιπα που φιλοξενούσε στα εδάφη του ως Magna Crecia -καίτοι η μελέτη των ελληνικών αρχαιοτήτων σκόνταφτε στην ιταλική εθνική ιδέα-, αποβλέποντας σε

[93] Esposito - Leo, «Archaeologie, histoire et politique nationale (1860-1970): l' Italie meridionale et Sybaris», στο *Revue européenne d' Histoire*, Vol. 13, No. 4, London 2006, 622.

[94] Που υποστήριξαν προσωπικότητες από διαφορετικά έως αντίπαλα ιδεολογικά ρεύματα: Καθολικοί (Alessandro Manzoni, Vincenzo Gioberti), θεωρητικοί της δημοκρατίας (Giuseppe Mazzini, Carlo Cettaneo), ποιητές (Vittorio Alfieri, Giacomo Leopardi, Ugo Foscolo), συντηρητικοί πολιτικοί (Massimo d' Azeglio, Cesare Balbo, Camillo Cavour), βασιλείς (Vittorio Emmanuelle Β΄) αλλά και ανατροπείς θρόνων (Giuseppe Garibaldi) (Λιάκος, *ό.π.*, 22).

[95] Βλ. Gellner, στο Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός*, Αθήνα 1994, 23.

[96] Στο όνομα του ανιδιοτελούς πατριώτη Giuseppe Garibaldi (1807-1882) και των ερυθροχιτώνων του θεσπίστηκε η «νέα θρησκεία» με «ιερό σύμβολο» τη Ρώμη και οι πάνδημες γιορτές του Αγίου Ιωσήφ (Giuseppe), ενώ ο «θείος» λόγος του τυπώθηκε σε χιλιάδες φύλλα που αναρτήθηκαν στις πλατείες και του τελευταίου χωριού (Λιάκος, *ό.π.*, 132).

μια πολιτική και πολιτισμική σύνδεση με τη Ρώμη: από την Πομπηία και το Paestum μέχρι τον Τάραντα, την Calabria και τις σικελικές αρχαιότητες, η Ιταλία του Mezzogiorno διεκδικούσε ρόλο εθνικό, πολιτικό και τουριστικό. Κι όταν οι ανασκαφές ανέσυραν πλήθος αρχαϊκών ελληνικών πόλεων, το επόμενο βήμα, στις αρχές του 20ού, ήταν να ανασκάψουν τους αρχαίους οικισμούς των αυτοχθόνων στη Σικελία και τη νότια Ιταλία με επικεφαλής δραστήριους αρχαιολόγους από το Νότο (Paolo Orsi, Uberto Zanotti Bianco, Paola Zancani). Η εθνικοποίηση είχε γίνει, το ίδιο και η «ευρωποίηση»· το τελευταίο στάδιο που θα ολοκλήρωνε τον ιδεολογικό και πολιτικό στόχο ήταν η ιδρυματοποίηση των ευρημάτων. Έτσι, οι ίδιοι αρχαιολόγοι προχώρησαν στην ίδρυση επιστημονικών ινστιτούτων ώστε η «Μεσημβρινή Ιταλία» να συμπεριλαμβάνεται επάξια στο άρθρο 9 της Costituzione Repubblica[97].

Φωτ. του 1931: Ο Paolo Orsi και ο Umberto Zanotti Bianco ανασκάπτοντας την πρωτοϊστορική νεκρόπολη αυτοχθόνων του Sant'Angelo Muxaro (Agrigento)
(Fondo Guarino Amella).

Στον ιταλικό βορρά οι ανακαλύψεις στο Vulci, πόλη που ανήκε στη Δωδεκάπολη της Ετρουρίας, ανοίγουν νέους ορίζοντες στη γεμάτη αυτοπεποίθηση -κατά τον Schnapp- ετρουσκική αρχαιολογία: η Ιταλία των τελών του 19ου ζει ένα «ετρουσκικό όνειρο» ανάλογο με το «γαλατικό» των Γάλλων, το «δρυιδικό» των Βρετανών ή το «βικινγκικό» των Σκανδιναβών. Οι Τοσκανοί -ούτως ή άλλως σε υψηλή εκτίμηση

[97] « *La Repubblica promuove lo sviluppo della cultura e la ricerca scientifica e tecnica [33, 34]. Tutela il paesaggio e il patrimonio storico e artistico della Nazione*», στο *Costituzione della Repubblica Italiana*, Princìpi fondamentali (artt. 1-12), 10 & Esposito - Leo, «Archaeologie, histoire et politique nationale (1860-1970): l' Italie meridionale et Sybaris», *Revue européenne d' Histoire*, Vol. 13, No. 4, London 2006, 634.

λόγω της φλωρεντινής Αναγέννησης αλλά και της εύηχης διαλέκτου τους που επιλέχτηκε ως επίσημη ιταλική γλώσσα- θεωρούνται «απόγονοι» των Ετρούσκων και η ετρουσκολογία γίνεται «ετρουσκομανία» όταν ανακαλύπτονται οι πρώτοι τάφοι με ζωγραφικές παραστάσεις. Πλήθος ψευδοεπιστημονικών εξηγήσεων δόθηκαν τότε περί μυστηρίων λόγω της ασαφούς γλώσσας στα επιτύμβια κείμενα και μόνο ο Massimo Pallottino (1909-1995) του Πανεπιστημίου «La Sapienza» Ρώμης είχε διατυπώσει μια ψύχραιμη άποψη στο βιβλίο του *Etruscologia* (1942). Η «ετρουσκομανία» θυματοποίησε και τα «ετρουσκικά» αγγεία που ανακαλύφθηκαν στην περιοχή που καταλάμβανε η αρχαία Ετρουρία, και τα οποία, όπως τελικά αποδείχτηκε, προέρχονταν από εργαστήρια της Ιωνίας[98]. Και πάντως, όπως σημειώνει ο Guidi, μολονότι οι πρωτοπόροι της προϊστορικής αρχαιολογίας προέρχονταν από το Βορρά και συνδέονταν με την ιδιαίτερα ανεπτυγμένη αστική βιομηχανική τάξη του 19ου ενώ οι κλασικοί αρχαιολόγοι-μελετητές της ετρουσκικής και της ρωμαϊκής κουλτούρας προέρχονταν από τον υποβαθμισμένο Νότο που έσφυζε λαϊκών μυθευμάτων, ήταν εξίσου έντονα επηρεασμένοι από τον ιταλικό εθνικισμό, τουλάχιστον μέχρι την πτώση του Mussolini[99].

Το 1901 ο Giuseppe Sergi (1841-1936), στο γνωστό ιδεολογικό πλαίσιο που είχε παγιδεύσει τους περισσότερους Ευρωπαίους λόγιους και επιστήμονες στην αναζήτηση της εξέχουσας φυλής, απαντά στους Γερμανούς και το «νορδικό μοντέλο» τους με το *The Mediterranean Race*, πόνημα που αναδεικνύει τους ανθρώπους της Μεσογείου ως τους δημιουργούς των σημαντικότερων αρχαίων πολιτισμών· αιγυπτιακού, ελληνικού, καρχηδονιακού, ρωμαϊκού. Επί πρωθυπουργίας Mussolini (1922-1943), αυτός, ο «πρώτος καλλιτέχνης της χώρας» -όπως του άρεσε να αυτοχαρακτηρίζεται-, δίνει πνοή στο φιλολογικό και καλλιτεχνικό κίνημα του Novecento («Εικοστός Αιώνας») που εξέφραζε την ισχύ και τα επιτεύγματα του φασισμού αντλώντας θεματολογία από την αρχαία λατινική οικογένεια και την αντρική δουλειά που είχε βιώσει πλάι στον μεταλλουργό πατέρα του, και αντιγράφοντας στην αρχιτεκτονική τη μεγάλη κλίμακα των οικοδομημάτων της αυτοκρατορικής Ρώμης που, ως ιδεώδες, επιζούσε μαζί με το «mare nostrum» στους πολιτικούς του λόγους. Ο αρχαιολόγος Giacomo Boni (1859-

[98] Ο Winckelmann ήταν από τους πρώτους που στο *Geschichte der Kunst des Alterthums* (1764) διέβλεψε ότι προέρχονταν από ελληνικά εργαστήρια ωσότου το αποδείξει ο Eduard Gerhard στις αρχές της δεκαετίας του 1830 (Schnapp, *Η κατάκτηση του παρελθόντος*, Ηράκλειο 2004, 460).

[99] Δυο δηλαδή περιοχές ως σήμερα οικονομικά και ταξικά αντίθετες αφού παραμένουν διαχρονικά προσδεμένες η πρώτη στο άρμα της αστικής βιομηχανικής ανάπτυξης και η δεύτερη στα πρότυπα των μεγάλων γαιοκτησιών/φέουδων (Guidi, «Without a Nation: The Italian Case», chapt. 6, στο Díaz - Andreu & Champion *ό.π.*, 117).

1925), διευθυντής ανασκαφών στο Palatino και το Foro Romano, θιασώτης του «Marcia su Roma» (1922) αναζήτησε στο φασισμό το στήριγμα στις εθνικιστικές αρχαιολογικές τάσεις του. Ως γερουσιαστής το 1923 έγινε δραστήριος ερμηνευτής της αναγέννησης του ρωμαϊσμού· ανασύνθεσε το έμβλημα *fascis* (δέσμη ράβδων) της ρωμαϊκής υπατείας κληρονομημένο από τους Ετρούσκους και το καθιέρωσε ως σήμα του φασιστικού κόμματος και επανέφερε πάνδημες εορτές όπως τα Palilia (προς τιμή της ρωμαϊκής θεάς Pale των ποιμένων) στις 21 Απριλίου, την αποκαλούμενη -από τον Ferro- «εθνικά σημαντική ημερομηνία» της ίδρυσης της Ρώμης κατά το μύθο. Ως επικεφαλής αρχαιολόγος, παρά τις σχολαστικές ανασκαφικές μεθόδους του -που αναμφίβολα συνέβαλαν θετικά στην ιταλική αρχαιολογία όπως απέδειξε η στρωματογραφία του 1970- συνόδευε τα ευρήματά του με μια ερμηνεία θεμελιωμένη στην προσωπική του ιδεοληψία, όπως τη θεωρία των πατρικίων (άριοι) και των πληβείων (μεσογειακοί) με την οποία επιδίωξε να εξηγήσει την παρακμή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας καθώς κατ' αυτόν το ανατολίτικο/μεσογειακό στοιχείο είχε διαφθείρει αυτό των πατρικίων[100]. Οι δραστηριότητές του σχετίστηκαν αποκλειστικά, από ένα σημείο και μετά, με την αναβίωση του ρωμαϊσμού και την παγίωση μιας δημόσιας εικόνας της πόλης που θα χαρακτήριζε η συγχώνευση των ιδεών της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας με αυτή του φασισμού, και για το λόγο αυτό απέδιδε αυθαίρετες ατεκμηρίωτες ερμηνείες στα ευρήματά του. Για την εθνικιστική του ιδεοληψία καταγγέλθηκε ως *chiaccherone* από τον μαρξιστή αρχαιολόγο και ιστορικό Ranuccio Bandinelli (1900-1975)[101].

Το 1928, εστάλη ανασκαφική ομάδα υπό τον Luigi Maria Ugolini (1895-1936), φίλο του φασιστικού ιδεώδους, να μελετήσουν το ρωμαϊκό Buthrotum (Βουθρωτόν) με γεωπολιτικές κυρίως βλέψεις παρά επιστημονικές: ο Duce ήθελε να καταστήσει σαφές ότι η Αλβανία συνέχιζε να αποτελεί οργανικό τμήμα της Ιταλίας όπως στο παρελθόν η Ιλλυρία για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Οι ανασκαφές των Ιταλών στην Αλβανία συνεχίστηκαν και κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου ωσότου απαγορεύτηκαν από τον Enver Hoxha (1908-1985), ο οποίος με τη σειρά του υποστήριξε ιδιαίτερα την εγχώρια αρχαιολογία στην προσπάθειά του να καταδείξει την ιλλυρική καταγωγή των Αλβανών.

[100] Καπνιστός (εκδ.), «Τζάκομο Μπόνι - Το τελικό λάθος», στο *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, τεύχ. 16, 2002, 320.
[101] Ο Bandinelli καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια της Σιένα. Μαρξιστής όντας (είχε αναγκαστεί να ξεναγήσει τον Hitler στη Ρώμη υπό το πρόσταγμα του Mussolini· τη δυσάρεστη εμπειρία κατέγραψε στο *Hitler e Mussolini, 1938: il viaggio del Führer in Italia*), ήταν ο πρώτος που δίδαξε -από τις έδρες της Φλωρεντίας και της Ρώμης- στους νέους αρχαιολόγους κλασικές σπουδές βασισμένες στο διαλεκτικό υλισμό. Το πλούσιο υλικό του σε βιβλία, αρχεία και πορίσματα απετέλεσε τη βάση για το Fondo Ranuccio Bianchi Bandinelli (Biblioteca di lettere e filosofia).

Φωτ. του 1930: ο Luigi Ugolini και η ομάδα του στο Buthrotum, στο θέατρο του 4ου αι. π.Κ.Ε. (αρχείο Richard Hodges).

Στις αρχές του 1930 ο Mussolini επιστράτευσε την αρχαιολογία στη μεγαλύτερη ανασκαφή που έκτοτε έχει λάβει χώρα στη Ρώμη, στο forum. Με εντολή του, και παρά τις όποιες αντιρρήσεις λόγω της αναμενόμενης καταστροφής των επιτόπιων αρχαιοτήτων, διανοίγεται η Via del Impero όπως την ονόμασε (νυν Via dei Fori Imperiali), για να διασχίζει παρελαύνοντας ως νέος αυτοκράτορας της Ρώμης τα αρχαία fora και να καταλήγει στο κτήριο του Palazzo Venezia απ' όπου έβγαζε λόγους στο πλήθος.

Φωτ. του 1932: ο Mussolini ενώ δίνει «il piccone risanatore» στην Piazza Venezia για την έναρξη των έργων που θα «καθαρίσουν» την πόλη από το αστικό της περίβλημα και θ' ανασύρουν το ένδοξο ρωμαϊκό παρελθόν
(Image Source).

Φωτ. του 1932: κατασκευαστικά έργα στο ρωμαϊκό forum για τη διάνοιξη της Via del Impero (Image Source).

Τέλη της δεκαετίας του 1930 ο Mussolini προχωράει σε «εθνικοποίηση» στις βαλκανικές περιοχές που είχε καταλάβει· υψώνει ιταλικά μνημεία, μετατρέπει σε ιταλικά τα σλαβικά επώνυμα (π.χ. το Γκολούμποβιτς σε Κολόμπο) και τα ονόματα δρόμων και πόλεων (π.χ. Split σε Spalato) και υποχρεώνει σε εκδόσεις, ακόμα και των εφημερίδων, μόνο στην ιταλική γλώσσα. Ήταν η πολιτική της αρχαίας Ρώμης να καταλαμβάνει, να ρωμαιοποιεί και τώρα, στο φασιστικό εθνοκεντρισμό του Mussolini, να εξιταλίζει, κι όπου, για να περιοριστούν οι «εχθροί του έθνους» -Ιταλοί διανοούμενοι συμπεριλαμβανομένων- ίδρυσε πάνω από 200 στρατόπεδα συγκέντρωσης σε Γιουγκοσλαβία, Ιταλία και Αλβανία. Αλλά η ιδεοληψία για την αρχαία Ρώμη έδινε το συγχωροχάρτι στον φασισμό: όπως σχολίασε ο καθηγητής Κλασικών στο Πανεπιστήμιο Lincoln (Pennsylvania) Philip Miller, συχνά οι Αμερικανοί καθηγητές των λατινικών επέστρεφαν στις τάξεις μετά από ένα καλοκαιρινό ταξίδι στην Ιταλία ενθουσιασμένοι από τα μνημεία της αρχαίας Ρώμης και με το ζήλο να επαινέσουν το Mussolini. Κι ούτε οι βιαιότητες του φασισμού, ούτε η γενοκτονία στην Αιθιοπία τούς απασχολούσε καθώς όλα δικαιολογούνταν στη βάση τού ότι ο Mussolini ήταν φανα-

τικός κλασικιστής και ανέσκαπτε το Forum του Αύγουστου, μολονότι δεν ήταν διόλου απαραίτητη η σύνδεση ενός καλού λατινιστή κι ενός θαυμαστή του Mussolini[102].

V

Η Πορτογαλία αποτελεί την εξαίρεση σύμφωνα με την οποία, κατά το 19ο αιώνα, δεν παρουσίασε, όπως εκτιμούν οι αρχαιολόγοι Carlos Fabiao και Lillios Katrina στις μελέτες τους, αξιοσημείωτα παραδείγματα εθνοκεντρικών αρχαιολογικών προσεγγίσεων, ούτε χρησιμοποίησε ανακαλυφθέντα τέχνεργα ως εθνικά σύμβολα. Ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι οι πολιτικοί της (μονάρχες, είτε φιλελεύθεροι) δεν ενδιαφέρθηκαν να συνδέσουν την πολιτική με την αρχαιολογία, παρότι πρόκειται για χώρα με μακρά παράδοση στη μελέτη της συγκεκριμένης επιστήμης και με πολυάριθμα μουσεία, τα οποία μάλιστα ιδρύθηκαν πολύ νωρίς: η πρώτη σχολή για τη μελέτη της πορτογαλικής κουλτούρας και αρχαίας κληρονομιάς ιδρύθηκε το 1720 (Real Academia). Η απουσία εθνικιστικής αρχαιολογίας κατά τον 19ο αιώνα -που είχε συμβάλλει και στην αδράνεια της ανασκαφικής έρευνας- μάς οδηγεί αναγκαστικά στη σύγχρονη περίοδο της χώρας επί António di Oliveira Salazar (1889-1970), οπότε και σημειώνονται οι εθνικιστικές προσεγγίσεις στην αρχαιολογία και την ιστορία κυρίως απ' όταν ιδρύονται η οργάνωση για την ενότητα της Πορτογαλίας União Nacional (1930) και το αυταρχικό Estado Novo (1933)[103] από τον μικροαστό και προσηλωμένο στον καθολικισμό Salazar. Ο ίδιος αρχικά σκόπευε να γίνει ιερέας ωστόσο η από νωρίς ανάμειξή του με την πολιτική τον οδήγησε στη νομική, και πάντως, οι προσωπικές ιδεοληψίες του εξηγούν ως ένα βαθμό την ιδιομορφία που εμφάνισε η αρχαιολογία επί των ημερών του: μέχρι την ανατροπή του Estado Nodo από την Revolução dos Cravos (Επανάσταση των Γαρίφαλων, 1974), οι ερευνητές που συνήθως ανελάμβαναν ανασκαφές συνδέονταν με το Στρατό ή με την Καθολική Εκκλησία, ήταν δηλαδή στρατιωτικοί ή Ιησουίτες ιερείς κι όχι επαγγελματίες αρχαιολόγοι. Πιο συγκεκριμένα οι Capitão Manuel Afonso do Paço (1895 - 1968) και Eugénio dos Anjos Jalhay στους οποίους ανατέθηκε η εξερεύνηση των θέσεων της Εποχής του Χαλκού ήταν ανώτερος στρατιωτικός και ιερέας

[102] Miller, «Racial and Nationalistic Hurdles in the Teaching of Literature», στο *ό.π.*, 135.
[103] Fabiao, « The Portuguese Case», chapt. 5 στο Díaz-Andreu & Champion *ό.π.*, 105.

αντίστοιχα[104].

Παρά την ανάθεση αρχαιολογικής έρευνας στους δυο προσωπικούς φίλους του δικτάτορα η «χρυσή εποχή» της Πορτογαλίας δεν συνδέθηκε με τα μεγαλιθικά ευρήματα, τις βραχογραφίες ή τα ευρήματα του Σιδήρου και των ρωμαϊκών θέσεων. Αυτά παραμελήθηκαν και μελετήθηκαν πολύ πρόσφατα· η έμφαση δόθηκε στη μεσαιωνική Πορτογαλία των χριστιανών βασιλιάδων και των θαλασσοπόρων του 15ου αιώνα που αποτελούσε το ένδοξο κεφάλαιο που έγραψε η χώρα κατά την αποικιοκρατία, όταν είχε ηγετικό ρόλο στην ανακάλυψη εμπορικών δρόμων και τον εκχριστιανισμό και «εκπολιτισμό» των λαών της Αφρικής, της νοτίου Αμερικής και της Ασίας. Κατ' εξαίρεση οι έρευνες των Eugenio Jalhay και Afonso do Paço ενσωματώθηκαν στο κρατικό ενδιαφέρον, αλλά και πάλι τους αποδόθηκε ένας συμβολισμός συμβατός με την εθνική ιδεολογία του Estado Novo: εκλήφθηκαν ως αντιπροσώπευση μιας εποχής κατά την οποία «ανώτεροι λαοί» από την ανατολική Μεσόγειο μετανάστευσαν στην αρχαία Πορτογαλία και την κατοίκησαν, νομιμοποιώντας μέσα από αυτό το ερμηνευτικό σχήμα δυο ιδεολογήματα μαζί, αυτό της μετανάστευσης κι άρα της νομιμόφρονης κατοπινής αποικιοκρατίας της Πορτογαλίας σε Αγκόλα, Μοζαμβίκη και Γουινέα, κι αυτό της καταγωγής των Πορτογάλων από την «ανώτερη» φυλή που είχε κατοικήσει κατά τη βαθιά αρχαιότητα στα εδάφη τους.

Λίθινο αγαλματίδιο του 1000 π.Κ.Ε.: Γαλάτης πολεμιστής με ασπίδα από τον οικισμό Citânia de S. Julião. Η θέση ήταν γνωστή από τη δεκαετία 1930 ωστόσο απέκτησε σπουδαιότητα μόλις τη δεκαετία 1980, οπότε και μετατράπηκε σε μουσείο.

[104] Lillios, «National and copper age research in Portugal during the Salazar's regime (1932-1974)», στο Kohl & Fawcett, *Nationalism,Politics, and the Practice of Archaeology*, Cambridge 1995, 58.

Το Museo Condes de Castro Guimarães στα περίχωρα της Λισαβόνας ανέλαβε να φιλοξενήσει τα ευρήματα του στρατιωτικού-«αρχαιολόγου» και του ιερέα-«αρχαιολόγου» οι οποίοι μάλιστα εξέδωσαν πολλά συγγράμματα τις δεκαετίες 1940-1960 σχετικά με τη Χαλκολιθική στην Πορτογαλία, κι όπως αναφέρει η Lillios τις ξεναγήσεις στο μουσείο έκαναν οι ίδιοι ενίοτε, δίνοντας αυθαίρετες ερμηνείες γύρω από τα εκθέματα[105]. Ωστόσο οι δυο ερασιτέχνες ερευνητές με τα πάμπολλα μεθοδολογικά και ερμηνευτικά λάθη δεν αποκλείστηκαν από την επιστημονική κοινότητα της Ευρώπης. Κορυφαίοι προϊστοριολόγοι της περιόδου -όπως ο πολύς Αυστραλός Gordon Childe (1892-1957) εφευρέτης του όρου «Νεολιθική Επανάσταση», ο Stuart Piggott (1910-1966) από το Πανεπιστήμιο Εδιμβούργου ερευνητής της δρυιδικής αρχαιολογίας στο προϊστορικό Essex και ο Glyn Daniel (1914-1986) από το Cambridge με ειδικότητα στους θαλαμωτούς νεολιθικούς τάφους της Ευρώπης- είχαν επισκεφτεί το μουσείο συνοδεία των δυο ερασιτεχνών που μαρτυρά, εκτός των άλλων, πως η άνοδος του φασισμού άφηνε ασυγκίνητους τους κορυφαίους αρχαιολόγους, όχι τυχαία, αφού τη συγκεκριμένη περίοδο ο εθνικισμός και ο φυλετισμός κυριαρχούσαν στις επιστήμες και τη λογοτεχνία. Από την τελευταία άξιο αναφοράς είναι ένα απόσπασμα από έναν ύμνο στην πατρίδα που έγραψε ο Albino Forjaz de Sampaio (1884-1949) το 1926: «*Ντροπή στο παιδί που δεν είναι περήφανο για τους γονείς του. Ντροπή σε όποιον δεν είναι περήφανος για τον τόπο καταγωγής του. Ναι, είμαι περήφανος. Είμαι περήφανος που είμαι Πορτογέζος, κι η πρώτη αιτία αυτής της περηφάνιας μου είναι η ιστορία της πατρίδας μου. Θαυμαστή ιστορία μιας ηρωικής φυλής που δεν έχει άλλη στον κόσμο. Το στήθος μου φουσκώνει, η καρδιά μου χτυπάει από περηφάνια. Ναι, ευλογημένη η μάνα που με μεγάλωσε, ευλογημένη η γεμάτη πάθος φυλή, ανώτερη και μοναδική, της αγαπημένης μας Πορτογαλίας*»[106].

VI

Παρότι το αίσθημα της *hispanidad* έχει μακραίωνη παρουσία στους λόγιους -την «ισπανική ταυτότητα» είχε επισημάνει ο ιερέας Mariana στο *History of Spain* το 1598-,

[105] Lillios, *ό.π.*, 58-59.
[106] Στο *Porque me Orgulho de Ser Português*, 1926.

η εθνική ιδεολογία που αφορά στη σύνδεση εδάφους και έθνους, *tierra y patria*, θα απασχολήσει μετά το 1884 τους Ισπανούς επισημαίνει ο Hobsbawm[107], επί Alfonso XII (1874-1885), και το ίδιο όψιμα θα τους απασχολήσει και η σύνδεση της εθνικότητας με την αρχαιολογία αφού μέχρι τα μέσα του 19ου τα αρχαία κατάλοιπα δεν εκλαμβάνονταν ως μέρος της εθνικής κληρονομιάς. Η καταστροφή των μοναστηριών από το αντι-Ιησουίτικο κίνημα έφερε στο φως πλούσιο υλικό που απαίτησε χώρους για την έκθεσή του, έτσι, κατά τον όψιμο 19ο αιώνα δημιουργήθηκαν μουσεία που πια δεν αφορούσαν σε βασιλικά εντευκτήρια αλλά σε χώρους προσιτούς στους πολίτες σύμφωνα και με την εθνική ιδεολογία της περιόδου[108] που θα φορτιστεί ιδιαίτερα με αφορμή δυο οικονομικοπολιτικά γεγονότα: αφενός τη δεκαετία 1880 εμφανίζεται δριμύς ο εθνικισμός των Βάσκων και των Καταλανών καθώς οι περιοχές τους είχαν εκβιομηχανιστεί με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας ισχυρής αστικής τάξης που στρεφόταν κατά του συγκεντρωτισμού που εκπορευόταν από τη Μαδρίτη, αφετέρου οι ισπανοαμερικανικοί πόλεμοι θα στερήσουν από την Ισπανία την Κούβα και τις Φιλιππίνες (1898). Από την άλλη, η συνειδητοποίηση της εξουσίας ότι στη χώρα μιλούνται διαφορετικές διάλεκτοι οδήγησε στην αναζήτηση της κατάλληλης λύσης μέσω των φιλολογικών και ιστορικών μελετών και της εκπαίδευσης, αλλά και μέσω και των αρχαίων καταλοίπων που θα αποδείκνυαν την, σε βάθος χρόνου, μία και ενιαία εθνική καταγωγή. Έτσι στράφηκαν στην περισυλλογή των διάσπαρτων ρωμαϊκών κειμηλίων, γλυπτών, ψηφιδωτών και

Ρωμαϊκό μωσαϊκό του 4ου αι. Κ.Ε. με αναπαραστάσεις Ρωμαίων μονομάχων (Museo Arqueológico Nacional, Madrid).

[107] Hobsbawm, *ό.π.*, 30.
[108] Díaz-Andreu, «Archaeology and nationalism in Spain», στο Kohl & Fawcett, *Politics κλπ.*, ό.π., 42.

τιμαλφών που τους τελευταίους αιώνες κοσμούσαν τις οικίες των ευγενών, ενώ άλλες αρχαιολογικές και φιλολογικές αναζητήσεις επικεντρώθηκαν σε ό,τι αφορούσε το εκτενές βασίλειο των Βησιγότθων που περιλάμβανε εδάφη της Ισπανίας και της Πορτογαλίας και που είχε μετατρέψει το ισπανικό βασίλειο σε σημαντικό εμπορικό και εκπαιδευτικό κέντρο του Μεσαίωνα ως τον 8ο αιώνα που Βέρβεροι και μουσουλμάνοι Άραβες θα περάσουν από την Αφρική στην ιβηρική χερσόνησο[109].

Οι Βησιγότθοι απετέλεσαν το ισπανικό αντιστάθμισμα στο συνασπισμό της εκτεταμένης γαλλορωμαϊκής κουλτούρας αλλά και στη σπουδαιότητα που διακήρυττε για τον εαυτό της η ναζιστική παρουσία και η νορδική της καταγωγή. Αυτό το ανώτερο βησιγοτθικό[110] αίμα που έρεε στις φλέβες των Ισπανών αριστοκρατών υποχρέωσε τους Ισπανούς μελετητές του 19ου ν' αρνηθούν τη μουσουλμανική συνεισφορά της περιόδου 711-1482 όταν η χερσόνησος ήταν μοιρασμένη σε δυο επικράτειες, μουσουλμανική και χριστιανική, και το ισλαμικό παρελθόν έγινε αλλιώς αντιληπτό στην Καταλονία και αλλιώς στην Ανδαλουσία, καθώς στις πρώην χριστιανικές περιοχές «ευρωποιήθηκε». Από την άλλη, όπως έχει αναδείξει η Ισπανίδα προϊστοριολόγος Díaz-Andreu[111], η ιδιομορφία στον ισπανικό εθνικισμό συνίσταται στο ότι είχε ν' αντιμετωπίσει πρωτίστως εσωτερικούς «εχθρούς», τους Καταλανούς, τους Βάσκους και τις διεκδικήσεις της Γαλικίας, δηλαδή, μαζί με αυτή που εκπορευόταν από τη Μαδρίτη υπήρχαν 4 «εθνικές ιδεολογίες» που είχαν αναπτύξει ανταγωνιστικές οπτικές του εθνικού παρελθόντος μέσα στο ίδιο εθνικό κράτος. Όπως είναι ευνόητο για τη φορτισμένη ιδεολογικά περίοδο του 19ου η πολιτισμική ανομοιογένεια αποσιωπήθηκε, το ισλαμικό παρελθόν και τα μνημεία του αποκλείστηκαν από τις συζητήσεις των «εθνικών» ιστοριογράφων, με το θρησκευτικό εθνικισμό επιπλέον να διατυπώνει μέσω των Ισπανών αρχαιολόγων ότι οι μουσουλμάνοι ηγεμόνες της Ισπανίας επτά αιώνων δεν ήταν Ισπανοί.

---

[109] Díaz-Andreu, «Islamic Archaeology and the Origin of the Spanish Nation», chapt. 4 στο *Nationalism and Archaeology in Europe*, *ό.π.*, 68-89 & Kohl, «Nationalism and Archaeology κλπ.», στο *ό.π.*, 230.

[110] Η περηφάνια της βησιγοτθικής παρουσίας είναι αρκετά παλαιότερη: όταν ο επίσκοπος του Växjö Σουηδίας Nicolaus Ragvaldi (138;-1448), ίσως ο πρωιμότερος εκπρόσωπος της γοτθικής παράδοσης, ζήτησε το 1434 στην Σύνοδο της Βασιλείας την πρωτοκαθεδρία για τον εαυτό του και το βασιλιά του, Ερρίκο της Πομερανία, ως εκπρόσωποι της αρχαιότερης φυλής της Ευρώπης, της γοτθικής, ο μόνος που τού αρνήθηκε αυτή την τιμή και διαφώνησε (χωρίς αποτέλεσμα ωστόσο) ήταν ο Ισπανός επίσκοπος που θεωρούσε ότι κατάγεται από τους Βησιγότθους κι άρα εκπροσωπούσε την αρχαιότερη φυλή της Ευρώπης.

[111] Βλ. Díaz-Andreu, M. & Keay S., *The Archaeology of Iberia. The Dynamics of Change. Theoretical Archaeology Group* (TAG). London: Routledge 1997 - Mora, G. & Díaz-Andreu, M., *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*. Madrid, Málaga: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Universidad de Málaga 1997.

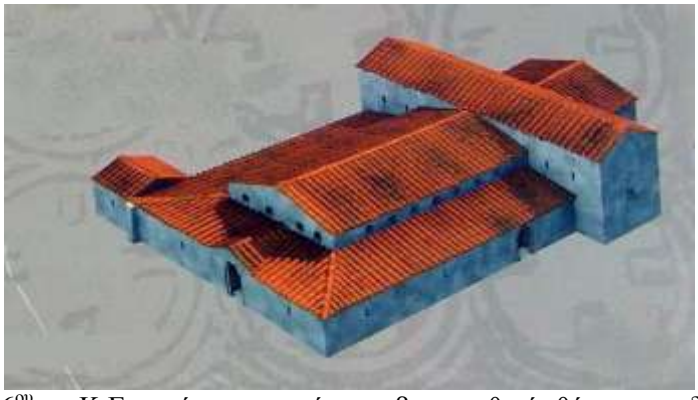

Η Recópolis του 6ου αι. Κ.Ε., από τις πρωιμότερες βησιγοτθικές θέσεις που διασώζονται στην Ισπανία και γενικότερα στη δυτική Ευρώπη.
Η ανασκαφή και αναπαραστάσεις της κατοικημένης ζώνης και της βασιλικής που είχε χτίσει ο μονοφυσίτης βασιλιάς Leovigildo του Τολέδου για το διάδοχο γιο του Recaredo.

Με το πέρασμα της Ισπανίας στο φασισμό και μέχρι και τα τελευταία χρόνια της πολιτικής μονοκρατορίας του Franco (1892-1970) εμφανίζεται ένα έντονο ενδιαφέρον για την αρχαιολογία. Ο εθνικισμός κορυφώνεται εκ νέου μετά από μια πολιτική κρίση, αυτή των ετών 1936-39 του Εμφυλίου -όρος προβληματικός καθώς αποδίδει εξίσου τις ευθύνες αλλά συνάδει με την έννοια της διάσπασης του «ομοιογενούς» εθνικού κράτους. Το Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas (CGEA) που ιδρύεται λίγες μέρες πριν από το τέλος του (9 Μαρτίου 1939), αναλαμβάνει την επιλογή των θέσεων προς ανασκαφή και την ερμηνεία των ευρημάτων δίχως, βέβαια, να διαθέτει πολιτική και επιστημονική ανεξαρτησία: υπάγεται στην Υπηρεσία Υπεράσπισης της Εθνικής Κληρονομιάς (Servicio de Defensa del Patrimonio Artistico Nacional) και υπόσχεται να θέσει ως προτεραιότητα των ανασκαφών την εγγύηση της «εθνικής ύπαρξης» σε μια περίοδο μάλιστα «κόκκινης επικινδυνότητας», αφού δεν υιοθετούσε τον (ισπανικό) εθνικισμό. Ο ίδιος ο Franco υπογράφει το νέο ρόλο του CGEA που επανδρώνουν οι νεαροί Φαλαγγίτες -μέλη της Falange Española de las JONS κι όχι άτομα που είχαν ταχθεί με τους Δημοκρατικούς στον Εμφύλιο-, τοποθετώντας τη Μαδρίτη στο κέντρο του έθνους και του αρχαιολογικού ενδιαφέροντος και διαγράφοντας από τον ανασκαφικό χάρτη περιοχές σαν την Καταλονία[112].

Ο Franco το 1939 στο μέτωπο της Καταλονίας επί Εμφυλίου.

Το ανασκαφικό ενδιαφέρον της CGEA διατηρεί τις προκαταλήψεις του 19ου

[112] Díaz-Andreu & Sánquez, «Archaeological resource management under Franco's Spain», στο *Archaeology Under Dictatorship*, New York 2004, 112.

απέναντι στις αρχαιολογικές σπουδές που σχετίζονται με το ισλαμικό παρελθόν και τις μειονότητες (εβραϊκούς οικισμούς και οικισμούς Ρομά), τις οποίες θεωρούσαν περιφερειακού ενδιαφέροντος αν όχι άνευ σημασίας, κι όπου ως και οι βραχογραφίες της Altamira (που είχαν ανακαλυφθεί τυχαία από τον κυνηγό Modesto Cubillas το 1868) πλάι στη διεκδικούμενη βασκική επικράτεια[113] απορρίπτονταν ως πλαστές ως τις αρχές του 20ού όντας βέβαιοι πως οι «πιθηκάνθρωποι» ήταν ανίκανοι να παράξουν δημιουργική τέχνη. Αλλά η διάρκεια της πολυετούς δικτατορίας (36 έτη) διαφοροποίησε τα αρχικά εθνικιστικά χαρακτηριστικά. Το ενδιαφέρον για τα ρωμαϊκά και βησιγοτθικά χρόνια της Ισπανίας γρήγορα παραμέρισε για να αναδειχθούν τα «ένδοξα» της αποικιοκρατίας και του ακραίου καθολικισμού των θρησκευτικών «εκκαθαρίσεων». Ο ρόλος της Εκκλησίας καθίσταται τόσο σημαντικός -αυτήν την περίοδο αναγνωρίζεται η Opus Dei από τον πάπα Πίο XII- ώστε παραγκωνίζονται ως και οι Φαλαγγίτες, και την υποστήριξη της Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas -που διαδέχεται την CGEA το 1955- αναλαμβάνουν ιερείς.

Το περιορισμένο, στην πραγματικότητα, ενδιαφέρον για την επιστημονική διεύρυνση της αρχαιολογίας και η χρηστική, εθνικιστικού περιεχομένου, αξία που της δόθηκε η οποία την καταδίκασε σε στατικότητα, διαφαίνεται όχι μόνο από το γεγονός ότι το κράτος χρησιμοποίησε ιερείς για να αποδώσουν τα ερμηνευτικά σχήματα των μεσαιωνικών θέσεων αλλά κι από το ότι δεν επιδοτούσε ανασκαφές. Συνάμα, μισθοί καταβάλλονταν μόνο στους διευθυντές του CGEA ενώ, όπως μαρτυρά σχετική άλληλογραφία, σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμα και οι ανώτεροι υπάλληλοι δεν είχαν πάρει μισθό για δυο χρόνια[114]. Η επιστημονική αδιαφορία εντοπίζεται και στο κριτήριο με το οποίο η φρανκική Ισπανία επιλέγει την αρχαιολογική και ιστορική ανάδειξη τής μετά το 1492 περιόδου -οπότε ο Κολόμβος «ανακαλύπτει» την Αμερική ανοίγοντας το δρόμο για την Ισπανική Αυτοκρατορία και επιτυγχάνεται θρησκευτική και γεωγραφική ενότητα χάρη στη διακυβέρνηση των Φερδινάνδου και Ισαβέλλας που εξορίζουν

[113] Οι κάτοικοι της Euskal Herria (βασκικό όνομα της επικράτειας) θεωρούν ότι κατάγονται από τους πρώτους προϊστορικούς πληθυσμούς που κατοίκησαν την Ισπανία με επιχείρημα και την προϊνδοευρωπαϊκή γλώσσα τους, για την οποία ο αβάς Dominique Lahetjuzan στις αρχές του 19ου συμπέρανε ότι είναι αυτή που μιλούσαν στον Κήπο της Εδέμ. Τη θεωρία επανέλαβε και ο Βάσκος ιερέας Abade Erroa αλλά και ένας Γάλλος αβάς, ο Diharce De Bidassouet το 1825 στο *History of the Cantabrians*, ότι δηλαδή η βασκική ήταν η γνήσια γλώσσα που μιλούσε ο Θεός. Το γεγονός δεν πρέπει να μας ξενίζει· το 1907 ο βουλευτής Επιδαύρου Λιμηράς Κ. Παπαμιχαλόπουλος προβάλλει μια επιχειρηματολογία θεολογικού χαρακτήρα όταν υποστηρίζει σε αγόρευσή του ότι «*Η γλώσσα η Ελληνική* (…) *είναι η γλώσσα την οποίαν ο θεός δις εμφαντικώτατα μετεχειρίσθη*…» και ότι «*Είναι ιστορικώς επιβεβαιωμένον* (…) *ότι ο Χριστός ωμίλει την Ελληνικήν*» (βλ. Σταυρίδη-Πατρικίου [επιμ.], «Εισαγωγή» στο *Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα*, Αθήνα 1976, ιδ΄).

[114] Díaz-Andreu & Sánquez, *ό.π.*, 115.

«αλλοεθνείς» και αλλόθρησκους, μαύρους και Εβραίους- που ταιριάζει στα σύγχρονα ιδεώδη και οράματα του Franco: ισχυρή Εκκλησία και «καθαρή εθνική» επικράτεια.

VII

Το 1913 δημοσιεύτηκε η άποψη του καγκελάριου Theobald von Bethmann Hollweg για τη σχέση πολιτικής και πολιτισμού: «*Είμαι* (...) *πεπεισμένος για τη σημασία, και μάλιστα για την αναγκαιότητα μιας εξωτερικής πολιτιστικής πολιτικής. Δεν παραγνωρίζω το όφελος που αντλεί η πολιτική και η οικονομία της Γαλλίας από αυτή την πολιτιστική προπαγάνδα, ούτε το ρόλο που διαδραματίζει η βρετανική πολιτιστική πολιτική στη συνοχή της παγκόσμιας Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Και η Γερμανία πρέπει, εάν θέλει να ασκήσει παγκόσμια πολιτική, να ακολουθήσει αυτήν την πορεία*»[115].

Το έργο του Τάκιτου ($1^{ος}$-$2^{ος}$ αι. Κ.Ε.) *Germania* που ανακαλύφθηκε το 1429 σε ένα γερμανικό αβαείο στο Hersfeld από έναν μοναχό και το οποίο στο πρώτο κεφάλαιο έγραφε πως τα γερμανικά φύλα έχουν καθαρό αίμα και είναι αυτόχθονα, έδωσε στους Γερμανούς μελετητές την αυτοπεποίθηση να προωθήσουν την έννοια του πανάρχαιου, μη-βαρβαρικού έθνους τους, όπως κατά καιρούς τούς αποκαλούσαν οι Ιταλοί. Και μολονότι ο γερμανικός ρομαντισμός αντιμετώπιζε εχθρικά το μη-αυτόχθονο στοιχείο, το αρχαιολογικό ενδιαφέρον προσανατολίστηκε αρχικά πέρα από τη γερμανόφωνη επικράτεια καθώς το αρχαίο πρότυπο βρισκόταν έξω από αυτή, στη ρωμαϊκή αρχαιότητα. Έτσι όχι στο Βερολίνο αλλά στη Ρώμη, έδρα του ιδιωτικού κύκλου των διπλωματών και καλλιτεχνών «Ρωμαίων Υπερβόρειων», ιδρύεται από Γερμανούς κλασικιστές το πρώτο Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο στο palazzo Caffarelli -έδρα του Πρώσου πρέσβη- μία όχι τυχαία ημερομηνία, στις 21 Απριλίου 1829 -datum της ίδρυσης της αρχαίας Ρώμης. Την αξία του αντιλαμβάνεται αμέσως ο Πρώσος πρίγκιπας (μετέπειτα βασιλιάς) Friedrich Wilhelm IV (1795-1861) θιασώτης του Ρομαντισμού, και το θέτει υπό την προστασία του. Κι επειδή το Ινστιτούτο διακινεί και πολιτικά συμφέροντα από το 1859 λαμβάνει χρηματοδοτήσεις από το πρωσικό

[115] Βλ. εφημερίδα *Vossische Zitung*, 12.12.1913, στο Φλάισερ Χ. «Στρατηγικές πολιτισμικής διείσδυσης των μεγάλων δυνάμεων και ελληνικές αντιδράσεις, 1930-1960», Φλάϊσερ Χ. (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49, Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, Τομές και συνέχειες*, Αθήνα 2003, 87.

Υπουργείο Πολιτισμού ενώ, με την ίδρυση του Β΄ Ράιχ (Zweites Reich), μετατρέπεται επίσημα σε κρατικό πρωσικό ίδρυμα.

Η αρχαία κληρονομιά που διεκδικείται μέσω του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Ρώμης γίνεται όπλο της άρχουσας τάξης στο εσωτερικό του ενοποιημένου γερμανικού κράτους: η μοναρχία, οι βιομήχανοι, οι τραπεζίτες και οι λοιποί μεγαλοαστοί αναλαμβάνουν τη διακόσμηση δημόσιων κτηρίων με παραστάσεις Κελτών, Ρωμαίων και γερμανικών φυλών (*Alemanni*), αρχαίοι λαοί που συμμετέχουν δραστικά στις ερμηνείες που αποδίδονται στα ευρήματα των νότιων εδαφών της αυτοκρατορίας, Αλσατία και βόρεια Ελβετία, προσφέροντας «φυσική προέκταση» προς τα πίσω στο γερμανικό έθνος. Το ίδιο το DAI (Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο) επιλέγει ως έμβλημα ένα στοιχείο που παρέπεμπε στις ρίζες της φυλετικής τους ταυτότητας, τον «Υπερβόρειο Γρύπα», εικονιζόμενο με το πόδι του να ακουμπά στο στόμιο ενός αρχαίου αμφορέα.

Ο «Υπερβόρειος Γρύπας», έμβλημα του Deutsches Archäologisches Institut.

Ωστόσο η πορεία προς τον ενιαίο αστερισμό εθνικών ιδεών του Β΄ Ράιχ και οι πολιτικές του βλέψεις απαιτούσαν τη μετατόπιση του αγκυροβόλιου στην ελληνική αρχαιότητα αναζητώντας «αποδείξεις» για τη μεταξύ τους σύνδεση. Στόχος του να επαναπροσδιοριστεί μακριά από τον «προαιώνιο εχθρό», τη Γαλλία, με την οποία μοιραζόταν την πρόσδεση στο ρωμαϊκό πολιτισμό αφού τώρα τούς χώριζε η απώλεια της Αλσατίας και της Λοραίνης το 1871 και η γαλλική πολιτική της revanche που στόχευε στην ανάκτηση τους. Αλλά ο ρωμαϊκός πολιτισμός είχε γίνει εχθρικός και για έναν επιπλέον πολιτικό λόγο· η διαμάχη με την Ιταλία για την επαρχία του Τιρόλου είχε αναζωπυρώσει αφενός την εχθρότητα του Πάπα λόγω της Μεταρρύθμισης, αφετέρου είχε ανασύρει τα ιδεολογικά επιχειρήματα του Herder που είχαν χρεώσει στο ρωμαϊκό κοσμοπολιτισμό τον εκφυλισμό των εθνών που έριξε στο χωνευτήρι της αυτοκρατορίας του. Έτσι οι Γερμανοί στράφηκαν στην ελληνική αρχαιότητα της οποίας η εμφάνιση χανόταν ακόμα βαθύτερα στην ιστορία και η μελέτη της έγινε το επίκεντρο του νέου εκπαιδευτικού συστήματος που σχεδίασε ο Πρώσος (μετέπειτα

υπουργός Παιδείας) Wilhelm von Humboldt (1767-1835).

Η *Kulturpolitik*, η επίσημη πολιτική από το 1872 του πρώτου αυτοκράτορα William I (1797-1888) και του πρωθυπουργού Otto von Bismarck (1815-1898), για τον προσανατολισμό και την καλλιέργεια του εθνικού φρονήματος της ενοποιημένης Γερμανίας προς την ελληνική αρχαιότητα αναλαμβάνει την ανασκαφή κλασικών θέσεων (Ολυμπία, Πέργαμο) εγκαθιστώντας αρχαιολογικά ιδρύματα στη Μεσόγειο και αργότερα στην Εγγύς Ανατολή[116]. Η στενά πολιτική σημασία που είχε η αρχαιολογία για τον καγκελάριο Bismarck προκύπτει από το γεγονός ότι, ενώ χρηματοδότησε την ανασκαφή στην Ολυμπία (1875) με επικεφαλής τον Ernst Curtius (1814 -1896) και βοηθό το νεαρό τότε Wilhelm Dörpfeld (1853-1940), ζήτησε την παύση των ανασκαφών μετά 4 μήνες όταν διαπίστωσε ότι τα ευρήματα δεν χρησίμευαν παρά μόνο για επιστημονικούς λόγους[117].

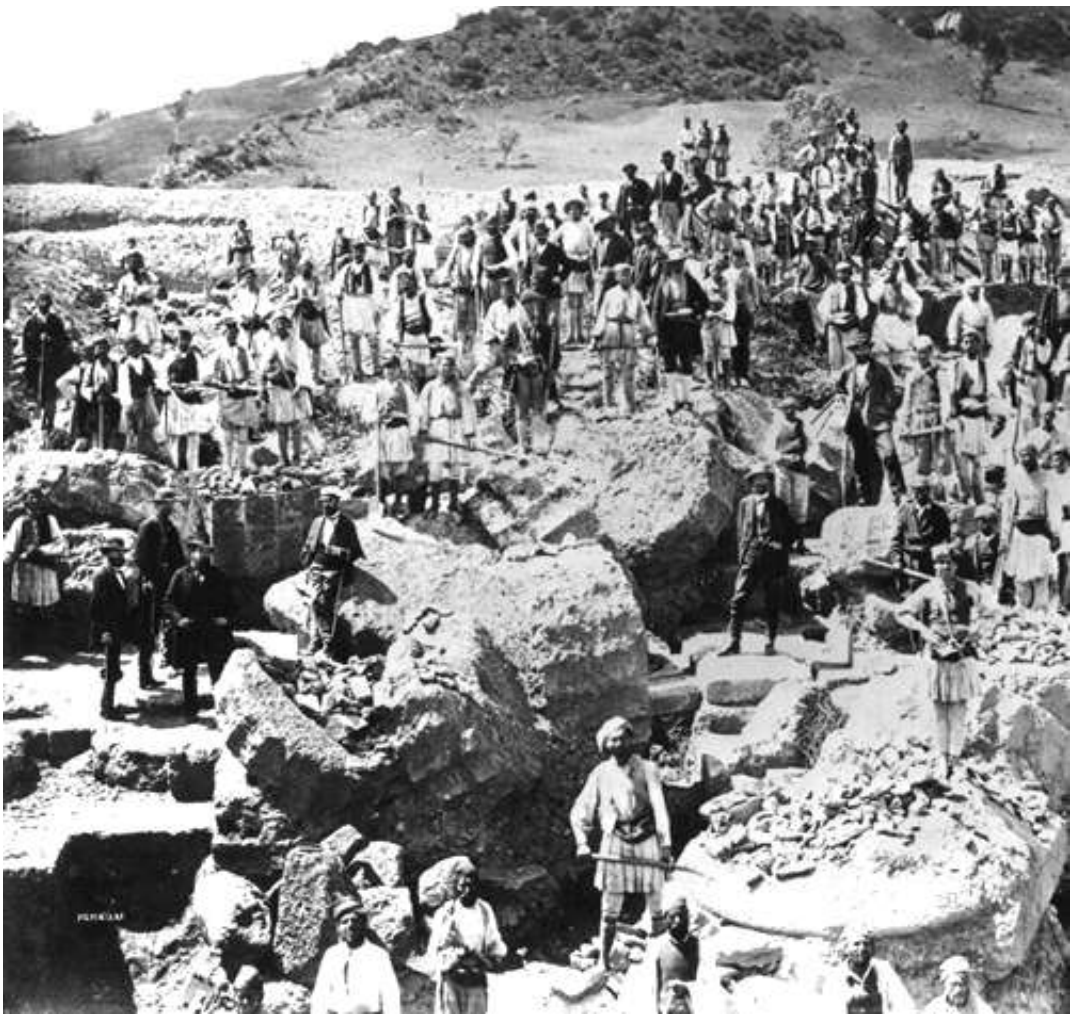

Φωτ. του 1875: η γερμανική ανασκαφή στην Ολυμπία υπό την χορηγία του Bismarck με υπεύθυνο τον Ernst Curtius και συμμετοχή του Wilhelm Dörpfeld.

[116] Kohl, «Nationalism and Archaeology κλπ.», στο *ό.π.*, 229.
[117] Βλ. Κιοσσέ, «Η πολιτική στην αρχαιολογία», στο *Βήμα*, 15.4.2001.

Επί Wilhelm II (1859-1941) οι αρχαιολόγοι επικεντρώθηκαν στους τάφους των Βησιγότθων της κεντρικής Ευρώπης -φύλου γερμανικού που αργότερα τράβηξε δυτικά καταλήγοντας στην Ιβηρική- που έδωσαν κτερίσματα από χρυσό, πολύτιμους λίθους και γρανάτη και είδη οπλισμού του 5ου αιώνα, και εξυπηρετούσαν την εικόνα της διαχρονικής «εθνικής» παρουσίας που επιθυμούσε η Γερμανία. Επιπλέον τα Μουσεία Βερολίνου ενισχύθηκαν με κτερίσματα από τις ανασκαφές σε Οθωμανική Αυτοκρατορία, Ελλάδα κι από τη Σλοβενία, την οποία το Ράιχ εποφθαλμιούσε πολιτικά, και της οποίας τα κτερίσματα από ένα πεδίο τύμβων της εποχής του Σιδήρου εμπλούτισαν επιπλέον τις συλλογές: μέχρι την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου τα Μουσεία Βερολίνου φιλοξενούσαν 200.000 κομμάτια[118].

Η πολιτική σχέση του Β΄ Ράιχ με τις ανασκαφές αντανακλάται στο σύγγραμμα του Γερμανού ιστορικού Irmscher για τη δραστηριότητα των ετών 1910-1914 στο Ηραίο της Σάμου: «*…αδιαφιλονίκητη είναι όμως η σχέση* (της ανασκαφής) *με τον γερμανικό ιμπεριαλισμό, ο οποίος προσέφερε τις υλικές προϋποθέσεις γι' αυτές τις επιστημονικές δραστηριότητες, επειδή επιδίωκε να θέσει στην υπηρεσία του τα αποτελέσματά τους*». Κατά τις ανασκαφές στην Κέρκυρα το 1911 ο Dörpfeld μεταβαίνει πάραυτα μόλις ειδοποιείται ότι ανασύρθηκαν τα πρώτα ευρήματα επισημαίνοντας στο ημερολόγιό του την «*παγκόσμιου χρονικού διαστήματος αδικαιολόγητη απραξία της ελληνικής πλευράς*», μια διόλου αθώα επισήμανση και πολιτικά χρήσιμη που αντιπαρέθετε την ακαριαία ανταπόκριση της γερμανικής πλευράς καθώς, ο ίδιος ο Kaiser μετέβη επιτόπου, στέφοντας με επιτυχία τις έρευνες επειδή «*άρπαξε ο ίδιος το φτυάρι*»[119]: η Γερμανία ενδιαφέρεται για την επιστημονική εξιδανίκευσή της ώστε να εξαχθεί το συμπέρασμα πως μόνο τα Μουσεία Βερολίνου κι όχι οι άλλες αρχαιολογικές σχολές, ούτε καν η ελληνική, ήταν σε θέση να φέρουν εις πέρας ανασκαφές στην Ελλάδα. Ακολούθησε κι άλλη δημοσίευση του χρονικού των ανασκαφών στην Κέρκυρα, από τον Wilhelm II αυτή τη φορά, το 1922 από την εξορία, που και πάλι εξυπηρετούσε μια σκοπιμότητα, την αναστροφή της κοινής γνώμης στο πρόσωπό του μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Εδώ αναδεικνυόταν -γράφει ο κλασικός αρχαιολόγος Θανάσης Καλπαξής- πως ο Kaiser όχι μόνο δεν προετοίμαζε αιματηρές

[118] Ενώ σε καταγραφή του 1902 η συλλογή Schliemann αριθμούσε 9.702 αντικείμενα, με τις νέες συλλογές που ανέσυρε η γερμανική ομάδα αρχαιολόγων τα Μουσεία έφτασαν σε τέτοιο αριθμό εκθεμάτων ώστε τα χρυσά ευρήματα από την Τροία να αποτελούν μόνο το 15% του συνόλου (Kriesch, *Ο Θησαυρός της Τροίας και η Ιστορία Του*, Αθήνα 1995, 204, 205, 207-208).

[119] Καλπαξής, *Αρχαιολογία και Πολιτική Ι, Σαμιακά αρχαιολογικά 1850-1914*, Ρέθυμνο 1990, 12, 39, 111-112, 113-114 & Καλπαξής, *Αρχαιολογία και Πολιτική ΙΙ, Η ανασκαφή του Ναού της Αρτέμιδος, Κέρκυρα 1911*, Ρέθυμνο 1993, 105-107.

κατακτήσεις την άνοιξη του 1914 παρά ήταν απορροφημένος από επιστημονικές ενασχολήσεις όπως «*έρευνες και συζητήσεις σχετικές με τις Γοργόνες, τις δωρικές κολόνες και τον Όμηρο*», ώστε να προβληθεί θετικά μέσα από το ενδιαφέρον του για την αρχαιολογία. Και παρότι στο χρονικό κάνει αναφορά σε Άγγλους και Αμερικανούς αρχαιολόγους ως «απόδειξη» της μη εμπάθειάς του προς άτομα προερχόμενα από κράτη αντίπαλα, «παραλείπει» να αναφέρει τα ονόματά τους[120].

Η ήττα του Α΄ Παγκοσμίου και οι ταπεινωτικές ρήτρες οδηγούν τους μελετητές της «Δημοκρατίας της Βαϊμάρης» σε μεγαλύτερη προσκόλληση στις αρχαιότητες προς αποκατάσταση της ιδεολογικής ισχύος τους. Έτσι, στο μεσοπόλεμο αναπτύσσεται μια εθνικιστική προϊστορική αρχαιολογία, όπου μελετητές σαν τον καθηγητή αρχαιολογίας Gustav Kossinna (1858-1931) έρχονται να αξιοποιήσουν την «*völkische*» -λαϊκή- προϊστορική αρχαιολογία. Ο Kossinna υποστήριξε ότι τόπος προέλευσης των αρίων γερμανικών φύλων ήταν το Schleswig-Holstein, η χερσόνησος ανάμεσα στη Βόρειο Θάλασσα και τη Βαλτική. Δια των ανασκαφών του «απέδειξε» ότι, από τη μακρινή προϊστορία, εδώ ήταν η πολιτιστική κοιτίδα της Ευρώπης και της Εγγύς Ανατολής που οφειλόταν στην παρουσία της γερμανικής φυλής και η οποία διεσπάρη (θεωρία diffusionism) τροφοδοτώντας όλο τον Παλαιό Κόσμο με την κουλτούρα της και με πρόοδο. Κατ' αυτόν η αρχαιολογία αποτελούσε την πιο εθνική επιστήμη, και το ευγενέστερο κεφάλαιό της αποτελούσαν οι γερμανικές φυλές. Μάλιστα, εργαλειοποιώντας τον πατριωτισμό, χαρακτήριζε «προδότες του γερμανικού έθνους» όσους Γερμανούς ασχολούνταν με την κλασική αρχαιολογία και την Αιγυπτιολογία[121]. Το αποτέλεσμα των ερευνών του Kossinna συνδέθηκε όχι μόνο με το αφήγημα του πανάρχαιου γερμανικού έθνους αλλά και του ιστορικού δικαιώματός του στα εδάφη που στο απώτατο παρελθόν κατείχαν, πεποίθηση που ο Kossinna έσπευσε να παρουσιάσει στη Συνθήκη των Βερσαλλιών του 1919 στέλνοντας αντίγραφο του βιβλίου του *Η περιοχή του Vistula, μια αρχαία πατρίδα των Γερμανών*[122]. Μολονότι ο Βερολινέζος καθηγητής θα πεθάνει λίγους μήνες πριν από την ανάληψη της εξουσίας από τον Hitler, το «σύνδρομο Kossinna» που κληροδότησε οδήγησε εύκολα τους Ναζί προϊστοριολόγους στο συμπέρασμα πως τα ανθρώπινα οστά της λίθινης εποχής που βρέθηκαν στην πλούσια περιοχή της δυτικής Βαλτικής και της βορείου Γερμανίας ανήκουν στο γνήσιο

[120] Καλπαξής, *Αρχαιολογία και Πολιτική ΙΙ,* ό.π., 107-114.
[121] Καπνιστός (εκδ.) *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, «Μελέτες και έρευνες», τεύχ. 18, 2002, 356 &1, 2002, 358-359.
[122] *The Institut für Ur- und Frühgeschichte und Archäologie des Mittelalters*, ανηρτημένο στο http://www.area-archives.org/freiburg.htm

νορδικό φύλο που μιλούσε μια αρία διάλεκτο και είχε αφιχθεί στην περιοχή από την παγετώδη εποχή. Υπό το κράτος της εθνοφυλετικής ιδεοληψίας αρνήθηκαν τα κοινά πολιτισμικά στοιχεία που βρίσκονταν διάσπαρτα σε μια περίοδο χιλιάδων ετών και σε μια έκταση χιλίων μιλίων, όπως την επαναλαμβανόμενη παρουσία παρόμοιων εργαλείων, κεραμικών, εθίμων ταφής και αρχιτεκτονικών μοτίβων, και αυτή η προκατάληψη θα προσφέρει το ιδεολογικό άλλοθι στους Ναζί να εισβάλουν στην Πολωνία και την Τσεχοσλοβακία. Η πολιτική πρόθεση εξηγείται από την ανάθεση του τομέα της αρχαιολογίας το 1929 σε θιασώτη της εθνικιστικής μυστικιστικής προϊστορικής αρχαιολογίας[123], του Alfred Rosenberg (1893-1946)[124], ταγμένου στην απόδειξη μύθων -της Χαμένης Ατλαντίδας, πατρίδας των καθαρόαιμων φυλών ανέκαθεν σε σύγκρουση με τους Εβραίους και του Παγκόσμιου Παγετώνα, που «εξηγούσε» πώς το Σύμπαν προήλθε μετά από σύγκρουση πυρακτωμένων μαζών με πάγο[125]- και υπέρμαχου της υπεροχής του νορδικού φύλου που περιλάμβανε τους προκλασικούς Έλληνες Δωριείς-Αρίους[126]. Αντίστοιχα, ο ομοεθνής και ομοϊδεάτης του αρχαιολόγος Edmund Kiss (1886 - 194;), συγγραφέας βιβλίων «εναλλακτικής αρχαιολογίας», ταξίδεψε το 1928 στη Βολιβία για να μελετήσει τις αρχαιότητες του Tiwanaku στις Άνδεις όντας βέβαιος -όπως δημοσίευσε στα συμπεράσματά του που αργότερα εκτιμήθηκαν ιδιαίτερα από τον Himmler- πως η ομοιότητά τους με αρχαίες ευρωπαϊκές κατασκευές αποτελούσαν ένδειξη πως είχαν σχεδιαστεί από Υπερβόρειους μετανάστες χιλιάδες χρόνια πριν.

Την ίδια περίοδο, ως καλύτερος χώρος εκπαίδευσης της υψηλόβαθμης

[123] Την περίοδο αυτή δρομολογείται η μετέπειτα ιδεολογική διάσταση ανάμεσα στους θιασώτες της εκλαϊκευτικής ρατσιστικής τάσης της ναζιστικής αρχαιολογίας και τους θιασώτες του κλασικού ακαδημαϊσμού του 19ου που αναδείκνυε την ελιτιστική πρωσική εθνικιστική ιδεολογία. Άλλωστε, όπως αναφέρει ο Αλ. Πολίτης, εκτός από τη Γερμανία του Winckelmann και του κλασικισμού υπήρχε και η βαθύτερα ρομαντική Γερμανία που έβλεπε εχθρικά όλο τον αρχαίο κόσμο, ελληνικό και λατινικό, που για ορισμένους λόγιους σήμαινε μια Γερμανία διαιρεμένη και ανολοκλήρωτη εθνικά με μειωμένο κύρος σε σχέση με τη Βρετανία και τη Γαλλία. (βλ. *Το μυθολογικό κενό*, Αθήνα 2000, 179-180).

[124] Γεννημένος στο Tallinn από Γερμανούς θα καταδικασθεί στη δίκη της Nürnberg το 1945 ως ιδρυτικό μέλος του κόμματος· θα εκτελεστεί το 1946.

[125] «Glazial-Kosmogonie»: δοξασία εν πολλοίς επηρεασμένη από σκανδιναβικούς μύθους που πρώτος εισήγαγε ο Αυστριακός ψυκτικός Hans Hörbiger σε βιβλίο που εξέδωσε το 1913 όπου «εξηγούσε» πως το Σύμπαν προήλθε μετά από σύγκρουση πυρακτωμένων μαζών με πάγο.

[126] Η «δωρική συγγένεια» αναφέρεται στον Karl Götffried Muller, *Οι Δωριείς* (1824) (βλ. Ιωαννίδης, «Κλασική αρχαιότητα και φασισμός», στο *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τεύχ. 27, Αθήνα 1988, 16).

Η θεωρία του «νορδικού αρίου» μοντέλου με την οποία «εξηγείται» ο ελληνικός πολιτισμός εμφανίστηκε το πρώτο μισό του 19ου. Σύμφωνα με αυτή, κατά την πρώιμη αρχαιότητα είχε γίνει επέλαση φύλου από το βορρά που κυριάρχησε στους υπάρχοντες προελληνικούς πληθυσμούς οδηγώντας στη δημιουργία του ελληνικού πολιτισμού που απετέλεσε απόρροια της μίξης Ελλήνων που μιλούσαν την ινδοευρωπαϊκή γλώσσα και παλαιότερων πληθυσμών επάνω στους οποίους κυριάρχησαν. Η θεωρία αρνείται την επίδραση των Αιγυπτίων και αμφισβητεί το ρόλο των Φοινίκων στον ελληνικό πολιτισμό ενώ σε ακραία εκδοχή χρησιμοποιήθηκε ως επιχείρημα για τον αντισημιτισμό στην Ευρώπη τη δεκαετία του 1890 και τις δεκαετίες 1920 και 1930.

στρατιωτικής ναζιστικής νεολαίας κρίθηκαν τα κάστρα Ordensburgen στη Westphalia, τη Bavaria και την Pomerania, που είχαν χτίσει ή καταλάβει από τους δούκες της περιοχής οι «πρόγονοί» τους, Τεύτονες Ιππότες, το 13ο αιώνα. Η προσήλωση στο αρχαίο παρελθόν είχε πολιτικοποιηθεί επικίνδυνα από μια εθνικόφρονα ηγεσία που ωστόσο έδινε μεγαλύτερη έμφαση στη φυλή παρά στο κράτος. Όπως ο Faust ήρθε σε συμφωνία με το Μεφιστοφελή -γράφουν οι αρχαιολόγοι Bettina Arnold και Henning Hassmann- έτσι ήρθε σε συμφωνία η γερμανική αρχαιολογία με τους Ναζί: από το 1933 ως το 1945 τις θέσεις σε αρχαιολογικά ινστιτούτα, μουσεία και πανεπιστημιακές έδρες, κατείχαν αρχαιολόγοι που ανήκαν στο Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα[127] διασπείροντας στο λαό και το στρατό φυλετικά/ρατσιστικά ιδεολογήματα.

Κάστρο των Δουκών της Pomerania που κατέλαβαν οι Τεύτονες Ιππότες τον 13ο αι. και χρησιμοποιήθηκε για την εκπαίδευση της υψηλόβαθμης στρατιωτικής ναζιστικής νεολαίας.

[127] Arnold & Hassmann, «Archaeology in Nazi Germany: the legacy of the Faustian bargain», στο Kohl & Fawcett (eds.), *Nationalism κλπ.*, ό.π., 70.

2.3. Η πολιτική κηδεμονία της μεσανατολικής αρχαιολογίας

Παρότι η παρούσα εργασία εστιάζει στην εθνικιστική αρχαιολογία της Δύσης είναι ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικό το ιδεολογικοπολιτικό περίβλημα που πλαισίωσε τις ανασκαφές σε δυο χώρες της Μέσης Ανατολής, του Ισραήλ και του Ιράν, στων οποίων την αρχαιολογική ερμηνεία δόθηκε ιδιαίτερη πολιτική σημασία η οποία ανιχνεύτηκε με πολύ απτό τρόπο, περνώντας μέσα από συγκεκριμένες ιδεολογικές οδούς που ανοίχτηκαν μέσα από την επίδραση από τον ευρωπαϊκό εθνικισμό. Πρόκειται για δυο από τις «ιδιαίτερες», αποκαλούμενες, αρχαιολογίες όπως επισημαίνει η αρχαιολόγος Εύη Σαμπανίκου, των πολιτικά «ευαίσθητων» περιοχών -σαν της Κύπρου, της Γιουγκοσλαβίας και της Παλαιστίνης-[128] αφού ιδιαίτερα η «βιβλική αρχαιολογία» υπήρξε και παραμένει άρρηκτα συνδεδεμένη με τα συμφέροντα της Δύσης: όφειλε και οφείλει ν' «αποδεικνύει» ότι οι βιβλικές ιστορίες στις οποίες στηρίζεται η χριστιανική παράδοση της Ευρώπης δεν αποτελεί μύθο. Η Βρετανία στήριξε πρώτη τις εκεί έρευνες προς αυτή την κατεύθυνση ιδρύοντας το 1865 το London-based Palestine Exploration Fund υπό τον επίσκοπο του Westminster Arthur Stanley (1815-1881) με αρχαιολογικό, ιστορικό και θρησκευτικό προσανατολισμό και με ανασκαφικές αποστολές από το 1874 ως το 1914, ωστόσο, η ιδεολογικοπολιτική ανάγκη ξεκινάει από παλιότερα, από την εποχή των Σταυροφοριών επισημαίνει η ιστορικός Zainab Bahrani όταν, για την «ιστορική εξακρίβωση» της Βίβλου, Ευρωπαίοι μελετητές είχαν οδηγηθεί στα ερείπια της Βαβυλωνίας και της Ασσυρίας[129].

I

Το Ισραήλ αποτελεί διαχρονικό παράδειγμα έθνους του οποίου τα σύνορα δεν συμπίπτουν με την εθνική και πολιτισμική του ύπαρξη (φαινόμενο Διασποράς) και που μάλιστα δεν είχε απαιτήσει ένα εθνικό κράτος αφού, παρά τη σαφή αίσθηση της

[128] Σαμπανίκου, «Το Άλλο που είμαστε εμείς»», στο *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, Αθήνα 2006, 17.
[129] Βλ. Bahrani, «Μεσοποταμία-Μία επίκληση», στο *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, ό.π., 234.

διαφορετικότητας που ένοιωθε ανάμεσα στους αλλόθρησκους και τους αλλόφυλους με τους οποίους για αιώνες συγχρωτιζόταν, η εβραϊκή ορθοδοξία ήταν αντίθετη με την ίδρυση κράτους πριν από την εμφάνιση του Μεσσία. Έτσι κατανοούμε τη μεγάλη επιρροή που άσκησε ο εθνικισμός της Δύσης αφού έπεισε την οικονομική ελίτ να συγκρουστεί με το ορθόδοξο εβραϊκό κατεστημένο και να ανοιχτεί προς ένα νεοτερικό αίτημα, της ίδρυσης ενός εθνικού κράτους. Ωστόσο, απ' όταν οι δεσμοί του Ισραήλ ταυτίστηκαν με μια πατρώα γη, η θρησκευτική παράδοση παρέμεινε καταλυτική στην άσκηση της λεγόμενης «βιβλικής αρχαιολογίας» έτσι ώστε ουσιαστικά το ίδιο το έθνος-κράτος να συσπειρώνει και να συσπειρώνεται γύρω από τα προσκυνήματα. Έτσι η αρχαιολογία ανέλαβε να επιβεβαιώσει τους δεσμούς ανάμεσα στον πρόσφατα αφιχθέντα πληθυσμό και στο αρχαίο παρελθόν του που κατέγραφε η Βίβλος καθώς εδώ η προσήλωση στην «αρχή της θρησκείας» -ο αποδεδειγμένα επιτυχημένος συνδετικός ιστός μεταξύ των ομάδων- ήταν θεμελιώδης όσο η «αρχή του αίματος» στη Γερμανία και η «αρχή του εδάφους» στη Γαλλία. Το ζητούμενο δεν ήταν δύσκολο καθώς οι Ιουδαίοι ήταν από τους μεσανατολικούς λαούς που είχαν επιζήσει με τη γλωσσική τους ταυτότητα συνεχή, δηλαδή εξακολουθούσαν από τους αρχαίους χρόνους να μιλάνε εβραϊκά, και η Παλαιά Διαθήκη επικύρωνε την παρουσία τους, ωστόσο η παρουσία των Αράβων που διεκδικούσαν επίσης το ιστορικό δικαίωμα εθνικής παρουσίας στην περιοχή περιέπλεξε τα πράγματα.

Η βιβλική αρχαιολογία εγκαινιάστηκε από τα μέσα του 19ου αιώνα όταν ο καθηγητής της Ενιαίας Θεολογικής Ιερατικής Σχολής Edward Robinson (1794-1863) ταξίδεψε και χαρτογράφησε στο τοπίο της Παλαιστίνης δεκάδες βιβλικές θέσεις. Η κορύφωσή της σημειώνεται με τη δημιουργία του κράτους του Ισραήλ έναν αιώνα αργότερα, του οποίου η πρώτη κιόλας γενιά αρχαιολόγων (δεκαετίας 1950) επιδόθηκε σε αναζήτηση της «εθνικής ομάδας» που μετέβη και εγκαταστάθηκε στην Παλαιστίνη (κατά τη μετάβαση της όψιμης Εποχής του Χαλκού στην πρώιμη του Σιδήρου), ωστόσο η αναζήτηση δίχασε εξαρχής το ενδο-ισραηλινό αρχαιολογικό θεωρητικό πεδίο: δημιουργήθηκαν δυο σχολές, του αρχαιολόγου και πολιτικού Yigael Yadin (1917-1984) θιασώτη της βίαιης εισβολής των Ισραηλιτών στις χανανιτικές πόλεις και του καθηγητή αρχαιολογίας Yohanan Aharoni (1918-1976), θιασώτη της ειρηνικής επαφής και προσάρτησης[130]. Η αρχαιολογική διένεξη δεν εκπορευόταν από το

[130] Ο Yadin βασισμένος στο Βιβλίο του *Ιησού του Ναυή* και στην εργασία του Αμερικανού βιβλικού αρχαιολόγου William Foxwell Albright, υπερασπιζόταν την εκδοχή της βίαιης εισβολής και κατάκτησης

επιστημονικό πεδίο αλλά από το ιδεολογικοπολιτικό· ο Yadin, πρώην διοικητής και νυν προσωπάρχης του Israel Defense Forces, εξηγούσε την ύπαρξη του αρχαίου βασιλείου του Ισραήλ μέσα από ηρωικές και νικηφόρες στρατιωτικές επεμβάσεις, ενώ ο Aharoni ήταν μέλος του Εργατικού Κόμματος και προερχόταν από το πασιφιστικό κίνημα των kibbutz. Βέβαια, και στις δυο περιπτώσεις η μετουσίωση των βιβλικών αφηγήσεων σ' ένα σύγχρονο κράτος στηριζόταν στην εμπειρική προσέγγιση που επαλήθευαν ή μη εδάφια της Βίβλου[131]. Παρά τις διενέξεις πρόθεση και των δυο ήταν η ανάδειξη και στήριξη εκείνων των ευρημάτων από τα οποία θα προέκυπτε το αείποτε υπάρχον ισραηλινό έθνος στη συγκεκριμένη γη -όπως επίτασσε η αναγκαιότητα μιας ομάδας αποίκων που εσχάτως είχε εγκατασταθεί στην περιοχή και είχε συσταθεί σε γεωγραφικό έθνος- δικαιώνοντας την εκεί παρουσία του λαού του Ισραήλ. Άλλωστε επικρεμόταν απειλητική η διαπίστωση από Ευρωπαίους και Ισραηλινούς μελετητές ότι *δεν* είναι *όλοι* οι Εβραίοι της Κεντρικής Ευρώπης Σημίτες[132], όχι μόνο γιατί αποδυνάμωνε το μύθο της επιστροφής και το δικαίωμα της εγκατάστασης αλλά γιατί ναρκοθετούσε τον προσδιορισμό της επιζητούμενης «εθνικής ταυτότητας».

Μετά τις ανασκαφές σε σημεία-κλειδί της ιουδαϊκής παρουσίας υπό τον Yigael Yadin -όπως τον οικισμό Hazor που αναφέρεται στον «Ιησού του Ναυή», το φρούριο Masada και τις σπηλιές όπου πιθανότατα κατέφευγαν οι Ιουδαίοι κυνηγημένοι από τους Ρωμαίους κατά τις εξεγέρσεις ha-Mered Ha-Gadol (66-73 Κ.Ε.) και Simeon Bar Kochba (132-135 Κ.Ε.) - και λίγους μήνες μετά τον πόλεμο των Έξι Ημερών (1967) και την κατάληψη της ανατολικής Ιερουσαλήμ (Παλιά Πόλη), άρχισαν οι ανασκαφές στον Ιερό Λόφο αναζητώντας τα θεμέλια των δυο αρχαίων ιουδαϊκών ναών. Οι αρχαιολόγοι Benjamin Mazar και Nahman Avigad δήλωσαν ότι στα ερείπια που χρονολογούνται από την Εποχή του Σιδήρου μέχρι και την πρώιμη Ρωμαϊκή ορίζεται

των χανανιτικών πόλεων-κρατιδίων ενώ ο Yohanan Aharoni υποστήριξε ότι τα αρχαιολογικά στοιχεία υποστηρίζουν την ειρηνική εισβολή που εκπορεύεται από το Βιβλίο των *Κριτών*, άποψη με την οποία ταυτιζόταν και η πολυετής μελέτη του Γερμανού Albrecht Alt που αναφερόταν σε ειρηνική, βαθμιαία προσχώρηση των Ισραηλιτών στο έδαφος της Χαναάν, κι όπου πολύ αργότερα ακολούθησε η στρατιωτική ήττα των πόλεων-κρατιδίων της.

[131] Abu El-Haj Nadia, *Archaeology and National Identity in Israel*, The University of Chicago Library, Digital Collections, ανηρτημένο στο http://fathom.lib.uchicago.edu/1/777777190209/

[132] Υπάρχουν Εβραίοι Βέρβεροι, αυτόχθονες κάτοικοι της Βόρειας Αφρικής, οι οποίοι είχαν ασπαστεί τον ιουδαϊσμό για να απαλλαχτούν από ορισμένες υποχρεώσεις στους ρωμαϊκούς νόμους. Κι ενώ το φαινόμενο της προσχώρησης παρατηρείται από τα ρωμαϊκά χρόνια, ως τον 11ο αιώνα δεν υπάρχει στη νότια Μεσόγειο ούτε μια επιγραφή γραμμένη στα εβραϊκά καθώς δεν υπήρχαν ακόμα ραβίνοι, ούτε μιλούσαν την εβραϊκή γλώσσα. Επιπλέον μελέτες αποδεικνύουν ότι η πλειοψηφία των Εβραίων της κεντρικής Ευρώπης και της Ουκρανία οφείλεται στην προσχώρηση ενός βασιλιά των Χαζάρων στον ιουδαϊσμό, και με τη διάλυση του βασιλείου των Χαζάρων ο λαός αφομοιώθηκε στους Γερμανούς, τους Σλάβους και τους Ούγγρους (Ferro, *Τα Ταμπού της Ιστορίας*, Αθήνα 2003, 117-123).

Φωτ. του 1950: μέλος της ανασκαφικής ομάδας του Yadin κρατά μαχαίρι της Bar Kochba περιόδου που βρέθηκε σε σπηλιά στο Sinai (αρχείο Central Press/Getty Images).

το παρελθόν του εβραϊκού έθνους και η πρωτεύουσα του βασιλιά Δαβίδ, Ιερουσαλήμ, που αποδεικνύει τη διαχρονική τους παρουσία και ταυτόχρονα την αναγέννησή τους. Οι ανασκαφές καλύπτονταν σε απ' ευθείας μετάδοση από τα media μεταφέροντας στο κοινό την εθνική σπουδαιότητα της συγκεκριμένης αρχαιολογικής έρευνας -σε ελληνική κλίμακα θα μπορούσε να συγκριθεί με την ευρύτατη δημοσιοποίηση που εξέλαβαν οι ανασκαφές των μακεδονικών τάφων της Βεργίνας- στην οποία, επιπλέον, συμμετείχαν χιλιάδες εθελοντές (ο εθελοντισμός στην ισραηλινή αρχαιολογία συνεχίζεται μέχρι σήμερα)[133]. Χρησιμοποιήθηκαν μπουλντόζες για να φτάσουν γρήγορα στο υπόστρωμα που υποσχόταν τα «ιουδαϊκά» τεκμήρια, σαρώνοντας τα μικρότερου μεγέθους ευρήματα και καταστρέφοντας εκείνα των οθωμανικών χρόνων -πήλινα και γυάλινα αγγεία, λυχνάρια- μια ιστορία διάρκειας 1300 περίπου χρόνων στην εξέλιξη

[133] Ο Ισραηλινός δημοσιογράφος Amos Elon το 1971 σχολίασε «*τη μεγάλη γοητεία που ασκεί η αρχαιολογία ως επιστήμη αλλά κι ως λαϊκό χόμπι στο Ισραήλ*» όπου «*ισραηλινοί αρχαιολόγοι, επαγγελματίες και ερασιτέχνες, δεν αναζητούν στις ανασκαφές μόνο τα αντικείμενα και τη γνώση, αλλά και τη διαβεβαίωση για τις ρίζες προέλευσής τους*» (βλ. Abu El-Haj Nadia, *Archaeology and National Identity in Israel*, The University of Chicago Library, Digital Collections, http://fathom.lib. uchicago. edu/1/777777190209/).

της πόλης[134]. Επιπλέον τα ευρήματα προσδιορίστηκαν με τους όρους «αραβικό», «εβραϊκό», χριστιανικό», «μουσουλμανικό», «ισραηλινή περίοδος» ή «Εποχής Ηρώδη» αντί να τυποποιούνται κατά την αντικειμενική μη-εθνική χρονολόγηση όπως «Εποχή του Σιδήρου» ή «πρώιμη Ρωμαϊκή»: οι βιβλικοί αρχαιολόγοι θεωρούν ότι οι τίτλοι που προσδιορίζουν «κουλτούρες» εξυπηρετούν περισσότερο Εβραίους και τουρίστες στην κατανόησή τους, ωστόσο, όπως καταγγέλλεται από ανεξάρτητους επιστήμονες, ο πραγματικός στόχος είναι μια αρχαιολογική κατάταξη που να εκφράζει το εθνικιστικό σιωνιστικό μήνυμα[135].

Σε αυτή την ιδεολογικοποίηση του εδάφους και τη μετατροπή του σε «γεωεθνότητα» η Βίβλος αποτέλεσε το «ιστορικό ντοκουμέντο», η μόνη πηγή που προσφέρει *ιστορικότητα* στο εβραϊκό έθνος: θα ήταν αδιανόητο να εκλάβουμε την ισραηλινή αρχαιολογία πέρα από πολιτικοθρησκευτικές διαστάσεις, που μάλιστα δεν αφήνουν ούτε τις ξένες αρχαιολογικές αποστολές ανεπηρέαστες από αυτή την προσέγγιση που ο Michael Lemonick, αρχισυντάκτης των *Times CNN*, αποκαλεί «επιστημονικά επικίνδυνη». Μολονότι αναγνωρίζει ότι υπάρχουν Δυτικοί αρχαιολόγοι που διαχωρίζουν τη θέση τους -όπως ο John Woodhead της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής που ανασκάπτει εκεί και δηλώνει «*Δεν μ' ενδιαφέρει αν υπήρξε ένας Δαβίδ ή ένας Σολομών. Με ενδιαφέρει να ανασυστήσω μια κοινωνία: τί εμπορεύονταν μέσα στα αργιλώδη αγγεία, αν το περιεχόμενο ήταν προς ανταλλαγή, από πού προερχόταν ο άργιλος που τα κατασκεύαζαν… δεν ασχολούμαι καθόλου με τη Βίβλο*»-, εκατομμύρια άνθρωποι μεγάλωσαν ακούγοντας τις ιστορίες της Βίβλου, κι ακόμα κι εκείνοι που δεν πάτησαν ποτέ το πόδι τους σε εκκλησία ή συναγωγή κουβαλάνε μέσα τους ψήγματα από αυτούς τους μύθους τούς ανακατωμένους από θαύματα, διαβόλους και πίστη[136] κι άρα είναι ευκολότερο να τους αποδεχτούν από το να τους αμφισβητήσουν.

Το κράτος συνεχίζει να χρηματοδοτεί την υλική αναζήτηση και τεκμηρίωση πως οι 12 φυλές του Ισραήλ κατοικούσαν πάνω από 3 χιλιάδες χρόνια στο αρχαίο βασίλειο του Δαβίδ, του ισχυρού βασιλιά που τις ενοποίησε υποτάσσοντας σε κάποια 170 χιλιό-μετρα γης (όσο ήταν το μήκος του βασιλείου του) τα εχθρικά φύλα των Φιλισταίων (στους οποίους οι Παλαιστίνιοι, από την πλευρά τους, βλέπουν τους δικούς τους αρχαίους προγόνους), μολονότι δεν έχουν βρεθεί αντικειμενικές αποδείξεις ότι

[134] Abu El-Haj Nadia, «Translating truths: nationalism, the practice of archaeology, and the remaking of past and present in contemporary Jerusalem», *American Ethnologist*, Vol. 25, No. 2, Arlington 1998, 172.
[135] Abu El-Haj Nadia, «Translating truths κλπ.», *ό.π.*, 174.
[136] Lemonick, «Are the Bible's stories true?», στο *Time CNN*, 28.9.2007.

όντως τούς εξουσίαζαν, παρά μόνο κάποιες περιστασιακές στρατιωτικές νίκες επ' αυτών. Επιπλέον υπάρχουν αρκετές αμφιλεγόμενες περιπτώσεις όπου η αρχαιολογική ερμηνεία έχει στοιχεία «μύθου» για την ωφέλεια των εθνοπολιτικών αναγκών: η «Καμένη Οικία» στο Ιουδαϊκό Τετράγωνο (Παλιά Πόλη) θα μπορούσε να έχει καεί από Ζηλωτές (όπως το συνήθιζαν κατά το 67-70 για όσους Εβραίους θεωρούσαν συνεργάτες των Ρωμαίων), από Ρωμαίους το 70, ή από ατύχημα. Ο Nahman Avigad (1905-1992) ωστόσο κατέληξε αβασάνιστα ότι η πολυτελής αυτή οικία είχε καεί από Ρωμαίους το 70, καταγράφοντας μάλιστα την «ακριβή ημέρα» της καταστροφής παρά την απουσία τεκμηρίων που να το πιστοποιούν[137]. Όσο για το στρώμα που αντιστοιχούσε στη μεσαιωνική περίοδο της Ιερουσαλήμ παραμερίστηκε με μπουλντόζες -μέθοδος που ακολουθήθηκε σε πολλές περιπτώσεις από Ισραηλινούς αρχαιολόγους όπως καταγγέλλει από το Πανεπιστήμιο Manchester ο ειδικευμένος στη μεσανατολική αρχαιολογία Kay Prag-, με τα ευρήματα συσσωρευμένα σε ένα χωμάτινο όγκο που δεν μελετήθηκε, στερώντας δια παντός ένα κομμάτι της ιστορίας της πόλης[138]. Η καμένη οικία -σήμερα μουσείο- σε συνδυασμό με τα οστά χεριού μιας 17χρονης που βρέθηκαν ανάμεσα στις στάχτες έγινε το σύμβολο των τραγικών διώξεων που υπέστησαν οι Εβραίοι μετά την καταστροφή του Ναού από τους Ρωμαίους και συνάμα της ηρωικής τους αντίστασης.

Τα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης αφήνουν πολλά περιθώρια για διαφωνίες πάνω σε γεγονότα και πρόσωπα, όπως τη σκλαβιά των Ισραηλιτών και την Έξοδο από την Αίγυπτο, την ύπαρξη του Μωυσή, του Αβραάμ, του Ιωσήφ και του Ιακώβ και τη στρατιωτική επικράτηση του Ιησού του Ναυή. Το γεγονός ότι δεν υπάρχουν ευρήματα που να πιστοποιούν την Έξοδο θεωρείται εύλογο από τους βιβλικούς αρχαιολόγους: οι Αιγύπτιοι, ως ηττημένοι, δεν θα κατέγραφαν ποτέ μια μεγάλη ήττα. Καθόλου πειστικό ωστόσο, δεδομένου ότι πρόκειται για μια μαζική έξοδο και για τον πνιγμό του στρατού του Φαραώ που τους κυνήγησε, δηλαδή μνημειακά γεγονότα που αν είχαν συμβεί θα είχαν ταλανίσει οικονομικά και πολιτικά τη φαραωνική επικράτεια. Από την άλλη δεν έχουν βρεθεί ούτε αρχαιολογικές μαρτυρίες της 40ετούς περιπλάνησης στην έρημο. Μάλιστα, η Βρετανίδα αρχαιολόγος Kathleen Kenyon (1906-1978) που ανέσκαπτε επί 6 χρόνια την Ιεριχώ διαπίστωσε ότι η πόλη που κατά τους ιστορικούς της Βίβλου καταλήφθηκε το 13^{ο} αιώνα π.Κ.Ε. δεν έχει σημάδια καταστροφής που να αντιστοιχούν

[137] Abu El-Haj Nadia, «Translating truths κλπ.», *ό.π.*, 169-170.
[138] Prag, «Book Reviews: Geva (ed.), Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem, Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982, 1: Architecture and Stratigraphy:Areas A, W and X-2: Final Report», στο *American Journal of Archaeology*, Vol.108, No. 4, Boston (October) 2004, 645.

σε αυτή τη χρονική περίοδο. Αντίθετα εκτιμάται η ερήμωσή της από τον 15ο ως τον 11ο αιώνα, όπως ερημωμένες ήταν και οι γύρω περιοχές της Ιουδαίας και της Σαμάρειας, άρα δεν υπήρχε λόγος οι Ισραηλίτες να σκοτώσουν και να κάψουν για να εγκατασταθούν. Το ίδιο ισχύει και για τους πατριάρχες: κανένα στοιχείο, πλην της Βίβλου, δεν τεκμηριώνει ότι κάποιος Αβραάμ απέρριψε την ειδωλολατρία και ταξίδεψε στη Χαναάν όπου διέσωσε τον ανιψιό του Λωτ από απαγωγείς[139].

Μνημείο υπόμνησης, επιβίωσης και συνοχής είναι και η ανεσκαμμένη θέση υπό τον Yadin του φρουρίου της Masada (έτη 1963-1965) κοντά στη Νεκρά Θάλασσα, όπου επί 2 χρόνια αντιστέκονταν οι Ζηλωτές στους Ρωμαίους (ως το 73 Κ.Ε.) και η οποία έγινε το σύμβολο της ισραηλινής περιφρόνησης απέναντι στους κατακτητές[140] υπηρετώντας το τριπλό περιεχόμενο έθνους, θρησκείας και τουρισμού και ως τέτοιο συγκεντρώνει πάμπολλους επισκέπτες, Εβραίους της διασποράς και άλλους. Οι Ζηλωτές προτίμησαν τελικά τη μαζική αυτοκτονία από την παράδοση αλλά, καθώς ο ιουδαϊσμός αποστρέφεται την αυτοκτονία, ο ιστορικός Titus Flavius έγραψε ότι οι 936 κάτοικοι έδωσαν τέλος στη ζωή τους σκοτώνοντας ο ένας τον άλλο. Σύγχρονοι αρχαιολόγοι και επιστήμονες άλλων ειδικοτήτων αμφισβητούν τα εν θερμώ συμπεράσματα του Yadin που εξυπηρετούσαν το εθνικό κεφάλαιο: εκτιμούν πως, αφενός οι έγκλειστοι δεν αριθμούσαν τις 960 ψυχές αφού δεν βρέθηκε αντίστοιχος ή σχετικός αριθμός οστών, αφετέρου ότι δεν άντεξαν στους Ρωμαίους περισσότερο από 6-8 μήνες[141]. Ωστόσο ο ρεαλισμός σκοντάφτει στην αναγκαιότητα της διατήρησης του «εθνικού μύθου» καθώς αντιμετωπίζουν το χρονικό της Masada σαν μιαν άλλη περίπτωση γενοκτονίας εναντίον τους που στο διάβα του χρόνου συναντά το Ολοκαύτωμα, προσπερνώντας το γεγονός πως οι εθνοκαθάρσεις αποτελούν κοινό κεφάλαιο βίας σε όλες τις προεθνικές και εθνικές ιστορίες. Εντέλει τα οστά που οYadin ανέσυρε από την περιοχή ενταφιάστηκαν δημοσία δαπάνη με τιμές «εθνομαρτύρων του Ισραήλ» σε μια τελετή που πλαισιώθηκε τιμητικά από στρατιωτικό άγημα, καίτοι δεν αποδείχθηκε πως ο θάνατος των ανευρεθέντων σχετίζεται με την πολιορκία των Ρωμαίων, καίτοι υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι πρόκειται για οστά Ρωμαίων αφού βρέθηκαν έξω από το οχυρό. Αλλά, όπως εκτιμούν ο αρχαιολόγος Eric Meyers και ο καθηγητής κοινωνιολογίας Nachman Ben-Yehuda στο Hebrew University της Ιερουσαλήμ -που μάλιστα απέδωσε ευθέως το φαινόμενο σε έκφανση του σιωνισμού-, το οχυρό είχε δώσει την

[139] Lemonick, «Are the Bible's stories true?», στο *Time CNN*, 28.9.2007.
[140] Renfrew-Bahn, *ό.π*, 557 & Trigger, *Μια ιστορία της αρχαιολογικής σκέψης*, Αθήνα 2005, 189.
[141] «The Masada Myth», http://www.bibleinterp.com/articles/masadamyth3.htm

Φωτ. του 1969: από την εκφώνηση λόγου του Yigael Yadin (δεξιά) κατά τον ενταφιασμό των «Ιουδαίων εθνομαρτύρων» της Masada
(αρχείο Government Press Office, State of Israel).

ευκαιρία ενός διαχρονικού μαθήματος αντίστασης βγαλμένο από την εθνική ιστορία[142]. Γιατί το οχυρό του βασιλιά Ηρώδη δεν είναι απλά πόλος έλξης για περίεργους τουρίστες· είναι πηγή εμψύχωσης και σύμβολο εθνικής υπερηφάνειας στις συνειδήσεις των Εβραίων πολιτών που δικαιολογεί την ύπαρξη του Ισραήλ, ενσαρκώνει τη θέλησή του για επιβίωση και υπογραμμίζει την ιστορική του συνέχεια: κάθε χρόνο πάνω σ' αυτή την απομονωμένη πέτρα οι νεοσύλλεκτοι των ενόπλων δυνάμεων του Ισραήλ καταθέτουν τον όρκο «Η Masada δεν θα πέσει ξανά!» [143].

Ο Alber Glock, βιβλικός αρχαιολόγος γεννημένος στο Idaho που ανάσκαπτε επί 17 χρόνια την Παλαιστίνη, έγραψε το 1990 στο άρθρο του *The Future Of The Palestinian Past* πως η παλαιστινιακή αρχαιολογία και ιστορία «στραγγαλίζονται» προς όφελος της ισραηλινής εθνικής πολιτικής. Ο ίδιος δήλωνε αντίθετος με το σιωνιστικό

[142] Meyers, «Mythmaking at Masada», στο *Archaeology*, Vol. 56, No. 2, USA (March/April) 2003.
[143] Βλ. «Israel and Zionism, Masada», στο *Department for Jewish Zionist Education*, http://www.jafi.org.il/education/100/places/masada.html

project που εκμεταλλευόταν τη βιβλική παράδοση για να νομιμοποιήσει τις αποκλειστικές διεκδικήσεις στην Παλαιστίνη, κι επιπλέον είχε διαρρεύσει πως οι τελευταίες ανασκαφές του είχαν φέρει στην επιφάνεια ανατρεπτικά στοιχεία για τον «ισραηλινό μύθο». Ο Glock δολοφονείται ένα χειμωνιάτικο απόγευμα του 1992 στη Δυτική Όχθη, με τις ενδείξεις να φωτογραφίζουν τον εβραϊκό εθνικισμό. Η υπόθεση έκλεισε δίχως να ερευνηθεί επαρκώς καίτοι ο φόνος ενός Αμερικανού σε άλλη περίπτωση δεν θα τέλειωνε τόσο αβασάνιστα[144]. Τον επόμενο χρόνο, Νοέμβριο του 1993, η ισραηλινή εφημερίδα *Davar* (1925-1994) που πρόσκειτο στο Εργατικό Κόμμα (Histadrut) δημοσίευσε κριτική στις πρακτικές της ισραηλινής αρχαιολογίας με τίτλο «Κατακτητές του Παρελθόντος», καταγγέλλοντας ότι η εντόπια αρχαιολογία είχε στο επίκεντρο τον σιωνισμό εις βάρος άλλων ευρημάτων και άλλων περιόδων που διένυσε ο τόπος. Ο βιβλικός αρχαιολόγος Amnon Ben-Tor υπερασπίστηκε, σε απάντηση, την εθνική υπερηφάνεια που προσέφερναν στους ανθρώπους του Ισραήλ οι συγκεκριμένες ανασκαφικές επιλογές μολονότι παραδέχτηκε ότι συνέβαιναν εις βάρος των «μουσουλμανικών ευρημάτων», όπως τα αποκάλεσε: απέφυγε επιμελώς να αποδώσει σε αυτά τον αντίστοιχο εθνικό προσδιορισμό και να τα ονομάσει «παλαιστινιακά». Το 1996, η κυβέρνηση του Ισραήλ έδωσε εντολή να ανοιχτεί ένα αρχαιολογικό τούνελ κάτω από το Θόλο του Βράχου στον Ιερό Λόφο, τρίτο ιερό σύμβολο του μουσουλμανισμού, με το επιχείρημα ότι ο υπόγειος διάδρομος θα οδηγούσε στα θεμέλια του Ναού του Σολομώντα. Η ανασκαφή που τόνωσε τον εβραϊκό πολιτικοθρησκευτικό εθνικισμό και εξόργισε τους μουσουλμάνους -επιδόθηκαν σε μια σειρά βομβιστικών επιθέσεων- αποτελούσε στην πραγματικότητα, όπως γράφει ο Kohl, επιθετική πολιτική στην οποία χρησιμοποιούσε τα αρχαιολογικά ευρήματα[145]. Με αυτό τον τρόπο η συντηρητική κυβέρνηση του Binyamin Netanyahu -που διαδέχτηκε το φιλειρηνιστή πρωθυπουργό Yitzhak Rabin μετά τη δολοφονία του από έναν εθνικιστή Εβραίο- έδινε το πολιτικό της στίγμα: υποσχόταν στους πολίτες την υπεράσπιση των συνομολογούμενων αξιών και όριζε με ανίερο τρόπο τα περιθώρια των Παλαιστινίων καθιστώντας τους σαφές -με πρόσχημα την αρχαιολογική έρευνα- ποιος ήταν ο διαχειριστής της εξουσίας σε αυτό το σταυροδρόμι των τριών θρησκειών και των πολλών συμφερόντων.

[144] «The mysterious death of Dr Glock», *The Guardian*, Saturday, June 2, 2001, http://www.guardian.co.uk/weekend/story/0,3605,499213,00.html & Abu El-Haj Nadia, «Translating truths κλπ.», *ό.π.*, 166.
[145] Kohl, «Nationalism and Archaeology κλπ.», στο *ό.π.*, 224.

II

Στο Ιράν, μετά την εγκαθίδρυση στενών πολιτικών σχέσεων με την Ευρώπη, τα αρχαία μνημεία της ιρανικής επικράτειας τράβηξαν τη συστηματική προσοχή των Ευρωπαίων και η ανασκαφική άδεια σε αρχαίες θέσεις έγινε το ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί του Nāser ad-Dīn Shah (1826-1896) -της μακραίωνης δυναστείας των Qajar (1781-1925)- με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Σηματοδοτούνται οι έρευνες κυρίως από

Φωτ. δεκαετ. 1880: ο Nāser ad-Dīn Shah στον αρχαιότερο αυτοκρατορικό θρόνο στο «Παλάτι των Άνθεων» (Golestān Palace, Τεχεράνη).

Βρετανούς και Ρώσους[146] που με πολέμους και διεθνείς συνθήκες είχαν προσαρτήσει περιοχές που παραδοσιακά ανήκαν στο Ιράν, αποδυναμώνοντας πολιτικά και οικονομικά το κράτος και στέλνοντας ευρήματα στα μουσεία της Αγίας Πετρούπολης και του Λονδίνου. Όταν οι ανασκαφικές έρευνες των Βρετανών στα Susa (1861) θεωρήθηκαν υβριστικές από τους ντόπιους -κατήγγειλαν ότι δεν σέβονταν το Shush-Daniel, τον «τάφο» του προφήτη Δανιήλ- ο Nāser ad-Dīn υποχρεώθηκε να συμμορφωθεί με τη λαϊκή κατακραυγή και να τις σταματήσει ωσότου παραχωρηθεί η σκυτάλη στη γαλλική

[146] Όπως ο Βρετανός Austin Layard και ο Ρώσος βαρόνος Th. A. de Bode που ασχολήθηκαν με την καταγραφή αρχαιολογικών θέσεων τη δεκαετία του 1840 σε Lurestan (βορειοδυτικό Ιράν) και Khūzestān (δυτικό Ιράν).

αρχαιολογική αποστολή (1884) με επικεφαλής τον Marcel Dieulafoy (1844-1920) -μηχανικό και χρυσοθήρα με παράδοση στις αναζητήσεις αρχαιοτήτων στην Ανατολή που τροφοδοτούσαν το Παρίσι. Ο Nāser ad-Dīn εισπράττοντας 10.000 tumans (50.000 φράγκα) συμφώνησε να αποστέλλονται τα μισά των ευρημάτων στη Γαλλία, κι ούτε η δολοφονία του απέτρεψε τη συνέχιση της κρατικής πολιτικής που εμπορευόταν ανοιχτά τα αρχαιολογικά ευρήματα: ο διάδοχος Mojaffar ad-Din υπογράφει στις 15 Μαΐου 1897 Συνθήκη που παραχωρεί αποκλειστικά στους Γάλλους την αρχαιολογική έρευνα με αντάλλαγμα χρηματικά ποσά προς την ασθενή οικονομικά και διπλωματικά ιρανική κυβέρνηση. Οι Γάλλοι συνέχιζαν να μην τηρούν επιστημονικές μεθόδους (καταγραφής και τυποποίησης των ευρημάτων) και να στέλνουν τα σημαντικότερα ευρήματα ως «έργα τέχνης» στο Μουσείο του Λούβρου προς μεγάλη δυσαρέσκεια της ανερχόμενης ιρανικής αστικής τάξης (εμπόρων, λογίων), στην πλειοψηφία της πρώην φοιτητές στη Δύση που, έχοντας επιστρέψει με τον ευρωπαϊκό εθνικισμό στις αποσκευές τους, έβλεπαν την πολιτιστική τους κληρονομιά να καταστρέφεται και να διασκορπίζεται.

Το πραξικόπημα από τον στρατηγό Reza Khan (έναρξη δυναστείας Pahlavi) που ανατρέπει το 1921 τη βασιλική δυναστεία χάριν της «επανίδρυσης του κράτους» στα ευρωπαϊκά, κοσμικά πρότυπα, βάζει τέλος στις εξαγωγές αρχαιοτήτων στις οποίες επιφυλάσσει ένα νέο ρόλο, αυτόν της προπαγάνδας του «εθνικού» κράτους και του ηγετικού ρόλου του ιδίου. Οι πύρινοι πατριωτικοί λόγοι του νέου Shah του Ιράν που στηλίτευαν την προηγούμενη δυναστεία επικαλούνταν την αρχαιότητα: «*Αν αναλογιστείτε έστω και λίγο το παρελθόν θα συνειδητοποιήσετε ότι η γη του Δαρείου ήταν στα πρόθυρα της καταστροφής εξαιτίας των σατανικών και παράνομων παιδιών του, που στραγγάλιζαν ένα κράτος τριών χιλιάδων ετών για το προσωπικό τους κέρδος*». Η περσική γλώσσα επανήλθε ως η «αυθεντική», επανέφερε νόμους για τις αρχαιότητες το 1930 όταν συνειδητοποίησε πως όλα τα ευρήματα βρίσκονται στο εξωτερικό κι έστειλε Ιρανούς να επιβλέπουν τους Γάλλους αρχαιολόγους στα Susa στερώντας τους, παράλληλα, το μονοπώλιο των ανασκαφών: οι Αμερικανοί, υποστηρικτές την περίοδο εκείνη του καθεστώτος Pahlavi, στέλνουν το Oriental Institute του Chicago να αναλάβει τις ανασκαφές στην Περσέπολη (1931-1939) την οποία θα επισκεφτεί τέσσερεις φορές ο ίδιος ο μονάρχης, προβαίνοντας σε διακηρύξεις για την υπερηφάνεια που οφείλουν να αισθάνονται οι Ιρανοί για τη λαμπρή ιστορία των Αχαιμενιδών μοναρχών. Η αρχαιολογία υπηρετεί το δεσποτισμό και συμβάλλει στην προσήλωση των μαζών στον εθνικό ηγέτη ενώ στρατευμένοι μελετητές αναλαμβάνουν τα ερμηνευτικά σχήματα των ευρημάτων ώστε να «αποδείξουν» την αδιάλειπτη συνέχεια του αρχαίου αχαιμενιδικού,

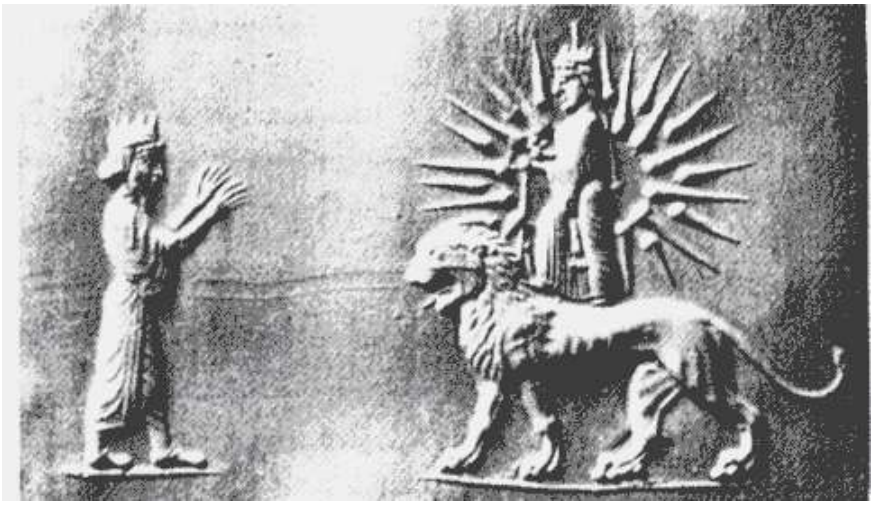

Shir-o-Khorshid, Λέοντας και Ήλιος, και μαζί ο θεός Μίθρα, γιος του Ήλιου. Σύμβολα που βρέθηκαν στα περισσότερα αρχαιολογικά κατάλοιπα: ο Λέων αποτελεί αστρονομικό έμβλημα της θερμότερης περιόδου του έτους (23 Ιουλ.- 23 Αυγ.), άρα εκφράζει τη μέγιστη ενέργεια. Ο αρχαίος περσικός συμβολισμός χρησιμοποιήθηκε σε σημαίες και νομίσματα του Ιράν από τον 19ο αιώνα ωσότου καταργηθούν από την ισλαμική κυβέρνηση Khomeini. Ωστόσο, για τους περισσότερους Ιρανούς παραμένουν τα γνήσια εθνικά σύμβολα.

Νόμισμα του 19ου αιώνα επί βασιλιά Nāser ad-Dīn Shah Qajar με το Λέοντα και τον Ήλιο.

σασσανιδικού και ισλαμικού κόσμου με το σύγχρονο ιρανικό τονίζοντας συνάμα τη μοναδική πνευματική συμβολή του στον παγκόσμιο πολιτισμό. Ο ζωροαστρισμός αναγνωρίζεται ως η «γνήσια θρησκεία» των Ιρανών και καταγράφεται ως ιδιαίτερα ταπεινωτική η περίοδος της αραβικής εισβολής (7ο αι.) που επέβαλλε τη θρησκεία του στον ιρανικό κόσμο[147].

Η νέα ιρανική κυβέρνηση Pahlavi για να κάνει διακριτή την «εθνική» ταυτότητα στο λαό της σε σχέση με τα γειτονικά ισλαμικά και αραβικά κράτη προβάλλει την κληρονομημένη «συγγένειά» της με το κράτος των Αχαιμενιδών σε μεγαλοπρεπείς «επετειακούς» εορτασμούς δυόμιση χιλιάδων από την ίδρυση του περσικού κράτους

[147] Abdi, «Nationalism, Politics, and the Development of Arcaeology in Iran», στο *American Journal of Archaeology*, Vol. 105, No. 1, USA 2001, 58-60, 63, 67-69.

από τον Κύρο το Μεγάλο[148] στα ερείπια των αχαιμενιδικών πρωτευουσών. Το 1935 ο μονάρχης ανακοινώνει στο Δυτικό κόσμο ότι από τώρα και στο εξής οφείλει να αποκαλεί τη χώρα του «Ιράν» κι όχι «Περσία»: η «Περσία» αποτελούσε απλώς επαρχία του Ιράν ενώ η λέξη «Ιράν» υπενθύμιζε σε όλους την πανάρχαια καταγωγή του έθνους-κράτους του αφού σήμαινε «χώρα των Αρίων». Το αίτημα για αλλαγή από μέρους του Reza Shah ήταν πολιτικά συγκυριακό με επίφαση αρχαιολογική: την περίοδο αυτή διακινούνταν η θεωρία της «αρίας φυλής» από τη ναζιστική προπαγάνδα και η απόφαση του Reza Shah υποδήλωνε το πλευρό με το οποίο τασσόταν. Αυτή η πολιτική επιλογή θα τού στοιχίσει το θρόνο: Βρετανοί και Σοβιετικοί καταλαμβάνουν το Ιράν (1941) και τον υποχρεώνουν σε εξορία με αντικαταστάτη το φιλόδοξο γιο του Mohammad Reza Shah τον Μέγα (τίτλο που ο ίδιος επέβαλε). Ο τελευταίος επαύξησε την εθνικιστική αρχαιολογία διακινώντας στο πρόσωπό του το είδωλό τού τελευταίου εν ζωή των ενδόξων Ιρανών βασιλέων με τίτλους όπως Shahanshah («Βασιλεύς των Βασιλέων») και Aryamehr («Φως των Αρίων»), με αντίστοιχες «επετείους»: τον Οκτώβριο του 1971 -λίγα χρόνια πριν ανατραπεί- οργάνωσε μια τέτοια τελετή με καλεσμένους σουλτάνους, σεΐχηδες, Δυτικούς πρίγκιπες, στρατιωτικούς και υπουργούς απ' όλο τον κόσμο κι εκλεκτά εδέσματα από το Maxim του Παρισιού οδηγώντας ορισμένους Ιρανούς -και τον εξόριστο Ayatollah Khomeini μαζί- σε διαμαρτυρία για τη μεγαλομανία του και το προκλητικό εξωπραγματικό κόστος. Η «επέτειος» συνοδεύτηκε από συμβολική επίσκεψη στον τάφο του Κύρου στις Πασαργάδες, την άλλη πρωτεύουσα των Αχαιμενιδών, όπου εκφώνησε καθησυχαστικό λόγο προς το νεκρό βασιλέα: «*Ήρωα της αρχαιότερης στον κόσμο αυτοκρατορίας, ακριβέ γιε της ανθρωπότητας… κοιμήσου εν ειρήνη για πάντα, γιατί εμείς επαγρυπνούμε και παραμένουμε εδώ να επιβλέπουμε την ένδοξη κληρονομιά σου*»[149].

Η πολιτικοποίηση της αρχαιολογίας χάριν των εθνικιστικών επιδιώξεων θα συνεχιστεί με άλλη μορφή μετά την «πολιτισμική επανάσταση» (1979) του Ayatollah Khomeini (1900?-1989): ο Σιίτης ηγέτης κλείνει το τμήμα αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Τεχεράνης ως το 1982 αναγκάζοντας πολλούς Ιρανούς αρχαιολόγους να εγκαταλείψουν τη χώρα για την επόμενη δεκαετία. Ωστόσο ο Khomeini δεν είχε στραφεί αμιγώς κατά της επιστήμης της αρχαιολογίας αλλά κατά της επίφοβης

[148] Για πολλά χρόνια μετά τη δεκαετία 1930 που ανασκάφτηκε η Περσέπολις θεωρούσαν ότι ιδρυτής της ήταν ο Κύρος ο Μεγάλος ενώ ήταν ο Δαρείος ο Μεγάλος που έζησε μεταγενέστερα. Ο Κύρος ήταν ιδρυτής της πρωτεύουσας Πασαργάδες.

[149] Abdi, «Nationalism, Politics, and the Development of Arcaeology in Iran», στο *ό.π.*, 62.

πολιτικής: είχε εντοπίσει πως τα πανεπιστήμια της χώρας είχαν γίνει κέντρα δράσης αριστερών και ότι οι καθηγητές διακινούσαν, τον επιζήμιο για το Ισλάμ, Δυτικό άθεο ορθολογισμό και κουλτούρα[150].

Αλλά κι όταν αποφασίσθηκε η συμφιλίωση του ζωροαστρικού παρελθόντος με τον ισλαμισμό στο όνομα της «εθνικής καταγωγής» και του «εθνικού πεπρωμένου», πάλι ως σύμβολο ενότητας επιλέχτηκε μια αρχαία θέση, αυτή της Περσέπολης. Το 1991 ο πρόεδρος Ali-Akbar Hashemi Rafsanjani επισκέπτεται την αρχαία πρωτεύουσα στο όνομα του Allah αυτή τη φορά, και γράφει στο βιβλίο των επισκεπτών: «*Επισκεπτόμενος κανείς τα ασύλληπτα απομεινάρια της Περσέπολης αισθάνεται εθνική υπερηφάνεια…. Μέσα από αυτά ο λαός μας θα ανακαλύψει τις ικανότητές του και την πολιτισμική του καταγωγή και θα πιστέψει ότι θα μπορέσει να επανακτήσει τον ιστορικό του ρόλο στο μέλλον. Η φωτεινή πηγή του Ισλάμ ας φωτίσει το μονοπάτι των άλλων εθνών*»[151].

Πασαργάδες 1971: ο Mohammad Reza Shah Pahlavi στον τάφο του Κύρου του Μεγάλου (φωτ. στο Abdi, «Nationalism, Politics and the Development of Archaeology in Iran»).

[150] Jeffrey Usman, «The Evolution of Iranian Islamism from the Revolution Through the Contemporary Reformers AB», στο VANDERBILT JOURNAL OF TRANSNATIONAL LAW (Vol. 35, p. 1679), http://www.drsoroush.com/PDF/E-CMO-20020000-The_Evolution_of_Iranian_Islamism-Usman.pdf
[151] Abdi, «Nationalism, Politics κλπ.», στο *ό.π.*, 72.

2.4. Η σημασιοδότηση της αρχαιότητας στο νεοελληνικό ιδεώδες και η εν Ελλάδι συνάφεια αρχαιολογίας και πολιτικής

Έκαστος τόπος έχει την πληγήν του,
η Αγγλία την ομίχλην,
η Αίγυπτος τας οφθαλμίας,
η Βλαχία τας ακρίδας
και η Ελλάς τον πατριωτισμόν.
Εμμανουήλ Ροΐδης, 1876

Η αρχαιολογία αποτέλεσε, από τη στιγμή που ελευθερώθηκε ο τόπος από τους Τούρκους, θεμέλιο της εθνικής ιδεολογίας (...) είναι φανερό πως αρχαιολογία και πολιτική, εθνική και κομματική, είναι στενά συνδεδεμένες.
Βασίλης Πετράκος[152]

Η γοητεία του αρίου μοντέλου-ιδρυτή του πολιτισμού που δεν είχε αφήσει αδιάφορο ούτε έναν μαρξιστή αρχαιολόγο σαν τον Childe ήταν αναπόσπαστο συστατικό του πνευματικού περιβάλλοντος του 19ου αιώνα, και αυτή η *Weltanschauung* -κοσμοθεώρηση- που αναζητούσε εναγωνίως επιφανείς προγόνους έθετε στο επίκεντρο την ελληνική αρχαιότητα ως «παγκόσμια» ιστορική αρχή της ανισότητας των φυλών. Η ανωτερότητα των Ελλήνων κλασικών καταφτάνει ως στερεότυπο στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος μαζί με τη θεωρία της «καθαρότητας της φυλής» που διεκδικεί ως προνόμιο κάθε εθνικό κράτος της περιόδου, και η τάση της ανάδειξης του συλλογικού και συνολικού αποτελέσματος που λέγεται *κλασικός πολιτισμός* θα εγκλωβίσει τους Έλληνες στα κυρίαρχα ιδεολογικοπολιτικά ρεύματα της Δύσης, τον εθνορομαντισμό και το φυλετισμό. Χρήσιμη είναι εδώ η επισήμανση του καθηγητή αρχαιολογίας Κώστα Κωτσάκη η οποία θέτει και το πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου: η εθνογένεση δεν συγκέντρωσε ποτέ το έντονο ενδιαφέρον της ελληνικής αρχαιολογίας, και μάλιστα της κλασικής· η αρχαία καταγωγή των Ελλήνων ήταν αυταπόδεικτη χάρη στη γενναιόδωρη ματιά της Ευρώπης που είχε καταστήσει το ζητούμενο της εθνικής ταυτότητας περιττό[153]. Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε, οι κάτοικοι του ελλαδικού χώρου είχαν ανέκαθεν βιωματική σχέση με τα μνημειακά οικοδομήματα της κλασικής περιόδου στις

[152] Πετράκος (έφορος αρχαιοτήτων Αττικής ως το 1994), «Τα πρώτα χρόνια της ελληνικής αρχαιολογίας», στο *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τεύχ. 26, Αθήνα 1988, 90.
[153] Κωτσάκης, «Το παρελθόν είναι δικό μας», κεφ. 2 στο Meskell (επιμ.), *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, Αθήνα 2006, 87.

ημιαστικές και αγροτικές περιοχές (Αθήνα, Πειραιά, Αίγινα, Ελευσίνα, Μέγαρα, Κόρινθο, Σπάρτη, Ολυμπία, Ανδρίτσαινα, Δελφοί κλπ.), οπότε το επιχείρημα της αρχαίας καταγωγής δεν άρχιζε εκ του μηδενός. Από την άλλη, παρά τους διθυράμβους της Ευρώπης για την κλασική αρχαιότητα, παρά την οπτική επαφή με τα αρχαία κατάλοιπα, ο υπαρκτός αναλφαβητισμός δημιουργούσε το κενό σε ό,τι η ηγεμονική τάξη θεωρούσε «εθνική ταυτότητα»· αυτό το κενό έσπευσαν να καλύψουν αρχαιολόγοι και ιστοριογράφοι, πολιτικοί και αρθρογράφοι -οι οποίοι την περίοδο που εξετάζουμε σε μεγάλο βαθμό ταυτίζονται-, στοιχειοθετώντας την εικόνα ενός φυλετικά «καθαρού και ανώτερου» ελληνικού έθνους εκπορευόμενου από την αρχαιότητα και επαφιόμενο -ωστόσο- στα επιτεύγματα της αρχαιότητας.

Η ελληνική εθνική ιδεολογία - a priori μια ψευδής συνείδηση όπως κάθε εθνική ιδεολογία καθώς δεν συνάδει με την πραγματικότητα- παρουσίασε μια ιδιαιτερότητα· η πολιτισμική και φυλετική σύνδεση με τους αρχαίους δομήθηκε αρχικά έξωθεν του ελλαδικού χώρου (με εξαίρεση τα Ιόνια Νησιά, πύλη του καθολικισμού στον ελλαδικό χώρο, στα οποία πολιτικοί και επίσκοποι ήδη από το 17^{ο} συγγράφουν ιστορία με αναφορές στη σχέση των Νήσων με τον αρχαιοελληνικό κόσμο) και όχι από κάποια επιχώρια ιντελιγκέντσια και εξουσία: η εύπορη και λόγια Διασπορά, επηρεασμένη από την ευρωπαϊκή προσήλωση στο «αρχαιοελληνικό θαύμα», εργάστηκε για τη μεταφορά της εθνικής συνείδησης στους κατοίκους του γεωγραφικού χώρου που θεωρούσε παραδοσιακά εστία ενός ελληνικού έθνους, το οποίο, προτού υποταχθεί «*επολιτεύθη δι' αιώνων κάθ' εαυτό αυτοδέσποτον και αυτεξούσιον»* όπως έγραφε προεπαναστατικά ο σπουδαγμένος στην Πάδοβα και τη Βιέννη γιατρός Μιχαήλ Περδικάρης (1766-1828)[154].

Νωρίτερα, από τη ρωμαίικη κοινότητα της Μόσχας το Δεκέμβριο του 1806, στον

[154] Περδικάρης, στο «Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων» (1811), *Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου*, τόμ. 11, Αθήνα 1961, 23, 33-34.

Οι Διδάσκαλοι του Γένους και οι Φαναριώτες, είχαν από νωρίτερα την αίσθηση ότι είναι απόγονοι μιας πανάρχαιας εθνότητας. Ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος (1641-1709) με την *Επιτομή Παντοδαπής Ιστορίας* απαντά στο Βολταίρο που στα 1771 διερωτάται αν η λέξη «*"πατρίδα" αρμόζει στο στόμα ενός Έλληνα που αγνοεί αν υπήρξε ποτέ ένας Μιλτιάδης, ένας Αγησίλαος*» και ο Δημ. Καταρτζής (περ. 1730-1807), σε μελέτη του 1783 υπενθυμίζει πως «*αφ' ού ένας Ρωμηός συλλογιστεί μια φορά πως κατάγεται από τον Περικλέα και άλλους παρόμοιους Έλληνες* (…) *πώς να μην αγαπά τους απογόνους εκείνων* (…) *των μεγάλων ανθρώπων*; (…) *πρέπει να 'χουμε οικείαις ιδέαις που να μας ταιριάζουν*» καίτοι παραδέχεται «*...πως στον αυτόν καιρό, εμείς δεν είμαστε έθνος που να φορμάρουμε* (=συγκροτούμε) *καθ' αυτό πολιτεία, αλλά είμαστε υποτελείς σε άλλο επικρατέστερο*» (Καταρτζής, «Συμβουλή στους νέους πώς να ωφελιούνται και να μη βλάπτουνται απτά βιβλία τα φράγκικα και τα τούρκικα και ποια να 'ναι η καθ' αυτό τους σπουδή» στο *Δοκίμια* [α΄ έκδ. 1783], Αθήνα 1974, 43-47) ενώ και το 1784 μαθητής περιγράφει τον «σκανδαλώδη» για την Εκκλησία θάνατο του δασκάλου του Νεόφυτου Καυσοκαλυβίτη καθώς στο παράκρουσμα του τελευταίου πυρετού φώναζε ότι θα συναντούσε τον Πλάτωνα και τον Δημοσθένη (Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, α΄ έκδ. 1977, Αθήνα 2007, 235)

επικήδειο του Ζώη Καπλάνη (1736-1806), ο ιερομόναχος Αγαθάγγελος, υπενθυμίζει πως ο ευεργέτης αυτός από τα Ιωάννινα χρηματοδοτούσε την εκεί ίδρυση σχολείων διότι «*επιθύμει αυτός, ότι οι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων να γεννήσουν νεωστί Αριστήδεις, και Θεμιστοκλέας, Σωκράτεις και Πλάτωνας…*»[155]. Η *Ελληνική Νομαρχία* -το πρώτο ευκρινές σύγγραμμα του ελληνικού εθνορομαντισμού- επισημαίνει από την Ιταλία πως ο ήχος της σάλπιγγας του θεού Άρη «*εξύπνησεν από τους τάφους των προγόνων μας τους ήρωες* (Δημοσθένη, Λυκούργο, Λεωνίδα)»[156] και ο Κοραής από το Παρίσι, βέβαιος ότι όλα τα «*φαρμακερά μαθήματα*» συμπεριφοράς που είχαν οι Έλληνες οφείλονταν στη «*μιαρά τουρκική ζύμη*»[157], αναζήτησε διαπιστευτήρια γενεαλογίας και ιστορικής νομιμότητας στην αρχαιότητα που κατ' αυτόν αποτελούσε την πρώτιστη πολιτική πράξη εθνικού αυτοπροσδιορισμού: στα 1807 προτείνει τη σύσταση μουσείου στα γαλλικά πρότυπα, «*οικοδόμημα πετρόκτιστον*» μάλιστα για την αποφυγή καταστροφής σε περίπτωση πυρκαγιάς, στο οποίο θα γίνει συνάθροιση σε «*αρχαία Ελληνικά νομίσματα, αγγεία, σκεύη, πολυτίμους κίονας και στήλας, ή κλάσματα στηλών, όπου ευρίσκονται Ελληνικαί επιγραφαί, και απλώς, ό,τι άλλο λείψανον Ελληνικής τέχνης ή ιστορίας ευρεθή, και να τα θέτωσι και αυτά εις το Μουσείον*» τα οποία θα αναπλήρωναν «*τα ελλείποντα της Ελληνικής ιστορίας*»[158]. Ο Γρηγόριος Παλιουρίτης από την ελληνική παροικία του Λιβόρνο στο πόνημα που εκδίδει επισημαίνει πως «*ηγωνίσθην* (…) *να δείξω την ομοιότητα μεταξύ των παλαιών και των εδικών μας εθίμων, και συνηθειών, επαινών τα σπουδαία και μεμφόμενος τα αχρεία*» αφού «*ενός Γένους ποτέ ενδόξου η μεγαλητέρα δυστυχία είναι η λήθη των προγονικών αρετών*»[159]. Κι επειδή στο μυαλό του ιερομόναχου αρχαίοι και σύγχρονοι Έλληνες εκλαμβάνονται ως συνέχεια του ίδιου γένους, ολισθαίνει σε μια θεολογικού τύπου ανάλυση και σύγκριση ασκώντας χριστιανική κριτική στη σήψη της δημόσιας ζωής στην αρχαία Αθήνα.

Η «Φιλόμουσος των Αθηνών» που ιδρύεται το 1813 με σκοπό, μεταξύ άλλων, την προστασία των αρχαιοτήτων που χαρακτηρίζονταν «*εθνικαί οικοδομαί*», περιλαμβάνει στη στρατηγική της τον «εξαγνισμό» του τοπίου από όσα κατάλοιπα «μόλυναν»

[155] Βλ. το δίγλωσσο *Σπάνια ευποιΐας έργα του Ζώη Κωνσταντίνου Καπλάνη, γεννηθέντος εις Γραικίαν το 1736, και αποθανόντος εις Μόσχαν, τη 20 Δεκεμβρίου τω 1806 έτει,* Μόσχα 1809, Moskva (V'Tigraphii S. Selivanovskago 1809, XXI.

[156] Έλληνος, ανωνύμου του, *Ελληνική Νομαρχία*, α΄ έκδ. 1805, 197-198.

[157] Κοραής, *Επιστολές προς το έθνος*, Αθήνα 1998, 63, 86.

[158] Κοραής, *Στοχασμοί Αυτοσχέδιοι περί της Ελληνικής Παιδείας και Γλώσσης*, μέρος τρίτον, εις Βαλέτας (1807), 919-921.

[159] *Αρχαιολογία ελληνική: ήτοι φιλολογική ιστορία: περιέχουσαν τους νόμους, την πολιτεία, τα έθιμα της θρησκείας, των εορτών, των γάμων, και επικηδείων, τα δημόσια και τα κατά μέρος παιχνίδια των παλαιών Ελλήνων, εξαιρέτως δε των Αθηναίων*, Α-Β, Ν. Γλυκύς, Βενετία 1815, Α΄, ιθ΄, στο Κουμπουρλής, «Η ιδέα της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους…», *Δοκιμές*, Άνοιξη 2005, 178-179.

εκείνα της κλασικής περιόδου, την καταγραφή αναπεπτάμενων θέσεων ως αρχαιολογικών, την αναστήλωση και την έκθεση σημαντικών μνημείων -με κριτήριο ό,τι η Ευρώπη θεωρούσε «σημαντικό»-, με τους δασκάλους-μέλη της Εταιρείας να δίνουν αρχαία ονόματα στους μαθητές[160]. Γιατί πριν ακόμα ωριμάσουν οι ανασκαφικές διεργασίες η επιστροφή στην αρχαιότητα ήταν φιλολογική -πρόκειται για τη λεγόμενη «ρομαντική περίοδο» της αρχαιολογίας- όπως μαρτυρούν τα ονόματα δρόμων, πλοίων, εντύπων και βιομηχανικών προϊόντων (Αθηνά, Διομήδης, Αθηναΐς, Κασταλία, Απόλλων), η αλλαγή των οικογενειακών ονομάτων προς το ελληνικότερον ή η περίπτωση της Σχολής των Κυδωνιών όπου οι μαθητές πρόσθεσαν ένα αρχαίο όνομα στο χριστιανικό τους κοινοποιώντας την απόφαση με δημόσιο ψήφισμα το 1817[161]. Η αρχαιοφιλία, καλπάζουσα και μη αναστρέψιμη, δεν άφησε ανεπηρέαστη ούτε την καλλιτεχνική παράδοση, με αποτέλεσμα στις τοιχογραφίες ναών να απεικονίζονται μεταξύ των αγίων μορφές του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα.

Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους -ενός έθνους αχάριστου για την *Ηχώ της Ανατολής* αφού εξήλθε «*η ΕΛΛΑΣ από τους κόλπους της πατρικής αυτοκρατορίας δι' α π ο σ τ α σ ί α ς*»[162]- η εξουσία αναλαμβάνει τη διαχείριση των συνόρων, του δημόσιου χρήματος και του εθνικού ιδεολογήματος. Και μολονότι η εθνική ταυτότητα που κομίζεται δεν είναι εξαρχής αποκρυσταλλωμένη -αφού άλλα οράματα έχουν οι Έλληνες της Διασποράς, άλλα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και άλλα του ελληνικού κράτους- η αρχαιότητα και τα στρατιωτικά, καλλιτεχνικά και φιλοσοφικά επιτεύγματά της γίνονται εξαρχής το αδιαφιλονίκητο επίκεντρο γύρω απ' το οποίο αναπτύσσεται το ισχυρότερο επιχείρημα περί κοινής εθνικής συνείδησης. Καταιγισμός άρθρων που διαβάζονται στα καφενεία, ιστορικά συγγράμματα που εν καιρώ ενσωμα-

[160] Hamilakis, *The Nation and its Ruins*, ό.π., 80, 86.
Η αγγλικής πρωτοβουλίας -κατά τον Καποδίστρια- εταιρεία μολονότι έθετε για πρώτη φορά το ζήτημα της μέριμνας των αρχαιοτήτων ως μέρος του ελληνικού εθνικού κορμού και μάλιστα επί οθωμανικής ακόμα κυριαρχίας, φαίνεται εξυπηρετούσε περισσότερο τη φυγάδευση των αρχαιοτήτων από ξένους παρά την προστασία τους (Τόλιας, επιμ. *Ο πυρετός των μαρμάρων*, Αθήνα 1996, 35).

[161] «*Εις τας Κυδωνιάς, το 1817, οι μαθητές του σχολείου συνέταξαν το ακόλουθον ψήφισμα: "θα ομιλούμε πλέον αρχαία ελληνικά και έκαστος θα υπογράφη με δύο ονόματα: εκείνον που είχε πριν και εκείνον που λαμβάνει τώρα, π.χ. Τζάνος-Επαμεινώνδας". Δια το γεγονός αυτό ο Λυκούργος Κρεστενίτης, διδάσκων τα γράμματα εις τον Πύργον Ηλείας και ο οποίος είχε δώσει εις τον εαυτόν του το όνομα του Παγκόσμιου νομοθέτου των Σπαρτιατών, έλεγε: "Ακούει τις, λοιπόν και τους αχθοφόρους Σωκράτας καλουμένους"*» (Καραλής, *Γένος- Έθνος-Μεγάλη Ιδέα, το τρίπτυχον της Ελληνικής Επαναστάσεως*, λόγος αναπλ. καθ. Δημοκρίτειου Παν/μιου Θράκης στο αμφιθέατρο Κ. Καραθεοδωρή Πολυτεχνικής Σχολής, 25.3.1997). Αποτέλεσμα της πρόσδεσης στο αρχαιοελληνικό πνεύμα ήταν η σκλήρυνση μεγάλου τμήματος της Εκκλησίας με αντιδράσεις για την αρχαία ονοματολογία ως «*μια καταφρόνησις της Χριστιανικής ονοματοθεσίας*» που κορυφώνονται με την καταδικαστική εγκύκλιο του Γρηγορίου Ε΄ το 1819 για τα θέματα της παιδείας (βλ. Δημαράς, *ό. π.*, 59-60 & Ηλιού, *Τύφλωσον Κύριε τον Λαόν Σου*, Αθήνα 1988, 47-48 & Σταυρίδη-Πατρικίου, *Ρήγας-Κοραής, Πρωτεργάτες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Αθήνα 1999, 8).

[162] «ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΗΧΩ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ», στο *Αιών*, Τετάρτη 31 Ιουλίου 1840, αρ. 185, 1.

τώνονται στην εκπαίδευση, αντιγραφές αρχαίων μοτίβων στην ενδυμασία και τους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς είχαν τον πρώτο λόγο στην ανεκπαίδευτη και ανομοιογενή κοινωνία του 19ου που χαρακτήριζε ο τοπικισμός -συχνά ένα επιπλέον μέτωπο κατά τη διάρκεια της Επανάστασης[163].

Η σύνδεση των Ελλήνων αγωνιστών με την κλασική αρχαιότητα που επιτεύχθηκε με το Εικοσιένα, ήταν η αντανάκλαση της εξωραϊσμένης εικόνας που επεδίωκε ο Έλληνας να προσκομίσει για τον εαυτό του στην Ευρώπη και που η ίδια σε μεγάλο βαθμό τού είχε επιβάλλει. Ήδη από το 1824 η *Εφημερίς Αθηνών* παρέπεμπε σε συσχετισμούς -«*Η μεγαλητέρα ευχαρίστησις όμως, που έλαβον οι Έλληνες είναι, πως επολέμησαν επάνω εις τους τάφους των προγόνων των δια να ενθυμήσουν εις τους βαρβάρους την παλαιάν φήμην του τόπου και τα εκεί ένδοξα τρόπαια*»[164]- σε μια προοπτική που αδέλφωνε, όπως γράφει η Έλλη Σκοπετέα, την *ένδοξον και μυθική γενεά του Αγώνος* με τη γενεά των Μηδικών πολέμων, τους πατέρες με τους προπάτορες[165]. Αυτή η σύνδεση φαίνεται είχε πείσει ακόμα και τους ξένους αρχαιολόγους αφού, αρκετοί εξ αυτών, καταφθάνοντας, στην Ελλάδα, αναζητούσαν μια συνάντηση με τους *κλέφτες*, διάσημοι όντες κι από τη ρομαντική οπτική του Claude Fauriel (1772-1844) στη συλλογή των δημοτικών τραγουδιών στο Παρίσι του 1824, ο οποίος είχε «διαπιστώσει» σε αυτούς τις αρετές των «αρχαίων προγόνων»: γενναίοι στη μάχη, δίκαιοι με τον εχθρό, σημάδευαν με θαυμαστή ακρίβεια και ασκούνταν σε ασκήσεις που θύμιζαν τη γυμναστική των αρχαίων Ελλήνων[166].

Βέβαια, η «αδιάπτωτη συνέχεια» σκόνταφτε σε δυο χάσματα. Το ένα αφορούσε

---

[163] «*Οι Αρκάδιοι, οι Λεονταρίται και σχεδόν όλοι οι Πελοποννήσιοι είχον λάβει τόσο πάθος κατά των Ρουμελιωτών, ώστε τους έβλεπαν χειρότερα από τους εχθρούς και δολοφόνησαν πολλούς… εις τον δρόμον κρυφά*» ενώ οι πρόκριτοι Υδραιοσπετσιώτες έλεγαν στους Πελοποννήσιους τις παραμονές της πτώσης, «*Κι αν πέση το Μεσολόγγιον, όλη η Ελλάς είναι Μεσολόγγιον*?» (Κασομούλης (1797-1872), «Ενθυμήματα Στρατιωτικά» & Σπυρομήλιος Μιχαήλ (1800-1880) «Χρονικό Μεσολογγίου 1825-1826» στο Τσιμπιδάρος, *Το 1821 Χωρίς Δάφνες και Στέφανα*, Αθήνα 2004, 158 & 175). Ο Βυζάντιος εντοπίζει την ανομοιογένεια στη γλώσσα: «*Είναι μεν αστείον αλλά και λυπηρόν εξ εναντίας το να βλέπη τις εις μιαν συναναστροφήν διαφόρων Ελλήνων οίων· Χίων, Κρητών, Αλβανών, Βυζαντίων, Ανατολιτών, Επτανησίων, και λοιπών, ως εκ της διαφθοράς εἰς ήν υπέπεσεν η Ελληνική γλώσσα και από τας αρχαιότερας εποχάς, εξαιρέτως δε από της εποχής καθ' ήν το Ελληνικό Έθνος υπεδουλώθη υπό την Οθωμανικήν Δυναστείαν, άλλον μεν να μιγνύη λέξεις Τουρκικάς, άλλον Ιταλικάς άλλον δε Αλβανικάς και άλλον διεφθαρμένας*» (βλ. «Προς τους αναγιγνώσκοντας», πρόλογος στο *Βαβυλωνία, Η κατά τόπους διαφθορά της Ελληνικής γλώσσης, Κωμωδία εις πράξεις πέντε*, β΄ έκδ. εν Αθήναις 1840, γ΄-στ΄).

[164] «Πόλεμος εις Μαραθώνα», στο *Εφημερίς Αθηνών*, Κυριακής εξ Ιουλίου 1824.

[165] βλ. Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα 1988, 217.

[166] Βλ. Fauriel, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Α΄ έκδοση 1824-1825*, Αλ. Πολίτης (επιμ.), Ηράκλειο 1999, 42, 43 & 44.

Την εποχή της Επανάστασης στη Γερμανία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες κυκλοφόρησαν επιτραπέζια παιχνίδια, ταπετσαρίες, τράπουλες που απεικόνιζαν μορφές ηρώων του Εικοσιένα, του Αλέξανδρου Υψηλάντη, της Μπουμπουλίνας, του Γιωργάκη Ολύμπιου, του Ιερολοχίτη κλπ. (Μπουσέ, «Μια τράπουλα με φιλελληνικά θέματα», στο *Αρχαιολογία*, Αθήνα 1996, 59).

σε αυτό του Διαφωτισμού με τον εθνορομαντισμό, και το δεύτερο στη γλωσσική και θρησκευτική ασυνέχεια μεταξύ αρχαίων και σύγχρονων Ελλήνων. Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη περίπτωση ο Διαφωτισμός είχε εισάγει τη γραμμική εξελικτική πρόοδο του πολιτισμού ενώ ο εθνορομαντισμός ήθελε τον «εθνικό πολιτισμό» ως ανέκαθεν υπαρκτό· εύλογο είναι λοιπόν ότι η Ελλάδα έπρεπε να αποδείξει στη λόγια και απαιτητική Ευρώπη ότι στις παραδοσιακές κοινωνίες της αφενός δεν επικρατούσε το κλειστό σύστημα και ο κυκλικός (επαναλαμβανόμενος) χρόνος με απουσία κάθε (διάθεσης) αλλαγής (=προόδου) αλλά ότι υφείρπε μία, σε βάθος χρόνου και εξελισσόμενη επαναστατική πορεία (από την Άλωση) που ολοκληρώθηκε (και αποδείχθηκε) μέσα από την Επανάσταση[167]. Στη δεύτερη περίπτωση, οι λόγιοι που μιλούσαν κι έγραφαν μια «*κατασκευασμένη, από αυτούς, και γι' αυτούς, καθαρεύουσα*»[168] που να θυμίζει τα αρχαία ελληνικά ισχυρίζονταν ότι οι αγωνιστές ήταν απόγονοι των μαραθωνομάχων που αναβίωναν τον αγώνα εναντίον της παλιάς -επίσης ανατολικότροπης- λαίλαπας των Αχαιμενιδών από την οποία κάποτε είχαν διασώσει την «Ευρώπη» (καίτοι θα δυσκολεύονταν να εξηγήσουν το λόγο που στις περσικές ορδές είχαν πολεμήσει τόσοι Έλληνες). Ωστόσο εδώ ενυπήρχε μια ασυνέχεια αφού -όπως επισημαίνει ο Hobsbawm- οι τωρινοί αγωνιστές μιλούσαν μια απλή δημοτική με επιμειξίες από αλβανικές, τουρκικές, σλαβικές λέξεις και πολεμούσαν για τη *ρωμιοσύνη* κι όχι για το Δωδεκάθεο[169].

Αλλά μια Ευρώπη που ακόμα χαρακτήριζε η σχέση ηγεμόνα και βασάλου και οι θεσμοποιημένοι «τίτλοι τιμής» είχε ανάγκη να διαπιστώσει στην Ελλάδα εκείνο το βάθος χρόνου που θα αποτελούσε το διαπιστευτήριο της «ευγενούς καταγωγής» της: ο χρόνος *ήταν* η απόδειξη μιας ανθεκτικής και ευγενούς εμπλοκής στο ιστορικό *γίγνεσθαι* και μιας αξιοπρέπειας που προσέφεραν τα αρχαία υλικά κατάλοιπα. Όπως χαρακτηριστικά έγραφε η εγκύκλιος του Οκτωβρίου 1829 -που ενημέρωνε πως το Ορφανοτροφείο της Αίγινας μετατράπηκε σε μουσείο αρχαιοτήτων- «*Αρχαιότητες λέγονται αι παλαιότητες, όσα δηλαδή είναι έργα των προγόνων Ελλήνων και διεσώθησαν υποκάτω ή επάνω της γης* (…) *Αύται εξυμνούν το πνεύμα των Ελλήνων εις μίμησιν και ενθυμίζουν εις αυτούς την προγονική λαμπρότητα και δόξαν. Αύται φέρουν τιμήν μεγάλην εις το*

[167] Στην πραγματικότητα δεν υπήρχε πρόθεση ν' αλλάξει η εικόνα του μέλλοντος που ήταν η τήρηση της παράδοσης, η «τάξη του θεού», κι όπου ο κολήγος παρέμενε κολήγος, το ίδιο ο γιος, ο εγγονός κ.ό.κ., κι όπου ο χρόνος ήταν κυκλικός, το σύστημα κλειστό και επάνω από αυτό η Πρόνοια. Γι' αυτό η λύτρωση έρχεται έξωθεν, διαμορφωμένη από το Διαφωτισμό, καθώς απουσίαζε η ατομική δράση που θα επέφερε την αλλαγή.

[168] Βλ. Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός*, Αθήνα 1994, 111.

[169] Hobsbawm, *ό.π.*, 112.

Έθνος. Αύται τιμώμεναι από την σοφήν Ευρώπην (…) *φανερώνουν την αξίαν των· και ως να έλεγον εις τους Έλληνας: Σεις δεν πρέπει να καταφρονήτε τα λείψανα των προγόνων σας! Αυτά σάς εβοήθησαν, και αυτά έχετε χρέος να σέβεσθε, διότι είναι ιερά και ανήκοντα πράγματα δια σας τους ιδίους, την υπόληψιν και τιμήν σας* »[170]. Ο Τύπος ακόμα νωρίτερα διακινούσε μηνύματα συσπείρωσης και διεκδικήσεων στο όνομα των αρχαιοτήτων: το 1826 η *Εφημερίς Αθηνών* είχε δημοσιεύσει άρθρο «Περί των Αρχαιοτήτων της Ελλάδος» όπου οι Έλληνες *«δικαιωματικώς»* μπορούν να ζητούν «*να απολαμβάνουν εντελώς τα καλά της κληρονομίας των Λαμπρών Πατέρων των*»[171] · το επιχείρημα της εθνικής συνέχειας που περνούσε από την αρχαιότητα θα συνεχιστεί σ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα[172].

Κατά τον Ιωάννη Καποδίστρια (1776-1831) η ελληνική επικράτεια προσδιοριζόταν από τρεις παράγοντες: «*εκ της ιστορίας, εκ των σωζομένων εισέτι αρχαίων μνημείων της αρχαιότητος και εκ της γνώμης των περιηγητών και των γεωγράφων*»[173]. Ο Κυβερνήτης υπήρξε ο πρώτος -κατά τον Καλπαξή, διευθύνων του προγράμματος του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών για την «Επίδραση των πολιτικών σκοπιμοτήτων στην εξέλιξη της αρχαιολογικής επιστήμης στην Ελλάδα»- που ενέταξε φανερά την αρχαιολογία σε ένα πολιτικό πλαίσιο με στόχο την ανάδειξη συγκεκριμένων συμφερόντων: όταν επέτρεπε την εξαγωγή αρχαιοτήτων χάρη της ανταλλαγής με «*πράγματα πολύτιμα και αναγκαία εις καταστήματα της κοινής παιδείας*» ήτοι βιβλία, εργαλεία αστρονομίας, γεωδαισίας, πρωτότυπες μηχανές, πολεμικά είδη αλλά και δάνεια, η ωφέλεια που προέκυπτε για την Ελλάδα όσο και για τις Μεγάλες Δυνάμεις ήταν κυρίως

[170] Πρωτοψάλτης (επιμ.), *Ιστορικά Έγγραφα περί Αρχαιοτήτων και λοιπών Μνημείων της Ιστορίας κατά τους Χρόνους της Επαναστάσεως και του Καποδίστρια*, Βιβλιοθήκη της Αρχαιολογικής Εταιρείας αριθ. 59, Αθήνα 1967.

[171] Γ.Χ.Γ. Φιλόμουσος «Περί των Αρχαιοτήτων της Ελλάδος», *Εφημερίς Αθηνών*, 17.1.1826, αρ. 16, 55.

[172] Ενδεικτικά, το 1836 ο Αλέξανδρος Σούτσος (1803-1868) εκτιμά στην *Ελληνική Πλάστιγξ* πως «*αυξάνει η μεγάλη κλάσις του έθνους*» αφού δεν αρκείται πια «*εις την φουστανέλαν του Κωλέτου αλλά ζητεί τον αρχαϊκόν χιτώνα του Περικλέους*, το 1851 ο Ζακυνθινός ιστοριογράφος Ερμάννος Λούντζης (1806-1868) συγγράφει *Το μέλλον του Ελληνικού Έθνους εκ του παρελθόντος εξαγόμενον* για να εκφωνηθεί την 25η Μαρτίου στο Αναγνωστήριον «Η Πρόοδος» όπου εντοπίζει (μόλις έχουν τελειώσει τα «Παρκερικά» ή «υπόθεση Πατσίφικο» στη γαλλική διπλωματία κατά το «υπόθεση Ντρέυφους») πως ο «*αρχαίος υπέρμαχος του πολιτισμού κατέλιπε κληροδότημα εις την πατρώαν αυτού γην* (…) *τον αυτόν αδυσώπητον ατελεύτητον πόλεμον και την πανάρχαιαν αυτού αποστολήν*» (βλ. *Το μέλλον του Ελληνικού Έθνους εκ του παρελθόντος εξαγόμενον*, Ζάκυνθος 1851, 7) και ο Γεράσιμος Χαλικιόπουλος υπογραμμίζει το 1905 πως «*Τα έθνη όσα θυμούνται και σέβονται το παρελθόν αυτών, εκείνα και μόνον δύναται να πιστεύση τις ότι είναι άξια να παρασκευάσωσι το μέλλον* (…) *Νανουρίζετε -εκπαιδεύετε- τα τέκνα Σας με τας Ελληνικά Παραδόσεις, με την Ελληνικήν ψυχήν, ήτις περικλείει των Μαραθονομάχων και Σαλαμινομάχων την Στοναχήν, τον δούπον της οπλής του Μεγάλου Αλεξάνδρου, της Μπουμπουλίνας τους παλμούς, του Κανάρη τας φλόγας…*» (βλ. «ΕΘΝΙΚΑΙ ΕΛΠΙΔΕΣ», στο *Νέα Ζωή*, Τόμ. 1, Αρ. 6, Αλεξάνδρεια 1905, 98, 103).

[173] Όπως είπε στους διορισμένους στην Κων/πολη πρεσβευτές των Μεγάλων δυνάμεων όταν έφθασαν στον Πόρο για να διαπραγματευτούν τον καθορισμό των συνόρων (υπόμν. 30 Οκτωβ./11 Νοεμ. 1828) (βλ. «Πολιτική και Διπλωματία» στο *1821-2001, 180 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση*, ανηρτημένο στο http://www.parliament.gr/1821/ekthesi/politiki3.asp & ΑΕΠ, τ. 4.2, 244, 250-254).

πολιτική[174]. Μάλιστα ο Καποδίστριας βρέθηκε σε δύσκολη θέση εξαιτίας αυτής της συναλλαγής που ωφελούσε την εξωτερική πολιτική αλλά έπληττε τη δική του αξιοπιστία ως ηγέτη του έθνους και το κοινό αίσθημα, όπως τη φορά που η επιστημονική αποστολή των Γάλλων («Expédition de Morée») είχε εντοπίσει την Ολυμπία και πίεζαν για τις αρχαιότητες. Όπως ανακαλεί με δυσαρέσκεια ο Φαναριώτης αρχαιολόγος και πολιτικός Αλέξανδρος Ρ. Ραγκαβής (1809 - 1892) «*κατά το 1832 ο σοφός Κ.Ραούλ-Ροσέτ εξέθετεν εις τους Γάλλους ως λαμπρά ειρηνικής εκστρατείας των τρόπαια τα Ολυμπιακά μάρμαρα* (…) *απαχθέντα υπό της Γαλλικής επιστημονικής επιτροπής κατ' άδειαν αυτού του ιδίου Κυβερνήτου*[175] ενώ Έλληνες και ξένοι πολιτικοί αντίπαλοι του Καποδίστρια και του Μουστοξύδη είχαν επικαλεστεί ως πολιτικό επιχείρημα ότι οι δυο άντρες απεχθάνονταν την αρχαία Αθήνα και την κλασική παιδεία, και περιφρονούσαν τα αρχαία λείψανα[176].

Η διατήρηση των αρχαίων λειψάνων απεδείκνυε ότι το ελληνικό έθνος «*διέφυγον την του χρόνου και των βαρβάρων επήρειαν*»[177] έτσι, στην επίσημη ρητορική η ανάδειξη και μέριμνά τους ήταν συνώνυμο του ύψιστου εθνικού καθήκοντος αφού πιστοποιούσαν την από μακρού επιβίωση του ελληνικού έθνους, άρα το δικαίωμα επανένταξής του στα «φωτισμένα» έθνη. «*Σοφοί αρχαιολόγοι*» -όπως αποκαλούνται στην εισαγωγή της *Εφημερίς Αρχαιολογική* του 1837- αναλαμβάνουν να πιστοποιήσουν τη συνέχεια παρόντος και παρελθόντος μέσα από την «*ανεύρεσιν, συναρμολογίαν και εξήγησιν των Εν Ελλάδι αρχαιοτήτων, της ανεξιτήλου ταύτης διαθήκης των προγόνων μας*»[178] με πρώτη τους επιλογή, και για τις επόμενες δεκαετίες, τα κλασικά κατάλοιπα,

---

[174] Καλπαξής, *Αρχαιολογία και Πολιτική Ι, Σαμιακά αρχαιολογικά 1850-1914*, Ρέθυμνο 1990, 20-21.
[175] Βλ. Ραγκαβής, *Εφημερίς Αρχαιολογική*, ό.π., 7.
[176] Βουδούρη, *Κράτος και Μουσεία: το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*, Αθήνα 2003, 17 & «Δηλοποίησις περί των εκλιπουσών από το Εθνικόν Μουσείον αρχαιοτήτων εφορεύοντος του Κυρίου Α. Μουστοξύδου», *ΦΕΚ* 31 & Χρήστου Θ., «Πολιτικές διώξεις αρχαιολόγων, Η περίπτωση του Ανδρέα Μουστοξύδη (1785-1860), στο *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τεύχ. 46, Αθήνα 1993, 76-80.

Η πολιτική αξιοποίηση των εν Ελλάδι αρχαιοτήτων είναι προγενέστερο φαινόμενο της εποχής Καποδίστρια: «*Οι Τούρκοι* (…) *δια να εξασφαλίσουν την ευμένειαν επιφανών ξένων ιδιωτών ή μοναρχών εδώρουν αυτοίς αρχαιότητας, ως π.χ εγένετο υπό του Αλή Πασά, όστις προσέφερεν εκ της υπ' αυτού επί το διάστημα δεσμευθείσης συλλογής του Έλγιν, 120 αγγεία εις τον Ναπολέοντα, και άλλας αρχαιότητας εις τον Βρεταννόν συνταγματάρχην Leake…*» (*Εφημερίς Αρχαιολογική,* Ευρετήριον, Πρώτης & Δευτέρας περιόδου 1837-1874, Εν Αθήναις 1973, λβ). Ο *Ευρωπαϊκός Ερανιστής* επίσης αποκαλύπτει την εμπλοκή των αρχαιοτήτων στην πολιτική όταν αναφέρεται στη συναλλαγή του Elgin με τον Σουλτάνο: «*…διότι ωφελούμενος από την επίσημον θέσιν του και από την εύνοιαν της Τουρκίας προς την πατρίδαν του, καθ' ην εποχήν τ' Αγγλικά όπλα απέδιδον εις τον Σουλτάνον την Αίγυπτον, επρομηθεύθη ο Λόρδος παρά της Κυβερνήσεως εκείνης* (…) *άδειαν να θεωρήση* (…), *ν' αντιγράψη, και* (…) *να λάβη ακόμα μεθ' εαυτού πέτρας*» (Βλ. Ανωνύμως, «ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ. Λόγος εκφωνηθείς υπό του Γραμ. της Αρχαιολογικής Εταιρίας κατά την έβδομην γενικήν αυτής Συνεδρίασιν», στον τόμ. 1, Αθήνα 1840, 116).
[177] Καλπαξής, *Αρχαιολογία και Πολιτική Ι, ό.π.,* 20-21.
[178] Ανωνύμως, «ΠΟΙΚΙΛΑ. ΩΡΑΙΑ ΤΕΧΝΑΙ. Επέτειος συνέλευσις της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρίας», στο *Ευρωπαϊκός Ερανιστής*, τόμ. 1, Αθήνα 1840, 196.

αφήνοντας απ' έξω τα βυζαντινά που ελάχιστα εκτιμούσαν ο Montesquieu, ο Voltaire, ο Gibbon, και μαζί τους η Δύση. Και παρότι η στάση της ελληνικής ηγεσίας αναπροσδιοριζόταν κάθε φορά από τη φάση που η σχέση της διένυε με τις Μεγάλες Δυνάμεις, διατηρούσαν την από κοινού επένδυση στον κλασικισμό με το υπερτιμημένο και απόλυτο σχήμα που γέννησε η συνάντηση του Ρομαντισμού με το νέο πρότυπο τής προόδου: «*το πνεύμα αυτής της ελληνικής αρχαιότητας είναι εκείνο που πρέπει να σταθεί και στο μέλλον ο μαγνητικός κρίκος ανάμεσα στη σημερινή Ελλάδα και τον ευρωπαϊκό πολιτισμό*» γράφει το 1835 ο Georg Ludwig von Maurer (1790 -1872)[179], έναν κρίκο που κατά τον Κοραή εκπροσωπούσε το χρέος της «φωτισμένης» Ευρώπης προς την Ελλάδα και που ο Ραγκαβής το 1837 κατέγραψε ως χρέος διπλό: αφενός γιατί αφότου «ανακαλύφθηκε» ο Παρθενώνας στα τέλη του 17ου[180] έδωσε, με το συμβολισμό του, βαθύτερη χρονική και ιστορική καταγωγή στη «φιλελεύθερη παράδοση» της Ευρώπης από αυτή που ως τότε τής προσέδιδε η Ρωμαϊκή Δημοκρατία, αφετέρου γιατί η Ευρώπη αναγεννάται μετά την πτώση του Βυζαντίου και την προσφυγή των Βυζαντινών στα εδάφη της[181]. Ως και για το πολυετές φαινόμενο της αρχαιοκαπηλίας το χρέος της Ευρώπης απέναντι στον αρχαιοελληνικό πολιτισμό είχε επικαλεστεί το 1826 η *Εφημερίς Αθηνών* -«*και τα αισθήματα οπού χρεωστούνται εις την Ελλάδα, μητέρα και τροφόν των Τεχνών και επιστημών*»- για να εγκαλέσει τους ξένους που αποστερούν «*θησαυρούς δόξης ανεκτιμήτους*» που θα «*συνεισφέρουν μιαν ημέραν μεγάλως εις την ευτυχίαν του Έθνους*»[182].

Από τις πρώτες ενέργειες της Αντιβασιλείας είναι η νομισματική μεταρρύθμιση που αντικαθιστά το *φοίνικα* του Καποδίστρια με την αρχαιοελληνικού κύρους *δραχμή*. Το ίδιο έτος συστήνεται η Αρχαιολογική Υπηρεσία (1833) την οποία διέπει νόμος (10ης/22ας Μαΐου 1834) «*περὶ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν συλλογῶν, περὶ ἀνακαλύψεως καὶ διατηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν*» βασισμένος

[179] Στο *Das Griechishe Volk* στο Βουδούρη, *Κράτος και Μουσεία κλπ.*, ό.π., 19-20.
[180] «*…πριν της δεκάτης εβδόμης εκαντονταετηρίδος οι πρώτοι των φιλολόγων ουδ' ενθυμούντο ότι ήτο δυνατόν να υπάρχη η Ελλάς εκείνη της οποίας ανεγίνωσκον τα περικλεή απομνημονεύματα, να ζη εισέτι το έθνος του οποίου εθαύμαζον την ευφυίαν εις το ψυχρόν γράμμα* (…) *και ουδέ καν υποψίαν είχον ότι η Ελληνική τέχνη σώζεται εισέτι εις τον τόπον εκείνον εις μνημεία μεγαλοπρεπή, και το Ελληνικόν πνεύμα καθ' όλην την ζωηρότητά του εις ανδρικά ακόμη λείψανα του αρχαίου λαού*» (Ραγκαβής, «Συνοπτική Έκθεσις κλ.π.», *ό.π.*, 6).
[181] Το 1837 ο Ραγκαβής καταθέτει μια από τις πρώιμες ταυτίσεις Βυζαντίου και Ελλάδας: «*Αλλά και η Ευρώπη, μετά την πτώσιν της Ελλάδος ανεγερθείσα* (…) *ήτο εις εντελή άγνοιαν τότε ακόμη της αρχαιότητος, με την οποίαν ουδεμία συγγένεια την συνέδεε. Και μόνον ότε η κλασική παιδεία αφ' ενός μεν ανοίξασα τας πύλας των μονοσαρίων, όπου προ χρόνων εκαλλιεργείτο εν ερημία και άγνωστος, αφ' ετέρου δε φεύγουσα την δορυάλωτον Ελλάδα και υπερβάσα την γείτονα Ιταλίαν, διηύγασεν επί της Ευρώπης, τότε μόνον έστρεψεν αύτη τους οφθαλμούς της προς τον αρχαίον κόσμον*» («Συνοπτική Έκθεσις κλπ., *ό.π.*, 5).
[182] «Περί των Αρχαιοτήτων της Ελλάδος», *Εφημερίς Αθηνών*, 17.1.1826, 53, 54.

στην ισχύουσα νομοθεσία του παπικού κράτους για τις αρχαιότητες της Ρώμης. Έφορος αναλαμβάνει, από το 1836 και για τα επόμενα 27 χρόνια, ο αυτοδίδακτος αρχαιολόγος Κυριάκος Πιττάκης (1798-1863) που θα διατελέσει σύμβουλος, γραμματέας και αντιπρόεδρος -ωστόσο ανεπαρκής κατά τον Ιωάννη Κωλέττη (1773 ή 4-1847), πρόεδρο της Αρχαιολογικής Εταιρείας, και το Γερμανό καθηγητή αρχαιολογίας στην Αθήνα και έφορο αρχαιοτήτων Ludwig Ross (1806-1859), λόγω έλλειψης μεθόδου, αμέλεια και ακατάλληλες αναστηλώσεις του Παρθενώνα και για το περιεχόμενο της *Εφημερίς Αρχαιολογικής* που μόνος του συνέτασσε σ' έναν ατέρμονο μονόλογο[183].

Η κατακλυσμένη από το βαυαρικό νεοκλασικισμό Αντιβασιλεία που επισημαίνει μέσω του Maurer ότι «*οι ελληνικές αρχαιότητες* (…) *έχουν πάνω απ' όλα για το βασίλειο της Ελλάδος τεράστια πολιτική σημασία* (…) *επειδή η ιδέα της αρχαίας Ελλάδος ήταν εκείνη που ενέπνευσε σ' ολόκληρη την Ευρώπη αυτό το τόσο μεγάλο ενδιαφέρον για τον αγώνα των ηρώων της νέας Ελλάδος*»[184] οδηγεί το νεαρό βασιλιά Όθωνα (1815-1867) στην απόφαση να μεταφέρει την πρωτεύουσα στην Αθήνα, την αδιαμφισβήτητη πόλη στην καρδιά των Ευρωπαίων -απόφαση που, πέρα από τις πολιτικές σκοπιμότητες οδήγησε σε κερδοσκοπία της γης και σε μαζικές καταστροφές μνημείων επί αιώνες απείραχτα. Ο 50χρονος Βαυαρός αρχιτέκτονας Leo von Klenze -ήδη καταξιωμένος για το Walhalla στο Regensburg- άρχισε τα σχέδια για την ανάπλασή της εκτιμώντας πως

[183] Πετράκος, «Τα πρώτα χρόνια της ελληνικής αρχαιολογίας», *ό.π.*, 1988, 97.

Ο Πιττάκης κέρδισε δεσπόζουσα θέση στο πάνθεον των Ελλήνων αρχαιολόγων ως μάχιμος υποστηρικτής των αρχαιοτήτων, ίσως και για το επιστημονικό σκάνδαλο που εκ των υστέρων συνδέθηκε με το όνομά του το οποίο αναφέρει ο Βελουδής: όταν, τέλη του 1833, ο Jakob Fallmerayer επισκέφτηκε την Ελλάδα (είχε ήδη δημοσιευτεί ο α΄ τόμος της *Ιστορίας της Χερσονήσου του Μοριά*) για να συγκεντρώσει στοιχεία για τον εξαλβανισμό της Αττικής, ο Πιττάκης, λέγεται, του ενεχείρισε ένα χρονικό που περιείχε «πληροφορίες» που ενίσχυαν τις απόψεις του Γερμανού ιστορικού υποκρινόμενος ότι θέλει να τον βοηθήσει. Επρόκειτο για ένα χρονικό της πόλης της Αθήνας που είχε παραχαράξει ο ίδιος διαβεβαιώνοντάς τον ότι το είχε ανακαλύψει στη Μονή των Αγίων Αναργύρων, κι όπου αναφερόταν ότι η Αττική είχε αδειάσει εντελώς από πληθυσμό επί 400 ολόκληρα χρόνια (από εποχής Ιουστινιανού Α΄). Αυτό το στοιχείο χρησιμοποίησε ο Fallmerayer στην πραγματεία του θεωρώντας το άμεση επιβεβαίωση της θεωρίας που είχε διατυπώσει στην *Ιστορία του Μοριά κατά το Μεσαίωνα*. Ωστόσο, οι αποδείξεις που στηρίζονταν στο πλαστό χρονικό για τον εξαλβανισμό της Αττικής ήταν ανυπόστατες, κι έτσι οι Έλληνες ιστορικοί μπόρεσαν εύκολα να τον αντιμετωπίσουν ως αδαή ιστορικό. Γιατί τα 400 χρόνια ήταν μόνο τρία και τα γεγονότα που υποτίθεται πως διαδραματίστηκαν από τον 6ο αιώνα και δώθε είχαν συμβεί στα τέλη του ΙΘ΄ αιώνα και ο Πιττάκης τα είχε αντλήσει από την *Ιστορία των Αθηνών* (Ιωάννη Μπενιζέλου). Τα υποτιθέμενα «Αναργύρεια Χειρόγραφα» δημοσίευσε ο Πιττάκης στην *Αρχαιολογική Εφημερίδα* μετά από 20 χρόνια (Νοέμβρ. 1852) υποστηρίζοντας πως ο Fallmerayer μετέτρεψε το 3 σε 4 (Carl Hopf, «Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit (1821)», στο Ersch und Gruber, *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste, Griechenland*, Λειψία 1870 στο Βελουδής, *Ο Jakob Philipp Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, Αθήνα 1982, 31).

Φαίνεται πως η αντιγραφή ή πλαστογραφία συγγραμμάτων είχε απασχολήσει ιδιαίτερα το ελληνικό κράτος όπως αντανακλάται από τη σατυρική *Σκριπ*: «*…ετέθη εις εφαρμογήν ο περί ληστείας νόμος. Επεκηρύχθησαν πολλοί, μεταξύ των οποίων και ο καθηγητής αρχαιολογίας κ. Οικονόμου, ως ληστέψας τους Γερμανούς συγγραφείς δια να συρράψη μιαν φυλλάδα*» (φύλλο 2.10.1893, σ. 2).

[184] Βουδούρη, *ό.π.*, 19.

«*το όνομα Αθήναι αρκούσε από μόνο του να ξαναχτίσει την Αθήνα*[185]» ενώ ο Κωλέττης διαφωνούσε με το φόβο πως η οικοδόμησή της θα κατέστρεφε όσα μνημεία τής είχαν απομείνει, κι έτσι κι αλλιώς λύση προσωρινή αφού η μέλλουσα πρωτεύουσα θα ήταν η Κωνσταντινούπολη. Οι εφημερίδες είχαν εμπλακεί στην αντιπαράθεση. Η φιλοβαυαρική *Σωτήρ* υπερασπιζόταν την ιδέα ενώ η αγγλόφιλη *Αθηνά* εμποτισμένη με τις σύγχρονες αξίες της αγοράς θεωρούσε δίχως εμπορικές δυνατότητες την Αττική και τόπο αρχαιολογικών φαντασμάτων[186]: είναι αλήθεια πως η Αθήνα δεν εκπλήρωνε το πρότυπο μιας ευχάριστης ευρωπαϊκής πόλης· ήταν μια ασήμαντη κωμόπολη μετά βίας δώδεκα χιλιάδων κατοίκων, με έρημους σκονισμένους δρόμους και μοναδικό οικονομικό κέντρο το παζάρι της, όπου η ερημιά από την Επανάσταση και μετά έδειχνε εντονότερη στα μισογκρεμισμένα, δίχως στέγες, σπίτια, και στο γκρίζο τοπίο απ' όπου αραιά ξεφύτρωναν μερικές φοινικιές και κυπαρίσσια. Η διαμάχη που είχε φτάσει στα

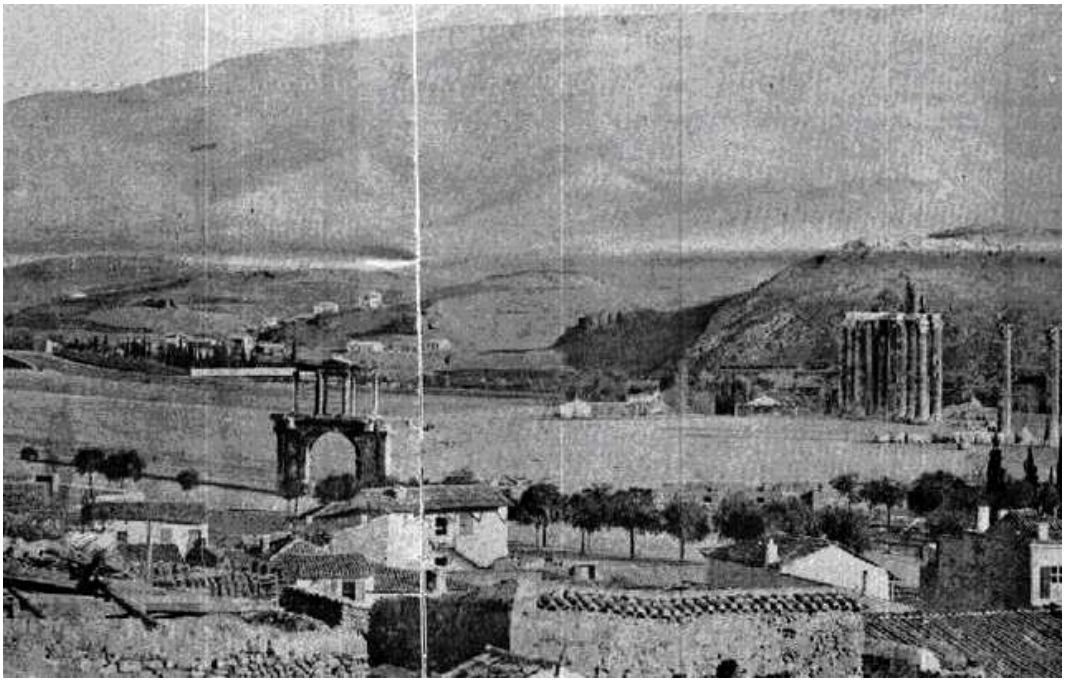

Φωτ. δεκαετ. 1860: η περιοχή της Πύλης του Αδριανού (Αθήνα).

σαλόνια της Ευρώπης εξυπηρετούσε τον Όθωνα και την Αντιβασιλεία που επιζητούν να στρέψουν την προσοχή στο μικρό κράτος και, εντέλει, «*Η Κυβέρνησις μεταβαίνει εις Αθήνας, όπου τέλος πάντων ενέκρινε να στήσει την καθέδραν της* (…)» ενημερώνει η *Αθηνά* κι όπου «*οι Έλληνες πρέπει* (…) *να ευχαριστηθούν μεγάλως, διότι η Κυβέρνησις καθιδρύεται εις πόλιν, την λαμπροτέραν εις τους αρχαίους χρόνους δια την ελευθερίαν, τα φώτα τα επιστήμας, τέχνας, εμπόριον και λπ. Και όπου τέλος πάντων αι αναμνήσεις*

[185] Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880,* Αθήνα 2003, 75.
[186] Hamilakis, *ό.π.*, 106-107.

των μεγαλοφυών ανδρών της (…) *θέλουν δίδει καθημέραν εις τους κυβερνώντας μας ζωηρά μαθήματα*»[187]. Πάνω στο ερειπωμένο αλλά ιδεολογικά φορτισμένο πεδίο που ιδρύεται η νέα πρωτεύουσα οι αρχαιότητες είναι συμβολικά και ουσιαστικά παρούσες. Την άφιξη του Όθωνα (1/13 Δεκ. 1834) στον Πειραιά τη βροχερή εκείνη μέρα που συνοδεύει ο ήχος εικοσιοενός κανονιοβολισμών ολοκληρώνει η τελετή στο ναό του Ηφαίστου («Θησείο»)· περνώντας ο βασιλιάς με τη συνοδεία του μπροστά από την Πύλη του Αδριανού αναφωνεί «*Αθήνα! Κάποτε η πόλη του Θησέα και του Αδριανού, τώρα η πόλη του Όθωνα*» ενώ τη σύζευξη εθνικής πολιτικής και αρχαιολογίας εκφράζει η πανηγυρική αναστύλωση του σπονδύλου κολόνας του Παρθενώνα από τα χέρια του Όθωνα «*ως πρώτον φόρον σεβασμού εις την αρχαίαν ταύτην των φώτων μητροπόλιν, να ενεργήση του λαμπροτάτου των μνημείων της, του Παρθενώνος, την ανέγερσιν*» με «*μεγάλαι και σπουδαία ανασκαφαί*» που η κυβέρνηση «*τας εμψυχώνει και τας επισπεύδει*» ώστε «*έχοντες διηνεκώς προ οφθαλμών της προγονικής δόξης τ' απομνημονεύματα θέλομεν υψηλοφρονεί προς αυτά*»[188].

Έχοντας επενδύσει ο Όθωνας στις αρχαιότητες την πολιτική και πολιτισμική αυθυπαρξία του ελληνικού κράτους επιλέγει να χτίσει την καθέδρα του στο λόφο της Ακρόπολης που τώρα γίνεται ο «ιερός βράχος» και, μεταφορικά, το «σώμα» που διατήρησε την «ιερότητα» του συμβολισμού του παρά τους λαούς που πέρασαν από πάνω του. «*Η Ακρόπολη των Αθηνών, η πιο αξιοθαύμαστη πέτρα του* κόσμου» σύμφωνα με το Γάλλο δημοσιογράφο Edmond About (1828-1885) εκπροσωπούσε το περίβλεπτο

Ο About σε καρικατούρα του 1867 ως αρχαιόφιλος, από τον André Gill (1840-1885).

[187] «ΕΛΛΑΣ Ναυπλία 2 Νοεμβρίου», στο *Η Αθηνά*, Έτος Γ΄, αριθ. 193, 3η Νοεμβρίου 1834.
[188] Ραγκαβής, *Εφημερίς Αρχαιολογική*, ό.π., 9.

του μνημείου ενσαρκώνοντας στο μέγιστο μια αξία σε προτεραιότητα στη Δύση, αυτή της εικόνας, και συνάμα η πολιτική του έδρα θα βρισκόταν στον ίδιο περίβολο με το δημοφιλέστερο ευρωπαϊκό σύμβολο[189] -του οποίου το ρόλο στην ανοικοδόμηση του ελληνικού κράτους θ' ανακεφαλαιώσει καυστικά μερικές δεκαετίες αργότερα ο Γάλλος δημοσιογράφος στην Αίγυπτο Gabriel Charmes: «*Οι Έλληνες δεν άφησαν τίποτα ανεκμετάλλευτο προκειμένου να μάς πείσουν ότι ήταν απόγονοι του Περικλή και του Φειδία. Η Ακρόπολη έκανε από μόνη της για την ανεξαρτησία περισσότερα από όλα μαζί τα ανδραγαθήματα του Κανάρη και του Λόρδου Βύρωνα*»[190]. Παρότι η ιδέα απορρίπτεται ως «ιερόσυλη» ο Όθωνας έχει το βλέμμα και την ιδεολογία του στραμμένα στον Παρθενώνα όταν απευθύνει λόγο κατά την τελετή της θεμελίωσης (1836) του ανακτόρου του στη σημερινή θέση: «*Η οικοδομή αυτή θέλει παρέχει εις εμέ την θέα των μεγάλων και αξιοθαύμαστων μνημείων των αρχαίων αιώνων* (…) *οι απόγονοι εκείνων των Ελλήνων, συνδεδεμένοι με τον ηγεμόνα αυτών, θέλουν διενεργήσει και επί το παρόν τοιαύτα λαμπρά έργα*»[191].

Το κρατικό ενδιαφέρον για την ανάδειξη των αρχαιοτήτων -«*φυσική συνέπεια ήτον* (…) *να συλλέγη, τα λείψανα ταύτα της παρωχημένης δόξης, ως αφετηρίας της μελλούσης ευκλείας*»[192]- μαρτυρούν οι κυβερνητικές πρωτοβουλίες να προσκαλέσουν γνωστούς αρχιτέκτονες, Ευρωπαίους (Chr. Hansen, E. Ziller, Fr. Stauffert, L. Klenze, Ed. Schaubert) και Έλληνες (Λ. Καυταντζόγλου, Σταμάτη Κλεάνθη, Π. Κάλκο) να συμμετάσχουν στις ανασκαφές, να αναστηλώσουν μνημεία της Αθήνας και να σχεδιάσουν τα δημόσια κτήρια στα νεοκλασικά πρότυπα, όσο και η ίδρυση της Αρχαιολογικής Εταιρείας (31 Δεκ.1836/12 Ιαν. 1837) η οποία ενισχύεται οικονομικά από την εκμετάλλευση των λίθων που συγκεντρώνονταν από την κατεδάφιση «*τουρκικών και άλλων βαρβαρικών τειχών και οικοδομημάτων*» που πουλιόνταν στους εργολάβους τής Αθήνας ως οικοδομικό υλικό για την πόλη που χτιζόταν με γοργό ρυθμό. Την προεδρία της αναλαμβάνει ο Κωλέττης, έκφραση της πολιτικής παρέμβασης στην αρχαιολογία[193] που επισημαίνεται όχι μόνο από το γεγονός ότι πρόεδροι, γραμματείς και μέλη τής

[189] Τα μνημεία της Ακροπόλεως ως αρχιτεκτονικό πρότυπο πέρασαν σε Ευρώπη και βόρεια Αμερική. Ο Παρθενώνας οικοδομείται ως Walhalla -μνημείο στους διάσημους άνδρες της Γερμανίας και του παγγερμανισμού- στο Regensburg της Βαυαρίας (1830-1842), ως εθνικό μνημείο στο Calton Hill της Σκωτίας αλλά κι ως εκθεσιακό κέντρο στο Nashville του Tennessee, ΗΠΑ ενώ το Ερεχθείο αντέγραψε ο ναός του Αγίου Παγκρατίου στο Λονδίνο (1817-1822).

[190] Βλ. Charmes, *Journal*, Aug. 1881, στο Reid, «Cultural Imperialism and Nationalism: The Struggle to Define and Control the Heritage of Arab Art in Egypt», στο *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 24, No. 1, Cambridge 1992, 60.

[191] Ψαρομήλιγκος, «Όθων, η Αυτού μικρότης», στο *Ελευθεροτυπία - Ιστορικά*, 2000, 47-48.

[192] Ραγκαβής, *Εφημερίς Αρχαιολογική*, ό.π, 7.

[193] Πετράκος, «Τα πρώτα χρόνια της ελληνικής αρχαιολογίας», *ό.π.*, 95.

διοίκησης ήταν συνάμα κυβερνητικά στελέχη αλλά κι από το αντίστροφο, ότι αρχαιολόγοι «θυσιάζονταν» για λόγους πολιτικούς: ο αρχαιολόγος Ludwig Ross, στον οποίον οφειλόταν η μετατροπή της Ακρόπολης από στρατιωτικό οχυρό σε αρχαιολογικό χώρο, η ανάδειξη των αρχαιολογικών θέσεων της Αμοργού και η δημιουργία του Εθνικού Μουσείου Αθήνας, θα απολυθεί το 1843 από τον Όθωνα προκειμένου να κατευνάσει τη λαϊκή εξέγερση κατά του αυταρχισμού του που στοχοθετούσε συλλήβδην τους Βαυαρούς.

Ο εθνορομαντικός λόγος που υποστασιοποιούσε το «έθνος» σε «άτομο» που «πλήττεται» ανά τους αιώνες αλλά «επιβιώνει» και «αναβιώνει» χάρη στους παλιούς και νέους «εθνομάρτυρες» παραμένοντας αναλλοίωτο σ' έναν τελεολογικό ευθύγραμμο χρόνο -θεώρηση που θα έκανε τους προγόνους που τόσο θαύμαζαν, από τον Ηράκλειτο ως τον Πλάτωνα και το Θουκυδίδη, να διαμαρτυρηθούν- αποτελούσε τη βάση στους εορτασμούς της Αρχαιολογικής Εταιρείας: «*Κύριοι! Μοναδικόν είναι εις την Ιστορίαν φαινόμενον η μετά είκοσι αιώνας αναβίωσις ενός Έθνους, το οποίον έρριψαν ημιθανές, και κατέβαλλον έπειτα νενεκρωμένον, και άναυδον, και ακίνητον βαρείαι πληγαί κατακτητών αλλεπαλλήλων* (…) *Το Έθνος αυτόν είναι το Ελληνικόν* (…) *η αναβίωσις αυτού συνέτεμε την μεγάλην απόστασιν των μεταξύ αιώνων* (…) *εκραγείσα η Ελληνική επανάστασις* (…) *πληρώσασα χάσμα είκοσι αιώνων, συνήψε μετά της Ελλάδος των νεωτέρων αυτής αγωνιστών την των Λεωνιδών και Κιμώνων Ελλάδα*», αναδράμει ο Φαναριώτης πρόεδρός της Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός (1778-1850) σε μια ακόμα επέτειο στην Ακρόπολη, και γραμματέας και ανηψιός του Α. Ρ. Ραγκαβής συμπληρώνει καταδεικνύοντας στους παρισταμένους Έλληνες και ξένους τα υλικά τεκμήρια των περί ου ο λόγος: «*Ναι, Κύριοι, εις τους κρίνοντας και κατακρίνοντας την Ελλάδας δια φαινόμενα πολλάκις αυτή δεν ενέχεται, ας επιδεικνύωμεν το εθνικόν σέβας μας προς τα σεβάσμια ταύτα μνημεία* (…) *και ας τοις λέγωμεν "ιδού το έθνος"*»[194].

Και η εκπαίδευση εμπλέκεται στη χάραξη ενός αρχαιόπληκτου προφίλ: στα σχολικά εγχειρίδια του 1830 και μετά μεταφρασμένα στην πλειοψηφία τους από Άγγλους, Γάλλους και Γερμανούς, η αρχαία περίοδος της Ελλάδας αξιολογείται σε βάρος της μέσης και νέας, στη διδασκαλία της Ιστορίας[195]. Η απουσία ή η ισχνή παρουσία της παιδείας στις περισσότερες περιοχές συντέλεσαν ώστε να παρουσιαστεί εξαρχής υπερβατική η αξία της Ελλάδας όπως επεσήμανε ο Κ.Θ. Δημαράς, αφετέρου ο

[194] Ανωνύμως, «ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ», στο *Ευρωπαϊκός Ερανιστής*, τόμ. 3, Α΄ έτος, Αθήνα 1841, 308, 315, 320.

[195] Βλ. Κουλούρη, *Εθνικά στερεότυπα και ελληνική εθνική ταυτότητα στο σχολείο του 19ου αιώνα*, ανάτυπο από το «Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Β. Σφυρόερα», Αθήνα 1987, 325.

συνδυασμός αμάθειας και ανάγκης για εγκαθίδρυση σχέσεων με το αρχαίο παρελθόν δημιούργησε ένα σύνδρομο στην παραδοσιακή ελληνική κοινωνία και μια προληπτική σχέση με τις αρχαιότητες στις οποίες προσέδιδε μέχρι μαγικές ιδιότητες, δεισιδαιμονίες δηλαδή που επικαλούνταν ως άλλοθι οι αρχαιοθήρες[196] -καίτοι ο ορισμός της «εθνικής περιουσίας» που είχαν οι αρχαιότητες στο μυαλό των εγγράμματων ως αρχιτεκτονικά μέλη «*κτηρίων των καλών χρόνων*»[197] ήταν μια πολυτέλεια στη συνείδηση των φτωχών ανθρώπων που τα χρησιμοποιούσαν στην οικοδόμηση των σπιτιών τους. Ο αθηναϊκός λαός, περισσότερο κοντά στον ορισμό της «εθνικής περιουσίας», αντιδρά με ενδεικτικό τρόπο στην περίπτωση των Μαρμάρων. Το 1847, με αφορμή τη μετατροπή ενός οθωμανικού λουτρού κοντά στον Πύργο των Ανέμων σε υποτυπώδες μουσείο για τα εκμαγεία των μαρμάρων του Παρθενώνα -«*αντί της αληθείας τουλάχιστον τας σκιάς*» κατά τον Ραγκαβή- εγείρεται η επιθυμία της ανάκτησης των αυθεντικών Μαρμάρων, ένα «*είδος Μεγάλης Ιδέας αρχαιολογικής*» που δεν εγκατέλειψε ποτέ τους λόγιους της εποχής ούτε όμως και το λαό: στην άφιξη του βρετανικού πλοίου που μετέφερε τα εκμαγεία «*αγαλλόμενος συνέρρεεν ο λαός εις την ακτήν και παρίστατο ως πανηγυρίζων εις την αποβίβασιν οκτώ και τριάκοντα κολοσσιαίων κιβωτίων, ών είχε μάθει το μετ' ενθουσιασμού το περιεχόμενον*»[198].

[196] Ι. Μοισιόδαξ, «Προοίμιον», *Ηθική Φιλοσοφία*, τόμ. Α΄, Βενετία 1761, στο Τόλιας, «Ελληνομάθεια, αρχαιογνωσία και εθνική κληρονομιά», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τεύχ. 89, 2003, 10.
[197] Αθαν. Κουμανούδης, στο Σακελλαράκης, *51 έγγραφα για τις κρητικές αρχαιότητες (1883-1898)*, Ηράκλειο 1998, 160.
[198] βλ. Πετράκος, «Τα πρώτα χρόνια της ελληνικής αρχαιολογίας», *ό.π.*, 96.

Αυτός ο καταιγισμός αναφορών στα αρχαία μνημεία στον λόγιο και καθημερινό Τύπο, την εκπαίδευση και τις κυβερνητικές δηλώσεις, η πυρετώδης αναστήλωση κλασικών μνημείων με ταυτόχρονη παράδοση στην ασβεστοκάμινο κοσμικών και θρησκευτικών οθωμανικών οικοδομημάτων ως «εξαγνισμός» από τα ίχνη των περιόδων βαρβαρότητας, η οικοδόμηση της πόλης με κτήρια που προσιδίαζαν στην κλασική αρχιτεκτονική, οι αντιγραφές αρχαίων εθίμων (Ολυμπιακοί Αγώνες, Αμφικτιονίες) και οι κατευθυντήριες οδηγίες από τη Γραμματεία Εσωτερικών το 1838 στους νομάρχες να αναλάβουν οι δήμοι να αποδώσουν αρχαίες και αρχαιοπρεπείς ονομασίες σε βουνά, ποτάμια, οχυρά, πόλεις και επαρχίες, ήταν επόμενο να εμβαπτίσουν τους πολίτες στην πεποίθηση της βιολογικής καταγωγής τους από τους αρχαίους και στη βεβαιότητα πως η ιστορία, απλώς, επαναλαμβάνεται. Συνάμα, οι ναρκισσιστικές και αυθαίρετες ερμηνείες που συνήθως συνόδευαν τις ανασκαφές εδραίωναν την πεποίθηση της «συνέχειας» μέσα στο χρόνο, της ομοιότητας και της ευθύγραμμης εξέλιξης -εκεί που αντί γι' αυτά είχαν υπάρξει μόνο ασυνέχειες και μεταστροφές. Έτσι οι λιγοστές ανακαλύψεις που είχαν γίνει ως τα μισά του 19ου -καθώς πρώτιστο μέλημα ήταν ο τονισμός των ήδη υπαρχόντων κλασικών μνημείων- ερμηνεύτηκαν με βάση τα κρατούντα ιδεολογικά σχήματα στα οποία η προϊστορία με τα «χοντροκομμένα» λίθινα σκεύη της αποτελούσε ακόμα *terra incognita*.

Στην παγίωση του ελληνικού εθνικού ιδεολογήματος διαδραμάτισε και η «αναβίωση» των Ολυμπιακών Αγώνων, δρώμενο που από νωρίς είχε απασχολήσει λόγιους σαν τον Ρήγα, που το 1797, στη μετάφραση του *Ολύμπια* του Metastasio είχε παραθέσει αναλυτικά στα «Προλεγόμενα» τα είδη των ολυμπιακών αγωνισμάτων καταλήγοντας πως αυτά «*επανυγηρίζοντο από τους προπάτοράς μας*». Το 1833 ο Φαναριώτης Παναγιώτης Σούτσος (1806 -1868) δημοσίευσε στην εφημερίδα *Ήλιος* του Ναυπλίου μέρος από το *Νεκρικό Διάλογο*, ποίημα διαλογικό ανάμεσα σε αρχαίες και σύγχρονες μορφές όπου μνημονεύονταν οι «*ωραίοι Ολυμπιακοί Αγώνες κατά τους αρχαίους αιώνας*» και συνάμα δημοσιεύει σχετικά άρθρα που, φαίνεται, έφτασαν μέχρι τη Ρουμανία, στον Ηπειρώτη γαιοκτήμονα Ευάγγελο Ζάππα (1800-1865), γιατί με επιστολή του στον Όθωνα, το 1856, αναλαμβάνει τη χορηγία τους. Πράγματι, το Δεκέμβριο του 1859 λαμβάνουν χώρα τα «Ζάππεια Ολύμπια» στην πλατεία Λουδοβίκου (νυν Κοτζιά) με 31 συμμετοχές αθλητών -ακόμα και «Τουρκομερίτες», όπως του Πέτρου Βελισσαρίου από το Izmir- στα αρχαιοελληνικά πρότυπα· με ορκωμοσία και ανακοίνωση της πόλης καταγωγής των αθλητών, αρχαία αθλήματα και καλλιτεχνικούς αγώνες ποίησης και μουσικής. Τα Ζάππεια Ολύμπια του 1856 (επαναλήφθηκαν τα έτη

1870, 1875, 1879 αυτή τη φορά στο Στάδιο) απετέλεσαν και μέρος της πολιτικοκοινωνικής στρατηγικής του Όθωνα: ήταν ένα πάνδημο γεγονός που γεφύρωνε το χάσμα ανάμεσα στο δημόσιο βίο και τον ιδιωτικό, στην αστική τάξη και τη λαϊκή, κι επιπλέον αποτελούσε έκκληση στην προσοχή της παγκόσμιας κοινότητας καθώς έφερε το σαφές μήνυμα ότι αρχαία και σύγχρονη Ελλάδα ήταν ένα και το αυτό, ευελπιστώντας ότι η δόξα της πρώτης θα προσέλκυε τη διεθνή υποστήριξη στη δεύτερη.

Απρίλιος 1877: ο Oscar Wilde στην Αθήνα
(φωτ. Π. Μωραΐτη).

Ο ελληνικός Διαφωτισμός, παρά τις επιρροές του από τη Δύση διέφερε στη διαμόρφωσή του από αυτή καθώς έσερνε συντηρητικά στοιχεία της μακρόχρονης βυζαντινής παράδοσης και η τρισημία «Αρχαιότητα-Βυζάντιο-Νεότερη Ελλάδα» περιλάμβανε τόσο το μύθο που συνέδεε τις αρχαίες νίκες με αυτές του Εικοσιένα -με τις ανάλογες επεμβάσεις στην αφήγηση που «αποδείκνυαν» την ελληνικότητα και τη διαχρονικότητά του[199]- όσο και τον εδαφικό μύθο μέσα από το τρίπτυχο Τρούλος-

[199] Η πολιτική διεργασία και εκμετάλλευση μύθων δεν είναι νεοτερικό φαινόμενο. Στον Ηρακλή, σε όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας απέδωσαν μια προσωπικότητα κι ένα σύνολο δράσης που όλα τα επίπεδα εξουσίας (ηγεμόνες, φυλές, κράτη) εκμεταλλεύτηκαν πολιτικά. Οι Δωριείς επινόησαν το μύθο της καταγωγής από αυτόν (Ηρακλείδες), λατρευόταν ως ιδρυτής των Ολυμπιακών Αγώνων με το είδωλό του να κοσμεί τα Γυμνάσια, ο μακεδονικός βασιλικός οίκος υποστήριζε ότι καταγόταν από αυτόν, ο Μάρκος Αντώνιος ότι του έμοιαζε φυσιογνωμικά ως απόγονός του και οι Καρακάλας και Κόμοδος στις δημόσιες εμφανίσεις τους στα αμφιθέατρα συνήθιζαν να φέρουν ρόπαλο και λεοντή ως μιμητές των άθλων του (Βλ. Βαλαβάνης [αναπλ. καθ. αρχαιολογίας Παν. Αθηνών], *Το Βήμα*, «Ο Ηρακλής αντέχει στο μύθο», 1.2.2004). Εξίσου οι ηροδότειοι μύθοι των Αλκμεωνιδών είναι πολύλειτουργικοί αφού απ' αυτούς κατάγονται πολιτικές και ηθικοκοινωνικές μορφές όπως ο Κλεισθένης κι ο Περικλής. Οι «καταστατικοί μύθοι» δικαιολογούσαν «ιμπεριαλιστικές» συμπεριφορές. Το «Κυλώνειον άγος», μολονότι ανεξακρίβωτες οι απαρχές του μετά από 200 χρόνια, συνέχιζε να αποτελεί για τους Σπαρτιάτες μύθο ενοχοποιητικό και όπλο προπαγάνδας κατά των Αθηναίων ακόμα

Πόλη-Βασιλιάς -«*Οι Έλληνες πιστεύουν πως αν ανεβούν στην κορυφή του Ταϋγέτου την 1η Ιουλίου μπορούν να διακρίνουν την Κωνσταντινούπολη*» παρατηρεί στο *La Grèce contemporaine* (1854) ο Edmond About[200]. Το φαινόμενο ανατροφοδοτούσε το πρόβλημα της καθυστερημένης -επιστημονικής, τεχνολογικής και οικονομικής- εξέλιξης της ελληνικής κοινωνίας κρατώντας την πολυεπίπεδα στάσιμη, καθώς αρχαιολόγοι, πολιτικοί, αλλά και ο εύπιστος λαός, βαυκαλίζονταν με υπερβατικούς παραλληλισμούς παρουσιάζοντας την Αθήνα του Περικλή ως έδρα ενός «αρχαίου ελληνικού βασιλείου» -«*Ότε αι Αθήναι βασίλευον της Ελλάδος, ο μεγαλεπίβολος Περικλής, θέλων να τας επιστέψη κατά την αξίαν των, διώρισε τον Φειδίαν, τον Καλλικράτην και τον Ίκτινον να κατασκευάσωσι τον βασιλικόν αυτών στέφανον, και η ευφυία τούτων των τριών ανδρών ηνωμένων παρήγαγε τούτον τον Παρθενώνα*»[201]. Υπό το βαρύ ίσκιο της Μεγάλης Ιδέας καλλιεργείται και η φυλετική συγγένεια με τους Μακεδόνες που είχαν αποποιηθεί οι Έλληνες λόγιοι, ακόμα κι ο Παπαρρηγόπουλος αρχικά, κι όπου ο Αλέξανδρος αποτελούσε μορφή κατάπτυστη στο λόγο του προέδρου της Αρχαιολογικής Εταιρείας στην Ακρόπολη το Μάιο του 1839 -«*Ο Φίλιππος έπραξεν άλλον της νίκης εκείνης* (της Χαιρώνειας) *ολεθριότερον, εγέννησε τον Αλέξανδρον*»[202]. Ωστόσο το διδακτορικό του Gustav Droysen (1803-1884) *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου* (1833) που υπερθεματίζει την ενοποίηση της Γερμανίας προτυποποιώντας το ρόλο του Φίλιππου στην ένωση της Ελλάδας, παρεμβαίνει στην παρακμιακή εντύπωση για τον Αλέξανδρο και τους Επιγόνους και επηρεάζει και τους Έλληνες λόγιους που σταδιακά προβαίνουν σε αναθεώρηση ενσωματώνοντας τον «ανατολικό ελληνισμό»: το 1848 ο Κερκυραίος ιατροφιλόσοφος Νικόλαος Βούλγαρης εγκωμιάζει τον Όθωνα για τον ενοποιητικό του ρόλο στο ελληνικό έθνος προσφωνώντας τον «*μιμητή του Μεγάλου Αλεξάνδρου*».

Μετά τους Μακεδόνες, στο γύρισμα του 19ου ο Evans θα δώσει τη χαρά στους Έλληνες να γίνουν και απόγονοι των Μινωιτών.

και στις διαπραγματεύσεις προκειμένου το 431 π.Κ.Ε. να ξεφορτωθούν τον Περικλή από την αθηναϊκή ηγεσία. «Καταστατικός μύθος» είναι κι αυτός που η αθηναϊκή λαϊκή παράδοση διέδιδε για τους τυραννοκτόνους Αρμόδιο και Αριστογείτονα (ενώ για προσωπικούς λόγους φόνευσαν τον Ίππαρχο), ο σπουδαιότερος στην ίδρυση της αθηναϊκής Δημοκρατίας, αλλά κι αυτός που διηγείται ο Ηρόδοτος για να δικαιολογήσει την επίθεση του Μιλτιάδη στη Λήμνο (490): οι Πελασγοί -ως τότε ευρέως αποδεκτοί ως αυτόχθονες- λογίζονταν από ένα σημείο χάρη στην αθηναϊκή μυθοποιία ως «μη-Έλληνες Πελασγοί» που ατίμασαν τη φιλοξενία που οι Αθηναίοι τους είχαν προσφέρει στην Αττική βιάζοντας Αθηναίες και μεταφέροντάς τες στη Λήμνο ως παλλακίδες, γεγονότα που νομιμοποιούσαν ηθικοπολιτικά την εναντίον της εκστρατεία (Cartledge, *Οι Έλληνες εικόνα του εαυτού τους και των άλλων*, Αθήνα 2000, 47, 49, 52).

[200] Βλ. Πολίτη, *Το μυθολογικό κενό*, Αθήνα 2000, 93.

[201] Ανωνύμως, «ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ. Λόγος εκφωνηθείς υπό του Γραμ. της Αρχαιολογικής Εταιρίας κατά την έβδομην γενικήν αυτής Συνεδρίασιν», στο *Ευρωπαϊκός Ερανιστής*, Τόμ. 1, φυλ. Β΄, Αθήνα 1840, 113.

[202] Νερουλός, «Σύνοψις των Πρακτικών της Αρχαιολογικής Εταιρείας των Αθηνών» (1846), στο Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια κλπ.,* ό.π., 43.

Ο υπερεπιστημονικός τρόπος αντιμετώπισης της αρχαιολογίας οδηγούσε σε πλασματικά ερμηνευτικά σχήματα· οι τάφοι που ήρθαν στην επιφάνεια το 1862 στη Χαλανδριανή της Σύρου συνδέθηκαν με νεκρούς που είχαν υπάρξει «πολιτικοί εξόριστοι» των Ρωμαίων πριν από δεκαοκτώ αιώνες στη Γυάρο και «εθνομάρτυρες της ελευθερίας»[203]. Αλλά η επιστημονική ενασχόληση με τις αρχαιότητες προϋπέθετε μια νηφάλια θεώρηση που δεν ήταν πάντα εφικτή μέσα από τους επιχρισμένους φιλολογικούς καταιγισμούς, ιδίως όταν το γεγονός βρισκόταν στη σφαίρα του θρύλου: ακόμα και στις εικαστικές αποδόσεις, αρχαίες αναφορές σαν του Κολοσσού της Ρόδου αποδόθηκαν εξωλογικά σε γκραβούρες όπως και οι φημισμένοι ναοί του Αιγαίου στους πρώτους παραστατικούς χάρτες, ενώ η ίδια αρχαιολατρία έφτανε στο σημείο να «εξαφανίζει» τα γύρω κτισμένα παραπληρωματικά θέματα ώστε να παρουσιαστεί ένα μνημείο όπως ήθελε ο καλλιτέχνης να το βλέπει ή για να εξαρθεί σε μια «ηρωική» απομόνωση[204], όπως στην περίπτωση του Παρθενώνα που, στο πλαίσιο της επιλεκτικής αρχιτεκτονικής και ιστορικής αμνησίας, ζωγράφοι όπως ο Richard Dalton (περ.1715-1791), δεν απεικόνιζαν το υπάρχον τζαμί στο εσωτερικό του.

Απεικόνιση της Ακρόπολης και της πέριξ περιοχής στα οθωμανικά χρόνια. Τα οθωμανικά κτίσματα έχουν «καθαριστεί» για να αναδυθεί η «ανόθευτη» ομορφιά του μνημείου.

[203] Αλλά κι όταν, τέλη 19ου, το νεκροταφείο κατέστη σημαντικό στον προσδιορισμό του κυκλαδικού πολιτισμού τα ευρήματά του ενεπλάκησαν σε τακτικές άσκησης δύναμης με ανταλλακτική αξία μεταξύ ντόπιων και ξένων ενδιαφερομένων (Φωτιάδης, «Η συλλογή προϊστορικών αρχαιοτήτων στην Ελλάδα την εποχή πριν από τον Σλίμαν», *Αρχαιολογία & Τέχνες, Ιστοριογραφία της Αρχαιολογίας, Προϊστορικό Αιγαίο,* τεύχ. 86, Αθήνα 2003, 10-13).

[204] Βλ. Κούρια, «Η περιπέτεια των ελληνικών αρχαιοτήτων στις ευρωπαϊκές περιηγητικές εκδόσεις», *στο Αρχαιολογία και Τέχνες*, τεύχ. 23, Αθήνα 1987, 75, 77, 81.

Η «ρομαντική περίοδος» της αρχαιολογίας που συνοψιζόταν στα φιλολογικά συγγράμματα και τις καλές τέχνες, κι όπου λόγιοι, διπλωμάτες αλλά και τυχοδιώκτες κατέφθαναν απ' όλη την Ευρώπη για να συναντήσουν τον τόπο που -φαντασιώνονταν ότι- είχε καταφέρει να παραμείνει εκτός υλικής και ηθικής φθοράς κι εκτός συναγωνισμού, είχε περάσει. Τώρα η αρχαιολογία έβαινε προς την «ηρωική περίοδό» της, όπου τα προηγμένα κράτη της Δύσης συναγωνίζονταν ποιο θα αποσπάσει με ευνοϊκότερους όρους άδεια για μεγάλης κλίμακας ανασκαφές σε πολυθρύλητες θέσεις (Ολυμπία, Δελφούς, Δήλο, Κόρινθο, Τίρυνθα, Μυκήνες, Ηραίο) μέσω της πίεσης ή/και της επιρροής των διπλωματών τους στην Ελλάδα, με την τελευταία να προσφέρεται για διπλωματικό ανταγωνισμό και με αποτέλεσμα η επιστήμη να συνεχίζει να είναι σε μεγάλο βαθμό απούσα από την άσκηση της αρχαιολογίας.

Η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, η πρώτη στην Ελλάδα, έχει ήδη ιδρυθεί επί Όθωνα (1846) σε μια περίοδο φιλογαλλικών κυβερνητικών τάσεων και αδράνειας της ελληνικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, επωφελούμενη κι από την απομάκρυνση των Βαυαρών από το πανεπιστήμιο. Εγκαταστάθηκε στη φράγκικη συνοικία της Πλάκας στο παλιό μοναστήρι των Γάλλων Καπουτσίνων όπου ήταν ενσωματωμένο το μνημείο του Λυσικράτους που ανήκε στο γαλλικό δημόσιο, ωσότου τής παραχωρηθεί έκταση στους πρόποδες του Λυκαβηττού. Η Σχολή αποτελούσε πολιτική προέκταση του εκστρατευτικού σώματος του στρατηγού Maison που είχε ελευθερώσει με τους χιλιάδες Γάλλους στρατιώτες την Πελοπόννησο από τον Ιμπραήμ -αφήνοντας πίσω πολλά θύματα σύφιλης και πολλά νόθα παιδιά- σε μια εκστρατεία όχι αμιγώς στρατιωτική αφού συνδυαζόταν με την εγκαθίδρυση της επιστημονικής Expédition de Morée (1829-1831) στα πρότυπα εκείνης του 1798 στην Αίγυπτο. Η Γαλλία ξόδεψε εκατομμύρια φράγκα για την προώθηση του εθνικού της προφίλ τοποθετώντας συνάμα αναθηματικές επιγραφές με τα ονόματα των αρχαιολόγων της στις αρχαίες θέσεις που ανέσκαψαν -σαν αυτή στα Προπύλαια για τον Charles Beulé (1826-1874) που, το 1853, «*εξεκάλυψεν την πύλην της Ακροπόλεως, τα τείχη, τους πύργους και την ανάβασιν*». Ο Ζαμπέλιος σχολίαζε: «*Ως βλέπομεν, το φιλέρευνον πνεύμα του αιώνος εισβάλλει εις την χώραν μας, ανασκαλίζει την ημετέραν γην, ιχνοσκοπεί τον φυσικόν βίον του τόπου μας, ερμηνεύει τ' αρχαιολογικά μνημεία, σπουδάζει τα ήθη και τας ροπάς των εγκατοίκων, θησαυρίζει βότανα και ορυκτά, βολίζει λιμένας, όρη καταμετρεί, τα πάντα διαπυνθάνεται. Αλήθειά τε και ψεύδος, επιστήμη τε και μυθιστόρημα της Ευρώπης επί την αδιερεύνητον ταύτην χώραν μας στρατεύοντα, μάλλον επί μάλλον στενούσι τον*

κύκλον της μελλούσης μας διευρευνήσεως»[205].

Η «πύλη Beulé» στο βιβλίο του Charles Beulé *L' acropole d'Athenes*, Paris 1862.

Ο βασιλιάς Όθωνας της Ελλάδος φεύγει το 1862 αλλά η Μεγάλη Ιδέα διατηρείται και επί βασιλέως Γεωργίου Α΄ των Ελλήνων στα φλογερά δημοσιεύματα του Τύπου

Φωτ. του 1863: Όθωνας και Αμαλία στη Γερμανία.

και τις συζητήσεις των λογίων. Νέα Εγκύκλιος του υπουργού Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης Β. Νικολόπουλου σπεύδει να υπενθυμίσει ότι οι αρχαιότητες είναι «*μαρτυρίες της εθνικής ευκλείας*»[206] στο πλαίσιο και της ανθούσας ποίησης του

[205] Ζαμπέλιος, «Προθεωρία» *Βυζαντιναί Μελέται* - Περί πηγών νεοελληνικής εθνότητος από Η' άχρι Ι΄εκατονταετηρίδος μ.Χ., Αθήνα 1857.
[206] Εγκύκλιος αριθ. 11355, 14.10.1863 «Περί επιτηρήσεως των Αρχαιοτήτων», Βουδούρη, *ό.π.*, 25.

Αθηναϊκού Ρομαντισμού πιστής στο δόγμα που συνέδεε τους αγωνιστές του Εικοσιένα με τους αρχαίους: «*Ο πόθος σου εξεπληρώθη Και η πατρίς μας ανωρθώθη Ένδοξος πάλιν ως ποτέ, Και ανεφύησαν ως σμήνος Ναυμάχοι νέοι Σαλαμίνος Και Μαραθώνος μαχηταί*»[207]. Ο Γεώργιος (1845-1913) επιλέγει αρχαίους συμβολισμούς για ορισμένα από τα νομίσματα που εκδίδει· στον οπισθότυπο του νικελένιου 5λεπτου τη γλαύκα της Αθηνάς στα πρότυπα των αντίστοιχων ασημένιων νομισμάτων που κυριάρχησαν στον αρχαίο κόσμο για 600 περίπου χρόνια και στον οπισθότυπο της αργυρής δραχμής και του αργυρού δίδραχμου τη Θέτιδα σε θαλάσσιο ίππο να κρατά την ασπίδα του Αχιλλέα

κι επιπλέον από το 1874 τίθεται σε κυκλοφορία το «Λαχείο Αρχαιοτήτων» (έχει προηγηθεί το «Λαχείο Ζαππείων Ολυμπιάδων» το 1870) που, μετά τον Γεώργιο, και βάσει διατάγματος πλέον, θα ιδρυθεί υπηρεσία που θα συνεχίσει να το εκδίδει με διευρυμένες ονομασίες.

«Λαχείον του Στόλου και των Αρχαιοτήτων της Ελλάδος» έτους 1930.

«Λαχείον Στόλου και Αρχαιοτήτων της Ελλάδος» έτους 1932.

[207]Αλεξάνδρου Σ. Βυζαντίου, «Εις άγαλμα», στο *Ποιημάτια*, εν Αθήναις 1860, 14-18.

Η υποταγή της αρχαιολογίας παραμένει αυτονόητη: ο Κεφαλλονίτης Παναγιώτης Καββαδίας (1849-1928), μετά τη συστηματική ανασκαφή στο βράχο της Ακροπόλεως προσκαλεί το βασιλιά σε ειδική τελετή (24.1.1886) να ξεθάψει το κεφάλι μιας *Κόρης* και του δίνει σφουγγάρι να καθαρίσει το πρόσωπό της σε μια συμβολική πράξη επιβεβαίωσης της παρούσας εξουσίας και της σχέσης της με το παρελθόν -«*Σπεύσας η Α. Μεγαλειότης ο βασιλεύς εξήγαγεν εκ του εδάφους, λαβών αυτήν από της υπέρ το κρανίον χαλκής περόνης, και ιδίαις χερσίν εκκαθάρισεν*»[208]. Η διαπλοκή πολιτικής και αρχαιολογίας που ενίσχυε τον θεσμικό ρόλο τού βασιλιά και συνάμα εξυπηρετούσε την επαγγελματική ανέλιξη των αρχαιολόγων εντοπίζεται και στο γεγονός ότι ο Καββαδίας, χάρη στα φιλοβασιλικά του αισθήματα διατηρούσε δυο επίζηλες θέσεις, γραμματέα στην Αρχαιολογική Εταιρεία και γενικού εφόρου στην Αρχαιολογική Υπηρεσία, ενώ κι η απομάκρυνσή του με την εξέγερση των μελών του «Στρατιωτικού Συνδέσμου» στο πλαίσιο της «εκκαθάρισης των δημόσιων υπηρεσιών» επιβεβαιώνει ότι η πολιτική δεν έμενε αμέτοχη στα διοικητικά ζητήματα των αρχαιολογικών υπηρεσιών.

Επί πρωθυπουργίας Χαριλάου Τρικούπη (1832- 1896), μαζί με τον εκσυγχρονισμό σε θέματα συγκοινωνιών, ύδρευσης, φωτισμού, τηλεφωνίας, αποχετεύσεων και καθαριότητας, διεξήχθησαν τόσες ανασκαφές που η Ελλάδα γίνεται πόλος τουριστικής έλξης. Στην έκθεση *La Grèce d' Aujourd' hui* του Gustave Deschamps καταγράφεται η από το 1892 αθρόα προσέλευση τουριστών -κυρίως Άγγλων, Γερμανών, Γάλλων- που αποτελούσε το δεύτερο σημαντικότερο πόρο εισοδήματος μετά τα τελωνειακά τέλη[209]. Ο de Coubertin, επηρεασμένος από το «φεστιβάλ Ολυμπιακών αγώνων» στο Chipping Campden της Βρετανίας, μεταφέρει την ιδέα στο Γεώργιο για την «αναβίωση» των Αγώνων σε διεθνές επίπεδο που εκείνος αποδέχεται για το 1896 -παρά την άρνηση του Τρικούπη ως σπατάλη χρημάτων- και οι προετοιμασίες άρχισαν «*υπό την προστασίαν της πριγκιπίσσης Σοφίας*[210]» και χορηγούς εύπορους ιδιώτες σε μια πόλη τώρα 125.000 περίπου ψυχών και έκταση κατά πολύ μεγαλύτερη των προβλέψεων των αρχικών πολεοδομικών σχεδιασμών των αρχιτεκτόνων του Όθωνα. Το συμβολικό περιεχόμενο των Αγώνων -η ιδέα της αναβάπτισης του έθνους στο αρχαιοελληνικό κλέος- συσπείρωσαν

[208] Καββαδίας - Kawereau, *Η ανασκαφή της Ακροπόλεως*, 1886, 23-25, στο Κιοσσέ, «Η πολιτική στην αρχαιολογία», *Βήμα*, 15.4.2001.

[209] Τότε συμπεριλήφθηκε η εκδρομή σε Μυκήνες και Επίδαυρο υπό την αιγίδα του διεθνούς φήμης πρακτορείου «Cook And Son», του σημαντικότερου της περιόδου 1890-193, που οργάνωνε ταξίδια «ελληνικής περιπέτειας» -όπως αποκαλούνταν- 2 έως και 4 εβδομάδων, με ξεναγούς αυτοδίδακτους δραγουμάνους που έδιναν πρωτόγονες εξηγήσεις μέσα από πρακτική πληροφόρηση παρά επιστημονική γνώση (Παπαγεωργίου-Βενετάς, «Η τουριστική αξιοποίηση των μνημείων και των ιστορικών χώρων της Αθήνας», στο *Αρχαιολογία, & Τέχνες*, τεύχ. 61, Αθήνα 1996, 97-98).

[210] Εφημερίδα *Σκριπ*, φύλλο 29.12.1895, 2 (Βιβλιοθήκη Βουλής, κδ. αρ.: 10739).

Αθήνα 1896 (Αρχείο Municipality of Athens Seal).

τους Αθηναίους σε μια επίμονη προσπάθεια για την επίτευξη του εθνωφελούς σκοπού με το κυβερνητικό πρόγραμμα να περιλαμβάνει λαμπαδηδρομίες στους κεντρικούς δρόμους, παραστάσεις αρχαίων δραμάτων, μουσική φιλαρμονικών συγκροτημάτων ακόμη και στις συνοικίες, φωταγώγηση των μνημείων με πυρσούς, φανούς φωταερίου στις λεωφόρους, διακοσμητικούς θυρεούς με τα αρχικά «Ο.Α.» και αφίσες με τις χρονολογίες 776 -1896 ως υπενθύμιση των πρώτων αγώνων στην αρχαία Ολυμπία και σύνδεση με τη σύγχρονη Ελλάδα. Επιπλέον όρισαν ένα «μαραθώνιο» 40 χλμ. βασισμέ-

Αφίσα με τις χρονολογίες 776 - 1896 που συνέδεε τους Αγώνες σε τόπο και χρόνο.

βασισμένοι στο μύθο του Πλούταρχου για τον αγγελιοφόρο της νικηφόρας είδησης του 490 π.Κ.Ε. στους Αθηναίους, ενώ και η έναρξή τους στις 25 Μαρτίου/6 Απριλίου συνέδεε ευθύγραμμα το αρχαίο αθλητικό γεγονός με τους τωρινούς ιδεολογικοπολιτικούς στόχους[211]. Ελάχιστες μαρτυρίες έχουμε για φωνές που αντιτάχθηκαν, σαν του Συριανού εικονοκλάστη Εμμανουήλ Ροΐδη (1831-1904) που ούτως ή άλλως

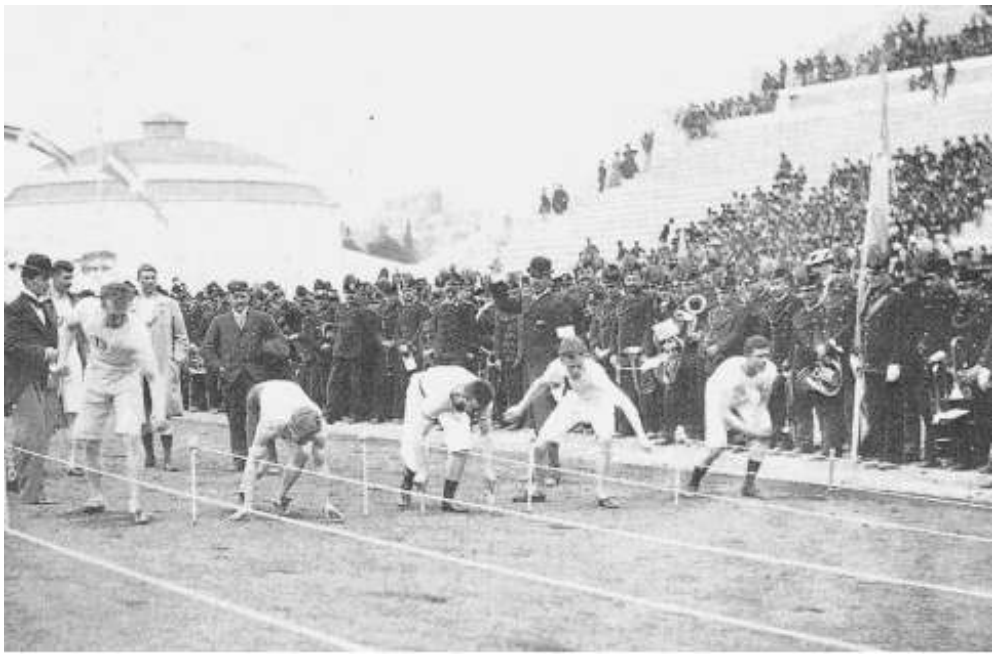

Φωτ. του 1896: εκκίνηση του δρόμου των 100 μέτρων.

διαφωνούσε με την επανάπαυση στα αρχαία ανδραγαθήματα[212] και που στα μεθεόρτια των Αγώνων απομυθοποίησε κατά μέτωπο την περίφημη ελληνική «εθνική ιδιοπροσωπία» που συνοψιζόταν στην προγονοπληξία μέσα από ένα περιπαιχτικό κείμενο για την «αγωνομαχία» που είχε καταλάβει τους, φίλαθλους πλέον, Αθηναίους[213].

---

[211] Δ.Τ. στο Σταυρίδη-Πατρικίου, «Ιδεολογικές διαδρομές. Πολιτική γλώσσα και κοινωνία 1871-1909» στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 5ος, Αθήνα 2003, 180-181.

[212] -«*Μάταιον είναι να κρύπτωμεν ότι η χθες γεννηθείσα σημερινή Ελλάς δεν έχει ακόμη ζώσαν ιστορίαν. Προς την εύκλειαν της αρχαίας Ελλάδος, τα Πλαταιάς, τον Πλάτωνα και τον Παρθενώνα ουδέν έχομεν κοινό, διότι από τούτων χωρίζουσιν ημάς εικοσιτέσσαρες όλοι αιώνες αδοξίας και εντελούς απραξίας, ισοδυναμούσης προς ανυπαρξίαν. Όπως δε προς τους προγόνους ημών, ούτω είμεθα όλως ξένοι προς την ιστορικήν δράσιν και την πνευματικήν κίνησιν των τε μέσων και των νεωτέρων χρόνων. Αφού επί βραχυτάτον χρόνον έλαμψε και εμεσουράνησεν, εσβέσθη η Ελλάς, ουδέ ίχνος εν των στερεώματι καταλιπούσα*» (βλ. Ροΐδης, *Τα «Ανθελληνικά»*, Αθήνα 2006, 98-99).

[213]«*Μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνας οι Αθηναίοι, εξιππασθέντες από την λαμπρότητα της πανηγύρεως, την συρροήν του τόσου κόσμου, την παρουσίαν του βασιλέως και των πριγκίπων, τας σημαίας, τα σαλπίσματα, τας φωτοχυσίας, τας μουσικάς και του Λούη τας τιμάς, εκατάντησαν όλοι αθλομανείς. Η Πλάκα, προ πάντων, όπου κατοικώ, έγεινεν όλη ένα είδος Σταδίου. Καθ' ημέραν κινδυνεύω να ανατραπώ από υποψηφίους μαραθωνο-δρόμους ή να σπάσουν οι δισκοβόλοι την κεφαλήν μου. Διά να σχηματίσετε ιδέαν του βαθμού εις τον οποίον έφθασεν η αγωνομανία, αρκεί να σας είπω ότι κάθε απόγευμα περί την δύσιν του ηλίου ημπορεί ο διαβάτης να καμαρώση περί τον πλάτανον της Πλάκας και το φανάρι του Διογένους, εκτός των παίδων και νεανίσκων και κάμποσα, όχι μόνον μικρά αλλά και αρκετά μεγάλα αγοροκόριτζα, να σηκώνουν βάρη, να πηδούν, να ρίπτουν δίσκους και να τρέχουν, χωρίς φόβον να δείξουν το χρώμα της*

Το τέλος της δεκαετίας του 1890 έχει βρει την επικράτεια με πολυάριθμα μουσεία -όπως αναγνωρίζει η *Εμπρός* στον Τρικούπη «*δεν επροίκισε μόνο την πατρίδαν του δια σιδηροδρόμων και αμαξωτών οδών, δια θωρηκτών και τόσων άλλων εκπολιτιστικών ιδρυμάτων, αλλ' επλούτισεν αυτήν και δι' αρχαιολογικών Μουσείων*»[214]- των οποίων τα εκθέματα αποτελούσαν μαρτύρια της ελληνικής καταγωγικής ανωτερότητας και μιας παρακαταθήκης που τους έδινε ένα προβάδισμα που στην Ευρώπη δεν ήταν εύκολο να τούς αρνηθούν. Ωστόσο τούς το αρνούνται. Κι ενώ την άνοιξη του 1897 η *Εμπρός* ανακοινώνει στο πρωτοσέλιδο την έναρξη ενός πολλά υποσχόμενου ελληνοτουρκικού πολέμου -«*Η μεγάλη εκείνη ηθική δύναμις ήτις αναγέννησε την Ελλάδα θανούσαν και την εξήγειρεν ήδη προς διεκδίκησιν των δικαίων της, θ' απωθήση τους τούρκους πέραν εκεί εις τα αχανή βάθην της Ασίας, αναδεικνύουσα τον ελληνισμόν αντάξιον του θαυμαστού Παρελθόντος του και του μεγάλου προορισμού του*»[215]- η ατυχής έκβαση οδηγεί σε διαμαρτυρίες αξιωματικών για τη στάση των Δυνάμεων εμμένοντας σε μια πολιτική που επιχειρηματολογούσε επικαλούμενη το αρχαίο παρελθόν και που, κατά τη γνώμη τους, όφειλε να κρατά όμηρο τις επιλογές της εξωτερικής πολιτικής των Ευρωπαίων

Οι γιοί του Μιχαήλ Μελά -αντιπροσωπευτικό δείγμα των τότε ανερχόμενων αστικών στρωμάτων με τις σπουδές και την επαγγελματική σταδιοδρομία- παραμονές του ελληνοτουρκικού πολέμου '97. Από δεξιά: Λέων (1872 -1905), Παύλος (1870 - 1904), Κωνσταντίνος (1874 - 1953), Βασίλειος (1879 - 1956) και καθιστός στο κέντρο, Γεώργιος (1866 - 1931)
(συλλογή Ναταλίας Ιωαννίδη).

καλτσοδέτας των, συμμεριζόμεναι, ως φαίνεται, τας περί εξισώσεως των δύο φύλων προοδευτικάς ιδέας της Εφημερίδος των Κυριών» (Ροΐδης, «Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας», στο *Αθηναϊκοί περίπατοι*, Αθήνα 1896, Ε.Λ.Ι.Α., http://www.elia.org.gr/default.fds?langid=1&pagecode=07.05.09).

[214] Δ.Γ.Μ. «Ο Τρικούπης εν τη Αρχαιολογία» (αναδημ. εκ της εφημ. *Νέα Ημέρα*), *Εμπρός*, 15.12.1896, 2.

[215] «Ο πόλεμος εκηρύχθη - Τα ελληνικά όπλα θριαμβεύουν», *Εμπρός*, 7.4.1897, 1.

-«*οι πρόγονοί μας σάς εδίδαξαν τον ανθρωπισμόν αλλ' ως φαίνεται η παιδεία αδυνατεί να εξαλείψει τα αρπακτικά ένστικτα των κυβερνήσεών σας, ημείς θα σάς διδάξωμεν το τι εστί λαός φιλελεύθερος έναντι βαρβάρων τυράννων*»[216]- ενώ και στα επόμενα χρόνια συνεχίστηκαν οι καταγγελτικές δημοσιεύσεις στο ίδιο πνεύμα -«*τον σημερινό λαόν της Ελλάδος δεν αναγνωρίζουν οι ξένοι αυτοί ως γνήσιον ελληνικόν, διότι δεν θέλουν να πιστεύουν ότι λαός τόσο ένδοξος ζη και σήμερον ακόμη,* (…) *Δια να μην φανώμεν υπέρτερον αυτών εκ καταγωγής υπό πολιτιστικήν άποψιν;* (…) *διότι δεν συμφέρει εις τους λαούς των υπό πολιτικήν και εμπορικήν άποψιν να γνωρίζουν ότι οι σύγχρονοι Έλληνες είναι απόγονοι των μεγάλων εκείνων αρχαίων Ελλήνων οι οποίοι εδόξασαν την ανθρωπότητα*»[217]. Αντίστοιχα η κυβέρνηση, μέσω του υπουργού Παιδείας Αθανάσιου Ευταξία (1949-1831) εμμένει στον κεφαλαιώδη πολιτικό ρόλο των αρχαιοτήτων -«*την ανεξαρτησίαν μας οι Έλληνες χρεωστούμεν κατά μέγα μέρος εις το ένδοξον όνομα και τα αθάνατα μνημεία της τέχνης, τα οποία εκληρονομήσαμεν από τους αρχαίους προγόνους μας* (…) *χρέον ιερόν επιβάλλεται εις ημάς* (…) *να φυλάττωμεν σαν ιερά κειμήλια της αρχαιότητας, αν θέλωμεν ν' αποδείξωμεν εις τον πολιτισμένον κόσμον ότι δικαίως εγείναμεν Κράτος ανεξάρτητον και δικαίως λεγόμεθα Έλληνες*»[218].

Ο φιλοκλασικισμός, επιβαρυμένος τώρα και από τα πολιτικά συμφέροντα, φόρτισε επιπλέον την αρχαιολογία που σημείωνε πρόοδο σε ανασκαφές, σχετικές δημοσιεύσεις και μέριμνα για τις αρχαιότητες από τις εν Ελλάδι ιδρυθείσες ξένες σχολές. Η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων επιστημόνων ήταν εξαρτημένοι από τα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια με αποτέλεσμα να σημειώνονται δωρεές αρχαιοτήτων προς τους ξένους επιστήμονες όσο και αρχαιολογικές επελάσεις από μέρους τους που αναζητούσαν το υλικό υπόστρωμα της «διαχρονικής ελληνικής εθνικής συνείδησης» εκφράζοντας, από την άλλη, την «υπεροπτική αρχή» ότι τα μνημεία ανήκουν στους Έλληνες αλλά τα επιστημονικά πορίσματα στους Ευρωπαίους που τα ανέσκαψαν: η αρχαιολογία, επισημαίνει η Σκοπετέα, θα αποτελέσει το πρώτο επιστημονικό πεδίο που θα δώσει λόγο στο αυτόχθον στοιχείο, και θα είναι και η πρώτη απ' όπου θα εκτοπιστεί το αυτόχθον στοιχείο μετά την ίδρυση των ξένων αρχαιολογικών σχολών[219].

[216] «Θαυμάσιον άρθρον του Κλεμανσώ» και «Θαυμάσιον Έγγραφον του Ι. Νταφώτην - υπογραφή: Εν απάνω Αρχάνες τη 28 Φεβρ. 1897, ο διοικητής Ν. Νταφώτης, Οι αξιωματικοί Κων. Τσανακάκης, Ηλ. Βονταρίδης, Αντ. Βλαστός, Ν. Ε. Φουντουλάκης, Ανάργ. Παππαδόπουλος, Γεώργ. Βουριανάκης, Ν. Νταφώτης, Ν. Χρυσούδης, Γεώργ. Κατσουράκης», *Εμπρός*, 21.3.1897, σ. 2.

[217] Δημ. Καραχάλιος (1871-1942) ή «Αστέρης Λάμπρος», «Το Σιένμπρουν -Η κλίνη του Μεγάλου Ναπολέοντος - Βιέννη», *Εμπρός*, 12.9.1899, 2.

[218] Εγκύκλιος 30.8.1899, «Οδηγίαι περί εφαρμογής του περί αρχαιοτήτων ΒΧΜΣΤ΄ νόμου», βλ. Βουδούρη, *ό.π.* 27.

[219] Σκοπετέα, *ό.π.*, 203, 200-201.

Η ίδρυση των ξένων αρχαιολογικών σχολών απετέλεσαν μια εκατέρωθεν «εθνική υπόθεση» -όπως «εθνική υπόθεση» αποκαλείται σήμερα από τον αρχαιολόγο Μιχάλη Τιβέριο το γεγονός της ίδρυσης Ελληνικής Αρχαιολογικής Σχολής στη Ρώμη[220]. Το παράδειγμα των Γάλλων θα ακολουθήσουν τρεις ακόμη χώρες ως τα τέλη του 19ου, το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο (1874) -αρκετά αργά σε σχέση με την παρουσία Βαυαρών αρχαιολόγων και αρχιτεκτόνων από νωρίς στην Ελλάδα αλλά για καιρό το ενδιαφέρον της Πρωσίας εστίαζε στην κεντρική Ευρώπη-, η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών (1881) και η Βρετανική Σχολή Αθηνών (1886) -τελευταία ούσα μέσα στο 19ο αιώνα αφού η Βρετανία είχε ιδιαίτερη αυτοπεποίθηση για την επιρροή της στην περιοχή της Μεσογείου και επιπλέον ήταν απασχολημένη από τις ανασκαφές «εξωτικού τύπου» στις αποικίες της. Όπως προαναφέρθηκε, οι Γάλλοι αρχαιολόγοι κατέφθασαν πρώτοι ως επίσημη ομάδα στην Αθήνα του 1846 υπό το φόβο των Βρετανών που ανέσκαπταν σε όλο τον κόσμο ελέγχοντας συνάμα πολιτικά τις περιοχές, ωστόσο ο «εχθρός» ήρθε από αλλού: το DAI και όχι οι Βρετανοί είχαν τη διπλωματική επιτυχία να αναλάβουν τις ανασκαφές στην Ολυμπία (1875). Οι Γερμανοί, επωφελούμενοι από το τρέχον αίτημα της Ελλάδας για την προσάρτηση της Ηπείρου και της Θεσσαλίας που θα την οδηγήσει σε διαπραγματεύσεις στο Συνέδριο του Βερολίνου (1878), ζητούν άδεια ν' ανασκάψουν την παγκοσμίου φήμης Ολυμπία με αντάλλαγμα την υποστήριξή τους και ο Γεώργιος παραχωρεί στη Γερμανία το «*αποκλειστικόν δικαίωμα του δημοσιεύειν τα επιστημονικά και καλλιτεχνικά εξαγόμενα των ανασκαφών*», το «*αποκλειστικόν δικαίωμα του λαμβάνειν εκμαγεία και αποτυπώματα*» και, όπου η «*Ελλάς*» έκρινε, «*τα διπλά ή όμοια (doubles ou répétitions) των κατά τας ανασκαφάς ταύτας ευρεθησομένων καλλιτεχνημάτων*»[221]: μέσα από μια υποδειγματική για την εποχή ανασκαφή, πολλά τεχνέργα -παρόμοια κι ωστόσο διαφορετικά- απομονώθηκαν από το στρώμα τους και οδηγήθηκαν στα Μουσεία Βερολίνου.

Όπως εκ των υστέρων διαπιστώνουμε, οι ξένες σχολές εκμεταλλεύτηκαν σε μεγάλο βαθμό την οικονομική και διπλωματική αδυναμία του ελληνικού κράτους. Τη δεκαετία 1880 -οπότε ιδρύεται η Βρετανική Σχολή- η κυβέρνηση Κουμουνδούρου συνάπτει νέο εξωτερικό δάνειο (το τελευταίο χρονολογείτο στα χρόνια του Όθωνα) με

[220] «*Η ίδρυση ενός τέτοιου επιστημονικού ιδρύματος στη Ρώμη είναι δύσκολη και δαπανηρή υπόθεση, είναι ωστόσο και εθνική. Γι' αυτό πιστεύω ότι ο μόνος υπεύθυνος φορέας για τη Σχολή αυτή δεν θα πρέπει να είναι το Υπουργείο Πολιτισμού* (…) *Κατά την άποψή μου στην υπόθεση αυτή θα πρέπει να εμπλακούν και άλλα Υπουργεία, όπως π.χ. το Παιδείας ή το Ανάπτυξης*», Τιβέριος, «Ελληνική Αρχαιολογική Σχολή στη Ρώμη», *Το Βήμα*, 26.10.2006.

[221] Λεονάρδος (Έφορος Επιγραφικού Μουσείου), *Η Ολυμπία*, Αθήνα 1901, 142-143, άρθρον 6 & 7.

Φωτ. του 1899 ταχυδρομημένη από Γερμανό φοιτητή στην Αθήνα προς καθηγητή του στη Γερμανία. Πάνω στο κιονόκρανο ποζάρει ο εύζωνας συνδέοντας δύο εποχές που απέχουν αιώνες μεταξύ τους
(συλλογή Ν. Βασιλάκου, *Η Ιστορία με το φακό των φωτογράφων 1880-1941*).

την υποστήριξη της Βρετανίας, της οποίας έκτοτε η επιρροή θα ισχυροποιηθεί στον ελληνικό χώρο. Ακόμα και τη δεκαετία 1920, όταν η Αμερικανική Σχολή άρχισε να διαπραγματεύεται την ανασκαφή της αρχαίας Αγοράς και σκόνταψε στην άρνηση της κυβέρνησης -που με τη σειρά της είχε σκοντάψει στις αλλεπάλληλες δημοσιευμένες διαμαρτυρίες των πέντε περίπου χιλιάδων κατοίκων στον Τύπο που έμεναν στη γύρω περιοχή και των οποίων οι κατοικίες έπρεπε να κατεδαφιστούν για να ανοιχτεί χώρος για την ανασκαφή-, η Ελλάδα εκβιάστηκε πως δεν θα πάρει το δάνειο που τόσο χρειαζόταν στη δεινή οικονομική κατάσταση που είχε περιέλθει μετά την ήττα στη Μικρά Ασία και την πίεση να περιθάλψει τους πρόσφυγες αν δεν συμμορφωνόταν με τις απαιτήσεις του χορηγού της ανασκαφής John Rockefeller. Η ελληνική κυβέρνηση υποχώρησε επιτρέποντας την κατεδάφιση 366 κατοικιών[222].

Η αξιοποίηση της αρχαιολογίας στην εξωτερική πολιτική αποτέλεσε διαπραγματευτικό χαρτί και για την Ελλάδα από τα χρόνια του Καποδίστρια, όπως είδαμε, μέχρι τέλους. Όταν, θορυβημένοι οι Γάλλοι, και για να ισοσταθμίσουν τη φήμη τους μετά την ανάληψη της Ολυμπίας από τους Γερμανούς, ζητούν το δικαίωμα ανασκαφής ενός άλλου διάσημου ιερού, των Δελφών, και παρότι ο Τρικούπης είχε συναινέσει το 1887 οι οικονομικοπολιτικές διενέξεις που στο μεταξύ προκάλεσαν οι υψηλοί δασμοί που είχαν επιβάλλει οι γαλλικές τελωνειακές αρχές στην ελληνική σταφίδα οδήγησαν στην ακύρωση της συμφωνίας από τη Βουλή αφήνοντας αίωλο το γαλλικό αίτημα και σε

[222] Hamilakis, *ό.π.,* 110-111.

αναμονή μέχρι το 1892[223].

Οι αρχαιότητες θα καλύψουν πολιτικές επενδύσεις και στην οθωμανική Κρήτη. Για την ευαισθητοποίηση Ευρωπαίων και Ελλήνων στο κρητικό αίτημα ο χριστιανός διοικητής της νήσου Ιωάννης Φωτιάδης-πασάς και ο Μίνως Καλοκαιρινός (1843-1907) χαρίζουν τους περισσότερους από τους 12 πίθους που είχε ο Καλοκαιρινός ανακαλύψει το 1878 στο ανάκτορο του Μίνωα *in situ* -επί τόπου- στο Βρετανικό Μουσείο, το Λούβρο, σε μουσείο της Ρώμης και στον δελφίνο, μελλοντικό βασιλιά της Ελλάδας, Κωνσταντίνο[224]. Από την άλλη, στην εκπνοή του 19ου η αρχαιολογία παρέμενε ακόμα μια αρχαιολογία συλλεκτική για πολλούς από εκείνους που είχαν πρόσβαση στην οθωμανική εξουσία. Οι αρχαιότητες του Ιδαίου Άντρου που επί δεκαετίες είχε στην κατοχή του ο γραμματέας του γενικού προξενείου της Ελλάδας στα Χανιά Ιωάννης Μητσοτάκης (1816-1896), πουλήθηκαν από τη χήρα του, Τερψιχόρη, το Μάρτιο του 1898 στην Ελληνική Αρχαιολογική Εταιρεία, στην τιμή των 6.500 δρχ. η οποία έσπευσε να τα αγοράσει «*δια να μην πωληθώσιν στο εξωτερικόν*» -η Εταιρεία δεν αποφάσιζε νωρίτερα την αγορά τους από τον Ι. Μητσοτάκη λόγω «*της υπερβολικότατης τιμής, περί τα 60 χιλ. δρχ.*» που ζητούσε. Αλλά και η συλλογή αρχαιοτήτων του «*πράκτορα του αυστριακού Λόυδ*» Θ. Τριφύλλη απεστάλη στο Λονδίνο και «*μη τυχών καλής τιμής*» επανήλθε στην Κρήτη[225]. Αντίστοιχα, στην οθωμανική Ήπειρο του 1875 η Υψηλή Πύλη έδωσε άδεια για ανασκαφές στη Δωδώνη στον Κωνσταντίνο Καραπάνο (1840-1914), δικηγόρο στην Κωνσταντινούπολη, που πραγματοποιήθηκαν με τη συνδρομή του Πολωνοεβραϊκής καταγωγής αρχιτέκτονα και νομομηχανικού του βιλαετιού Σιγισμούνδου Μινέικο. Μέρος των ευρημάτων πουλήθηκαν από τον Μινέικο στο εξωτερικό και μέρος τους συγκεντρώθηκε στο σπίτι του Καραπάνου στην Αθήνα -όπου εγκαταστάθηκε για να πολιτευθεί το 1881 με την προσάρτηση της ιδιαίτερης πατρίδας του, Άρτας, στην Ελλάδα. Η πολιτικοσατυρική εφημερίδα του Γαβριηλίδη

[223] Μανακίδου, «Η σημασία και η προσφορά της αρχαιολογικής έρευνας στην Ελλάδα», στο *Η έννοια του Πολιτισμού - όψεις του ελληνικού πολιτισμού*, τ. Α΄, Πάτρα 1999, 186.

[224] Hood, *Early British Interest*, 88-89, στο Coutsinas, «A la conquête de Cnossos: archéologie et nationalisme en Crète 1878-1900», *European Review of History - Revue européenne d' Histoire*, Vol. 13, No. 4, London 2006, 520 & Σακελλαράκης, *51 έγγραφα για τις κρητικές αρχαιότητες*, ό.π., 171-172.

Ο William Stealman, πρόξενος των ΗΠΑ είχε τότε ενδιαφερθεί για τη διενέργεια ανασκαφών αλλά οι οθωμανικές αρχές του είχαν απαγορέψει την πρόσβαση εξαιτίας της στάσης του υπέρ της ελληνικής υπόθεσης (Καπνιστός [εκδ, «Κρήτη, το νησί του Μινώταυρου», *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, τεύχ. 1, 2002 2). Οι Οθωμανοί έχοντας συνειδητοποιήσει την απρόσκοπτη εξαγωγή αρχαιοτήτων εξέδωσαν νόμο το 1884 για την προστασία τους τόσο καλά διατυπωμένο που, όπως γράφει ο καθηγητής προϊστορικής αρχαιολογίας Mehmet Özdoğan, ίσχυε ως το 1972. Η παράνομη εξαγωγή αρχαιοτήτων από την αυτοκρατορία διατηρεί ως σήμερα, στα μάτια του λαού, την εικόνα των ξένων αρχαιολόγων ως ανυπόληπτων προσώπων (βλ. «Ιδεολογία και αρχαιολογία στην Τουρκία», κεφ. 5 στο Meskell [επιμ.] *ό.π.*, 166).

[225] Σακελλαράκης, *ό.π.*, 153 & Αθ. Κουμανούδης, στο Σακελλαράκης, *ό.π.*, 163.

Μη χάνεσαι τον είχε τότε παρουσιάσει ως αριβίστα και με «περίεργες» συναλλαγές με την οθωμανική εξουσία που τον είχαν βοηθήσει να καταλήξει μεγαλοκτηματίας στην Άρτα και με κτήματα «*δημιουργηθέντα από τα δάκρυα χηρών και ορφανών, την καταστροφήν οικογενειαρχών, την αυτοκτονίαν πολλών νέων…*»[226].

Στην περίπτωση της ανασκαφής του Ηραίου Σάμου το 1895 -τελευταία περίοδο της επικυριαρχούμενης ημιαυτόνομης Ηγεμονίας της νήσου-, πέρα από την αντικειμενική σπουδαιότητα του μεγάλου αυτού ιερού της Ιωνίας υπήρχαν και γεωπολιτικοί λόγοι που είχαν ενεργοποιήσει τους Γερμανούς αρχαιολόγους οι οποίοι άπτονταν του ενδιαφέροντος του βιλχελμικού ιμπεριαλισμού[227]. Ιδιαίτερα μάλιστα σε ό,τι αφορά στην οθωμανική Ανατολή, το γεγονός ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις στόχευαν πρωτίστως στην επαυξητική επιρροή και το πολιτικό, παρά επιστημονικό, ενδιαφέρον, αποδεικνύεται εκ των υστέρων -όπως εκτιμά η αρχαιολόγος Lynn Meskell- αφού, ως τα μέσα της δεκαετίας 1990 απουσίαζε η θεωρητική αρχαιολογική προσέγγιση των περιοχών αυτών -καίτοι επρόκειτο για κοιτίδες αρχαίων πολιτισμών με τις οποίες από νωρίς είχαν ασχοληθεί οι ευρωπαϊκές αποστολές- δημιουργώντας εύλογα ερωτήματα για την *αιτία* αυτής της απουσίας και θέτοντας ζητήματα πολιτικής, εθνικισμού και σύγκρουσης ταυτοτήτων[228]

Ούτε οι στρατιωτικές επεμβάσεις της Ελλάδας στερήθηκαν αρχαιολογικής εκμετάλλευσης. Κατά την παραμονή του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία και την προέλαση του στη δυτική Ανατολία το ελληνικό κράτος απέστειλε αρχαιολόγους ιδρύοντας αρχαιολογική υπηρεσία η οποία, με τη συμβολή του στρατού, προχώρησε σε ανασκαφές σε Κλαζομενές, Έφεσο, Πέργαμο και Νύσσα (Γεροντικό), περισυνέλλεξε και φύλαξε κλασικά και βυζαντινά ευρήματα σε κοινοτικά καταστήματα και σχολεία -όχι με τη δέουσα σχολαστικότητα- και μετέφερε μέρος τους στην Ελλάδα, μεταξύ αυτών το «Προσφυγάκι», μαρμάρινο ειδώλιο αγοριού ελληνιστικής περιόδου[229].

---

[226] «Καλιβάν», «Σύγχρονοι χαρακτήρες: Κωνσταντίνος Καραπάνος», *Μη χάνεσαι*, τόμ. 2, αρ. 174, 5.7.1881, 4-5 (Ο Καραπάνος κληροδότησε τα ευρήματα στο Αρχαιολογικό Αθηνών με τον όρο να παραμείνουν μόνιμα σε ειδική αίθουσα που να φέρει αιωνίως την επωνυμία "Αίθουσα Κ. Καραπάνου". Στο αίτημα των Ηπειρωτών για μεταφορά στο Αρχαιολογικό Ιωαννίνων αποφασίσθηκε: «*Επομένως επειδή σύμφωνα με τον Κ. Καραπάνο και το Δωρητήριο Συμβόλαιο αρ.7018 της 22ας Ιουνίου 1902 και το ΒΔ της 30ης Ιουνίου 1902 η Συλλογή με τα ευρήματα των ανασκαφών ανήκει στο ΕΑΜ* (…) *και επειδή η Συλλογή Καραπάνου αποτελεί μέρος της ιστορίας του ΕΑΜ είναι ιδιαίτερα δύσκολη η επιστροφή της Συλλογής. Ο Υφυπ. Πέτρος Τατούλης*», βλ. Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίαση 8.6.2005).

[227] Καλπαξής, *Αρχαιολογία και πολιτική Ι*, 12, 39, 111-112.

[228] Meskell, «Η αρχαιολογία έχει σημασία», εισαγωγή στο Meskell (επιμ.), *ό.π.*, 22.

[229] «*Το ταξίδι αυτό ξεκινά από παλιά. Από τότε που το μικρό μαρμάρινο αγόρι, το άγαλμα, άφησε σαν προσφυγάκι την πατρίδα του στη Μικρασία και στεγάστηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας. Από τότε κρύωνε ολοένα, γιατί νοσταλγούσε αθεράπευτα την πατρίδα του στην αντίπερα ακτή του Αιγαίου*». Έτσι ξεκινάει το βραβευμένο με «Κρατικό Βραβείο Παιδικής Λογοτεχνίας 2000» παραμύθι του Χρήστου

Το «Προσφυγάκι»
(Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Η εποχή της φρενίτιδας των μεγάλων ανασκαφών θα διαρκέσει ως τις πρώτες δεκαετίες του 20ού διεκδικώντας την ανασκαφή της πλέον πολυθρύλητης θέσης που σχετιζόταν με την αρχαία Ελλάδα κι όπου γινόταν επιλεκτική χρήση διάσωσης και ανάδειξης εκείνων των ευρημάτων που υπογράμμιζαν τη «χρυσή εποχή» παραμελώντας τα στοιχεία που αφορούσαν στον «κλασικό άνθρωπο». Αυτό οδηγούσε στον εγκιβωτισμό του σε μια μονοπρισματική θεώρηση[230] μέσα από την οποία αρχαιολόγοι

Μπουλώτη *Το άγαλμα που κρύωνε* (βλ. *Τα Νέα*, 25.5.2004 & Πατάκης-online Βιβλιοπωλείο).

Ο Κωνσταντίνος Κουρουνιώτης έφορος αρχαιοτήτων της Ελλάδας στη Μικρά Ασία διαβάζει από το ημερολόγιο ανασκαφής «εν Νύση, επί Μαιάνδρω, 1922»: «*Το πολυτιμότερον των κινητών ευρημάτων είνε το μικρόν αγαλμάτιον. Ευρέθη προς ανατολάς της ανατολικής πλευράς της αντικρύ του νοτίου τοίχου του Γεροντικού κρήνης εκτισμένον με την κεφαλήν προς τα κάτω εις τοίχον υστερωτέρου δωματίου. Εχει ύψος 0,63. Το αγαλμάτιον παριστά όχι πλήρως διετή παίδα, όστις προ μικρού απέκτησε την δύναμιν να βηματίζει, κρατούντα όχι άνευ κόπου σφικτά επί του στήθους μικρόν Μελιταίον κύνα. Φορεί ως μόνον ένδυμα το σύνηθες κατά τους Ελληνιστικούς και Ρωμαϊκούς χρόνους, είδος χλαίνης μετά συναφούς καλύμματος της κεφαλής, έχοντος οξείαν κορυφήν, κεκομβωμένον ενταύθα δια μεγάλου δισκοειδούς κομβίου υπό τον λαιμόν. Μη αισθανόμενος εαυτόν αρκούντως ασφαλή ο κύων μεταξύ των χειρών του μικρού του συντρόφου, και πιεζόμενος δυσαρέστως πατεί εισέτι με το εν εκ των οπισθίων σκελών επί του εδάφος και δια του ετέρου κάμνει κίνησιν ώς να ήθελε να απαλλάξει το σώμα του ηπίως από της περισφίξεως. Η πράξις προξενεί πολλήν ηδονήν εις τον ατάσθαλον μικρόν και εν τω προσώπω του εικονίζεται όλη η χαρά και ικανοποίησις δια το μέγα κατόρθωμα*», βλ. «Το μικρό προσφυγάκι», ανηρτημένο στις 30.8.2006 στο http://advocdiab.blogspot.com/2006/08/blog-post_30.html

[230] Όχι μόνο η κλασική μα και η βυζαντινή αρχαιολογία έπεσε αρχικά θύμα της ανάδειξης της «πνευματικότητας» του πολίτη καθώς στο κέντρο της δεν ήταν ο άνθρωπος ως ιστορικά εξελισσόμενο πρόσωπο αλλά στη σχέση του με το θεό. Έτσι, η έρευνα αρχικά επικεντρώθηκε σε τεχνέργα και χώρους θρησκευτικού χαρακτήρα προσπερνώντας ό,τι σχετιζόταν με την ισλαμική ή φραγκική παρουσία και αγνοώντας το υπόστρωμα μέσα απ' το οποίο προβάλλουν επιτεύγματα πέραν της χριστιανικής τέχνης, η οργάνωση του οίκου, ενδυματολογικές και διατροφικές συνήθειες, επαγγέλματα, τεχνογνωσία και περιβαλλοντικές συνθήκες κ.ά.

Λόγω της προσήλωσης στην κλασική αρχαιότητα μόλις το 1914 ιδρύεται επισήμως, ως κρατικό ίδρυμα, το Βυζαντινό Μουσείο για να στεγάσει «*τα αποδεικτικά στοιχεία της ιστορικής συνέχειας του έθνους*» (βλ. Σταυρίδη-Πατρικίου, «Ιδεολογικές διαδρομές. Η πνευματική ζωή και η εθνική ολοκλήρωση», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 6ος, Αθήνα 2003, 248).

και ιστορικοί τον απέδιδαν στο κοινό με ουτοπικές ιδιότητες καταδικάζοντάς τον, έτσι, να μείνει ουσιαστικά, άγνωστος. Οι κλασικοί ήταν το πιο γοητευτικό παραμύθι της Δύσης και κανείς δεν ήθελε να τους συσχετίσει με πράξεις καθημερινές, ότι στα σπίτια τους είχαν κοριούς ή ότι χρησιμοποιούσαν δοχείο νυχτός, πόσο μάλλον με πράξεις βάρβαρες που απέδιδαν συλλήβδην στους «Άλλους» όπως το γεγονός ότι η κλασική Αθήνα για τη θανάτωση των καταδίκων -πλην του κώνειου και του «γκρεμίσματος»- προέβαινε και σε αποτυμπανισμό επάνω στο *πεντεσύριγγον ξύλον*[231].

Στο γύρισμα του *fin de siècle*, το 1900, η Αθήνα ήταν μια πρωτεύουσα ήδη 63 χρόνων με κάμποσους καλοσχεδιασμένους δρόμους και αστικά χαρακτηριστικά· ωστόσο ο ελληνικός εθνικισμός συνέχιζε να βλέπει πως «*Η Ελλάς είναι έθνος θυμάτων και ουχί θυτών*»[232] και ν' αμύνεται απέναντι στον πολυπολιτισμό που σημειωνόταν όχι μόνο στην ύπαιθρο αλλά και στην Αττική, απαγορεύοντας δια νόμου στους κατοίκους των Μεσογείων να φοράνε τις εθνικές φορεσιές τους και να χορεύουν τους εθνικούς χορούς τους[233]. Τα οθωμανικά κτίσματα είχαν κατεδαφιστεί και είχαν εξελληνιστεί τα ξενικά ονόματα τοπωνυμιών (τουρκικά, σλαβικά, αλβανικά, φράγκικα, βλάχικα) [234] ακολουθώντας την ρωμαϊκή πολιτική του *damnatio memoriae* -κοινή στα βαλκάνια μετά την πολιτική τους ανεξαρτησία[235]. Η αρχιτεκτονική υπογράμμιζε τη διαπλοκή εθνικής ιδεολογίας και αισθητικής με την αρχή «της δοκού επί στύλων» με αετώματα,

[231] Πρόκειται για σανίδα με 5 μεταλλικούς κλοιούς που στερέωναν επάνω της το λαιμό, τα χέρια και τους αστραγάλους. Από τα διεθνώς αναγνωρισμένα συμπεράσματα που γνωστοποιήθηκαν το 1923 από τη μελέτη τού τότε έφορου αρχαιοτήτων Α. Κεραμόπουλου στο νεκροταφείο του Φαληρικού Δέλτα, μαθαίνουμε ότι τη σανίδα ανύψωναν και έμενε ο κατάδικος κρεμασμένος σε δημόσια θέα για μέρες, παραδειγματικά, ωσότου πέθαινε μαρτυρικά καθώς, πλην των άλλων πιέσεων που ασκούνταν στο σώμα του από τη θέση αυτή, τη βασανιστική δίψα και πείνα και τις καιρικές συνθήκες, λιθοβολούνταν για να διαμελιστούν τα οστά του και να μην επιστρέψει η ψυχές του μετά θάνατον για να πάρει εκδίκηση (Βλ. Βελισσαροπούλου, «Η ποινή του θανάτου» στο *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τεύχ. 11, Αθήνα 1984, 43-44).

[232] «Κοιμηθήτε!» του αρχισυντάκτη, *Εμπρός*, 6.12.1900, 1.

[233] Βλ. Καλόμαλος, «Το νεοελληνικό έθνος», στο *Τετράδια,* αρ. 16, Αθήνα 1985, 24.

[234] Κι ενώ από το 1834 η Γραμματεία Εσωτερικών είχε στείλει σαφή εντολή στους νομάρχες να αποκτήσουν οι δήμοι ελληνική ονομασία ως μέρος του σχεδίου να «αναστηθεί η αρχαιότητα» και να «συνδεθεί το παρόν της Ελλάδος με το ένδοξο παρελθόν της», η αποφασιστική κίνηση σημειώθηκε στις αρχές του 20ού από την Τοπωνυμική Επιτροπεία με πρόεδρο το Νικ. Πολίτη και μέλη αρχαιολόγους (Γ. Σωτηριάδη, Χ. Τσούντα), βυζαντινολόγους (Κων. Αμάντο), λαογράφους (Στ. Κυριακίδη), ιστορικούς κι άλλους πανεπιστημιακούς (Σπ. Λάμπρο, Μ. Χρυσοχόο, Γ. Χατζηδάκι, Ι. Βογιατζίδη), οι περισσότεροι εκ των οποίων υπήρξαν μέλη της Εθνικής Εταιρείας (1894-1899) (Μανακίδου, «Η σημασία και η προσφορά της αρχαιολογικής έρευνας στην Ελλάδα», στο *Η έννοια του Πολιτισμού - όψεις του ελληνικού πολιτισμού*, Πάτρα 1999, 197 & Ιός [συντακτ. ομάδα], «Οι νονοί της πατρίδας», *Ελευθεροτυπία*, 31.3.1996.)

[235] Όχι μόνο ο ελληνικός μα και ο βουλγαρικός εθνικισμός εξαφάνισε εκατοντάδες οθωμανικά μνημεία ενώ μέχρι σήμερα στη Βουλγαρία -όπως και στην Ελλάδα- η οθωμανική περίοδος αποκαλείται «ζυγός» ή «σκλαβιά», όροι που κι εκεί ενισχύθηκαν από τη λογοτεχνία του ύστερου 19ου και από «εθνικούς» μύθους υπερβολικά μεγενθυμένους, αφού πριν κανείς δεν μιλούσε για devşirme ή για Κρυφό Σχολειό, μνήμες που άρχισαν να «επανέρχονται» με την εθνογένεση (βλ. και Lewis, «The Ottoman Architectural Patrimony of Bulgaria», *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art*, Utrecht - The Netherlands, August 23-28, 1999, No. 30, EJOS 2001, 1-2).

κίονες και κιονόκρανα στη διακόσμηση κτηρίων και κήπων, και χριστιανικούς ναούς με κολόνες και επίκρανα. Η επιστροφή στον κλασικισμό αποτελούσε συνάμα επαναφορά στην ιδέα της υστεροφημίας που είχαν καλλιεργήσει οι αρχαίοι όταν δημιουργούσαν μνημεία, ταφικά και μη: δεν είναι τυχαίο που το Α΄ Κοιμητήριο ιδρύθηκε σχεδόν ταυτόχρονα με το ελληνικό κράτος αποτελώντας, με τα ανθέμια, τα αρχαιοπρεπή αγάλματα και τη μοναδική στον κόσμο στηληφιλία που παρατηρείται σ' αυτό την «*προσωπογραφία του έθνους*»[236], δίνοντας αφορμή στο Βικέλα να σχολιάσει «*ουδαμού όμως βλέπει, όσον ενταύθα, την μέχρι παρωδίας προσκόλλησιν εις τα της αρχαίας Ελλάδας*»[237], φαινόμενο που μόνο από τη δεκαετία του 1940 άρχισε να φθίνει.

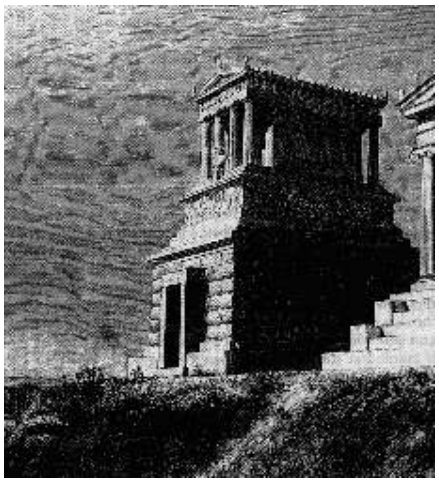
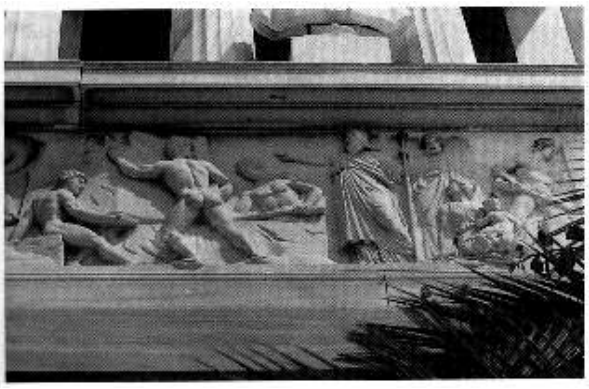

Φωτ. δεκαετ. 1900: αντιπροσωπευτικό δείγμα της κοιμητηριακής του 19ου το μνημείο που έχτισε το 1892 για τον Schliemann ο φίλος του Ziller, ναΐσκος αμφιπρόστυλος με δωρικούς κίονες και κρηπίδα που περιτρέχει ζώνη με ανάγλυφες παραστάσεις εμπνευσμένες από τον τρωικό κύκλο.

Φιγούρα εμβληματική του ελληνικού εθνικισμού ο Ίωνας Δραγούμης (1878-1920) που υπερασπιζόταν μια φυλετική πολιτική[238] -μια ενδογεννάσθαι φασίζουσα ιδεολογία ή έναν «πρωτοφασισμό» με απήχηση σε επίπεδο στρατού, μεγαλοαστών και μερίδας λογίων- επιτιθόταν στον «απάνθρωπο» ξενόφερτο βαυαρικό και δανέζικο νεοκλασικισμό και την εισβολή ξένων αξιών εμμένοντας στη δημιουργία ενός «καθαρού» ελληνικού πολιτισμού βασισμένου στην «τρισχιλιετή παράδοση» -«*Αν τους ρωτούσες τί είδους μόρφωση είναι αυτή θα σού έλεγαν πως είναι "ελληνοπρεπής", η αλήθεια*

[236] Μαρκάτου, «Πάνθεον της νέας Ελλάδος», *Η Καθημερινή*, 20.4.2003, 3.
[237] Τόμος *Διαλέξεις και αναμνήσεις*, Αθήνα 1893, 390, στο Μυκονιάτης, «Η ελληνική κοιμητηριακή γλυπτική του 19ου αιώνα», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τεύχ. 36, 1990, 43.
[238] Βλ. «Προγραμματικοί πολιτικοί στοχασμοί» στο *Όσοι Ζωντανοί*, α΄ έκδ. 1911, Αθήνα 1992, 158.
Η βασική αρχή στον Δραγούμη η «*πολιτική ένωση όλης της φυλής*» τον κατέστησε πρόδρομο του εθνικοσοσιαλισμού: «*Η φυλή η ελληνική, όσο και να ανακατώθηκε με άλλες φυλές, δεν έχασε το εγώ της και γι' αυτό έμεινε ελληνικό έθνος από τον παμπάλαιο καιρό ίσαμε σήμερα* (…) *μέσα στις άπειρες φυλές* (…) *είναι μερικές καθάριες, που βγάζουν άτομα* (…) *λεπτοκαμωμένα και όμορφα σαν τα αράπικα άλογα* (…) *Όλες οι ράτσες δεν είναι όμοιες, ούτε ισοδύναμες*» («Η Φυλή», στο *Όσοι Ζωντανοί*, *ό.π.*, 140, 141).

είναι όμως πως μπορεί η μόρφωση αυτή και ανατροφή να ονομαστή γαλλική, αγγλική, γερμανική, ευρωπαϊκή ή λίγο απ' όλα και τίποτε, δίχως μορφή και χαρακτήρα και χρώμα»- καίτοι ο εθνορομαντισμός του έσερνε στοιχεία από ένα «ξένο» ιδεολογικό χώρο, του γερμανικού Διαφωτισμού και του *Kulturakter* -«*Την ψυχή την ελληνική* (…), *τη διατήρησαν αρκετά όμοια με την πρωτινή της μορφή τα χώματα τα ελληνικά και τα κλίματα*»[239]- αλλά και του γαλλικού εθνικισμού του Maurice Barrès όπως επισημαίνει η Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, αφού ο αλυτρωτισμός του Δραγούμη συντασσόταν με το γαλλικό αλυτρωτισμό που διεκδικούσε τη Λοραίνη και την Αλσατία. Κριτικές στον ελληνικό εθνικισμό και φυλετισμό σαν αυτές του Ροΐδη -«*Οι ομιλούντες περί της ωραιότητος, του τύπου και της υπεροχής του πνεύματος φυλής τινος, της ελληνικής λ.χ., δεν έχουσι βεβαίως υπ' όψιν τους πολλούς, αλλά μόνον τας ευάριθμας εξαιρέσεις από της διακρινούσης απανταχού του κόσμου την ανθρωπίνην πλειονοψηφίαν ηλιθιότητος και δυσμορφίας*»[240]- και κυρίως ο αντίλογος που βάζει ο Δραγούμης στο στόμα μιας Αθηναίας «γριάς κυρίας» -«*Ο θαυμασμός μας και η ξυπασιά για τους αρχαίους Έλληνες μοιάζει με το θαυμασμό των γερόντων για το δικό τους τον καιρό, δηλαδή για τον καιρό που ήταν νέοι* (…) *Η επανάσταση του εικοσιένα και η ελευτεριά δεν είναι άλλο, παρά το ξεφυλάκωμα ενός γέρου. Επειδή ελευτερωθήκαμε από τη χάψη, δεν πάη να πη πως ξανανιώσαμε*»[241]- για να της απαντήσει βέβαια πιο κάτω δια του «Αλέξη», αποκαλύπτει πως η ανερμάτιστη «ελληνική αγιογραφία» που εκπορευόταν από τον αρχαιοελληνικό κόσμο και τα λείψανά του δίχαζε όχι μόνο τους διανοούμενους μα ως ένα βαθμό και τη βάση της ελληνικής κοινωνίας[242].

Ο ερχομός του 20ου οδήγησε σε κορύφωση τον εθνικισμό ίσα-ίσα για να είναι βαθύτερη η πτώση από το βάθρο του την επαύριο των Μικρασιατικών· ωστόσο ο 19ος αιώνας είχε προλάβει να μεταρσιώσει την ελληνική αρχαιολογία και τις αρχαιότητες σε εθνοσυμβολιστικό εγχειρίδιο αναπαράγοντας εκείνα τα χαρακτηριστικά που αναγνωρίζει κανείς εύκολα στον πυρήνα της εθνικής ιδεολογίας -σε πείσμα των «*τόσων φλυαριών των Ευρωπαίων εθνολόγων, των εχόντων το θράσος να διαμφισβητώσιν urbi et orbi την εθνικήν ημών καταγωγήν μεθ' όλας τας τρανάς αποδείξεις*»[243]: το αείποτε, και αδιάλειπτα υπάρχον έθνος, τη φυλετική/βιολογική σχέση με ανθρώπους κάμποσων

[239] Δραγούμης, «Ελληνική Ιδεολογία», στο *Όσοι Ζωντανοί*, 130 & «Η Φυλή», *ό.π.*, 143.
[240] Ροΐδης, *Άπαντα*, Πέμπτος Τόμος 1894-1904, Αθήνα 1978, 363.
[241] Δραγούμης, «Η Φυλή», στο *ό.π.*, 139.
[242] Σταυρίδη-Πατρικίου, «Ιδεολογικές διαδρομές. Η πνευματική ζωή και η εθνική ολοκλήρωση», *ό.π*, 254.
[243] Κ.Ν. «Έκθεσις καλλονών εις τα Ολύμπια» Βερολίνο τη 19/1 Οκτωβρίου 1888, στο *Ακρόπολις Φιλολογική*, Τόμ. 1, αρ. 36, 1888, 566.

χιλιετιών πριν, τον άκριτο εξωραϊσμό της ύπαρξης και της δράσης τους, τον «αυτόχθονα» πολιτισμό και τον εκπολιτιστικό του ρόλο (αφού αυτόχρημα στον εθνικισμό αναγνωρίζεται ως ανώτερος), το «χρυσό αιώνα» του -που κι εδώ αφορά στο πρότυπο ανάπτυξης μιας πολιτικά ηγετικής δύναμης, αυτό της Αθηναϊκής Ηγεμονίας- και τη μελανή στιγμή της «προδοσίας» του από έναν Εφιάλτη ή μια Κερκόπορτα. Αλλά, όπως αναφέρει και ο Καλπαξής, η αναζήτηση των αρχαίων λειψάνων και των τάφων των προγόνων γινόταν ανέκαθεν με πολιτικούς στόχους, προκειμένου να νομιμοποιηθεί μια νέα πολιτική κατάσταση, ακόμα και στις αρχαίες κοινωνίες: για να λειτουργήσει η πόλη της Αθήνας έπρεπε να βρεθούν τα οστά του Θησέα και για τον τερματισμό του εμπόλεμου μεταξύ Σπάρτης και Τεγέας τα λείψανα του Ορέστη· η καταγωγή και, επομένως, και η διαδοχή του παρελθόντος, αποτελούσε ανέκαθεν σημαντικό στοιχείο για τη νομιμοποίηση μιας νέας πολιτικής κατάστασης[244]. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η άρνηση της πολιτιστικής οθωμανικής κληρονομιάς μετά από μια κυριαρχία αιώνων -ο αρχισυντάκτης της εφημε-ρίδας *Μακεδονία* Νίκος Φαρδής έγραφε: «*Ποιος μπορεί να μου εξηγήσει τον λόγον δια τον οποίον έμεινεν εκεί εις την σημαντικωτέραν γωνίαν των οδών Βενιζέλου και Εγνατίας το πανάθλιον τζαμίον του Χαμζά; Αρχιτεκτονική αξία; Μηδέν! Ιστορική αξία; Κάτω του μηδενός*!»[245]- σε μια στρατηγική «μνήμης και λήθης» ήταν αναμενόμενο για τον «εθνικό αιώνα» που είχε κυλήσει, ο οποίος, μέσα στη ματαιοδοξία του προσπερ-νούσε ακόμα και το γεγονός ότι όταν το 1864 γεννήθηκε στα Χανιά ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν Οθωμανός πολίτης όπως κι όταν γεννήθηκε στις Σέρρες το 1907 ο Κωνσταντίνος Καραμανλής· πίσω από τον εξοβελισμό στη λήθη υπήρχε η πρόθεση να δηλωθεί δυναμικά η ισχύς της νέας πολιτικής εξουσίας με τα «δικά της» πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Η προσπάθεια ταύτισης των νεότερων Ελλήνων με τους αρχαίους, μια άκριτη και ανεδαφική ελληνολατρία που έφτασε σε υπερβολή προκαλώντας σύγχυση στην ελληνική σκέψη αποτέλεσε, κατά τον Σβορώνο, το χαρακτηριστικό τεκμήριο του βαθμού ανάπτυξης του εθνικού αισθήματος της εποχής[246]. Σ' ένα τέτοιο όραμα αμετροεπές, οι αρχαιότητες -θύτης μα και θύμα- αφηγήθηκαν ένα ειδωλολατρικό παραμύθι που ακόμα διαβάζεται ως Ιστορία.

[244] Βλ. Κιοσσέ, «Η πολιτική στην αρχαιολογία», *Το Βήμα*, 15.4.2001.
[245] Χάρη σε τέτοιες αντιλήψεις όλοι σχεδόν οι μεντρεσέδες και οι τεκέδες και οι μιναρέδες της πόλης εξαφανίστηκαν και σήμερα επιζεί μόνο ο τριαντάμετρος μιναρές της Ροτόντας (βλ. Mazower, *Θεσσαλονίκη, Πόλη των φαντασμάτων*, Αθήνα 2006, 418-419).
[246] Σβορώνος, *Το ελληνικό έθνος: Γένεση και διαμόρφωση του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα 2004, 101-102.

2.4.1 Η αρχαιολογία της ιδεολογίας στον Schliemann και τον Evans

Η επίδραση του Ρομαντισμού που ανέδειξε το παρελθόν και υιοθέτησε τα αρχαία μοτίβα ως και στη διακόσμηση χώρων, ενδυμάτων και κοσμημάτων, θα επηρεάσει και την αρχαιολογική σκέψη διαπρεπών κλασικών αρχαιολόγων σαν τον Edward Gerhard (1795-1867) και τον Theodor Panofka (1800-1858), ιδρυτές του πρώτου Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (Ρώμη) επινοητές της κατάταξης αγγείων σε περιόδους (Γεωμετρική, Αρχαϊκή) και σε τύπους (ερυθρόμορφα, μελανόμορφα), που θα ερμηνεύσουν παραστάσεις αρχαιοελληνικών αγγείων και ρωμαϊκών τοιχογραφιών μέσα από τις αρχές του *συμβολισμού* βασισμένοι στους ελληνικούς μύθους και τις κυρίαρχες δοξασίες για τα Μυστήρια. Αντίστοιχα, ο *πανιωνισμός*, εμπνευσμένος από τα σημαντικά έργα της μνημειακής αρχιτεκτονικής στις πόλεις που απάρτιζαν την αρχαία ιωνική Δωδεκάπολη, υποστήριζε την πρωτοπορία και την κυριαρχία της ιωνικής τέχνης στον αρχαιοελληνικό κόσμο[247].

Η προσκόλληση στην κλασική εποχή δεν ευνοούσε τις προϊστορικές σπουδές στον ελλαδικό και αιγαιακό χώρο ωσότου γίνει η σύνδεση του τρωικού, μυκηναϊκού και μινωικού κόσμου με ισχυρούς μύθους και θρύλους, το ισχυρότερο κριτήριο ενεργοποίησης του αρχαιολογικού ενδιαφέροντος εκείνη την εποχή. Η αιγαιακή πρωτοϊστορική αρχαιολογία που γεννιέται στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα οφείλεται σε δυο Ευρωπαίους, τον Schliemann και τον Evans, και σε μεγάλο βαθμό εξέφρασε τη βιωμένη ιδεολογία τους που εκπορεύτηκε, αφενός από τις αρχαίες περιγραφές που στις αντίξοες και εξωτικές περιπλανήσεις του Οδυσσέα, των Ατρειδών, του Θησέα και των άλλων ηρώων συγκέντρωναν όλα τα χαρακτηριστικά ενός συναρπαστικού αφηγήματος, αφετέρου από μια αρχαιολογία στο κέντρο πολιτικών συγκυριών και ισχυρών ιδεολογικών στερεοτύπων που ως εκ τούτου παρέβλεψε πραγματολογικά και αξιολογικά στοιχεία.

Ο έμπορος Heinrich Schliemann (1822-1890) από τη βορειοανατολική Γερμανία συνδύαζε τις επιρροές που είχε δεχτεί από τους Γερμανούς Διαφωτιστές για τη σημαντικότητα των παραδόσεων και το πάθος για τον Όμηρο, του οποίου τα έπη

[247] Μανακίδου, «Ιστορική διαδρομή της επιστήμης της Αρχαιολογίας στην Ευρώπη», στο ό.π., 32.

γνώρισε ως βιβλιοθηκάριος στο Άμστερνταμ. Σε αυτό το μυθικό περίβλημα που δημιουργούσε στο Αιγαίο η γοητεία του ραψωδού -στον οποίο ο σύγχρονός του Χρήστος Τσούντας (1857-1934) ήταν απ' τους λίγους που αντιστάθηκε, αναζητώντας μια πιο επιστημονική εκδοχή καίτοι ο διάχυτος ρομαντισμός εντέλει τον οδήγησε στην πεποίθηση του «συνεχούς ελληνικού θαύματος» από τα μυκηναϊκά χρόνια και δώθε που κατ' αυτόν οφειλόταν στο ελληνικό τοπίο- και το ανορθολογικό ρομαντικό κλίμα που δεν επέτρεπε στους μελετητές να αντιληφθούν -όπως επισημαίνει η καθηγήτρια αρχαιολογίας Όλγα Πολυχρονοπούλου- ότι στην αιγαιακή προϊστορία δεν υπήρχε «ομηρικό ζήτημα» αλλά «ομηρικό ιδεολόγημα»[248], καλλιεργήθηκε η επιθυμία του Schliemann για αναζητήσεις, παραβλέποντας τη σκληρή κριτική, ως «αρχαιολογίζων έμπορος», που δεχόταν από το κατεστημένο στη γενέθλια χώρα του[249].

Όταν στα 45 του χρόνια κατέφθασε στη βορειοδυτική Τροία για την πρώτη ανασκαφή ήταν ήδη προχωρημένος 19ος αιώνας κι ο *θετικισμός* είχε αρχίσει να επηρεάζει την αρχαιολογική προσέγγιση αντιμετωπίζοντας τους αρχαίους πολιτισμούς ως πολυσχιδές φαινόμενο και όχι ως αφορμή για συλλογή έργων τέχνης -όπως το είχε εκφράσει η έρευνα του A. H. Layard στη Μεσοποταμία. Ωστόσο, καίτοι ο Schliemann ενδιαφέρθηκε για την ανασκαφή *per se*, η ορμητική τακτική του να φτάσει στο βάθος της τομής που είχε ανοίξει στο Hissarlik -έναν από τους λόφους της ευρύχωρης πεδιάδας που άρχιζε απ' το Αιγαίο και συναντούσε τη μικρασιατική στέπα- κατέστρεψε «*όλες τις τρωικές κατασκευές που βρίσκονταν σε βάθος μεταξύ 7 και 10 μέτρων*», όπως θα παραδεχτεί σε επιστολή του στον Ιταλό αρχαιολόγο Giuseppe Fiorelli[250]. Αναζητώντας τα ομηρικά κατάλοιπα που είχε κατά νου, και όντας βέβαιος πως το ομηρικό στρώμα ήταν το κατώτερο, χρησιμοποίησε πολιορκητικούς κριούς και μεγάλους σιδερένιους λοστούς που έσπαζαν ειδώλια και αγγεία, κτήρια και οχυρωματικά τείχη άλλων περιόδων, καθιστώντας τον όχι μόνο φορέα μα και θύμα της γενικότερης αντίληψης περί αναζήτησης αρχαιοτήτων που θύμιζε περισσότερο παραβίαση παρά επιστημονική ανασκαφή: γιατί κατέστρεψε κι αυτό που αναζητούσε, αφού στην πραγματικότητα η ομηρική Τροία ήταν ένα από τα ανώτερα στρώματα του λόφου.

[248] Πολυχρονοπούλου, «Οι βασικές αναφορές των πρώτων», στο *Αρχαιολογία & Τέχνες*, *Ιστοριογραφία της Αρχαιολογίας, Προϊστορικό Αιγαίο,* τεύχ. 86, Αθήνα 2003, 23.

[249] Παρά την ισχυρή δόση αλήθειας που περιείχαν αυτές οι κατηγορίες ήταν αυτός που, κατά τον Schnapp, θα έλθει να υπενθυμίσει στο πανεπιστημιακό κατεστημένο ότι δεν είναι αυτό ο ιδιοκτήτης της εικόνας της αρχαιότητας (βλ. *Η κατάκτηση του παρελθόντος*, Ηράκλειο 2004, 463).

[250] Καπνιστός (εκδ.), *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, «Ερρίκος Σλήμαν - 2», τεύχ. 2, Αθήνα 2002, 40 (όταν το 1878 ξαναρχίσει τις ανασκαφές στο Χισαρλίκ θα δείξει περισσότερη προσοχή και λιγότερη αυταρέσκεια).

Τροία, φωτ. του 1902 στο σύγγραμμα του W. Dörpfeld *Troja and Ilion*, Athens: Beck & Barth (συλλογή Christopher Witmore).

Οι ανασκαφές συνοδεύονταν από θεαματικές περιγραφές στο ημερολόγιό του, οι οποίες, παρά τις εξακριβωμένες ή μη αναλήθειες και αντιφάσεις -κατηγορήθηκε ότι «φύτευε» αντικείμενα προκειμένου να τα ανασύρει αργότερα[251]- καλλιέργησαν χωρίς δυσκολία στη φαντασία του κοινού, σε Ελλάδα και εξωτερικό, έναν μύθο που από αιώνες ήταν δημοφιλής. Και παρά τις όποιες επιφυλάξεις ή ενστάσεις η Ελλάδα παρακολούθησε με κομμένη ανάσα τις ανακαλύψεις του, και με την ίδια αγωνία παρακολούθησε το 1874 τη δίκη του στην Αθήνα. Γιατί στη δίκη αυτή δεν κρινόταν μόνο η τύχη του Schliemann. Για τους Έλληνες κρινόταν κυρίως η «εθνική ιστορία»

[251] Πιθανολογείται ότι συγκέντρωνε πολλά αντικείμενα μαζί, από διαφορετικά σημεία ή φάσεις της ανασκαφής, και τα παρουσίαζε συγκεντρωμένα εκ των υστέρων ως «θησαυρό» για να εντυπωσιάσει, κι ότι ευρήματα που ισχυρίσθηκε ότι βρήκε κατά χώραν (*in situ*) ήταν προϊόντα λαθρανασκαφής ή αγορασμένα από εμπόρους και χρυσοχόους του εξωτερικού (Κουκουζέλη, «Ορισμός και αντικείμενο της Αρχαιολογίας», *ό.π.*, 79). Μεταξύ των σκεπτικιστών ήταν οι Βρετανοί λόγιοι Sir Charles Newton, Percy Gardner και A.S. Murray οι οποίοι χρησιμοποίησαν το ρητό «Εκείνος που κρύβει, ευρίσκει» ενώ κι ο Ernst Curtius τον αποκαλούσε απατεώνα και καταχραστή. Στην περίπτωση του «Θησαυρού του Πριάμου» αποδείχτηκε ότι η γυναίκα του -η έφηβη αρσακειάδα Σοφία που είχε παντρευτεί- δεν ήταν παρούσα, ούτε τα τύλιξε στο σάλι της όπως έγραφε στο ημερολόγιό του. Επίσης, μετά από τρεις ημέρες που βρέθηκε η «Μάσκα του Αγαμέμνονα» έκλεισε η ανασκαφή, όπως και η ανασκαφή στην Τροία έκλεισε αμέσως μετά την αποκάλυψη του «Θησαυρού του Πριάμου». Και για τις δυο περιπτώσεις παρέμεινε αναπάντητο το ερώτημα: ο Schliemann απλώς θεώρησε ότι είχε βρει το σημαντικότερο εύρημα και σταμάτησε ή είχε βρει αυτό που είχε «φυτέψει»; (Κιοσσέ, «Θύμα» βεντέτας η χρυσή μάσκα του Αγαμέμνονα», *Το Βήμα,* 19.9.1999).

τους, η οποία είχε επεκταθεί ως τα βάθη της προϊστορίας χάρη στην ιερή κληρονομιά των προγόνων τους Αχαιών που είχαν κάποτε κατακτήσει την Τροία και τα πλούτη της: ο Schliemann είχε αλώσει άλλη μια φορά την Τροία, για λογαριασμό τους, φέρνοντας στην Ελλάδα τα λάφυρα, και στη δίκη που διεξαγόταν μεταξύ του Γερμανού ερευνητή και του Οθωμανού διευθυντή του μουσείου ακουγόταν, μεταξύ άλλων, στα στρατόπεδα των δικηγόρων το επιχείρημα πως «*δεν άρμοζε στους Έλληνες να παραδώσουν το θησαυρό του Πριάμου που είχαν κατακτήσει οι πρόγονοί τους*»[252].

Η αθέτηση της συμφωνίας να παραδώσει τα μισά ευρήματα στο Enameled Kiosk Museum της Κωνσταντινούπολης και η φυγάδευση των ευρημάτων προς διάφορους προορισμούς ώστε να μην μπορεί να τα συγκεντρώσει η οθωμανική κυβέρνηση τον καταδίκασε σε αποζημίωση 10.000 φράγκων. Ο Schliemann πλήρωσε 55.000 φράγκα στην οθωμανική κυβέρνηση και έγινε κάτοχος όλης της συλλογής. Ο Γερμανός ερευνητής ήταν φορέας της χαρακτηριστικής στην Ευρώπη του 19ου αποστροφής για τους Οθωμανούς, βολική για την εν γένει εκτεταμένη αρχαιοκαπηλία και τη λαθραία εξαγωγή των τρωικών ευρημάτων, την οποία αιτιολόγησε λέγοντας πως, «*κρατώντας τα όλα εγώ, τα διέσωσα χάριν της επιστήμης. Όλος ο πολιτισμένος κόσμος θα εκτιμήσει αυτό που έκανα*»[253].

Παρά την προσήλωση του στο ομηρικό ιδεολόγημα προσπάθησε να επωφεληθεί από τα ευρήματα. Οι προσπάθειές του να τα πουλήσει στην Αθήνα απέβησαν άκαρπες λόγω της υπέρογκης τιμής που ζητούσε[254] και η πρότασή του να παραδώσει στην ελληνική κυβέρνηση μέρος τους με αντάλλαγμα την άδεια για ανασκαφή στις Μυκήνες απορρίφθηκε από το φόβο μιας σύγκρουσης με την οθωμανική κυβέρνηση. Ωστόσο αναλαμβάνει την κατεδάφιση, με δικά του έξοδα, του φράγκικου πύργου των Προπυλαίων στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης το 1874/5, εργασία για την οποία κατηγορήθηκε η Αρχαιολογική Εταιρία, η οποία εντέλει του άδεια ανασκαφής με την προϋπόθεση να παρακολουθείται από εκπρόσωπό της. Ο Schliemann άρχισε την ανασκαφή το 1876 επιθυμώντας, μετά την επαλήθευση του ομηρικού μύθου της Τροίας, να επαληθεύσει και την ύπαρξη των Μυκηναίων βασιλέων που είχαν εκστρατεύσει ενάντια σε αυτή. Την εποπτεία ανέλαβε ο έφορος αρχαιοτήτων Παναγιώτης

[252] Kriesch, *Ο Θησαυρός της Τροίας και η Ιστορία Του*, Αθήνα 1995, 177-178.
[253] Özdoğan, «Ιδεολογία και αρχαιολογία στην Τουρκία» στο Meskell (επιμ.), *ό.π.*, 166-167.
[254] Αρχικά αποπειράθηκε να πουλήσει τη συλλογή στο Λούβρο για 1 εκατ. φράγκα αφού στη χώρα του «*υβριζόταν από ζηλόφθονες καθηγητές με φριχτό τρόπο, και ιδιαίτερα στο Βερολίνο*» και πάντως μέχρι το 1879 δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι ήθελε να κληροδοτήσει τη συλλογή του στη Γερμανία. Κατά τον Kriesch η συμμετοχή του Wirchoff στις τελευταίες ανασκαφές στην Τροία ανέστρεψε το σκεπτικισμό του, οπότε παραχώρησε το μεγαλύτερο μέρος της συλλογής στο Βερολίνο (Kriesch, *ό.π.*, 182-183, 179).

Φωτ. δεκαετ. 1870: οι Schliemann και Dörpfeld (αριστερά) στην Πύλη των Λεόντων.

Σταματάκης[255] που επανειλημμένα διαμαρτυρήθηκε για μεροληπτική διαδικασία, αλλά για τον Schliemann, που όριζε την αρχαιολογία ως ένα κράμα ευγενούς ενασχόλησης, ηρωικής περιπέτειας και αφορμής για καταξίωση, το κριτήριο ήταν απλοϊκό για την ταυτοποίηση των ευρημάτων όπως αποδείχτηκε στον πολύκροτο «Θησαυρό του Πριάμου» όσο και στα ευρήματα του πέμπτου τάφου των Μυκηνών. Έχοντας ανακαλύψει τρεις σκελετούς με θώρακες και χρυσές προσωπίδες, και καθώς με την αφαίρεση της τρίτης προσωπίδας από το τρίτο κρανίο αυτό δεν θρυμματίστηκε (όπως συνέβη με τα άλλα δυο) παρά διατήρησε εμφανή τα χαρακτηριστικά του προσώπου με ορατά τα μάτια και τα 32 γερά δόντια, συμπέρανε ότι αυτή ήταν η προσωπίδα του Αγαμέμνονα την οποία σήκωσε και φίλησε. Το ίδιο βράδυ είχε τηλεγραφήσει στο βασιλιά Γεώργιο Α΄: «*σήμερα κοίταξα κατάματα το πρόσωπο του Αγαμέμνονα*».

Ωστόσο ο Schliemann είχε κάνει για δεύτερη φορά λάθος. Ο «θησαυρός» που είχε ανακαλύψει στις Μυκήνες δεν ήταν του Αγαμέμνονα και της γενιάς του αλλά βασιλιάδων που είχαν ζήσει μια χιλιετία πριν, στην αρχή δηλαδή κι όχι στο τέλος της μυκηναϊκής εποχής όταν υποτίθεται πως έζησαν οι Ατρείδες. Αλλά υπήρξαν κι άλλες ανακρίβειες που καλλιέργησαν η ιδεοληψία και η προσωπική φιλοδοξία του. Ανασκάπτοντας την Ιθάκη «διέκρινε» ως και «*το δένδρο από το οποίο ο Οδυσσέας έφτιαξε το νυφικό του κρεβάτι*», για τις τεφροδόχους συμπέρανε στο ημερολόγιό του πως «*είναι αρκετά πιθανό ότι μέσα στα πέντε μου αγγεία κρατώ τη στάχτη του Οδυσσέα και της Πηνελόπης, και του παιδιού τους*!» και τέλος «*το μεσημέρι* (…) *καθήσαμε να φάμε* (…) *στην αυλή του ανακτόρου του Οδυσσέα*»[256].

Ο «τάφος του Οδυσσέα» στην Ιθάκη αποδείχτηκε επτά αιώνων μεταγενέστερος.

Ούτε ο βοηθός του, νεαρός τότε Dörpfeld, απέφυγε τις λάθος εκτιμήσεις σε σχέση με την «ευτείχεον» Τροία και την «τειχιόεσσα» Τίρυνθα υπέρ της κλασικής περιόδου[257], επηρεασμένος από τη φιλοκλασική πρωσική ιδεολογία που του είχε εμφυσήσει ο Winckelmann και οι άλλοι ομοεθνείς του φιλόλογοι και τεχνοκριτικοί.

[255] Ο Σταματάκης του οποίου δεν σώζεται φωτογραφία ή εικόνα, πέθανε το 1885 από τις συνέπειες της ελονοσίας από την οποία έπασχε από χρόνια κι από την οποία -όπως είχε δημοσιευτεί σε εφημερίδες- είχε προσβληθεί στις ανασκαφές της Χαιρώνειας. Τάφηκε στο Α΄ Νεκροταφείο και τη στήλη του τάφου είχε σχεδιάσει ο Dörpfeld. Ο τάφος διαλύθηκε από το Δήμο Αθηναίων επειδή δεν υπήρχαν απόγονοι του Σταματάκη για να τους παραχωρηθεί (βλ. *Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία*, ανηρτημένο στο http://www.archetai.gr/site/content.php?artid=1364)

[256] Schliemann (1869), στο Κουκουζέλη, «Ορισμός και αντικείμενο της Αρχαιολογίας κλπ.», *όπ.*, 78.

[257] Μετά την Τίρυνθα ωστόσο ο Dörpfeld θα υιοθετήσει το «ομηρικό μοντέλο» και θα περάσει στο άλλο άκρο: κατασκεύασε ένα σύστημα «ομηρικής τοπογραφίας» βάσει του οποίου «εντόπισε» στη Λευκάδα τη «βασιλική οικία» του Οδυσσέα, και τους «βασιλικούς τάφους» (Πολυχρονοπούλου, *ό.π.*, 22).

Με συγκίνηση υποδέχτηκε ο λόγιος και πολιτικός κόσμος την είδηση του θανάτου «*του περικλεούς ερευνητού του αρχαίου και πολυτίμου θησαυρού της Ιστορίας*» ο οποίος, «*μεθ' όλην την τευτωνικήν καταγωγήν του και το γένος του, υπήρξε Έλλην και την καρδίαν και την φαντασίαν και τον νουν, και Έλλην εποχής πανενδόξου, ασπίλου, αγνοτάτης* (…) *διότι μόνος εξ' αυτών (των μεγίστων φιλελλήνων) ο Σχλιέμαννν κατόρθωσε να ενσαρκώση εν εαυτώ εποχήν όλου του εθνικού ημών βίου και να την αναστήση*»[258].

PROF. SCHLIEMANN'S FUNERAL.

ATHENS, Jan. 4.—The funeral of Prof. Schliemann took place to-day. It was attended by the King, the Duke of Sparta, Premier Delyannis, M. Tricoupis, M. Dragounis, and most of the Cabinet Ministers, besides many scientific men. There were also present the American and German Ministers and the Greek political leaders Kavradias and Rangabe. A meeting was held in the house of Prof. Waldstein, the director of the American excavations, at which speeches eulogistic of the deceased were made.

The New York Times
Published: January 5, 1891

Ο Γερμανός οπαδός του ομηρικού μύθου κηδεύτηκε και ενταφιάστηκε ως εθνικός ευεργέτης στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών όπου τοποθετήθηκε το μνημείο του Ernst Ziller (1837-1923), αμφιπρόστυλος ναΐσκος με ζώνη παραστάσεων από τον τρωικό κύκλο. «*Schliemanns Grab ist eines Königs Gra*» -«*ο τάφος του Schliemann είναι ο τάφος ενός βασιλιά*»- θα γράψει η γερμανική εφημερίδα *Illustrirte Zeitung*[259], ωστόσο πάνω από την είσοδο υπάρχει χαραγμένη η επιγραφή «Για τον ήρωα Schliemann»: ο ίδιος προτίμησε να τον θυμούνται ως έναν από τους ήρωες που είχε αναζητήσει παρά ως βασιλιά.

ΗΡΩΙ ΣΧΛΙΜΑΝΝΩΙ

[258] Ανυπόγραφο, «ΕΡΡΙΚΟΣ ΣΧΛΙΕΜΑΝΝ», στο *Ποικίλη Στοά*, τόμ. 9, τεύχ. 1, Αθήνα 1891, 414.
[259] Εφημερίδα *Illustrirte Zeitung*, Leipzig 1892, στο Wellington, *Heinrich Schliemann: Heros & Mythos*, ανηρτημένο στο http://www.utexas.edu/courses/wilson/ant304/biography/arybios97/kingbio.html

Το επόμενο μείζον αρχαιολογικό γεγονός για την ελληνική κοινωνία στο γύρισμα του 19ου που επίσης βασίστηκε σε ερμηνευτικές πλάνες που εκπορεύονταν από την ιδεολογία της περιόδου, ήταν η ανασκαφή της Κνωσού υπό τον Arthur Evans (1851-1941). Αξιοποιώντας τις διπλωματικές του σχέσεις με την Αθήνα -ως ιδρυτικό μέλος της εκεί Βρετανικής Σχολής (1886)- πήρε ανασκαφική άδεια από τον πρίγκιπα Γεώργιο με τον όρο πως «όσα αντικείμενα ήταν διπλά» θα τα κρατούσε, και με αρχικό στοίχημα να μετατρέψει την πενιχρή Ashmolean συλλογή του κολλεγίου της Οξφόρδης απ' όπου είχε αποφοιτήσει σε σημαντικό μουσείο. Οι ανασκαφές διεξήχθησαν με τη συνδρομή του Σκοτσέζου αρχαιολόγου Duncan Mackenzie (1861-1934) -σημαντικού βοηθού όσο κι Dörpfeld για τον Schliemann- που κράταγε τις σημειώσεις και διαμεσολαβούσε ανάμεσα στον Evans και τους Κρητικούς καθώς είχε προηγηθεί σε ανασκαφές στο νησί (Φυλακωπή, 1896)[260] και ανέσυραν, σε δυο φάσεις (1900-1906, 1930-1931), έναν πολιτισμό παλαιότερο από τους Μυκηναίους του Schliemann.

Φωτ. δεκαετ. 1900: ο Evans με το βοηθό του Mackenzie σε ανασκαφή στην Κνωσό.

Ευνόητη είναι η υποδοχή που η Κρητική Πολιτεία και κοινωνία επιφύλαξαν στη θεωρία του Evans που μιλούσε για «αυτόχθονα πολιτισμό των Ετεοκρητών» συνδέοντάς τους από μακρού με τον ελλαδικό χώρο. Όπως γράφει ο αρχαιολόγος Alexander (Sandy) MacGillivray -συνδιευθύνων των ανασκαφών στο Παλαιόκαστρο της ανατολικής Κρήτης προ 25ετίας-, ο Βρετανός αρχαιολόγος αναζήτησε και βρήκε στους

[260] Τον οποίο ωστόσο ο Evans απομάκρυνε από την ανασκαφή στην Κνωσό τα τελευταία χρόνια επικαλούμενος ως αίτιο από αλκοολισμό έως ψυχικά προβλήματα.

Μινωίτες τις καταβολές μιας «αρχαίας ελληνικής» κουλτούρας, πιεζόμενος και από τη χριστιανική πλειοψηφία που ήλεγχε το νησί και τη νεοϊδρυθείσα Κρητική Πολιτεία, που μετά την ανεξαρτησία από τους Οθωμανούς αναζητούσε ιστορικό άλλοθι καταγωγής για την επιθυμητή ένωση με την Ελλάδα. Το αποτέλεσμα ήταν να παραπλανηθούν πολλές γενεές μελετητών[261] όσο κι ο ίδιος, αφού λόγω της εμμονής του στον «αυτόχθονα λαό» απέρριψε την πιθανότητα οι ενεπίγραφες πλάκες Γραμμικής Β (δικός του όρος) που είχε βρει να καταγράφουν μια πρώτη ελληνική γλώσσα· διαβεβαίωνε πως επρόκειτο για μινωική γραφή -τροποποιημένη εκδοχή της Γραμμικής Α-[262], σίγουρος πως οι Μυκηναίοι δεν έφτασαν στο νησί μέχρι την οριστική παρακμή του βασιλείου του Μίνωα. Ιδιαζόντως μεροληπτικός, στο σύγγραμμά του *The Palace of Minos at Knossos* (4 τόμοι, 1921-1930) παραδέχεται μόνο μια φορά την πιθανότητα ύπαρξης μιας βίαιης πλευράς των Μινωιτών, ίσως αναγκασμένος από τις ταυροκεφαλές και τους πέλεκες που έβλεπε παντού στο ανάκτορο αλλά κι απ' τα ταυροκαθάψια, ένα βίαιο παιχνίδι για τον αναβάτη που συμμετείχε σ' ένα άλμα αυτοκτονίας. Οι κατοπινοί αρχαιολόγοι, Έλληνες και ξένοι, επίσης εξωράισαν το θέαμα εκτιμώντας ότι ήταν ειρηνόφιλο άθλημα αφού, κατ' αυτούς, δεν θανατωνόταν ο ταύρος όπως στην Ισπανία, καίτοι πιθανολογείται ότι με το πέρας της τελετής ο ταύρος θυσιαζόταν. Την ειδυλλιακή εικόνα που ο Evans επέβαλλε έχουν πλήξει και οι πρόσφατες ανακαλύψεις σφαγμένων ανθρώπων[263] που αφήνουν ανοιχτή την εκδοχή της ανθρωποθυσίας.

Αλλά και η Ευρώπη, την οποία είχε θελήσει να εντυπωσιάσει μέσα από τα ευρήματά του, υποκλίθηκε στην ανακάλυψη αφού θεωρήθηκε πως ο Βρετανός αρχαιολόγος είχε αναδείξει έναν προϊστορικό «ευρωπαϊκό» πολιτισμό που της προσέφερνε ακόμα μεγαλύτερο βάθος χρόνου ύπαρξης, κι επιπλέον το μοντέλο του μινωικού «απόλεμου κόσμου» που συνέπιπτε με την πρώτη γενικευμένη σύρραξη ενσάρκωνε ένα καταφύγιο στο παρόν και την ελπίδα για μια εξευγενισμένη ζωή. Οι εκτεταμένες αναστηλώσεις στις οποίες προέβη συγχώνευσαν την αρχαία και μοντέρνα αρχιτεκτονική με υλικά-υποπροϊόντα της βιομηχανικής επανάστασης, οπλισμένο σκυρόδεμα και σιδερένιες δοκούς μέχρι ύψους τριών ορόφων που προκάλεσαν ποικίλες κριτικές -στην ηπειρωτική Ελλάδα κυρίως, καθώς η Κρήτη ζούσε το δικό της αρχαιολογικό θρίαμβο και τασσόταν με την ιδεολογία του Evans. Για να φέρει τη μινωική Κρήτη στα

[261] MacGillivray (συγγραφέας του *Μινώταυρος: ο σερ Έβανς και η Αρχαιολογία του Μινωικού μύθου*, Αθήνα 2002), «Labyrinths and Bull-Leapers», *Archaeology*, Vol. 53, No. 6, USA: Nov./Dec. 2000.
[262] Chadwick, *Γραμμική Β και συγγενικές γραμμές*, Αθήνα 1999, 13.
[263] Στη θέση Ανεμοσπήλια και σε μια κατοικία βορειοδυτικά της Κνωσού (Κουκουζέλη, «Ορισμός και αντικείμενο της Αρχαιολογίας κλπ.», *ό.π.*, 77).

μέτρα του ευρωπαϊκού *fin de siecle* προσέλαβε Ελβετούς *Art Nouveau*[264] καλλιτέχνες να «γεμίσουν» τα δυσδιάκριτα και αποσπασματικά κενά των τοιχογραφιών με φανταχτερό τρόπο, δίνοντας αυθαίρετη ονοματολογία: το αποτέλεσμα ήταν ένας αισθησιακός, πολύχρωμος, φυσιοκρατικός και ειρηνόφιλος κόσμος δίχως στιγμιότυπα πολέμου, όπου οι γυναίκες απολάμβαναν ίσα δικαιώματα με τους άντρες καθώς απεικονίζονταν ως ιέρειες να συμμετέχουν επικεφαλής στη λατρεία μιας γυναικείας θεότητας-μητέρας, εικόνα που οδήγησε επί δεκαετίες στην πεποίθηση ότι η μινωική κοινωνία τελούσε υπό μητριαρχία[265].

Οι ερμηνείες του Evans στάθηκαν αποκύημα της ιδεολογίας της περιόδου που ο ίδιος έφερε ως «τυπικός, υπερήφανος» Βρετανός. Έτσι, οι γυναικείες «θεότητες», τα πολλά «γυναικεία» δωμάτια του ανακτόρου και η γυναικεία διακυβέρνηση που ο Evans είδε στην Κνωσό αναπαρήγαγαν το πολιτικό και ιδεολογικό πρότυπο της ισχυρής βασίλισσας Βικτωρίας της πατρίδας του· η βεβαιότητά του περί θαλασσοκρατορίας των Μινωιτών ήταν η κατοπτρική εικόνα της ισχυρής ναυτικής βρετανικής αυτοκρατορίας· η χρήση σκυροδέματος και σίδερου στις αναστηλώσεις παρέπεμπαν στη βιομηχανική Βρετανία· η «απουσία» κάθε έξωθεν επιρροής (παραβλέποντας ευρήματα-ισχυρές ενδείξεις παρουσίας Αιγυπτίων στο νησί) και το «μονότονο ύφος» που έβλεπε στην αιγυπτιακή και μεσοποταμιακή τέχνη σχετιζόταν με τα στερεότυπα της περιόδου για την Ανατολή. Ακόμα και η εμμονή του σε αναπαραστάσεις τοπίων με φυτικό διάκοσμο και πουλιά στις τοιχογραφίες είχε ως άξονα αναφοράς τη Βρετανία αφού ο Evans αντιτίθεται στη γκρίζα εκβιομηχάνιση του αγγλικού τοπίου το οποίο αναπλάθει σε πρώτη ευκαιρία, στο χώρο που ένοιωθε δικαιωματικά δικό του. Εμπνευστής της

[264] Κυρίαρχο καλλιτεχνικό ρεύμα στην Ευρώπη του ύστερου 19ου-αρχών του 20ου που εκφράστηκε κυρίως μέσα από τις κινήσεις της φύσης, όπως τα περιελισσόμενα σχήματα με μακριούς μίσχους που κινούνται και λυγίζουν από τη συνεχή πίεση του νερού ή του ανέμου. Ονομάστηκε και *fin de siecle* για να αποδοθεί η παρακμιακή αισθητική του καθώς εξέφραζε την πλήξη, τη μελαγχολία και τη διάθεση για αυτοανάλυση του ύστερου 19ου όπως αναδυόταν στη λογοτεχνία από τα κείμενα του Oscar Wilde (1854-1900). Κατά τον Alexandre Farnoux -καθηγητή αρχαιολογίας και ιστορίας της Τέχνης στο παν/μιο Paris-Sorbonne- πρέπει να θεωρούμε ότι η Κνωσός ανήκει στα art nouveau παλάτια της Ευρώπης και να την επισκεπτόμαστε μέσα από αυτή την οπτική (βλ. «Μινωίτες και Μυκηναίοι στον 20ο αιώνα», στο *Αρχαιολογία & Τέχνες,* 86, 2003, 36-41)

[265] Η Μητέρα Θεά που είχε τοποθετήσει στο κέντρο του θεολογικού του συστήματος ο Evans, αποτελούσε την πλήρη αντιστροφή του αρίου μοντέλου των κυρίαρχων αρσενικών θεών του Βορρά που δημιούργησε επιπλέον σφοδρές αντιπαραθέσεις με τους υποστηρικτές της ινδοευρωπαϊκής προέλευσης των Μυκηναίων. Για τους τελευταίους ο Νότος και το περιβάλλον του εκπροσωπούσαν έναν κόσμο εκθηλυσμού και υπό αυτό το πρίσμα αποκλειόταν η προέλευση μιας εύρωστης πολεμικής φυλής από εκεί, τους οποίους τοποθετούσαν στο Βορρά (βλ. Πανταζής, [δρ Ιστορίας], «Νέοι χάρτες και αρχαίοι λαοί της ανατολικής Μεσογείου», στο *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 86, 2003, 44). Η πεποίθηση ενός μητριαρχικού μοντέλου στην Κρήτη σήμερα έχει διαρραγεί: βλ. Röder-Staub, «Η απατηλή οικειοποίηση του παρελθόντος ενάντια στην πατριαρχική τύφλωση»,στο *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τεύχ. 67, Αθήνα 1998, 67.

θεωρίας του παμμινωισμού θεωρούσε ότι όλη η νότια Ελλάδα ήταν κάποτε υπό μινωικό έλεγχο, ότι είχε υπάρξει κοιτίδα της Ευρώπης κι ότι από εδώ προερχόταν ο κλασικός πολιτισμός, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, ακόμα και η Βρετανική: όλοι οι Ευρωπαίοι, κατ' αυτόν, έφεραν μινωικό DNA. Όπως επισημαίνει από το Πανεπιστήμιο Βοστόνης ο καθηγητής της Ιστορίας της Τέχνης Kenneth Lapatin, εξαρχής ο Evans είδε στο «μινωικό πολιτισμό» τον καλύτερο ανταγωνιστή των ανατολικών κοινωνιών της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου[266].

Φωτ. του 1936: ο Evans κρατώντας *ρυτόν* σε σχήμα ταυροκεφαλής.

Οι ανακαλύψεις του χρησιμοποιήθηκαν πέρα από το επιστημονικό πεδίο, έγιναν πολιτικό και πολιτισμικό εργαλείο ανάδειξης της καταγωγής και ανωτερότητας του

[266] Lapatin, «Snake Goddesses, Fake Goddesses», στο *Archaeology*, Vol. 54, No. 1, USA (Jan/Feb) 2001.

ευρωπαϊκού πολιτισμού και της λευκής φυλής έναντι των λαών της Μεσογείου, τους οποίους ο Evans είχε αποκλείσει[267]. Ωστόσο η θεωρία του ότι η μινωική Κρήτη αποτελούσε την κοιτίδα της Ευρώπης και πως ο «λαμπρός ινδοευρωπαϊκός μυκηναϊκός πολιτισμός» είχε εντέλει τις ρίζες του στο μη- ινδοευρωπαϊκό νότο, κατέστη μια ιδέα αφόρητη τόσο για τους Έλληνες όσο και για τους Ευρωπαίους, όπως κι ο Evans θα παραδεχτεί: «*A consequence of this conclusion -improbable in itself- would be that these hypothetical Greeks approached their Mainland seats from the South instead of North. Who would defend such a view*?»[268]. Πολιτικοί και φυλετικοί λόγοι προτιμούσαν το νορδικό μοντέλο -δίχως αυτό να υπονομεύει a priori την αξιοπιστία του-, που ερμήνευε ηρωικά τις απαρχές του μυκηναϊκού πολιτισμού, την προέλευση των Δωριέων και τη διαμόρφωση του αρχαιοελληνικού έθνους, καθιστώντας απεχθές το ενδεχόμενο η αρχαία Ελλάδα να υπήρξε το χωνευτήρι και το αποτέλεσμα των κραμάτων της ανατολικής Μεσογείου. Η αντιπαράθεση υπέκρυπτε μια ενσυνείδητη σύγκρουση: ποια ήταν η «φυσιολογικότερη» κοιτίδα για έναν πολιτισμό σαν τον Μυκηναϊκό, για ένα έθνος σαν το Ελληνικό, και για έναν κληρονόμο σαν την Ευρώπη, ο Βορράς ή ο Νότος;

[267] Η σημειωθείσα ανάπτυξη της Πρώιμης Χαλκοκρατίας (3000-2000 π.Κ.Ε.) στο νησί εξηγείται από τη διείσδυση πληθυσμών περισσότερο εξοικειωμένων με τη μεταλλουργία απ' ότι οι γηγενείς και η εξέλιξη του ανακτορικού συστήματος επηρεάστηκε σημαντικά από τα αναπτυγμένα κέντρα της Ανατολής, Μεσοποταμία και Αίγυπτο, όπου υπήρχε ήδη μια ανεπτυγμένη κοινωνία με ανάκτορα και ιερά. Οι βασικοί κανόνες της απόδοσης του ανθρωπίνου σώματος στις μινωικές τοιχογραφίες έχουν σαφή επιρροή από την αιγυπτιακή ζωγραφική· στη διακόσμηση εγχειριδίων (μαχαιριών) αποτυπώνονται νειλωτικά τοπία που συναντάμε ως τις Μυκήνες, και στην κοσμηματοποιία και τη σφραγιδογλυφία διακρίνονται ανατολίζοντα στοιχεία. Επιπλέον γινόταν ανταλλαγή καλλιτεχνών μεταξύ μινωικής Κρήτης και Ανατολής όπως δείχνουν οι νωπογραφίες σε τάφους αξιωματούχων των αιγυπτιακών Θηβών και οι σκηνές στο ανάκτορο της El-Daba στο δυτικό Δέλτα με σκηνές από ταυροκαθάψια σε χρώματα που θα χαρακτηρίζαμε «μινωικά» παρά «αιγυπτιακά». Αντίστοιχα, αιγυπτιακά αντικείμενα έχουν βρεθεί στρωματογραφημένα στον αιγαιακό χώρο ενώ η ιερογλυφική της Ανατολής χρησιμοποιείται στην Κρήτη μόνο και πουθενά αλλού στο Αιγαίο (Παπαγιαννοπούλου, «Οι Προϊστορικοί Χρόνοι», στο *Τέχνες Ι: Ελληνικές Εικαστικές Τέχνες - Προϊστορική και Κλασική τέχνη*, τόμ. Α΄, Πάτρα 1999, 31, 35, 85-86, 104, 138).

[268] (A. J. Evans, *The Minoan and Mycenaean Element in Hellenic Life*, 283, στο Πανταζής, «Νέοι χάρτες και αρχαίοι λαοί της ανατολικής Μεσογείου», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τεύχ. 86, Αθήνα 2003, 44-45).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3
Ευρωκεντρισμός, ένα παλιό και νέο δόγμα

3.1. Η κληρονομιά του ευρωκεντρισμού στην αρχαιολογία

Όλες οι μοναρχίες της Ευρώπης είναι σχεδόν
θυγατέρες των ίδιων εθίμων και των ίδιων εποχών,
όλοι οι βασιλείς είναι πράγματι αδέλφια που τα ενώνει
η χριστιανική θρησκεία και η αρχαιότης των αναμνήσεων.
Chateaubriand
«Περί του Βοναπάρτη και των Βουρβόνων», Μάρτιος 1815

Παρά το εθνορομαντικό πλαίσιο της εξατομίκευσης των λαών στην Ευρώπη που «αναγνώριζε» τις μεταξύ τους φυσικές και συμπεριφορικές διαφορές, και παρά τις δυναστικές τους έριδες, η Ευρώπη που οικοδομήθηκε το 1815 επιβίωνε στις συνειδήσεις ως ο σύνδεσμος της πολιτισμικής αμοιβαιότητας που επικύρωνε η κοινή πεποίθηση της ανωτερότητάς της και που η ευρύτερα αποδεκτή θεωρία του εξελικτισμού όριζε ως ηγέτιδα του παγκόσμιου πολιτισμού[269]. Οι χώρες της αποκαλούμενης Δύσης -δυτική Ευρώπη, βόρεια Αμερική, Αυστραλία και Νέα Ζηλανδία- μοιράζονταν τις ίδιες αξίες: το μονοθεϊσμό, τη μόνιμη εγκατάσταση, την απρόσκοπτη οικονομική πρόοδο και την πειθαρχία στους νόμους και την τάξη, αλλά και τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση, ένα οικονομικοπολιτικό, καλλιτεχνικό και ηθικό πρότυπο που καταγραφόταν ως η «ατμομηχανή της Ιστορίας» και μοναδική λύση στις προκλήσεις των καιρών, μια θεώρηση του κόσμου που αποτελούσε τον άλλο πόλο του εθνικισμού η οποία προσδιορίστηκε με τον όρο «ευρωκεντρισμός». Και παρότι προϋπήρξε ως ιδεολογία της ελίτ από την Αναγέννηση που νομιμοποίησε την

[269] Ωστόσο, κατά τον ίδιο τον Condorcet η ιεραρχία αυτή αποτελούσε προσωρινή συγκυρία την οποία θα μπορούσε να υπερβεί η ανθρωπότητα με τη διάδοση της παιδείας και της γνώσης, το δε ανώτερο και τελευταίο στάδιο δεν κατείχε η Ευρώπη αλλά μια απροσδιόριστη μελλοντική κοινωνία (Πασχαλίδης, «Εισαγωγή στην έννοια του πολιτισμού», στο *Η έννοια του πολιτισμού - Όψεις του ελληνικού πολιτισμού*, τ. Α΄, Πάτρα 1999, 38).

πρακτική αντιμετώπισης των γηγενών σε Αμερική και Αφρική κατά την πρώτη αποικιοκρατία, διαστάσεις «δόγματος» εξέλαβε την περίοδο της δεύτερης και έντονης αποικιοκρατίας οπότε και κατέστη ένα κοινωνικό και πολιτισμικό μοντέλο διευρυμένο από τις οικονομικές δυνατότητες του 19ου που εκμεταλλευόταν τις πρώτες ύλες και το ανθρώπινο δυναμικό των άλλων ηπείρων με όπλα που ευλόγησε ως και η Καθολική Εκκλησία -όπως κριτικά επεσήμανε ο Αμερικανός συγγραφέας «Mark Twain» (1835-1910): «*Σας παρουσιάζω το υπερήφανο δήθεν χριστιανικό έθνος που επιστρέφει μουτζουρωμένο και χωρίς τιμή, από τις πειρατικές επιδρομές του στο Κιάο-Τσέου, στην Μαντζουρία, στην Νότιο Αφρική και στις Φιλιππίνες, με την ψυχή γεμάτη αθλιότητες, τις τσέπες γεμάτες άτιμα αποκτημένα λεφτά, με στόμα που ξεχειλίζει από θρησκευόμενες υποκρισίες. Δώστε του σαπούνι, εσώρουχα, αλλά φροντίστε να του κρύψετε τον καθρέφτη*»[270].

Φωτ. 1890 περ: σκλάβοι από τη Ζανζιβάρη σε καράβι που τους μεταφέρει στις αγορές της αραβικής χερσονήσου και του Περσικού Κόλπου που κατέχουν οι Βρετανοί. Μεσολαβητές της πώλησης, Άραβες (αριστερά)
(αρχείο Winterton Collection of Eastern African Photographs, album 74, #18b).

[270] Crouzet, *Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού*, τ. Κ΄, Αθήνα 1971, 601.

Το στερεότυπο γύρω από την ετεροτοπία περιλάμβανε δυο ερμηνείες, εξίσου βολικές. Είτε οι άλλες περιοχές του κόσμου ήταν «ανώριμες» και «αβοήθητες» οπότε μέλημα της Δύσης ήταν να τις αφυπνίσει-εκπολιτίσει (π.χ. Αφρική), είτε ήταν «βίαιες» και «δεσποτικές» (π.χ. Ανατολή) οπότε έπρεπε να τις εκδημοκρατίσει. Και στις δυο περιπτώσεις πάντως η «Ωραία Κοιμωμένη» ήταν ο έξωθεν της Δύσης κόσμος, και η Δύση ο επιφορτισμένος με το καθήκον «πρίγκιπας» να τον αφυπνίσει σε μια «ιερή» αποστολή που θα μπορούσε να συνοψιστεί στον τίτλο του ποιήματος που συνέγραψε το 1899 ο βραβευμένος με Nobel (1907) Rudyard Kipling (1865-1936), *The White Man's Burden* (*Η Ευθύνη του Λευκού Ανθρώπου*). Αλλά η υπεροψία των αποικιοκρατών δεν ήταν απλώς ένα ιδεολογικό επιχείρημα που αποκτούσε κύρος και αληθοφάνεια μέσα από τα συγγράμματα και τις επαναλαμβανόμενες δημοσιεύσεις: ήταν θεσμοθετημένη μέσω αποικιακών νόμων -για παράδειγμα η White Australia policy (1901-1973)-, εκφράζοντας έτσι και πολιτικά τον αποκλεισμό των ντόπιων που στη Δύση κατοπτρίστηκε με πολλούς και ποικίλους τρόπους, από την αναντιστοιχία της χαρτογράφησης αναφορικά με την πραγματική θέση/μέγεθος των ηπείρων[271] και την εκπαίδευση που απέκλειε ή απαξίωνε επιτεύγματα, ως τις «πολιτιστικές» εκθέσεις και τις αρχαιολογικές αποστολές που έδιναν την αξία τρόπαιου ή/και «εξωτικού» διακοσμητικού αντικείμενου στα αρχαία υλικά κατάλοιπα των υποτελών χωρών.

Ο *εξελικτισμός*, η λαϊκή θρησκεία της αποικιοκρατίας που σημάδεψε ως και τα έργα διαπρεπών κοινωνιολόγων[272] της περιόδου, είχε επηρεάσει και την αρχαιολογία (Cultural Evolutionary Archaeology) αντιμετωπίζοντας τους πολιτισμούς ως κοινωνίες με υποχρεωτική μονογραμμική πορεία προς τον «πολιτισμό» (unilinear cultural evolution). Επρόκειτο για μια μονοπρισματική θεωρία που στηριζόταν υπερβολικά στην εθνολογία (φυλετική, εκείνη την περίοδο), εξηγούσε τις αλλαγές με υποθετικό και ντετερμινιστικό τρόπο, δεν εντρυφούσε στο απαραίτητο «γιατί» και βασιζόταν σε γενικές θεωρίες ή ιδεολογήματα που σχετίζονταν με το γεωκλίμα ή με το μέγεθος των κρανίων προσπερνώντας δηλαδή το ρόλο των δρώντων ατόμων-υποκειμένων στις αλλαγές, τις σχέσεις εξουσίας, ιδιοκτησίας και παραγωγής και τις συγκρούσεις, δεδο-μένα που μόλις στις αρχές του 1960 άρχισαν να απασχολούν τη θεωρητική προσέγγιση

[271] Βλ. Hobson, *Οι ανατολικές ρίζες του Δυτικού πολιτισμού*, Αθήνα 2006, 24-26.
[272] Auguste Comte, *Μαθήματα Θεωρητικής Φιλοσοφίας* (1830-1842), Gustave Klemm, *Algemeine Kulturgeschichte der Menschheit* (1843-52), Herbert Spencer, *The Principles of Sociology* (1876), Friedrich Engels, *Η Καταγωγή της Οικογένειας, της Ιδιωτικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους* (1884), Emile Durkheim, *De la Division de la travail social* (1893), στο Πασχαλίδης, *ό.π.*, 38.

της αρχαιολογίας. Ως εκ τούτου, μέχρι σήμερα πολλές από τις ανθρωπιστικές σπουδές, ιδιαίτερα η αρχαιολογία επισημαίνει η Meskell, παραμένουν ιδεολογικά εγγόνια του ιμπεριαλισμού[273]. Η εκτίμηση της Meskell είναι εύλογη όχι μόνο εξαιτίας της εικόνας που κατασκεύασε η ιμπεριαλιστική και αποικιοκρατική αρχαιολογία -μερικά παραδείγματα εκ των οποίων θα δούμε παρακάτω-, αλλά κι από την ίδια την ιδεολογικοπολιτική αναγκαιότητα που επίτασσε, για την επιτυχία της αποικιοκρατίας σε Ασία και Αφρική και της μόνιμης εγκατάστασης σε Αμερική και Αυστραλία, να αντιμετωπίζει τον «Άλλο» ως υποδε-έστερο ή/και επίφοβο για τον λευκό κυρίαρχο με ταυτόχρονη κατηγοριοποίηση των επιτευγμάτων του και της καθυποταγμένης επικράτειάς του -καίτοι σήμερα η επιστήμη αποκαλύπτει ότι αυτούς που αποκαλούμε «βασιλείς» στην Ευρώπη του πρώιμου μεσαίωνα ήταν ήσσονος σπουδαιότητας προσωπικότητες απ' ότι οι ηγεμόνες στην Αφρική ή την Πολυνησία σε πρόσφατες εποχές που ωστόσο οι ανθρωπολόγοι θα αποκαλούσαν απλά «αρχηγούς»[274].

Με τη στροφή του ενδιαφέροντος προς τις πλουτοπαραγωγικές και γεωπολιτικού ενδιαφέροντος μεριές της γης, αρχαιολόγοι, διπλωμάτες και στρατιωτικοί που κατέφθαναν εκεί ως άποικοι, κατακτητές ή σύμμαχοι, αντιμετώπιζαν πρακτικά το ξένο έδαφος, αναλογιζόμενοι τι ωφέλιμο θα μπορούσαν να αποκομίσουν από αυτό. Έτσι εστάλησαν συντονισμένες αρχαιολογικές αποστολές, με κρατική χρηματοδότηση, να συλλέξουν ευρήματα που θεωρούσαν «εξωτικά» και τα οποία μελετούσαν σε σύγκριση με τις κυρίαρχες αντιλήψεις περί τέχνης του λάτρη της αρχαιοελληνικής γραμμής Winckelmann -που ποτέ δεν επισκέφτηκε την Ελλάδα- ή περί ομορφιάς του ανθρωπολόγου Blumenbach που είχε ως μέτρο τα χαρακτηριστικά των κλασικών αγαλμάτων, «εμφάνιση-προνόμιο των Ευρωπαίων»[275]. Ακόμα και για τους φιλολόγους το ενδιαφέρον για αρχαίες γλώσσες, όπως τα σανσκριτικά, εμφανίστηκε αφότου ανα-γνωρίστηκε ότι ανήκουν στην ινδοευρωπαϊκή οικογένεια· έκτοτε ενδιαφέρθηκαν και για τις αρχαιότητες της Ινδίας, αλλά και τότε, η αρχαιολογική έρευνα των Βρετανών κράτησε για μεγάλο διάστημα απ' έξω την ινδική κοινότητα.

Η διαμοίραση της Αφρικής όπως αποφασίσθηκε στη διάσκεψη του Βερολίνου (1884-85) συνέδεσε έκτοτε το πεπρωμένο των λαών της με την ευρωπαϊκή πολιτική και την ιμπεριαλιστική αρχαιολογία. Μάλιστα, αφού μια βιβλική εκδοχή ήθελε τους απογόνους του Χαμ να φέρουν την «κατάρα του Μαύρου», στο πλαίσιο του λεγόμενου

[273] Βλ. Σαμπανίκου, «Το Άλλο που είμαστε εμείς», Εισαγωγή ελλ. έκδοσης στο Meskell (επιμ.), *ό.π.*, 17.
[274] Βλ. Renfrew & Bahn, *ό.π*, 192.
[275] Στο *Űber die natürlichen Verschiedenheiten im Menschengeschlecht*, Leipzig 1798, 130, 137.

«Χαμιτικού Μύθου»[276] και οι Εβραίοι, μολονότι για αιώνες αντιμέτωποι με τα στερεότυπα των Ευρωπαίων χριστιανών, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στο πλάι τους στο δουλεμπόριο και την αποικιοκρατία. Η συστηματική αρχαιολογική έρευνα στη Μαύρη Ήπειρο ξεκίνησε τη δεκαετία του 1890 (πριν από την ευρωπαϊκή κατάκτηση ούτε ιστορικοί είχαν ενδιαφερθεί για την Υποσαχάρια Αφρική) μέσα σ' ένα ενθουσιώδες παραλήρημα των λογίων για την «πολιτιστική εισβολή»: ο Γάλλος Louis Solonė έγραφε το 1912 «*Ο μαύρος πρέπει να γνωρίζει ότι το έθνος το οποίον εγκατεστάθη ως κυρίαρχο εις τα σαβάνας και τα δάση του είναι ισχυρότερον και ενδοξότερον από τους παλιούς αφέντες του*»[277] και η αφίσα που εξέδωσε η βρετανική κυβέρνηση της Ροδεσίας -από το όνομα του Βρετανού Cecil Rhodes (1853-1902), ιδρυτή της πανίσχυρης εταιρείας εξόρυξης και εκμετάλλευσης διαμαντιών De Beers- απεικόνιζε ένα μαύρο σκλάβο σε στάση υποταγής να προσφέρει χρυσό σε μια άυλη βασίλισσα.

Αφίσα του 1938
(φωτ. στο Renfrew-Bahn, *Αρχαιολογία*, σελ. 485).

[276] Στη Γένεση (9:18-9:27) ο Νώε, λόγω ασέβειας του γιου του Χαμ, καταριέται τους απογόνους του να γίνουν δούλοι. Ο μύθος συμπληρώνεται από την εκδοχή που θέλει ο Νώε να τον καταριέται να γίνει μαύρος, αυτός κι οι απόγονοί του. Άλλη εκδοχή θέλει τον Χαμ να εισπράττει την κατάρα ενός ιδιαίτερα επιμήκους πέους λόγω των διαστροφών του κατά την παραμονή του στην Κιβωτό. Αν κι ο μύθος αποτελούσε ουσιαστικά μια αλληγορία των φυσιογνωμικών διαφορών, κατέληξε ως άλλοθι των λευκών για βία και εκμετάλλευση επάνω στους μαύρους και ως σεξουαλικό στερεότυπο του μαύρου αρσενικού.
[277] Crouzet, *ό.π.*, 601.

Οι αξιολογικές θέσεις του ευρωκεντρισμού που απαντούσαν στον «ανορθολογισμό» και τη «στατικότητα» έβλεπαν ως αδιαφοροποίητη τη φύση και τα επιτεύγματα των ντόπιων πληθυσμών στον υπόλοιπο κόσμο. Ο Βρετανός αρχαιολόγος Theodore Bent (1852-1897) που κατέφθασε το 1891 στη Ροδεσία χρηματοδοτούμενος από τις εταιρείες Royal Geographical Society, British Association for the Advancement of Science και British South Africa Co. (Εξόρυξης και Εμπορίας Διαμαντιών) για ανασκαφές, ήταν πεπεισμένος ότι τα ερείπια της λιθόκτιστης Μεγάλης Ζιμπάμπουε (dzimba dza mabwe=«σπίτια από πέτρα») στην οποία η χώρα οφείλει το όνομά της από το 1980 αποτελούσαν κτίσμα και αρχαία εγκατάσταση της λευκής φυλής, αρνούμενος κατηγορηματικά την εκδοχή πως ήταν έργο ενός «νεγροειδούς εγκέφαλου»: στην καλύτερη περίπτωση, αναγνώριζαν στους μαύρους πως είχαν εργαστεί ως δούλοι στην υπηρεσία μιας «υψηλότερης πολιτισμικά» φυλής, η οποία είχε με τη σειρά της φτάσει ως εκεί ως φορέας επιρροών από «υψηλότερα κέντρα πολιτισμού». Βέβαια, ακόμα νωρίτερα, οι Πορτογάλοι εξερευνητές είχαν αποδώσει τον οικισμό σε παλάτι της βασίλισσας του Sheba, μύθο που μοιράζονταν και οι Βρετανοί ως ένα σημείο, και πάντως, όταν ο αρχαιολόγος David Randall-Maclver εστάλη το 1904 από την British South Africa Co., μετά το θάνατο του Bent, για να μελετήσει εκ νέου τον οικισμό και κατέληξε ότι πρόκειται για κτίσμα ιθαγενών και μάλιστα μεσαιωνικής κι όχι αρχαίας περιόδου όπως θεωρείτο, δέχτηκε τόση κατακραυγή -γράφει ο Trigger- που πέρασαν 25 σχεδόν χρόνια ωσότου του ανατεθεί ξανά μια σοβαρή αρχαιολογική ανασκαφή[278].

Ο μύθος του λευκού εμπόρου και τεχνίτη που είχε χτίσει την λιθόκτιστη πόλη -αντί των Bantu- επέζησε ως τον όψιμο 20^{ο} αιώνα, πράγμα αναμενόμενο αφού μέχρι το 1980 η περιοχή παρέμεινε υπό βρετανική κατοχή[279].

Βορειότερα, κοντά στην πόλη Nok της Νιγηρίας, βρέθηκαν τυχαία τη δεκαετία του 1930, από εργάτες ορυχείου γλυπτά από οπτή γη (τερακότα) και ορείχαλκο. Ωστόσο τα ευρεθέντα κατάλοιπα του αποκαλούμενου Πολιτισμού Nok -μερικά εκ των οποίων ανάγονται στο 600 π.Κ.Ε.- αξιολογήθηκαν πρόσφατα καθώς τα αφρικανικά τεχνέργα εκλαμβάνονταν από τους Ευρωπαίους ως ανάξια λόγου, δίχως δυναμισμό, στατικά και πριμιτίφ, προσπερνώντας την από χιλιάδων ετών μεταλλουργία στη Ζάμπια, τη Νιγηρία και αλλού. Εξίσου όψιμα έδειξε ενδιαφέρον η αρχαιολογία για τους άλλους προαποικιακούς πολιτισμούς, όπως του γειτονικού με τη Νιγηρία

[278] Trigger, «Alternative Archaeologies: nationalist, colonialist, imperialist», στο *Man,* New Series, Vol. 19, No. 3, London 1984, 362.
[279] R. Summers, 1971, στο Renfrew-Bahn *ό.π.*, 484.

Από τον Πολιτισμό Nok: ανδρική φιγούρα του 600π.Κ.Ε. ύψους περ. 53εκ. από τερακότα, σε στάση «σκεπτόμενου», ιδιαίτερα δημοφιλής για τους καλλιτέχνες του Nok.

μικροκρατιδίου του Benin (πρώην Dahomey). Τα πάνω από χίλια μπρούτζινα γλυπτά του 15ου και 16ου αιώνα που κοσμούσαν το παλάτι των βασιλέων του Dahomey, μετά την εκεί ευρωπαϊκή Σωφρονιστική Αποστολή του 1897 -επικαλούμενη την ανιμιστική κουλτούρα τους που επέβαλλε τις ομαδικές ανθρωποθυσίες αλλά και το δουλεμπόριο που κόστιζε ακριβά λόγω του μεριδίου που καρπώνονταν οι βασιλείς- η οποία παρέδωσε στις φλόγες το μικρό δυτικοαφρικανικό βασίλειο, μεταφέρθηκαν ως λάφυρα από τη βρετανική ομάδα στο Βρετανικό Μουσείο, άλλα πουλήθηκαν σε ιδιώτες και

Φωτ. 1895: χώρος ομαδικών θυσιών στο βασιλικό ιερό Tata de Zagnanado (Abomey, Benin). Μέρος της φωτογρ. συλλογής αγνώστου Γάλλου ναυτικού γιατρού με τίτλο «Dahomey, French West Africa, 1891-99»
(συλλογή Getty).

άλλα βρίσκονται στο Museum für Völkerkunde (Εθνολογίας) Βιέννης. Μεταξύ των δεκαετιών 1950 και 1970 η Νιγηρία προέβη σε αγορά μερικών δεκάδων αγαλματιδίων από το Βρετανικό Μουσείο για λογαριασμό και του σημερινού Benin, ενώ από τα τέλη του 20ού το αίτημα για επιστροφή έχει λάβει διαστάσεις ανάλογες με αυτό της επιστροφής των Μαρμάρων: τα στερεότυπα του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού δεν εμπόδισαν το εκτεταμένο λαθρεμπόριο των αρχαίων υλικών καταλοίπων της αφρικανικής γης με προορισμό τη Δύση, ύψους δισεκατομμυρίων δολαρίων ετησίως.

Ορειχάλκινοι πολεμιστές (15ου και 16ου αι. Κ.Ε.) από το πρώην Dahomey (Benin).

Ήδη από το 17ο αιώνα οι φυσιοδίφες είχαν καταγράψει τα λείψανα πολιτισμών ταξιδεύοντας στην οθωμανική επικράτεια, την Αίγυπτο, τη Μεσοποταμία και τη δυτική Ινδία· άλλωστε η ευρέως τότε αποδεκτή βιβλική αντίληψη περί πρόσφατης δημιουργίας του κόσμου δεν απειλείτο από τους αρχαίους πολιτισμούς της Ανατολής αφού τις απαρχές της παρουσίας τους χρονολογούσαν μετά το βιβλικό όριο του 4004 π.Κ.Ε.)[280]. Βέβαια το ενδιαφέρον για το *ex oriente lux* παρουσίαζε στοιχεία *εκλεκτικισμού* που άφηνε απ' έξω την πραγματική ή σύγχρονη Ανατολή ανακαλώντας στερεότυπα από τη «δίκαιη» ήττα των Ασιατών στους *Πέρσες* του Αισχύλου -αφού

[280] Η μαζική αφύπνιση του ενδιαφέροντος για την Ανατολή εγείρεται μετά από τις μεταφρασμένες δημοσιεύσεις μύθων της: το *Χίλιες και μια νύχτες* πούλησε, μόλις έξι μήνες μετά τη δημοσίευσή του στο Παρίσι του 1704, περισσότερα αντίτυπα απ' όσα η Βίβλος. Η γνωριμία των Ευρωπαίων με τη συλλογή αυτών των μύθων -δημιουργήματα πιθανότατα της φαντασίας και της ανίας των εμπόρων που, διανύοντας τα δυόμιση χιλιάδες μίλια του αρχαίου Δρόμου του Μεταξιού από την Κίνα ως τη Ρώμη, παγιδεύονταν σε ανεμοθύελλες και αναζητούσαν τρόπους να διανθίσουν τις νύχτες τους- οφείλεται στο Γάλλο διπλωμάτη Antoine Gallande, που στο δρόμο του για το Παρίσι αγόρασε από έναν έμπορο στη Συρία, και μετέφρασε, ένα αραβικό χειρόγραφο του 13ου, αγνώστου συγγραφέα.

«προκάλεσαν την Ύβρη βάζοντάς τα με τη Δύση»- ως τις αρχειακές αναφορές από τις Σταυροφορίες και

την ξανθή με το λευκό δέρμα Rowenta στον *Ivanhoe* του Σκοτσέζου βαρόνου Walter Scott (1771-1832), χρώματα χαρισματικά δηλαδή που υποδήλωναν καθαρότητα και αιδημοσύνη δανεισμένα από τον «υποδειγματικό» αρχαίο κόσμο που χαρακτήριζε το απολλώνιο φως και η «αξιοπρέπεια» σε αντιπαράθεση με την Ανατολή των χαρεμιών-πορνείων και των βίαιων πολέμων. Η αντίληψη αυτή της Δύσης (έκτοτε θα σηματοδοτηθεί η διαμάχη ανάμεσα στα δυο ιστοριογραφικά πρότυπα, το «άριο» και το «μεσογειακό» που αφορούν και στην αρχαιολογία και στο οποίο εμπλέκεται άμεσα η Ελλάδα) παρέπεμπε στο «ανεξιχνίαστο» της Ασίας που ο ανθρωπολόγος Peter van der Veer θα εξηγήσει ως μια σκόπιμη διάκριση για να ορισθεί η διαχωριστική γραμμή μεταξύ του «μη-λογικού» θρησκευτισμού της Ανατολής και της «λογικής» εκκοσμίκευσης της Δύσης που θα τής επέτρεπε να κυριαρχήσει[281] στην πρώτη, αφήνοντάς τη γι' άλλη μια φορά βουβή ν' ατενίζει τα συντρίμμια της, όπως στους *Πέρσες*.

Η οθωμανική επικράτεια -ένας τόπος καθιερωμένος στις χριστιανικές συνειδήσεις ως «άσυλο αιρετικών» ιδιαίτερα ενοχλητικό για τη Δύση που είχε θέσει ανάχωμα στον επεκτατισμό της- υπήρξε το πρώτο, και για μεγάλο χρονικό διάστημα, το μοναδικό μη-ευρωπαϊκό κράτος που ήρθε σε επαφή με Ευρωπαίους αρχαιολόγους που αφαιρούσαν κατά κόρον τις αρχαιότητές της παραμελώντας εντούτοις τη μελέτη τους[282]. Νοτιότερα, στην Αίγυπτο του Isma'il Pasha, οι αρχαιότητες -όπως και η διώρυγα του Σουέζ- αποτελούσαν σημαντικό διακύβευμα για Γάλλους και Άγγλους. Οι Ευρωπαίοι από νωρίς είχαν απομακρύνει πολυάριθμα αρχαία υλικά κατάλοιπα στα πρότυπα των Ρωμαίων αυτοκρατόρων και του Ναπολέοντα: παράδοξο για την ευρωκεντρική και εθνοκεντρική Ευρώπη, αλλά αρχαιότητες από άλλη ήπειρο έρχονταν το 19ο αιώνα να κοσμήσουν δημόσιους χώρους και να γίνουν τώρα μνημεία-σύμβολα του εθνικού κράτους. Παραμονές της αγγλικής κατοχής του 1880, και στο κλίμα του Ρομαντισμού που είχε εντάξει και τον «οριενταλισμό» στο καλλιτεχνικό και φιλολογικό ενδιαφέρον, ο Γάλλος δημοσιογράφος Gabriel Charmes έγραφε πως οι Ευρωπαίοι θα ήταν οι καλύτεροι προστάτες των εκεί αραβικών μνημείων σε σχέση με τους Τούρκους που είναι «*ικανοί να χτίσουν τείχη αλλά όχι ένα παλάτι*» καθώς «*ανήκουν στις λιγότερο*

[281] «Problematizing the Exilic: Eurocentrism and Elitism», στο Postcolonial Studies: CLR James & Edward Said, Brown University 1997, ανηρτημένο στο http://www.thecore.nus.edu.sg/post/poldiscourse/said/said7.html

[282] Özdoğan, «Ιδεολογία και αρχαιολογία στην Τουρκία», στο Meskell (επιμ.), *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, Αθήνα 2006, 165.

καλλιτεχνικές φυλές που έχουν υπάρξει... είθε η κατάρα του θεού των τεχνών να πέσει επάνω τους!».

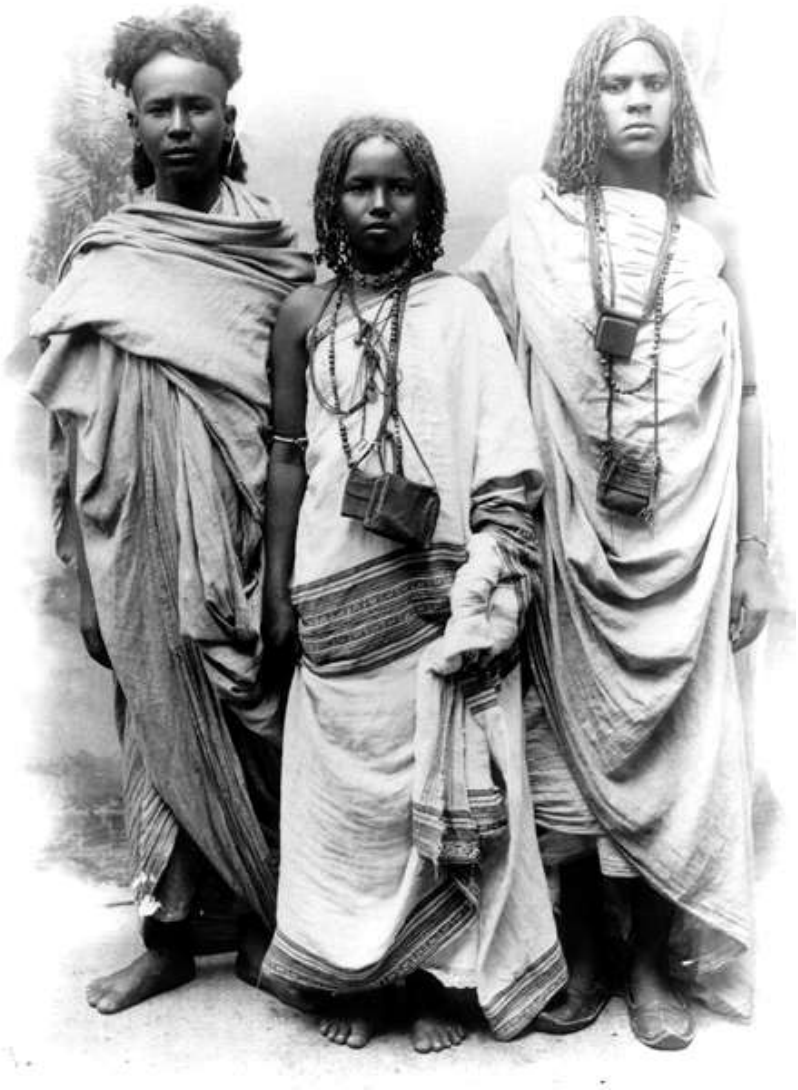

Φωτ. του 1890: Αιγύπτιοι
(αγνώστου φωτογράφου).

Τα επιχειρήματα που απηύθυνε ο Charmes έδιναν στα μνημεία μεσσιανική χρήση: «*Γιατί οι Αιγύπτιοι δεν κάνουν τα πάντα για ν' αποδείξουν τον κόσμο ότι είναι απόγονοι του Saladin, του Quait Bey και του Sultan Hasan? Γιατί δεν πρέπει και τα τζαμιά του Καΐρου να γίνουν αποδέκτες των ίδιων υπηρεσιών προστασίας και χάρης όπως έγινε στο μικρό ελληνικό βασίλειο από την Ευρώπη? Τη μέρα που θα*

αναστηλωθούν, τίποτα δεν θα μπορεί να αρνηθεί το δικαίωμα της ανεξαρτησίας σε μια χώρα ικανή να κατανοεί και να συντηρεί τέτοια καλλιτεχνήματα»[283].

Παρά τους «εθνοσωτήρες Ευρωπαίους» που επικαλείτο ο Γάλλος δημοσιογράφος οι ανασκαφές στην Αίγυπτο γίνονταν από αρχαιολόγους που είχαν σπουδάσει σε ευρωπαϊκά σχολεία του 19ου όπου κυριαρχούσαν επιστημονικές τάσεις ρατσιστικές όπως αυτή της Κρανιομετρίας[284], οπότε οι Ευρωπαίοι ερευνητές είχαν καταφτάσει προκατειλημμένοι στην αφρικανική ήπειρο θέλοντας ν' αποδείξουν ότι οι πληθυσμοί της είναι ανίκανοι να δημιουργήσουν προωθημένο πολιτισμό κι ότι δεν είχαν κυρίαρχο ρόλο στην αρχαία αιγυπτιακή κοινωνία[285]. Η αντιμετώπιση των αιγυπτιακών αρχαιοτήτων ως «εξωτικά» είδη προς τέρψη και διασκέδαση της ανίας των Ευρωπαίων προνομιούχων οδήγησε σε μια «μόδα» καταστροφική: αγόραζαν μούμιες τις οποίες εξέθεταν σε κοσμικές συγκεντρώσεις-επιδείξεις, αδιαφορώντας για την αλλοίωση και καταστροφή τους λόγω της έκθεσης στην ατμόσφαιρα[286].

Η Γαλλία θα επιδοθεί σε εντατικές ανασκαφές και αναστηλώσεις σε Αλγερία και Τυνησία ανασύροντας από την άμμο, με τη συνεργασία στρατιωτικών και αρχαιο-

[283] Βλ. Charmes, *Cinq Mois au Caire et dans la Basse-Egypt* (Cairo, 1880), 46-47 & Charmes, *Journal*, Aug. 1881, στο Reid, «Cultural Imperialism and Nationalism: The Struggle to Define and Control the Heritage of Arab Art in Egypt», στο *ό.π.*, 60.

[284] Ο Ολλανδός ανατόμος Peter Camper (1722-1789), θεμελιωτής της Κρανιομετρίας, συνέκρινε κρανία μαύρα και λευκά ορίζοντας τη σωματική ομορφιά με κριτήριο τη γωνία που σχηματίζει η κατακόρυφη γραμμή του μετώπου με τη γραμμή του πηγουνιού στο ύψος του άνω χείλους που στα πρόσωπα των λευκών παρουσιάζει γωνία 97° σε αντίθεση με των μαύρων που δεν ξεπερνά τις 70° και δεν διαφέρει, όπως τόνιζε, από τα κρανία πιθήκων ή σκύλων. Ο Franz Gall (1758-1828) προσπάθησε να ερμηνεύσει το χαρακτήρα των ανθρώπων από το σχήμα του κρανίου ενώ τη συστηματοποίηση των κρανιολογικών μετρήσεων ανέλαβε ο Σουηδός Anders Retzius (1796-1860) διακρίνοντας τους ανθρώπους σε δολιχοκέφαλους που είναι οι Ευρωπαίοι (δείγμα ομορφιάς και πολιτισμικής ανωτερότητας), μεσοκέφαλους και βραχυκέφαλους (βλ. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, 105-106).

[285] Όχι μακριά από αυτή την οπτική βρίσκεται και η εξιστόρηση της Κλεοπάτρας VII που, κατά την δρα αφροαμερικανικών σπουδών Mary Hamer ο ερωτισμός και η πολιτική της δράση αποτελούν θεμελιώδη μύθο της Δυτικής κουλτούρας και απαραίτητο συστατικό της εικόνας που έχει για τον εαυτό της: πάνω στην ήττα της από τον Οκταβιανό και την αυτοκτονία της η Ρώμη θα χτίσει το νέο της ρόλο με τους νόμους, την αρχιτεκτονική και τη γραμματεία της που θα την αναδείξουν ως το ιδεώδες της αστικής τάξης. Για να επισημάνει μάλιστα ο Οκταβιανός τη νίκη του επάνω στην τελευταία Φαραώ της Αιγύπτου και το βορειοαφρικανικό κόσμο που αυτή εκπροσωπούσε, εξέλαβε το προσωνύμιο «Αύγουστος» από το όνομα του μήνα που κατέφθασε στο Άκτιο για την τελική νικηφόρα ναυμαχία. Η Hamer αμφισβητεί τον τρόπο που εξαρχής προσεγγίστηκε από τους Δυτικούς η προσωπικότητά της τελευταίας Φαραώ καθώς αποδόθηκε ως φιλήδονη, φιλόδοξη και πανούργα φιγούρα μιας μυστικιστικής Αιγύπτου· επηρεασμένος ο Βοκάκιος (1313-1375) είχε γράψει πως «*η Κλεοπάτρα υπήρξε μια Αιγύπτια γυναίκα που κατέστησε τον εαυτό της αντικείμενο κουτσομπολιού όλης της οικουμένης*». Έτσι μέχρι και τον 20ο -οπότε και άρχισε να αποτελεί σοβαρό αντικείμενο μελέτης- κανείς δεν γνώριζε ότι είχε υπάρξει μητέρα τεσσάρων παιδιών γιατί αυτή η πλευρά της απειλούσε την αποκλειστική σύνδεση της προσωπικότητάς της μόνο με την πανουργία και του σώματός της μόνο με την ερωτική πράξη. Αλλά και για όσους «αφροκεντρικούς» (όρος του Molefi Asante ως απάντηση στον «Eurocentrism») μελετητές υποστήριξαν ότι η Κλεοπάτρα ήταν μαύρη ή με νουβιανά χαρακτηριστικά, εξέλαβαν την απάντηση πως σε μια τέτοια περίπτωση η ιστορία της συμβολίζει την πτώση μιας μαύρης γυναίκας που απορρίφθηκε από τον λευκό Ευρωπαίο καθώς απέτυχε να τον αποπλανήσει (Hamer, «Cleopatra:An Interpretation», *Microsoft Encarta* 2003).

[286] Roth (αιγυπτιολόγος), «Η αρχαία Αίγυπτος στην Αμερική», κεφ. 12 στο Meskell (επιμ.) *ό.π.*, 320.

λόγων, όποιες αρχαιότητες -μεταξύ των οποίων και την Καρχηδόνα- μπορούσαν να υπογραμμίσουν την πολιτιστική συμβολή της στον παγκόσμιο χάρτη[287] που γινόταν όλο και πιο ανταγωνιστικός ανάμεσα στις ισχυρές χώρες της Ευρώπης.

Postcart 1890: ρωμαϊκή αψίδα της εποχής Τραϊανού στο Thamugadi (Timgad) Αλγερίας.

Το Angkor (Sanskrit Nagara=ιερή πόλη) στην Καμπότζη, ένα ιερό τόσο φημισμένο το 13ο αιώνα ώστε να το επισκεφτεί ο πρέσβης του Kublai Khan, καταγράφηκε στη γαλλική φιλολογία ως η «ανακάλυψη» του Γάλλου φυσιοδίφη Henri Mouhot (1826 - 1861) το 1860, ενός «σωρού από πέτρες μέσα στη ζούγκλα». Μέχρι σήμερα οι γαλλικές εκδόσεις γράφουν για την «cité perdue des rois Khmers» που μάλιστα ενέπνευσε πολλές ταινίες του Hollywood, στην πραγματικότητα όμως η θέση ήταν γνωστή σε Ευρωπαίους εμπόρους και περιηγητές από το 16ο αιώνα. Οι Βρετανοί αντί-στοιχα, στο πλαίσιο του γνωστού ανταγωνισμού επικαλούνταν υλικό του βικτωριανού φωτογράφου John Thomson (1837-1921) από το Εδιμβούργο ο οποίος απαθανάτισε το 1865 την αρχαία αυτή θέση, ωστόσο ο Mouhot ήταν που την κατέστησε ευρέως γνωστή στη Δύση καθώς στο σύγγραμμά του τής απέδωσε αξία ανάλογη με τις δημοφιλείς στη Δύση αρχαιότητες, όταν τα συνέκρινε εγκωμιαστικά με τα ελληνορωμαϊκά και τα αιγυπτιακά ευρήματα, μια κατασκευή «από κάποιον αρχαίο

[287] Duval, «Η Αρχαιολογία της Αρχαιότητας», στο *Encyclopédie de la Pléiade, Ιστορία και Μέθοδοί της - Μεθοδική αναζήτηση των μαρτυριών*, τόμ. Β΄, τεύχ. 1, Αθήνα 1985, 105.

Μιχαήλ Άγγελο»[288]. Με το έργο του ο Mouhot πρόσφερε ένα ιδεολογικό εργαλείο στη γαλλική αποικιοκρατία: έκτοτε η Γαλλία -και μέχρι σήμερα- ανέλαβε πρωταγωνιστικό ρόλο στην αρχαιολογία της Καμπότζης, με ανασκαφές και αναστηλώσεις, κάνοντας σαφές το πολιτιστικό και επιστημονικό της προβάδισμα -καθώς οι Γάλλοι, κι όχι οι ντόπιοι, ήταν σε θέση να φροντίσουν τα υπάρχοντα μνημεία- κι άρα το δικαίωμά τους να κυριαρχούν σ' αυτή τη γωνία της Ασίας που τούς τροφοδοτούσε με τους υψηλότερους φόρους απ' όλες τις αποικίες τους στην Ινδοκίνα.

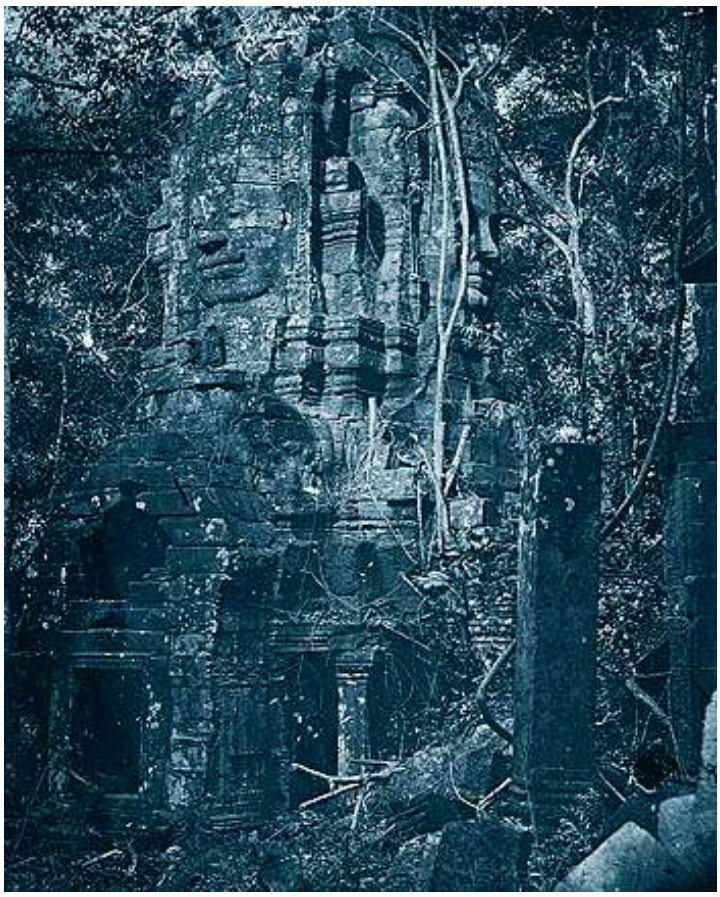

Από τις φωτογραφίες του John Thomson, του 1865: ο πύργος Prea Sat Ling Poun στο Angkor Wat
(National Library of Scotland).

[288] Στο *Voyage dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties centrales de l'Indochine* (1863/1864).

Φωτ. δεκαετ. 1890: από τη συλλογή «Views of Angkor Wat, Cambodia»
του Γάλλου εξερευνητή Urbain Basset
(συλλογή Getty).

Σε αυτό το ιδεολογικοπολιτικό πλαίσιο ως και τα χαρτονομίσματα που εκδίδονταν στο Παρίσι για να κυκλοφορήσουν στις γαλλικές αποικίες έφεραν στις απεικονίσεις τη φυσιοκρατική ιδεολογία του γαλλικού Διαφωτισμού που είχε επιβληθεί ως καλλιτεχνικό πρότυπο ήδη έναν αιώνα, έχοντας καταφέρει να αποκρύψει τον πολιτικό χαρακτήρα της καθώς εμφάνιζε το *πολιτικό* ως μια συνέχεια της φυσικής τάξης των πραγμάτων κι όχι ως μια ανθρώπινη παρέμβαση στη φύση που προσπαθούσε να την εξορθολογίσει προς ίδιον όφελος.

Αποικιακό χαρτονόμισμα του 1899 που κυκλοφορούσε στην Ινδοκίνα με φυσιοκρατικές καλλιτεχνικές αποδόσεις
(φωτ. από το Revue en Ligne «Ėtudes Coloniales»).

Αποικιακό χαρτονόμισμα του 1899 που κυκλοφορούσε στη Νέα Καληδονία (Μελανησία) με φυσιοκρατικές καλλιτεχνικές αποδόσεις
(φωτ. από το Revue en Ligne «Ėtudes Coloniales»).

Η Μεσοποταμία βρισκόταν επίσης στο επίκεντρο του αρχαιολογικού και πολιτικού ανταγωνισμού Άγγλων και Γάλλων αρχαιολόγων που βίωναν με πάθος αυτόν τον ανταγωνισμό στη βορά των αρχαιοτήτων ανά τον γνωστό κόσμο -όπως μαρτυρά και η εθνική υπερηφάνεια του Elgin (1766-1841) μετά από την κλοπή των Μαρμάρων (τα οποία ο Canova είχε αρνηθεί να επιμεληθεί κρατώντας αποστάσεις από το πεπραγμένο) πως «*ο Βοναπάρτης δεν έχει αποκτήσει τέτοιο πράγμα απ' όλες τις κλοπές στην Ιταλία*»[289]. Ο Γάλλος Paul Émile Botta (1802-1870) που αναζητούσε ασσυριακές αρχαιότητες στο Khorsabad ανταγωνιζόταν τον Austen Henry Layard (1817-1894), το «Λιοντάρι της Νινευή» και στρατηγό της εθνικιστικής αρχαιολογίας· ο τελευταίος έγραψε από τη Nimrod στο Βρετανό πρόξενο Canning στην Κωνσταντινούπολη που τον χρηματοδοτούσε πως «*αν η ανασκαφή μάς δώσει μέχρι τέλους τα όσα υπόσχεται, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα το Βρετανικό Μουσείο να νικήσει το Λούβρο*». Όπως επισημαίνουν οι Renfrew και Bahn, ο πολιτικός ανταγωνισμός Γαλλίας και Βρετανίας κατά τη δεκαετία του 1840 είχε οδηγήσει σε πρόχειρες μεθόδους ανασκαφής στην προσπάθεια να ανασύρουν από τα μεσοποταμιακά ερείπια το μεγαλύτερο αριθμό τεχνέργων με τη λιγότερη δυνατή σπατάλη χρόνου και χρημάτων[290] ενώ και το ενδιαφέρον της Βρετανίας για τα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής θα προσανατολίσει

[289] Hoock, «The British state and Anglo-French wars over antiquities, 1798-1858», στο *The Historical Journal*, Vol. 50, Issue 1, Cambridge 2007, 68.
[290] Renfrew-Bahn, *ό.π*, 31.

Η ανακατασκευή της ασσυριακής πόλης Kalhu (Nimrud) από τον Layard ο οποίος είχε υποπέσει σε αρχαιολογική πλάνη πιστεύοντας ότι πρόκειται για τη Νινευή (ζωγραφιά δημοσιευμένη στο *Monuments of Nineveh, 1849-1853*).

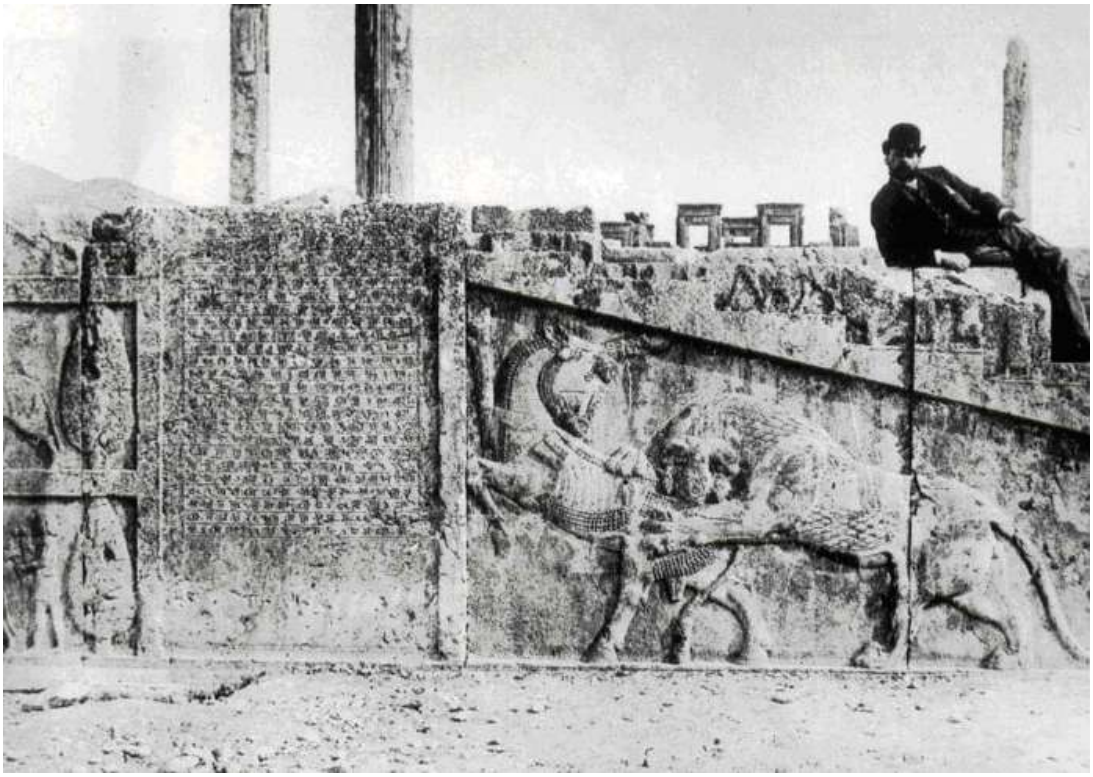

Φωτ. 1870 περ.: μέλος ευρωπαϊκής αποστολής στην Περσέπολη.
Από τη συλλογή του Ρώσου φωτογράφου Antoin Sevruguin (183;-1933)
(Μουσείο Εθνολογίας Leiden Ολλανδίας).

τις βρετανικές αρχαιολογικές ανασκαφές κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής που τότε κατασκευάστηκε. Λίγες δεκαετίες αργότερα ο ανταγωνισμός συνεχίστηκε με τη συμμετοχή και της βιλχελμικής Γερμανίας: ο ασσυριολόγος Friedrich Delitzsch (1850-

1922) σημειώνει στο ημερολόγιό του «*Βαβυλώνα, η βασιλική πόλη του Nebuchadnezar! Μια τέτοια αποστολή θα άξιζε να συνδέσει τη Γερμανία με τέτοια ονόματα*»[291].

Παρά το θαυμασμό για τις πολυθρύλητες αρχαίες θέσεις και τον πλούτο των λαφύρων που συγκέντρωναν, οι εικόνες της αρχαίας Μεσοποταμίας και Αιγύπτου αποδίδονταν δεσποτικές και βασίλεια ηθικής κατάπτωσης στα οποία επέβαλλε την παρουσία της αναδρομικά η «πολιτισμένη» Δύση. Το 1850 ο αρχιτέκτονας James Fergusson που είχε εργαστεί πλάι στον Layard στην αποκατάσταση των ασσυριακών παλατιών περιέγραφε στις δημοσιεύσεις του τα ευρήματα της Περσέπολης με τις αφηρημένες έννοιες της παρακμής, της καλλιτεχνικής ανικανότητας και της αδράνειας και την ίδια την αχαιμενιδική πρωτεύουσα ως έκφραση της τυραννίας[292] ισοπεδώνοντας όλες τις εκφάνσεις της Μεσοποταμίας σε μια μόνο ταυτότητα ενώ, το 1856, το άρθρο του αρχαιολόγου Heinrich Brunn στο *Rheinisches Museum für Philologie* του Μονάχου αποκήρυσσε κάθε σχέση της αιγυπτιακής τέχνης επάνω στην αρχαία Ελλάδα[293] από την οποία η Δύση καταγόταν.

Εκτός απ ό την αρχαιολογία που άσκησαν οι ιμπεριαλιστικές δυνάμεις της Δύσης σε Ασία και Αφρική, σε αρχαιολογική έρευνα επιδόθηκαν και οι επήλυδες στην Αυστραλία -με θύματα τους Αβορίγινες, αυτόχθονες με ιστορία που προηγείται των επήλυδων Ευρωπαίων-, τη Νέα Ζηλανδία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Πιο συγκεκριμένα, στη μακρινή Ωκεανία ελάχιστα ενδιαφέρθηκε η βρετανική κυβέρνηση να μελετήσει τον εντόπιο πολιτισμό και τις καταβολές του, ενώ ως κι ο σημαντικός Βρετανός βιολόγος Thomas Huxley (1825-1895) προέβη σε ισοπεδωτικά συμπεράσματα: σημειώνοντας το 1863 τις ομοιότητες ανάμεσα σε δυο κρανία ανθρώπων, του Νεάντερνταλ και των Αβοριγίνων που συνάντησε ζώντας στην Αυστραλία, κατέληξε πως ήταν και πολιτισμικά παρόμοιοι, ενώ στη Νέα Ζηλανδία των Māori μέχρι το 1954 δεν είχε διοριστεί σε επιστημονική θέση αρχαιολόγος πλήρους απασχόλησης[294].

[291] Kohl, «Nationalism and Archaeology: On the Constructions of Nations and the Reconstructions of the Remote Past», στο *Annual Review of Anthropology*, Vol. 27, No. 3, London 1998, 227.
[292] Bahrani, «Μεσοποταμία-Μία επίκληση», κεφ. 8 στο Meskell (επιμ.), *ό.π.*, 239.
[293] Vick, «Greeks, Germans and National Histories», στο *The Journal of the History of ideas*, Vol. 63, No. 3, Minnesota 2002, 498.
[294] Βλ. Trigger, *Μια ιστορία της αρχαιολογικής σκέψης*, Αθήνα 2005, 117, 143.

Φωτ. του 1890 (αποδίδεται στον A. Atkinson): καταυλισμός Αβοριγίνων
έξω από το Cairns (βορειοδυτική Αυστραλία).

Οι ΗΠΑ, μετά την ανεξαρτησία τους διατήρησαν το επεκτατικό πρόσωπο της Ευρώπης με διαφορετικό άλλοθι: η Ευρώπη επικαλούνταν τον πολιτισμό, οι Ηνωμένες Πολιτείες τη δημοκρατία. Ως σύμβολα ανάκλησης του εξέχοντος παρελθόντος τους υιοθέτησαν τα ελληνορωμαϊκά της Ευρώπης σε logo, γραμματόσημα, νομίσματα και στην αρχιτεκτονική και διακόσμηση των δημόσιων και ιδιωτικών κτηρίων.

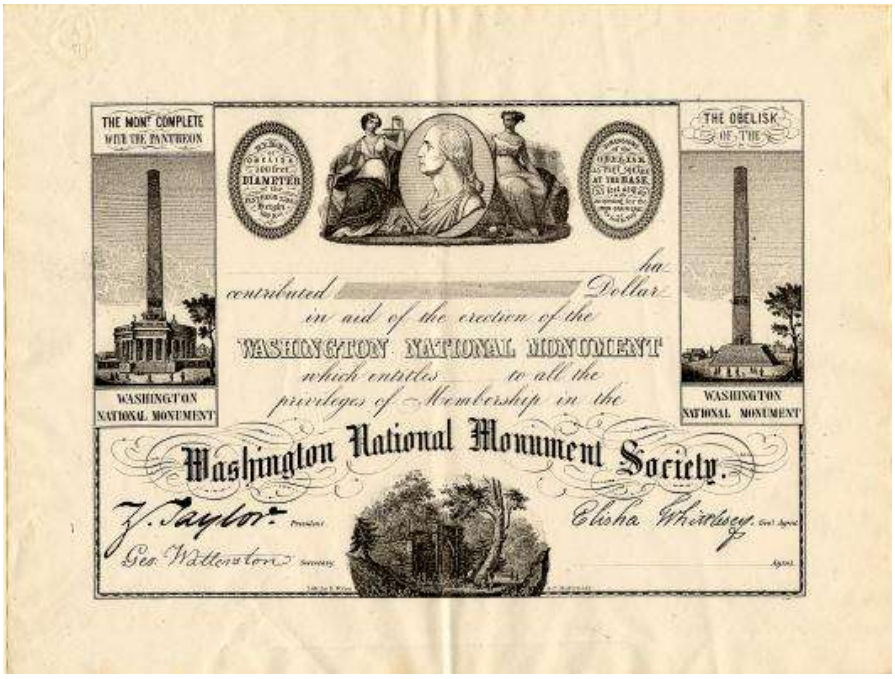

Washington D.C. 1849: ενθύμιο που εξέδωσε η ιδιωτικής πρωτοβουλίας Washington National Monument Society με αφορμή την ανέγερση εθνικού μνημείου στον πρώτο πρόεδρο των ΗΠΑ. Φέρει την υπογραφή του Zachary Taylor (1784-1850), 12^{ου} πρόεδρου, και η προσωπογραφία του Washington έχει πλαισιωθεί από ένα νεόκτιστο Πάνθεον και τον οβελίσκο του, αντίγραφα ελληνορωμαϊκής και αιγυπτιακής αρχιτεκτονικής.

Το *fasces*, η δέσμη ράβδων και σύμβολο της ρωμαϊκής υπατείας στον οπισθότυπο του αμερικανικού Mercury dime των ετών 1916-1945.

Τις δεκαετίες 1860-1890 σημειώνεται η επαγγελματοποίηση της αρχαιολογίας στην Αμερική με πρώτους αποφοιτήσαντες (προϊστορικούς) αρχαιολόγους το 1894 από το Πανεπιστήμιο Harvard. Ωστόσο, η αποικιοκρατική αρχαιολογία, εδώ όπως και στην Ωκεανία, στόχευε στην εξ ορισμού υποβάθμιση των πληθυσμών η οποία στηριζόταν σε διάφορες «επισημονικές» μελέτες. Μία εξ αυτών με μεγάλη απήχηση ήταν η *Crania Americana* που συνέγραψε το 1839 ο Αμερικανός φυσιολόγος Samuel Morton (1799-1851), υποστηρίζοντας ότι η παρουσία των «Ινδιάνων» της Αμερικής είχε απλώς λειτουργική χρήση προκειμένου να ξεκινήσει η ζωή στο Νέο Κόσμο καθώς ο «μικρός» τους εγκέφαλος ήταν ανίκανος για οποιαδήποτε εκπαίδευση κι άρα ήταν αδιανόητο να προχωρήσουν σε συνθετότερες νοητικές λειτουργίες. Οι επόμενες μελέτες ανάλογης απήχησης ήταν του διαπρεπούς στην Αμερική ανθρωπολόγου Lewis Morgan (1818-1881) σχετικά με τους Iroquois που του χάρισαν τη θέση μέλους της American Association for the Advancement of Science το 1856. Ο Morgan, με σπουδές στην Κλασική ελληνική και ρωμαϊκή παιδεία, όρισε σε ένα εξελικτικό σχήμα σταδίων τους ανθρώπους, καταχωρώντας ως «ταπεινές ινδιάνικες αρχαιότητες» τα τεχνέργα των γηγενών. Οι «Ινδιάνοι» καταγράφονταν ως «άγριοι» που δεν είχαν κάνει βήματα προόδου από την προϊστορική εποχή· αν ήταν ευγενείς άγριοι ή ολότελα άγριοι, έκανε μικρή διαφορά, πάντως ήταν «πρωτόγονοι», «απολίτιστοι», κι αυτό λειτουργούσε ως αντιστικτικό μέτρο σύγκρισης με το ένδοξο παρελθόν των αποικιοκρατών και δικαίωνε την κυριαρχία τους. Έτσι, πριν από τον $20^{ο}$ αιώνα κανείς σχεδόν δεν είχε ενδιαφερθεί να χρονολογήσει την αρχαιολογία της βόρειας Αμερικής παρά αρκούνταν σε γενικές εκτιμήσεις, καθώς η επικρατούσα αντίληψη απέκλειε κάθε πιθανότητα πολιτισμικών αλλαγών από μέρους των ιθαγενών από την εποχή του λίθου και δώθε (σ' αυτό συνέτεινε και η παλιά πλάνη ότι δεν συντελούνταν σημαντικές αλλαγές στα

προϊστορικά χρόνια). Ως εκ τούτου ο όρος «προϊστορία» στην αμερικανική αρχαιολογία χρησιμοποιούνταν -μέχρι πρόσφατα- για να προσδιορίσει φάσεις πριν από την επαφή με τη Δύση παρά το γεγονός ότι σε αυτή την «προϊστορία» ενέτασσαν μη-προϊστορικούς πολιτισμούς, πολυσύνθετους και εξελιγμένους, όπως των Maya στη Μεσοαμερική και των Incas στις Άνδεις[295]: αιώνες πριν οι Ευρωπαίοι φτάσουν εκεί επρόκειτο για μια πυκνοκατοικημένη ζώνη στην οποία μιλούσαν 40 γλώσσες και ιδιώματα που ανήκαν στις μεγάλες γλωσσικές οικογένειες[296].

Στις αρχές του 19ου αιώνα, η συντηρητική άρχουσα τάξη των Ισπανών που ήταν εγκατεστημένη στο Μεξικό είχε καταλήξει πως η μελέτη της προϊσπανικής περιόδου της περιοχής αποτελούσε άχρηστη ενασχόληση με τη βαρβαρότητα[297] ενώ, ανατολικά του Mississippi, στο Δέλτα του ποταμού, ο μύθος των «Mound Builders», ζωντανός μέχρι τις αρχές του 20ού απέδιδε την κατασκευή των πολυάριθμων τύμβων σε μια αφανισμένη λευκή φυλή για την οποία υπέθεταν ότι είχε προϋπάρξει των ιθαγενών βγάζοντας τους, ως «βάρβαρους», από το δρόμο του «λευκού πολιτισμού»[298].

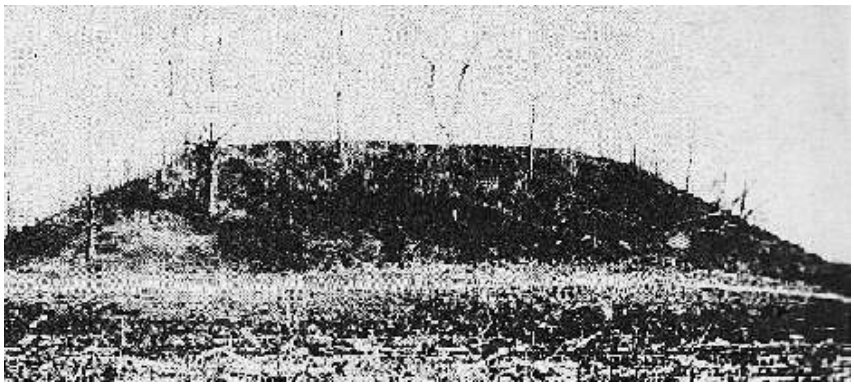

Φωτ. του 1875: κατασκευή «Mound Builders». Τύμβος Β, ύψους 13 μ. (Scott, Arkansas).

Ανάλογες ερμηνευτικές διαστρεβλώσεις δέχτηκε το οφιοειδές Great Serpent Mound του Ohio, το οποίο θεωρούσαν έργο μιας «ανώτερης φυλής» σταλμένης μάλιστα από το Θεό αφού το κεφάλι του φιδιού «κοίταζε προς τον Κήπο της Εδέμ» αλλά και ως πρόσχωμα από τους σύγχρονους κατοίκους για την επέκταση της γεωργίας και της βιομηχανίας. Έτσι, όταν ο αρχαιολόγος Fredric Putman ενδιαφέρθηκε να επισκεφτεί την περιοχή το 1885 (του ανατέθηκε η έδρα της Αρχαιολογίας-Εθνολογίας του Harvard

[295] Καπνιστός (εκδ.), «Τα πάντα για το Νέο Κόσμο», στο *Αρχαίοι πολιτισμοί*, τεύχ. 48, Αθήνα 2002, 956.
[296] Chinantecan, Manguean, Mayan, Mixe-Zoquean, Mixtecan, Otomian, Popolocan, Tequistlatecan, Tlapanecan, Totonacan, Uto-Aztecan και Zapotecan.
[297] Trigger, *Μια ιστορία της αρχαιολογικής σκέψης*, Αθήνα 2005, 186.
[298] Fowler, «Uses of the past: archaeology in the service of the state», στο *ό.π.*, 230.
Ο Thomas Jefferson (1743-1826), μετέπειτα 3ος πρόεδρος των ΗΠΑ, θα σκάψει το 1874 χαντάκι σε τύμβο στην ιδιοκτησία του στη Βιρτζίνια υποψιασμένος πως οι διάσπαρτοι στα ανατολικά του Μισισιπή τύμβοι δεν ήταν έργο ενός αφανισμένου μυθικού λαού αλλά ιθαγενών ινδιάνων (Renfrew-Bahn, *ό.π.*, 21)

το 1887), βρήκε μεγάλο τμήμα της κατεστραμμένο από τις καλλιέργειες και τα βιομηχανικά κτήρια[299]. Σήμερα είναι ευρέως αποδεκτό ότι η περιοχή κατοικήθηκε από το 1000 π.Κ.Ε. και δώθε από τους Adena, γηγενείς με μεγάλη δεξιοτεχνία σε παρεμβάσεις του εδάφους τις οποίες χρησιμοποιούσαν για οριοθέτηση χώρων συγκέντρωσης, ταφές, τελετουργίες κλπ., ωστόσο δεν έλειψε η έξαρση της ψευδοεπιστήμης -που εξ ορισμού αποκλείει πολιτικοκοινωνικά συμφραζόμενα- η οποία στηρίχτηκε στην αρχική

Φωτ. Ιανουαρ. 1888: το οφιοειδές Great Serpent Mound του Ohio
(αρχείο Getty Images #2672863).

προκατάληψη για τους προκολομβιανούς πληθυσμούς να παράξουν έργο. Έτσι ως σήμερα εκλαμβάνεται από ορισμένους ως έργο μια «ανώτερης φυλής, οι οποίοι αποπειρώνται να «αποκωδικοποιήσουν» την κατασκευή με μεταφυσικό τρόπο, αριθμολογία και θεολογία, βλέποντας δηλαδή στα γεωμετρικά σχέδιά της κάποιο «μυστικό» ανάλογο με αυτό που -κατά τη γνώμη τους- κρύβουν και οι μεγάλιθοι της Ευρώπης[300].

Έναν ανάλογο μύθο «Mound Builders» εφηύραν οι νικητές του Μεξικανοαμερικανικού πολέμου (1846-1848) για τα ευρήματα στα εδάφη που αργότερα αποτέλεσαν τις πολιτείες της Αριζόνα και του Νέο Μεξικό: καθώς βρέθηκαν μπροστά σ' έναν όγκο από τεράστιες πέτρες -και δίχως να αποκλείσουν από την πιθανότητα τους Ευρωπαίους ως κατασκευαστές- τα ερμήνευσαν ως κατάλοιπα μιας ιδιαίτερης χαμένης φυλής. Στη συνέχεια μελετητές απέδωσαν τα ερείπια στους Αζτέκους -έναν πολιτισμό σε μεγάλη εκτίμηση από τους Ευρωπαίους που αγαπούσαν ιδιαίτερα τα αυτοκρατορικά σχήματα- αποκαλώντας τα «Montezuma's Castle» (σε ισχύ μέχρι σήμερα) από το όνομα του Αζτέκου αυτοκράτορα, όντας βέβαιοι ότι είχαν ανακαλύψει την προγονική αζτεκική εστία. Πολύ αργότερα θα αποδεχθούν ότι το «κάστρο» ήταν σύμπλεγμα κατοικιών

[299] Trigger, *Μια ιστορία της αρχαιολογικής σκέψης*, Αθήνα 2005, 127-128.
[300] Βλ.Ross Hamilton, *The Mystery of The Serpent-Mound In Search of the Alphabet of Gods*, Frog 2001.

τύπου «πολυκατοικίας» του αγροτικού πληθυσμού των Sinaguas (=«Δίχως Νερό») του 1300 Κ.Ε., εγκαταλελειμμένο εκατό χρόνια πριν από τη γέννηση του Montezuma.

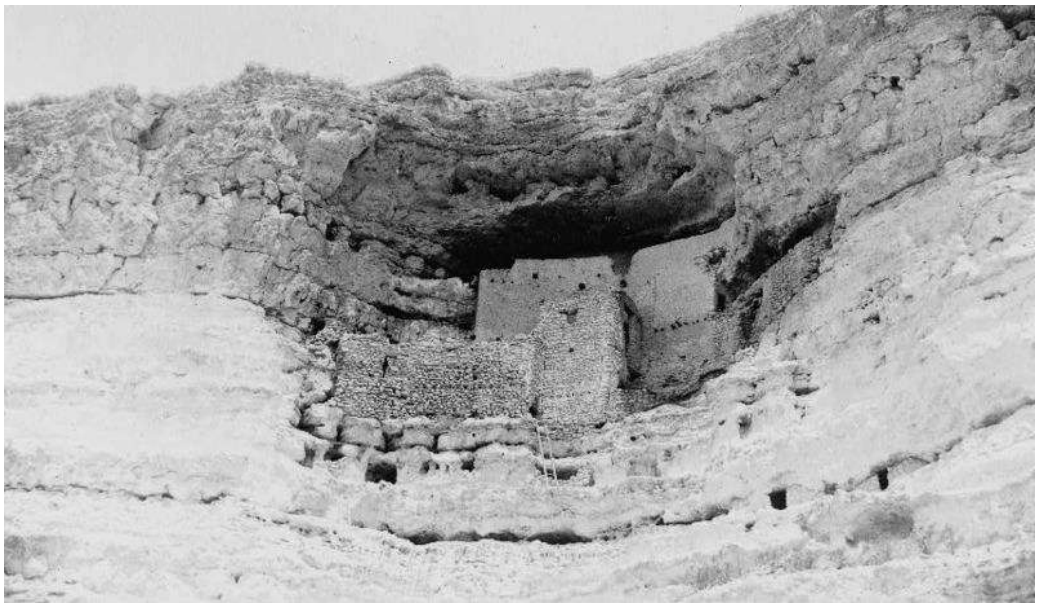

Φωτ. του 1887: οι κατοικίες τύπου «πολυκατοικίας» των Sinaguas.

Ούτε οι συγκρίσεις με τα «ευρωπαϊκά» επιτεύγματα αποφεύγονταν. Όταν σε μια κοιλάδα της Ονδούρας ανακαλύφθηκε η Copán -από τ' αντιπροσωπευτικότερα και πλουσιότερα κέντρα του πολιτισμού των Maya- επονομάστηκε «Αθήνα της κεντρικής Αμερικής»[301] παραπέμποντας στη Δύση και στερώντας την αυτονομία της σπουδαιότητάς της. Αυτό δεν σημαίνει πως δεν αναγνώριζαν τη σπουδαιότητα του πολιτισμού των Maya· αντίθετα, στις κατοπινές δημοσιεύσεις τους αποτελούσε ένα επιπλέον μέτρο σύγκρισης των αρχαίων γηγενών με τους σύγχρονους της Αμερικής[302], φαινόμενο που δεν απέχει από την ανάδειξη της αναγεννησιακής τέχνης σε υπέρτατο σημείο αναφοράς αφού όταν ανακαλύφθηκε η Altamira ονομάστηκε «Capella Sistina της Προϊστορίας».

Ο ειρηνικός λαός των Mimbres στις νοτιοδυτικές πολιτείες -ονομασία που τους έδωσαν οι πρώτοι Ισπανοί άποικοι βλέποντας τις άφθονες ιτιές στις όχθες του ποταμού όπου ήταν κτισμένα τα χωριά τους από λάσπη- ήταν καλλιεργητές καλαμποκιού και φασολιών και κυνηγοί τροφοσυλλέκτες, των οποίων το πολιτισμικό απόγειο τεχνέργων σημειώθηκε γύρω στο 1100 Κ.Ε. Τα υλικά κατάλοιπα ήταν ιδιαίτερα άφθονα, ωστόσο η ρατσιστική οπτική της ευρωαμερικανικής ανθρωπολογίας παρέσυρε και την αρχαιολογία να ενδιαφερθεί ελάχιστα για την προστασία τους: μολονότι οι οικισμοί ήταν εντοπισμένοι από τον ύστερο 19ο, ανασκάφηκαν συστηματικά για ένα διάστημα της

[301] Βλ. Καπνιστός (εκδ.), «Αμερική και Ωκεανία» στο, *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, τεύχ. 48, Αθήνα 2002, 954.
[302] Gero & Root, «Archaeology in National Geographic Magazine», στο Cathercole & Lowenthal (eds.), *The Politics of the Past*, No. 12, London 1994, 30.

δεκαετίας 1920 κι έκτοτε αφέθηκαν απροστάτευτοι στη βορά των αρχαιοκάπηλων μέχρι το 1973 που το Ίδρυμα Mimbres ανέλαβε τη διάσωση των τελευταίων θέσεων. Αλλά ήταν αργά· τα κομψά λευκά κεραμικά τους με τα γεωμετρικά σχέδια είχαν λεηλατηθεί σε ποσοστό 90% -περισσότερο από κάθε άλλου γνωστού πολιτισμού εκτιμούν οι Renfrew και Bahn. Έτσι χάθηκε οριστικά η ευκαιρία να κατανοήσουμε πραγματικά αυτόν το λαό από αγγειοπλάστες, για τον οποίο, μεταξύ άλλων, παρέμεινε αναπάντητο το ερώτημα πώς πολλά από τα κεραμικά είχαν ποικίλο θαλάσσιο διάκοσμο καίτοι η θάλασσα απείχε 500 χλμ. από τα χωριά τους[303].

Κεραμικά του Πολιτισμού Mimbres.

Η εκμετάλλευση των ευρημάτων ήταν σύνηθες φαινόμενο· όταν ο διπλωμάτης και αρχαιολόγος Edward Thompson (1856-1935) ανακάλυψε στη χερσόνησο του Yucatán τον «πολιτισμό της Chichén Itzá» και το τελετουργικό Πηγάδι των Θυσιών -όπου οι Maya έριχναν τις προσφορές τους- με ανθρώπινους σκελετούς, κόκκους ζαντ (νεφρίτη), κεραμικά, δίσκους με περίτεχνες παραστάσεις και στολίδια καθαρού χρυσού, επικρίθηκε από τη μεξικανική κυβέρνηση καθώς δεν αποσαφήνισε ποτέ τον ακριβή αριθμό των ευρημάτων του μέρος των οποίων, πιθανότατα, πούλησε.

[303] Βλ. Renfrew-Bahn, *ό.π.*, 570.

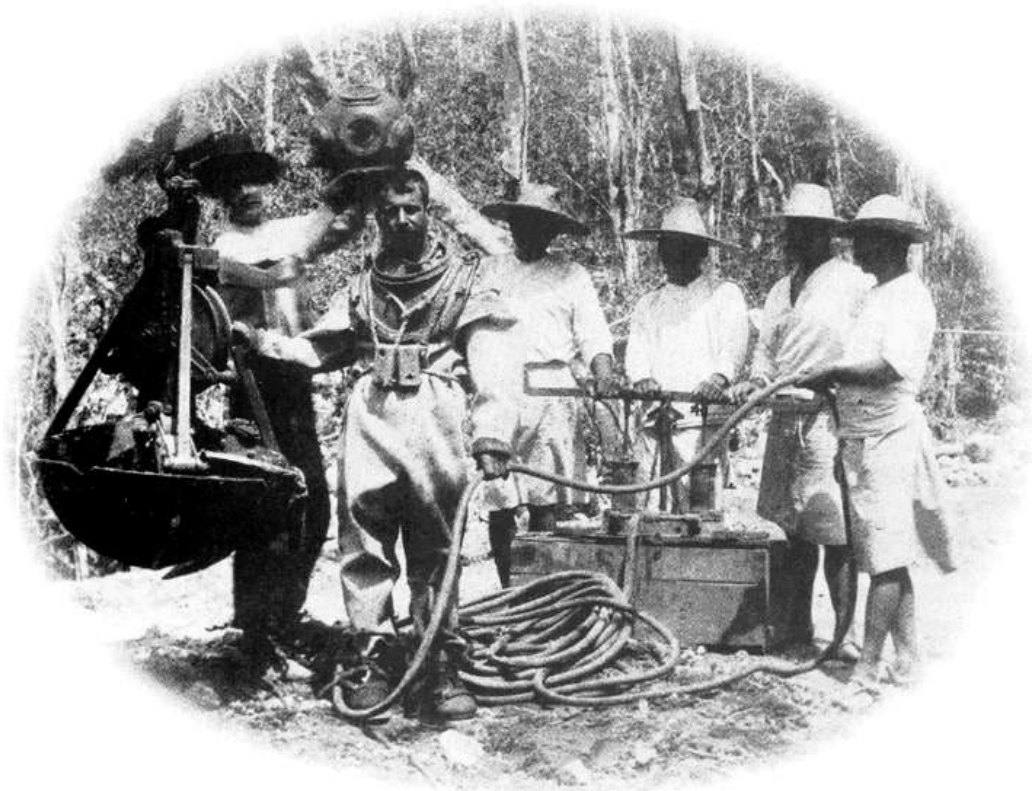

Φωτ. του 1909: αδειάζοντας το τελετουργικό Πηγάδι του Chichén Itzá
υπό την επίβλεψη του Αμερικανού Edward Thompson.

Ωστόσο, από ένα σημείο και μετά οι Αμερικανοί αρχαιολόγοι εστίασαν στην ανάδειξη της σπουδαιότητας των εκεί γηγενών πολιτισμών -τους οποίους μάλιστα ορισμένοι έφτασαν να συγκρίνουν με της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας- όταν χρειάστηκε να διαψεύσουν την κυρίαρχη άποψη των Ευρωπαίων φυσιοδιφών του όψιμου 18ου που θεωρούσαν ότι το κλίμα της βορείου Αμερικής συντελούσε στον εκφυλισμό των ανθρώπων κι άρα ήταν αδύνατον να δημιουργηθούν εκεί σημαντικοί πολιτισμοί. Έτσι παραμέρισαν την απαξιωτική θεώρηση του Morton και παραδέχτηχτηκαν, στα τέλη του 19ου αιώνα, ότι ο εγκέφαλος των «Ινδιάνων» *ήταν* ικανός για κάποια επιτεύγματα αφού οι ενδείξεις των ευρημάτων πιστοποιούσαν πρόοδο αλλά και πάλι σε σύγκριση με τον αφρικανικό ή αυστραλιανό εγκέφαλο, όχι με τον καυκάσιο.

Η κάποια αλλαγή στην αντιμετώπιση των βορειοαμερικανικών πολιτισμών δεν απάλλαξε την αρχαιολογία και την ανθρωπολογία από ρατσιστικές θεωρίες. Ο Νεοϋορκέζος μελετητής της ευγονικής δικηγόρος Madison Grant (1865-1937) συγγράφει το *The Passing of the Great Race* (1916) που θα φτάσει ως τη ναζιστική Γερμανία και θα συμβάλλει στην εδραίωση τής εκεί φυλετικής πολιτικής της στείρωσης και της ευθανασίας.

Ούτε οι όροι που καθιερώθηκαν από τους Ευρωπαίους αρχαιολόγους για να προσδιορίσουν την προϊστορική διάταξη των Εποχών ανταποκρίνονταν σε όλους τους πολιτισμούς όπου γης, ωστόσο στη Δυτική βιβλιογραφία, μέχρι σήμερα, σε μεγάλο βαθμό χρησιμοποιούνται. Για παράδειγμα ο όρος «Νεολιθικός» δεν αντιστοιχεί παντού δεδομένου ότι σχεδόν καμιά απ' τις καινοτομίες της Νεολιθικής, όπως η λείανση της πέτρας, η αγγειοπλαστική, η εγκατάσταση και η οικοτεχνία δεν συμπίπτουν παντού με την ορισθείσα στην Ευρώπη περίοδο. Πιο συγκεκριμένα έχουμε αγγειοπλαστική στην Ιαπωνία και λείανση της πέτρας στην Αυστραλία όταν ακόμα η μόνιμη εγκατάσταση και η οικοτεχνία είναι αβέβαιη. Η Εποχή του Χαλκού απουσιάζει στα περισσότερα μέρη του κόσμου. Στην Ινδία υπάρχουν τέχνεργα της Κατώτερης Παλαιολιθικής που συμπίπτουν με την ίδια φάση σε Ευρώπη και Αφρική ωστόσο η Μέση Παλαιολιθική είναι διαφορετική και απουσιάζει από αυτήν ο Μουστέριος πολιτισμός (που συνδέεται με τον *homo neandertalensis*) ενώ ακόμα πιο διαφορετική είναι η Ανώτατη Παλαιολιθική με μικρές μόνο ομοιότητες με τη Νεολιθική στη Δανία. Αυτή η στέρηση της αυτονομίας της χρονολογικής μέτρησης των πολιτισμών έξωθεν της Δύσης δεν απέχει πολύ από το γεγονός ότι ελάχιστα στη Δύση ακούγεται πως οι αρχαίοι Κινέζοι και Εσκιμώοι είχαν προχωρήσει πολύ στις μηχανικές τέχνες και λίγο απήχαν απ' το να φτάσουν στην «αλυσιδωτή αντίδραση», ότι οι αρχαίοι Μεξικανοί γνώριζαν τόσο καλά τον τροχό ώστε να φτιάχνουν ζωόμορφα παιδικά παιχνίδια[304], ότι η Γεωργική Επανάσταση όχι μόνο δεν συντελείται στην Ευρώπη αλλά περνάει σ' αυτή με καθυστέρηση τεσσάρων χιλιάδων ετών, ότι η αρχαιότερη τειχισμένη πόλη στον κόσμο βρίσκεται έξω απ' τα σύνορα της Ευρώπης και είναι η Ιεριχώ κι ότι στην Κίνα έχουμε τυπογραφία 700 χρόνια πριν από τον Γουτεμβέργιο.

Αλλά η υποτίμηση των αρχαίων πληθυσμών και πολιτισμών χαρακτήριζε και περιοχές στο εσωτερικό της ευρωπαϊκής ηπείρου. Για παράδειγμα, τα Δυτικά στερεότυπα είχαν περιθωριοποιήσει τα μεγαλιθικά ευρήματα στη Μάλτα, του ιερού Ħaġar Qim και του παράπλευρου ιερού Mnajdra καίτοι εντοπισμένα από το 1839, περιόδου

[304] Levi-Strauss, *Φυλή και Ιστορία - Φυλή και Πολιτισμός*, Αθήνα 2005, 79.

Το νεολιθικό ιερό Ħaġar Qim
(περ. 3500-2500 π.Κ.Ε.).

Το νεολιθικό ιερό Mnajdra
(περ. 3600-2500π.Κ.Ε.).

βρετανικής κυριαρχίας. Ανάλογα παραμελήθηκε το σπήλαιο Għar Dalam με κατάλοιπα από οστά ζώων της όψιμης Εποχής των Παγετώνων (~18 χιλ. ετών Προ Σήμερα) και ανθρώπινων τεχνέργων, των πρωιμότερων στη Μάλτα, του Πολιτισμού Stentinello (περ. 5000-4500 π.Κ.Ε.) που περιλαμβάνει θέσεις της Νεολιθικής σε Calabria, Σικελία και Μάλτα. Αν και το σπήλαιο ανασκάφτηκε το 1865 από τον Γενοβέζο παλαιοντολόγο Arturo Issel (1842-1922), επιμελήθηκε και ανοίχτηκε στο κοινό μετά το 1933, διαμορφωμένο μάλιστα σε μουσείο «άψογο δείγμα βικτοριανού ύφους», όπως περιγράφουν τα επίσημα ενημερωτικά φυλλάδια[305]. Κατά τον ίδιο τρόπο περιθωριοποιήθηκε η αρχαιολογία της νοτιοανατολικής Ευρώπης καθώς απαξίωναν τα Βαλκάνια[306] καίτοι οι ανασκαφές στα 1908 από Σέρβους είχαν ανασύρει τον Πολιτισμό Vinča στις όχθες του Δούναβη από ειδώλια και αγγεία με σημεία γραφής που χρονολογούνται πριν από το 4000 π.Κ.Ε.[307]: το 1928 ο Γερμανός φιλόσοφος και περιηγητής κόμης Hermann

Φυλακτά με σημεία γραφής (περ. 4500 π.Κ.Ε.) του βαλκανικού Πολιτισμού Vinča.

Keyserling (1880-1946) που είχε γράψει στο βιβλίο του *Europe* πως «*αν τα Βαλκάνια δεν υπήρχαν θα έπρεπε να τα εφεύρουμε*», σχολίασε πως τα βαλκανικά κράτη βρίσκο-

[305] Heritage Sites > Ghar Dalam Cave & Museum=http://www.heritagemalta.org/ghardalam_sites.html
[306] Για περισσότερα, βλ. Todorova M. (1992), «Historiography of the countries of Eastern Europe: Bulgaria», *American Historical Review* 97, 4:1105-117 & Bailey, «Βουλγαρική αρχαιολογία», κεφ. 4 στο Meskell, *ό.π.*, 131-160.
[307] Renfrew-Bahn, *ό.π.*, 412.

νται ακόμη σ' ένα είδος «γκρίζας ζώνης» αφού «*δεν έχουν ξεπεράσει τα ελαττώματα της Ανατολής, αλλά ούτε κι έχουν κατακτήσει καμιά από τις αρετές της Δύσης*»[308], φανερά επηρεασμένος από το διπολικό στερεότυπο του «Άλλου», όπου ο μόνος τρόπος να προσδιοριστεί ο «Άλλος» ήταν είτε να εκληφθεί ως «ξένος» προς εμάς, είτε ως «σχετικός» με εμάς.

Ούτε στην Αγγλία αρχικά αποδέχτηκαν ότι το Stonehenge ήταν δημιούργημα τοπικού πληθυσμού. Η προσκόλληση στα επιτεύγματα των Ινδοευρωπαίων Μυκηναίων το απέδιδε σε προϊόν των επαφών με το Μυκηναϊκό πολιτισμό, είτε σε ναό τοσκανικού ρυθμού που ανεγέρθηκε από τους Ρωμαίους[309]. Μάλιστα, όταν τη δεκαετία του 1950 εντοπίστηκαν στην επιφάνεια ενός τρίλιθου σχέδια ξιφιδίων, ο Childe, έχοντας επίσης διολισθήσει για ένα διάστημα στα περί «ανωτερότητας» των Ινδοευρωπαίων που κατ' αυτόν απέρρεε από την ινδοευρωπαϊκή γλώσσα (η οποία απέδιδε επαρκώς τις δυνατότητες της σκέψης και προέκυπτε από τη φυσική υπεροχή των Αρίων), τα ερμήνευσε ως απεικονίσεις αντικειμένων από τις Μυκήνες που το εμπόριο είχε οδηγήσει ως τη Βρετανία[310]. Ο Childe αργότερα αποκήρυξε εντελώς αυτές τις απόψεις ενώ και η ραδιοχρονολόγηση θα αποκαλύψει ότι το Stonehenge αποτελεί κτίσμα πρωιμότερο της μυκηναϊκής.

3.2. Το αμφίδρομο μιας «λογική προκατάληψης»

[308] Από το Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, New York 1997, p. iii.
[309] Δεν έλειψαν και οι πλέον ευφάνταστες εκδοχές, όπως ότι ήταν (όπως και το Avebury στο Wiltshire, νοτιοδυτικά της Αγγλίας) έργο εξωγήινων ή, κατά τον Walter Charlton και το έργο του *Χορεία Γιγάντων* (*Chorea Gigantum or StoneHeng restored to the Danes*, 1663), πως ανεγέρθηκε από τους Δανούς και προοριζόταν για κοινοβούλιό τους (βλ. Καπνιστός [εκδ.], «Στόουνχεντζ», στο *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, τεύχ. 6, Αθήνα 2002, 102)
[310] Καπνιστός (εκδ.), «Μελέτες και έρευνες», *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, τεύχ.18, Αθήνα 2002, 359.

Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα αρχίζουν οι παγκόσμιες εκθέσεις στο Δυτικό κόσμο οι οποίες εντάσσονται στο ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο της «λογικής προκατάληψης» των Δυτικών και οι οποίες, σύμφωνα με τη ρήση του Hobsbawm, αποτέλεσαν τις «*great new rituals of self-congratulation*». Η Αγγλία εστίαζε στον «ιστορικό» της ρόλο -συχνά σε παραλληλισμό με τους Ρωμαίους και τις εκτενείς αποικίες τους-, η Γαλλία στον «εκπολιτιστικό» της ρόλο και οι Ηνωμένες Πολιτείες στον «πρωτογονισμό» των γηγενών της ηπείρου όπου εγκαταστάθηκαν, σε ένα θέαμα που συγκέντρωνε εκατομμύρια επισκέπτες. Τον κύκλο άνοιξε η «Great Exhibition» του 1851 στο Crystal Palace του Λονδίνου, δείγμα της βιομηχανικής αρχιτεκτονικής υψωμένο στο Hyde Park, ένας θρίαμβος της Βικτωρίας και του πρίγκιπα Αλβέρτου που στόχευε στην ανάδειξη της οικονομικής, στρατιωτικής και βιομηχανικής ανωτερότητας της μέγιστης αποικιοκράτισσας αποτελούσε πραγματική ύβρη -κατά τον καθηγητή Διεθνών Σχέσεων John Hobson-, αφού η εκβιομηχάνιση που διαφήμιζε δεν ήταν παρά το τελικό στάδιο της διάχυσης των εφευρέσεων που εμφανίστηκαν, πολύ νωρίτερα και για πρώτη φορά, στην Κίνα[311].

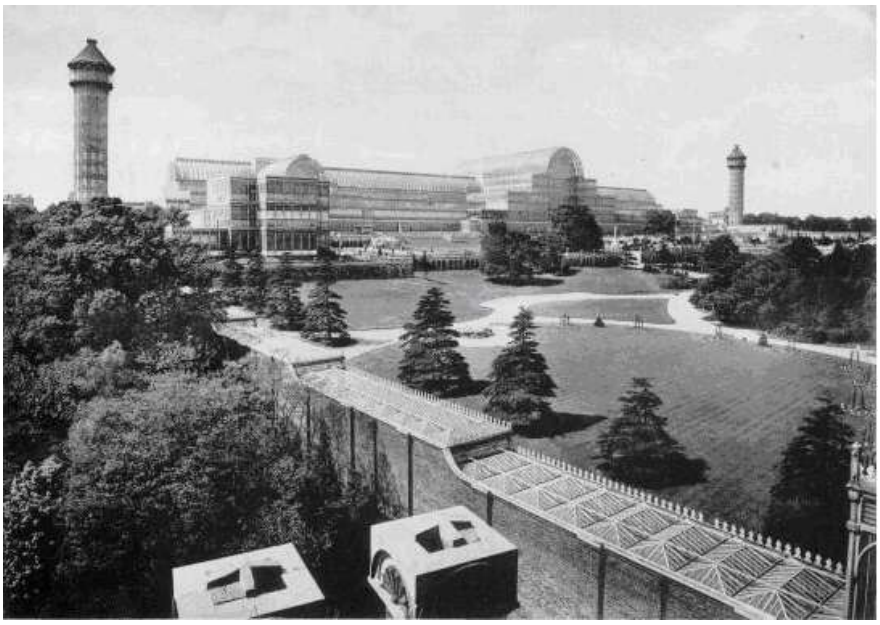

Φωτ. του 1851: η «Great Exhibition» στο Hyde Park.

[311] Hobson, *Οι ανατολικές ρίζες του δυτικού πολιτισμού*, Αθήνα 2006, 12.

Crystal Palace — Some Varieties Of The Human Race

Διαφημιστικό φυλλάδιο της έκθεσης του 1851 «Crystal Palace - Some Varieties Of The Human Race», με φυλετικό περιεχόμενο.

Διαφημιστικό poster του 1851 με τα δρομολόγια τρένων προς την «Great Exhibition» (Αρχείο Thomas Cook).

Η γαλλική «Exposition Universelle» του 1899, πλην των πολιτιστικών εκθεμάτων της που σχετίζονταν με την τρέχουσα Art Nouveau, τον κινηματογράφο και το βραβευθέν «Campbell's Soup», είχε τη μορφή ενός ρατσιστικού πανηγυριού: διακηρύττοντας τα αποικιοκρατικά της επιτεύγματα που σχετίζονταν με την Καμπότζη, την

Κίνα και την Αλγερία αφιέρωσε ένα τομέα ιδιαίτερης έκτασης στο «zoo humain», ιδιαίτερα δημοφιλές στους Δυτικούς (ήδη γνωστό απ' τη δεκαετία 1870 σε Βαρκελώνη, Μιλάνο, Βαρσοβία, Αμβούργο, Λονδίνο, Νέα Υόρκη) με γηγενείς από τη Σενεγάλη, το Κονγκό, τη Νέα Καληδονία και το Tonkin του Βιετνάμ, οι οποίοι κλήθηκαν να χτίσουν καλύβες και να κατοικήσουν σ' αυτές με τα καθημερινά χρηστικά τους αντικείμενα επί μήνες ως curiosité για χάρη των επισκεπτών.

Μασσαλία 1906: αφίσα της Αποικιακής Έκθεσης.

Λονδίνο 1908: διαφημιστικό φυλλάδιο του «The Ceylon Village» στη «Γαλλο-Βρετανική Έκθεση». Πραγματοποιήθηκε για τον εορτασμό της Entente Cordiale του 1904 που είχε υπογραφεί μεταξύ Γαλλίας και Βρετανίας η οποία αφορούσε και στα αποικιακά τους προβλήματα.

Οι «αποικιακές εκθέσεις» που πραγματοποιούνταν στη Γαλλία υπό την αιγίδα του Ministère des Colonies (που πρώτοι είχαν ιδρύσει οι Βρετανοί) με άξονα αναφοράς τις αρχαίες πολιτισμικές κατακτήσεις της Δύσης τις οποίες αντιπαρέθεταν στην απουσία «πολιτισμικών κατακτήσεων» των αποικιών, αποτελούσε μια αντίληψη που συζητείται ως σήμερα στη Γαλλία όπως μαρτυρά το σχετικό συνέδριο του 2006 υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού που μελετά τη γαλλική αποικιοκρατία μέσα κι από τα αρχεία του Υπουργείου των Αποικιών με επίκεντρο την «Coloniale Nationale» του 1907.

(φωτογραφία από το Revue en Ligne «Ėtudes Coloniales»).

Στην άλλη άκρη του Ατλαντικού η «Luisiana Purchase Exhibition» στο St. Louis του 1904, μια από τις μεγαλύτερες εκθέσεις που πραγματοποιήθηκαν ποτέ και η οποία έδωσε την αφορμή στον Theodore Roosevelt (1858-1919) να μιλήσει στην αυγή του 20ού για την έναρξη του «Αμερικανικού Αιώνα»[312], αφιέρωσε τα περισσότερα στρέμματα γης στους 1.100 γηγενείς διαφόρων φυλών των Φιλιππίνων -το νέο υπερπόντιο λάφυρο των ΗΠΑ στον Ειρηνικό μετά τον Ισπανοαμερικανικό πόλεμο. Το τμήμα αυτό της έκθεσης που ως εκθέματα είχε όχι επιτεύγματα τεχνολογικά αλλά ανθρώπους, ενείχε, κατά τους διοργανωτές της έκθεσης, «ανθρωπολογικό περιεχόμενο»: γηγενείς έμειναν επί 8 μήνες (όσο διήρκεσε η έκθεση) στις «παραδοσιακές» καλύβες τους -καίτοι σχεδιασμένες από Αμερικανούς κι Ευρωπαίους αρχιτέκτονες-, επιδίδονταν σε τελετουργικούς χορούς, γάμους και εικονικό κυνήγι ζώων, και

[312] Βίντεο της έκθεσης στο http://www.civilpictures.org/index.php?fuseaction=main.1904

παράλληλα θεωρείτο παιδευτικό θέαμα για παιδιά και δασκάλους. Η έκθεση περιλάμβανε και «ινδιάνικο σχολείο» με λευκούς δασκάλους να «εκπολιτίζουν» ιθαγενείς. Οι κριτικές ήταν διθυραμβικές: «*A remarkable achievement... it succeeds as both entertainment and sociological study*» -είχαν γράψει οι *Riverfront Times*- «*...highly recommended*» -είχε προσθέσει η *American Library Association*.

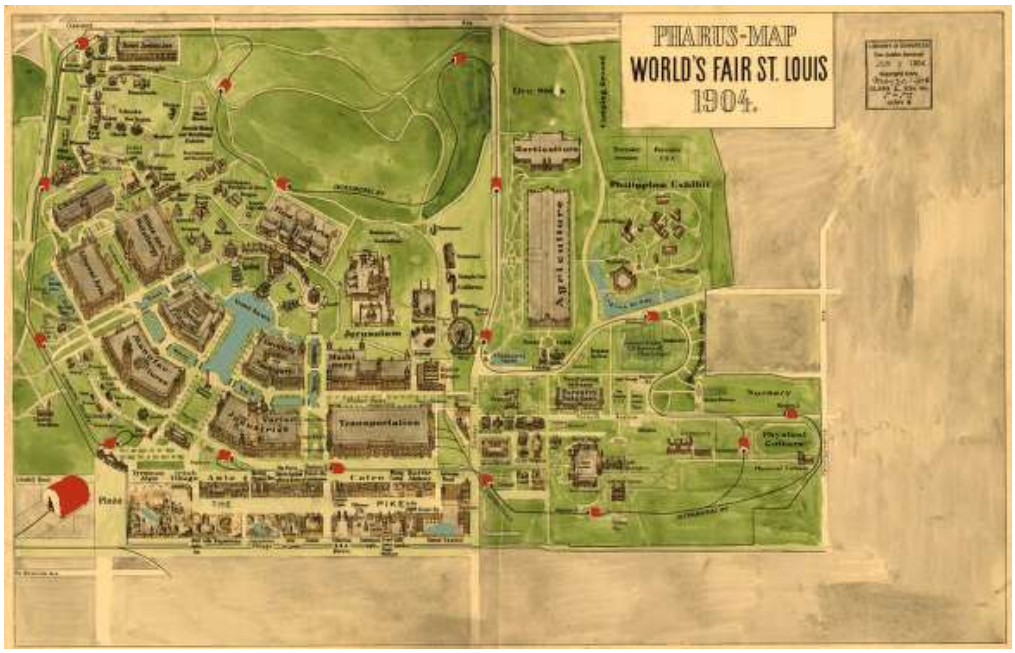

Κατατοπιστικός χάρτης της έκθεσης του 1904: το μεγαλύτερο τμήμα, 47 εκτάρια (επάνω δεξιά) αφιερώθηκε σ' ένα μόνο νησιωτικό σύμπλεγμα, τις νεοαποκτηθείσες Φιλιππίνες.

Φωτ. του 1904: οι καλύβες των Φιλιππινέζων στην έκθεση.

Φωτ. του 1904: επιδείξεις δεξιότητας κυνηγιού των Φιλιππινέζων στην έκθεση.

Την πίστη τους στην «ανωτερότητα» τους οι Ευρωαμερικανοί συνέχισαν να εκφράζουν μέχρι και τις αρχές του 20ού, τοποθετώντας τις αρχαιολογικές συλλογές των ιθαγενών της Αμερικής σε μουσεία Φυσικής Ιστορίας κι όχι στα μουσεία Καλών Τεχνών όπου περιλαμβάνονταν οι αρχαιότητες της Ευρώπης.

Η «British Empire Exhibition» στο Wembley του 1924 θεωρήθηκε «ιστορικό έπος» από τον Kipling ο οποίος της αφιέρωσε ποίημα που μελοποιήθηκε, κι ο οποίος

Φωτ. του 1924: γυναίκες Μαορί, μέλη της Εκκλησίας της Ratana της Νέας Ζηλανδίας, καταφθάνουν στο Λονδίνο για να λάβουν μέρες ως «εκθέματα» στην «British Empire Exhibition».

γενικότερα επιδοκίμαζε την κυριαρχία των Άγγλων στις Ινδίες που είχε μετασχηματίσει τη χώρα του σε αυτοκρατορία: «*Πλούσια η κληρονομιά μας και γόνιμη η συμβολή μας!.... Οι δεσμοί μας είναι πιο δυνατοί από τη ζωή που πρέπει να συντρίψουμε*»[313]. Οι *Times* είδαν την έκθεση ως «*Γέφυρα της Αυτοκρατορίας που είχε ξεκινήσει από ήρωες του παρελθόντος και ολοκληρώθηκε από τους σύγχρονους κυρίαρχους αποικιοκράτες με προσωπικές θυσίες για το κοινό καλό*» ενώ μέρος έλαβαν ως εκθέματα -όπως καταγγέλλει ο ανθρωπολόγος Benedict Burton- 15 χιλιάδες άνθρωποι, 300 άλογα, 500 γαϊδούρια, 730 καμήλες, 72 μαϊμούδες, 1000 κύκνοι, 7 ελέφαντες και 3 αρκούδες[314].

Μετά την «Völkerschau Kolonial» στη Stuttgart του 1928 που επίσης θα παρουσιάσει το δημοφιλές στο κοινό *Völkerschau* (Human Zoo), ακολουθεί η

Στουτγγάρδη 1928: «Kolonial Völkerschau» («Αποικιακό Human Zoo»).

«Exposition Coloniale» του 1931 στο Παρίσι που αποτελούσε άλλη μια θεατρική παράσταση, αυτή τη φορά διαφημίζοντας την κυρίαρχη καλλιτεχνική πρόταση Art Deco, με μπαλαρίνες από τη Σενεγάλη, τη Μαδαγασκάρη, την Καμπότζη και την Ταϊτή σε φαντασμαγορικά shows, με ορχήστρες, φωτισμένα σιντριβάνια και πολύχρωμα κτήρια, και τους κριτικούς να γράφουν «*Η έκθεση των αποικιών είναι μια γιορτή* (…) *του Τουρισμού και του Εξωτισμού πάντα μέσα στη μόδα*»[315]. Η έκθεση, που όπως και οι προηγούμενες προπαγάνδιζε το διαμεσολαβητικό ρόλο της Γαλλίας στον εκπολιτισμό των αποικιών της, αυτή τη φορά προέβη και στην ανέγερση αποικιακού μουσείου

[313] Crouzet, *ό.π.*, 601.
[314] Burton, «International Exhibitions & National Identity», στο *Anthropology Today*, Vol. 7, No. 3, London 1991, 7-8.
[315] Burton, *ό.π.*, 7-8.

φασιστικής αρχιτεκτονικής, του Musée Permanent des Colonies.

Παρίσι 1931: το Musée Permanent des Colonies που ανεγέρθηκε για την «L'Exposition coloniale de Paris»
(φωτ. από το Preferred Citation: Çelik, Zeynep. *Displaying the Orient: Architecture of Islam at Nineteenth-Century World's Fairs.* Berkeley, University of California Press, c1992).

Παρίσι 1931: ανακατασκευή του Angkor Wat στην «Exposition Coloniale» για το «Pavillon de l'Indochine».

Ωστόσο αυτή τη φορά η γαλλική έκθεση έτυχε δημόσιου αντίλογου από τους κομμουνιστές στην παράλληλη «Αντίστροφη Έκθεση» που είχαν οργανώσει με τίτλο *La Vérité sur les Colonies* και έθιγε το έγκλημα της αποικιοκρατίας, παρουσιάζοντας τους αποίκους μέσα σε κλουβιά και δεμένους με αλυσίδες. Και βέβαια, οι εκθέσεις των αρχών του 20ού όχι τυχαία συμπίπτουν με τα κινήματα σε εξέλιξη στις αποικίες και με την οικονομική κάμψη στη Δύση· έτσι είχε κριθεί πολιτικά απαραίτητο το μήνυμα της «χαρούμενης κατοχής», της οικονομικής ευμάρειας και της «πολιτισμικής κατανόησης» από μέρος των Ευρωπαίων που δικαίωνε τη ρήση του Marx «*η βαρβαρότητα επανεμφανίζεται, αλλά αυτή τη φορά γεννιέται στους κόλπους του πολιτισμού*»[316].

Παρίσι 1931: η αφίσα της «Αντίστροφης Έκθεσης».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η πολιτική που παρήχθη στα υποτελή κράτη υπό την επίδραση του ευρωπαϊκού εθνικισμού. Τον καιρό που οι Ισπανοί έστελναν στην αμερικανική ήπειρο εξεταστική επιτροπή για να ερευνήσουν αν οι ιθαγενείς είχαν ή όχι ψυχή, οι ιθαγενείς από την πλευρά τους καταγίνονταν να βουτάνε στη θάλασσα λευκούς αιχμαλώτους για να επαληθεύσουν, παρατηρώντας τους για πολύ καιρό, αν τα σώματά τους σάπιζαν ή όχι. Αυτό ήταν η αρχή μιας αντίδρασης που δημιούργησε η αποικιακή πολιτική η οποία στάθηκε καθοριστική για το μέλλον τους, καθώς τα σύγχρονα ολοκληρωτικά καθεστώτα στη Μαύρη Ήπειρο επηρεάστηκαν απ' τις παλιές

[316] Στο Karl Marx, *The Poverty of Philosophy*, α΄ έκδ. Paris & Brussels 1847.

σχέσεις με τους ευρωπαϊκούς παράγοντες ή ακόμα, όπως αναφέρει ο Balandier, ενισχύθηκαν από αυτούς[317] -χώρια που τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα σε Αφρική και Ασία αποποιήθηκαν συχνά το ευρωπαϊκό μοντέλο της δημοκρατίας και υιοθέτησαν το ευρωπαϊκό μοντέλο του εθνικισμού[318].

Αντλώντας παραδείγματα από την έκβαση της αρχαιολογίας στις πρώην υποτελείς χώρες βρίσκουμε την κινεζική αρχαιολογία του 19ου και των αρχών του 20ού να «τεκμηριώνει» ως κινεζικό το νεολιθικό πολιτισμό του Longshan περί τον Κίτρινο Ποταμό (όπου η επίδραση της Δύσης ήταν λιγότερο εμφανής), ως απάντηση στις προσβολές που είχαν δεχθεί οι κινεζικές παραδόσεις από τους Ευρωπαίους ιμπεριαλιστές. Ιδιαίτερα πολύτιμα για τον φυλετικό εθνικισμό και την «απόδειξη» της πανάρχαιης *sui generis* «κίτρινης φυλής» (*zhongguo renzhong*) ήταν τα παλαιοανθρωπολογικά κατάλοιπα του «Ανθρώπου του Πεκίνου» που βρέθηκαν το 1920 στο Zhoukoudian, ένα μικρό χωριό κοντά στο Πεκίνο. Πρόκειται για έναν *homo erectus* στον οποίο απέδωσαν το «εθνικό» όνομα *Sinanthropus pekinensis* («Σινάνθρωπος του Πεκίνου») μολονότι αφορά σε μια περίοδο που τα φαινοτυπικά χαρακτηριστικά δεν έχουν ακόμα διαμορφωθεί. Η φυλετική κινεζική αρχαιολογία που κατηγοριοποιούσε σε «βάρβαρους» και «πολιτισμένους» τους ξένους και γηγενείς γνώρισε κάμψη επί κομμουνιστικής διακυβέρνησης καθώς ο εθνικισμός θεωρείτο μεγαλοαστική ιδεολογία που δεν συνήδε με τις αρχές του κομμουνισμού· ωστόσο, από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 η επίσημη Κίνα μιλά για τη «μοναδική κινεζική σχολή αρχαιολογίας», η οποία σε συνδυασμό με την παλαιοανθρωπολογία κατέχει την απάντηση στη μακρά και αδιάλειπτη παρουσία των Κινέζων[319]. Όσο για την εικάζουσα φυσιογνωμία του «Κινεζάνθρωπου» αυτή έγινε μυθιστόρημα, ταινία, σουβενίρ, κόμικς, γραμματόσημο και pin των Ολυμπιακών Αγώνων του Πεκίνου 2008.

[317] Balandier, 43, 223-224.
[318] Woolf, *Ο Εθνικισμός στην Ευρώπη*, Αθήνα 1999, 22.
[319] Sautman, «Peking Man and the Politics of Paleoanthropological Nationalism in China», στο *Journal of Asian Studies*, Vol. 60, No. 1, Michigan 2001, 96, 109.

Αντίστοιχα η Μεξικανική Επανάσταση του 1910 υποστήριξε τον αυτοχθονισμό και ίδρυσε «προγονικά» μουσεία· η Νότια Κορέα, με την ανακήρυξη της σε ελεύθερη δημοκρατία το 1948 υιοθέτησε «Εθνική Εορτή» με υπόβαθρο εθνικιστικό αφού ως ημερομηνία επέλεξε την Dangun Day, ημερομηνία ίδρυσης της «προϊστορικής δημοκρατίας» τους που έχει τις ρίζες της σχεδόν πέντε χιλιάδες χρόνια πριν, στο Gojoseon, το πρώτο «κορεατικό» βασίλειο και δυναστεία που ο ημιθεϊκός πατέρας-βασιλιάς του έθνους Dangun Wanggeom ίδρυσε στις 3 Οκτωβρίου του 2333 π.Κ.Ε.· η Κίνα και το Βιετνάμ, με την αναχώρηση των Δυτικών από το 1950 και μετά -οπότε και άφησαν το επιστημονικό πεδίο ελεύθερο στους ντόπιους αρχαιολόγους- ρίχτηκαν στη διεκδίκηση της «εθνικής προέλευσης» των εγχάρακτων χάλκινων τυμπάνων (οι πρώτοι κατασκευαστές είναι οι Pu από τη νοτιοδυτική Κίνας ή οι Lac Viet στο Δέλτα του Κόκκινου Ποταμού στο βόρειο Βιετνάμ;) μολονότι οι τεχνίτες που τα κατασκεύαζαν από το 600 π.Κ.Ε. μέχρι τον 3^{ο} αιώνα Κ.Ε. αγνοούσαν τους πολιτικούς όρους που αφορούν στους σημερινούς εθνικούς προσδιορισμούς· το

Ορειχάλκινο τύμπανο του Πολιτισμού του Κόκκινου Ποταμού που διεκδικούν Κίνα και Βιετνάμ.

Πακιστάν τιτλοφορεί μελέτη με τίτλο «Πέντε χιλιάδες χρόνια Πακιστάν» μολονότι το κράτος αυτό δεν υπήρχε ούτε σαν σκέψη, μάς λέει ο Hobsbawm, πριν από το 1932-1933[320]. Το Angkor Wat που έχτισε ο βασιλιάς Suryavarman II το 12^{ο} αιώνα ως πρωτεύουσά του και ιερό της και αναστήλωσαν οι Γάλλοι την περίοδο της αποικιο-κρατίας (1863-1953) ως υπενθύμιση και απόδειξη στους ντόπιους της ισχύος τους, παρέμεινε σταθερά το εθνικό logo στη σημαία της Καμπότζης από το 1863 (ως κράτους-υποτελούς μέλους της Union Indochinoise) μέχρι σήμερα σε διάφορες παραλλαγές καθώς και στο εθνικό νόμισμα: το μνημείο συνδέει ευθέως το τωρινό

[320] Hobsbawm, *Για την Ιστορία*, Αθήνα 1997, 20.

έθνος με την ισχυρότερη αυτοκρατορία της νοτιανατολικής Ασίας, των Khmer.

Σπάνιο νόμισμα της Καμπότζης, το πρώτο που εκδόθηκε μετά το 1959 από το British Royal Mint (1970), που ωστόσο δεν κυκλοφόρησε ποτέ γιατί η βασιλεία ανετράπη από τους Κόκκινους Khmer.
Αποτέλεσε μέρος προπαγάνδας που αφορούσε στην παρότρυνση των αγροτών για περισσότερη παραγωγή ρυζιού επιλέγοντας στον εμπροσθότυπο το Angkor Wat ως εθνικό σύμβολο και στον οπισθότυπο φυτείες ρυζιού.

Όσον αφορά στο μεσαιωνικό οικισμό των Bantu της Μεγάλης Ζιμπάμπουε, ο κωνικός πύργος του έγινε logo από την επαναστατική σημαία της ZAPU (Zimbabwe African People's Union) ως τα τραπεζογραμμάτια της κεντρικής τράπεζας της χώρας (Reserve Bank of Zimbabwe)· ο αμφιλεγόμενος πρωθυπουργός της Robert Mugabe -ακόμα ήρωας ως πρώην ηγέτης του Zimbabwe African National Union στον εθνικό αγώνα της ανεξαρτησίας παρά την κακοδιαχείριση και τον αυταρχισμό της εξουσίας του- ευαρεστείται να διακηρύττει ότι οι πρόγονοί του υπήρξαν παλιοί ηγεμόνες της μεσαιωνικής αυτής πόλης παρότι αυτοί ήρθαν στην περιοχή τουλάχιστον δυο αιώνες μετά την κατάρρευσή της ενώ και το ανάγλυφο πουλί από στεατίτη που βρέθηκε στον ανατολικό περίβολο του οικισμού το 1889 (πουλήθηκε στον Cecil Rhodes) έγινε το logo της σημαίας της χώρας. Ο ρόλος της αρχαιολογικής θέσης δεν περιορίστηκε στην επιβεβαίωση της αρχαιότατης καταγωγής του πρωθυπουργού της: εστάλη ως αντίγραφο στο Houston του Texas (Απρίλιο 1999), ως διαφημιστική καμπάνια και τουριστική attraction, ενώ επιπλέον, η κρατική εκπαίδευση περιλαμβάνει την εκεί επίσκεψη μαθητών για να τους θυμίζει, κατά τον Ζιμπαμπουανό ιστορικό Benedict Mtsali, πως «*η Αφρική είχε έναν πολιτισμό που δεν ήταν δώρο του λευκού ανθρώπου*»[321].

Σχολική εκδρομή στα ερείπια της Μεγάλης Ζιμπάμπουε
(φωτ. Robert Holmes).

[321] Vale, «Mediated monuments and national identity», στο *The journal of Architecture*, Vol. 4, London (Winter) 1999, 404-405.

Ο κωνικός πύργος
της Μεγάλης Ζιμπάμπουε
(φωτ. του 1900 περ.).

Σημαία της κομμουνιστικής επαναστατικής οργάνωσης ZAPU με logo τον κωνικό πύργο.
(δεκαετ. 1960).

Τραπεζογραμμάτιο του 2003 της κεντρικής τράπεζας με logo τον κωνικό πύργο.

Από την άλλη, η σύγχρονη παρουσία των πρώην αποικιοκρατούμενων χωρών σε διεθνείς εκθέσεις για την προβολή των μνημείων τους και της εθνικής τους οντότητας γίνεται με τη χορηγία πολυεθνικών εταιρειών, γεγονός που αντανακλά ότι τώρα η εξάρτησή τους απλώς άλλαξε μορφή.

Εν κατακλείδι, και παρά το ενοποιητικό πρόσωπο που η αποικιοκρατία εμφάνισε, λειτούργησε φυλετικά και διασπαστικά[322] ελαχιστοποιώντας επιτεύγματα άλλων λαών

[322] Ως πρόσφατα ο Βέλγος Hergé (ψευδώνυμο του Georges Rèmi, 1907-1983), δημιουργός του *Tintin* -σχέδιο δημοφιλές στην κεντρική και βόρεια Ευρώπη- διακινούσε μέσα από τις περιπέτειες του ήρωά

με αποτέλεσμα σημαντικοί αρχαίοι πολιτισμοί να μην εκλάβουν τη δέουσα προσοχή ή να αγνοηθούν. Μετά τη μακραίωνη και σε παγκόσμια κλίμακα επιβολή του ευρωπαϊκού μοντέλου επανεξετάζεται από επιστήμονες το πλαίσιο που αυτό αναδείχτηκε και επεκτάθηκε εις βάρος άλλων, καθώς η κυρίαρχη άποψη συνεχίζει μέχρι σήμερα να προσδιορίζεται γύρω από ό,τι έχει σημειωθεί εντός των ευρωπαϊκών συνόρων: το μινωικό και ελληνορωμαϊκό πολιτισμό, την Αναγέννηση, το τραπεζογραμμάτιο και το χριστιανισμό ή, όπως εύστοχα επισημαίνει ο ανθρωπολόγος Eric Wolf (1923 - 1999), διδαχτήκαμε στις σχολικές αίθουσες αλλά κι έξω από αυτές πως η Δύση έχει μια γενεαλογία κατά την οποία η αρχαία Ελλάδα γέννησε τη Ρώμη, η Ρώμη τη χριστιανική Ευρώπη, η χριστιανική Ευρώπη την Αναγέννηση, η Αναγέννηση το Διαφωτισμό, ο Διαφωτισμός τη Δημοκρατία και τη Βιομηχανική Επανάσταση, δηλαδή ένα σχήμα παραπλανητικό αφού στην πραγματικότητα, μη-ευρωπαϊκοί πληθυσμοί και πολιτισμοί είχαν ενεργό συμμετοχή στην εξέλιξη της ευρωπαϊκής ιστορίας[323]. Επίσης ελάχιστα αναφέρεται ή λαμβάνεται υπόψη το γεγονός πως η αποκαλούμενη «οικουμενικότητα» των Δυτικών αξιών μικρή απήχηση έχει τόσο στον πολυπληθέστερο ισλαμικό, ινδικό και σινικό κόσμο όσο και στον Ορθόδοξο πολιτισμό· ο Δυτικός τρόπος θεώρησης της ιστορίας βασίζεται σε ένα κατοπτρικό πρόσταγμα, στο οποίο ο Κορνήλιος Καστοριάδης (1922-1997) βλέπει ιδιωφέλεια όταν γράφει πως «*δεν μπορούμε να κατανοήσουμε το άλλοτε και το αλλού της ανθρωπότητας παρά μόνο σε συνάρτηση με τις κατηγορίες μας*»[324].

Ο «ευρωκεντρισμός», η υπεραπλουστευμένη εκδοχή της ανθρώπινης ιστορίας που εδράζει το μεγαλύτερο επιχείρημα του στην πολιτισμική διαφορετικότητα βρίσκει το χαρακτηριστικότερο ίσως εκπρόσωπό του στον Samuel Huntington που στη *Σύγκρουση των Πολιτισμών* υιοθετεί μια ρηχή ιδεολογική και πολιτισμική αντίστιξη μεταξύ Ανατολής και Δύσης παραβλέποντας τα οικονομικοπολιτικά αίτια της «σύγκρουσης». Αλλά έστω κι έτσι, η Δύση είναι καταδικασμένη να συνυπάρχει με τον αντιστικτικό της πόλο, την Ανατολή, όχι μόνο για λόγους γεωγραφικούς και οικονομικοπολιτικούς αλλά και θρησκευτικούς, αφού στην Ανατολή «επέλεξε» να γεννηθεί ο κυρίαρχος θεός στη Δύση, ο Ιησούς Χριστός. Κατά τον κριτικό και συγγραφέα

του συντηρητικές ιδέες, όπως στο *Tintin au pays de l'or noir*, 1939, κατά των Εβραίων και των Αράβων, αντισοβιετικά συναισθήματα στο *Tintin au pays des Soviets*, 1929 και αντιαφρικανικά στο *Tintin au Congo*, 1930-1931 (το Congo ήταν βελγική αποικία). Στο έργο του ασκήθηκε συχνά κριτική για τις ρατσιστικές και αποικιοκρατικές του απόψεις καθώς και για βίαιες σκηνές εναντίον ζώων.

[323] Wolf, *Europe and the People Without History*, Berkeley 1982, 5.

[324] Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, Αθήνα 1981, 243.

Ευάγγελο Μόσχο - πρώην διευθυντή του περιοδικού *Νέα Εστία*- αλλά και πολλούς άλλους σύγχρονους μελετητές, ο χριστιανισμός παραμένει το ισχυρό και ανόθευτο συστατικό κομμάτι του ευρωπαϊκού πολιτισμού που θέτει την αδρότερη διαχωριστική γραμμή με την Ανατολή: «*…μπορούμε με βεβαιότητα να επισημάνουμε ότι ο Ευρωπαϊκός Πολιτισμός και συνακόλουθα το Ευρωπαϊκό Πνεύμα, συγκροτείται και θεμελιώνεται σήμερα από την κήρυξη του Χριστιανισμού στην Ευρώπη με την άφιξη του Αποστόλου Παύλου στους Φιλίππους της Μακεδονίας*»[325]. Με μιαν άλλη ανάγνωση ωστόσο, αντί για τα φαεινά όρια που προσδοκά να θέσει αυτή η φράση εντοπίζεται η παραδοχή της διείσδυσης της Ανατολής στη Δύση μέσω μιας θρησκείας που «κατασκευάστηκε» στην πρώτη ως χωνευτήρι ανατολίτικων, μυστικιστικών δοξασιών. Άλλωστε, ο Δυτικός πολιτισμός, μολονότι καυχιέται για τον ορθολογισμό του, συνεχίζει να αναπτύσσει το αξιακό του περιεχόμενο γύρω από ανατολίτικης προέλευσης αντιφατικούς δυισμούς όπως «σωστό-λάθος», «ηθικό-ανήθικο», «επίγειο-θεϊκό», όπως χάρη σε μια αντίφαση δομήθηκε η παρούσα μελέτη αφού εκπονήθηκε ασκώντας κριτική στο κυρίαρχο υποκείμενο της ιστορίας, τη Δύση, χρησιμοποιώντας το λόγο της Δύσης.

[325] Μόσχος, *Το πρόσωπο της Ευρώπης: τέσσερα δοκίμια για την Ευρώπη και τον πνευματικό πολιτισμό της*, Αθήνα 1992, 54.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ
Το παρελθόν, μια διαφιλονικούμενη ιδιοκτησία ακόμα και στον όψιμο 20ο αιώνα. Σε ποιον ανήκει;

There is no such thing as a non-political, value-free archaeology.
Díaz-Andreu & Champion

Όπως είδαμε, τα αρχαία υλικά κατάλοιπα σε συνδυασμό με τους ανερμάτιστους μύθους καταγωγής που στηρίζονταν στο θυμικό εξέλαβαν πολιτικό περιεχόμενο το 19ο αιώνα και εντάχθηκαν, συχνά εμφανώς αναντίστοιχα, στο συμβολιστικό σκελετό των Δυτικών εθνικών κρατών, παραχωρώντας τη θέση του πυρήνα του πολιτισμού στην *ιδεολογία*, λέξη από μόνη της απροσδιόριστη από την οποία ξεπήδησαν οι εντυπωσιακότερες θεωρίες. Αυτές, με τη βοήθεια της «κατεστημένης πολιτιστικής ελίτ» -το δεύτερο κριτήριο στον Hobsbawm που επέτρεψε σ' ένα λαό να ταξινομηθεί σαφώς ως έθνος- έγιναν νόρμες ενσωματωμένες στο ατομικό και συλλογικό *γίγνεσθαι* αφού, όπως επισημαίνει ο ιστορικός Stedman Jones «*υπήρξε ανέκαθεν, στη δυτική κοινωνία τουλάχιστον, η δημιουργία παραδοσιακών μυθολογιών που προσδίδουν ιστορική καθιέρωση στις τωρινές αυτοεικόνες ομάδων, τάξεων και κοινωνιών*»[326].

Καθώς εξαρχής ο ιδεολογικοπολιτικός παράγοντας επηρέασε δραστικά την αρχαιολογία, παραμένει ως σήμερα ένα από τα μόνιμα χαρακτηριστικά της η αδυναμία να εξακριβωθούν μέσω αυτής τα ιστορικά γεγονότα· έτσι, όπως τονίζουν οι αρχαιολόγοι Díaz και Champion, η πιο ισχυρή ιδεολογία που μοιραία αναπτύσσεται γύρω από αυτήν είναι του εθνικισμού που δικαιολογεί και την όποια διαστρέβλωση του παρελθόντος στο όνομα της εθνικής ισχύος[327]. Ο προβληματισμός γύρω από την αντικειμενική δυνατότητα ανασύστασης του παρελθόντος οδήγησε τους σχετικιστές στην άποψη πως εφόσον αυτή είναι αβέβαιη, αποτελεί δικαίωμα η χρήση των αρχαιολογικών δεδομένων κατά το δοκούν αφού κάτι τέτοιο συμβάλλει, τουλάχιστον, στη δημόσια

[326] Stedman (1972) στο Cartledge, *Οι Έλληνες εικόνα του εαυτού τους και των άλλων*, Αθήνα 2000, 64.
[327] Στο «An Introduction», *Nationalism and Archaeology in Europe*, London 1996, 2.

ικανοποίηση· εντούτοις, μια τέτοια τακτική θα ήταν αντιεπιστημονική για λόγους

ανθρωπολογικούς, εθνολογικούς, ιστορικούς και κοινωνιολογικούς, κι επιπλέον η στρατολόγηση της αρχαιολογίας στις υπηρεσίες της εθνικής αυταρέσκειας όπως έγινε κατά τον «εθνικό αιώνα» θα την καταδίκαζε και στη σύγχρονη εποχή σε μια χρηστική αξία και θα την έθετε ανοιχτά στην υπηρεσία οιασδήποτε προπαγάνδας.

Το 1914 ο αρχαιολόγος Henry Hall (1873-1930) είχε ήδη καταγγείλει ότι με τον τρόπο που η αρχαιολογία ασκήθηκε στη βόρεια Αμερική και τη δυτική Ευρώπη την κατέστησε ουσιαστικά μια Δυτική επιστήμη[328], με άλλα λόγια μια επιστήμη περι-χαρακωμένη γύρω από τις εγνωσμένες αξίες του Δυτικού κόσμου τής οποίας τα αντανακλαστικά διένυσαν ένα δρόμο τόσο μακρύ όσο μακριά έφτασε η αποικιοκρατία του 19ου και η αποαποικιοποίηση του 20ού: ο ορυμαγδός της πρώτης και τα απόνερα της δεύτερης άφησαν ένα κενό που όλα τα όψιμα πολιτικά ανεξάρτητα έθνη έσπευσαν να καλύψουν επικαλούμενοι τον κινητήριο τροχό μιας «εθνικής» ιστορίας που σε μεγάλο βαθμό προσανατόλιζε την «ανεξάρτητη» τώρα, αρχαιολογία τους. Έτσι οι Αρμένιοι ενέταξαν στην πολιτική «αναγέννησή» τους τη διαχρονική φυλετική ενότητα με το αρχαίο βασίλειο της Χαλκολιθικής των Urartu, οι Γεωργιανοί με τους Muški της Εποχής του Σιδήρου (και οι δυο λαοί παραπέμπουν σε ασσυριακές πηγές), οι Τούρκοι εθνικιστές ανέπτυξαν τη Γλωσσική Θεωρία του Ήλιου (Güneş Dil Kuramı) που θέλει όλες τις ανθρώπινες γλώσσες να έλκουν την καταγωγή τους από την κεντρική Ασία, οι Αλβανοί ότι είναι απόγονοι των Ιλλυριών, οι Πολωνοί του αρίου φύλου των Sarmatians, οι Βούλγαροι προέρχονται από τους αρχαίους Θράκες, οι Ρουμάνοι από τους Δάκες, οι Ιρακινοί από τους μεσοποτάμιους πολιτισμούς, οι εθνικιστές Hindu από τον πολιτισμό Harappan του Indus Valley, η γιαπωνέζικη παράδοση έλκει την ύπαρξή της από τον… Ουρανό που δίνει την εξουσία στον αυτοκράτορα κλπ.

Η αποαποικιοποίηση που «γενναιόδωρα» όρισε πως έθνη με αυτοδιάθεση δεν δικαιούνται να είναι μόνο τα οικονομικά και πληθυσμιακά βιώσιμα[329] αλλά και όσα προσκομίσουν «εθνικά» τεκμήρια ώστε να τα υποστηρίξει η διεθνής κοινότητα στο αίτημα της ανεξαρτησίας, οδήγησε -στην περίπτωση της Ευρώπης μετά τη δεκαετία 1991- τα κεντροανατολικά και νοτιοανατολικά κρατίδια σε μια έμμονη προσπάθεια

[328] Gero & Root, «Archaeology in National Geographic κλπ.» στο *ό.π.*, 35.

[329] Ο Ρήγας είχε διαφοροποιηθεί από την προοπτική των πολλών μικρών εθνών-κρατών -στην περίπτωση των Βαλκανίων που τον είχε απασχολήσει- πριν από τον Marx, τη Rosa Luxembourg, τον Lenin και τον Kautsky, όταν στα τέλη του 18ου προειδοποιούσε πως ο κατακερματισμός στα μικρότερα κρατίδια που ήθελε το ευρωπαϊκό αστικό εφεύρημα θα τα καταδίκαζε, ως νεοσύστατα -άρα ασθενικά- στην τροχιά των μητροπόλεων του καπιταλισμού και στους καπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής.

ανάδειξης και απόδειξης της εθνικής τους ετερογένειας, καταδικάζοντάς τα, ως νεότευκτα, στην «παιδική ασθένεια» του εθνικισμού και οδηγώντας τα σε διεκδικήσεις με όρους εθνικιστικούς. Το δικαίωμά τους στην αυτοδιάθεση στήριξαν -όπως και η Ελλάδα- στην παράδοση και τις αρχαιότητές τους, στις οποίες τα τέλη του 20ού επεφύλαξαν και νέο ρόλο: προτάχθηκαν απέναντι στον «απεθνισμό» που, κατά τη γνώμη τους, και βαίνοντας σε υποχρεωτική πορεία προς το «χωνευτήρι» της Ευρωπαϊκής Ένωσης «εξασθενίζει και βεβηλώνει τα ιερά εθνικά σύμβολα» χάρη της «αδηφάγου παγκοσμιοποίησης». Μάλιστα συμβαίνει το παράδοξο, ο εθνικισμός, τέκνο της μήτρας του κεφαλαίου, να στρατοπεδεύει τώρα απέναντι στο κεφάλαιο που επαπειλεί με εθνική ισοπέδωση με το επιχείρημα που δίνει αντιστασιακή χρήση στην ιστορία και προφυλάσσει από την «αλλοτρίωση». Έτσι, ως άμυνα επέλεξαν ν' αναπτύξουν τον υπερεθνικισμό και το ρατσισμό αντιπροτείνοντας περισσότερη «εθνική καθαρότητα» -μια αντίδραση σε πολιτισμικό δηλαδή επίπεδο αντί σε πολιτικό και κοινωνικό που θα ήταν το ουσιαστικότερο- κι ένα λαϊκισμό τόσο αριστερής προέλευσης όπως στη Λιθουανία και τη Σλοβακία (στην τελευταία σημειώθηκε συνεργασία του σοσιαλιστικού κόμματος με τα δυο κόμματα της ακροδεξιάς) όσο και δεξιάς προέλευσης, όπως στην Ουγγαρία και τη Βουλγαρία[330].

Στο συγκείμενο της νεοαποκτηθείσας εθνικής ιδεολογίας εδράζεται κι ο «εντοπισμός» στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη -στη θέση Visočica βορειοδυτικά του Sarajevo- των «μεγαλύτερων πυραμίδων που έχουν ποτέ κατασκευαστεί», χτισμένες «από Ιλλυριούς το 12.000 π.Κ.Ε.» οι οποίες, σύμφωνα με το Βόσνιο έμπορο Semir Osmanagić ανατρέπουν τα ως τώρα παγκόσμια προϊστορικά δεδομένα αφού η «Πυραμίδα του Ήλιου» (όπως την ονόμασε) είναι κατά 1/3 ψηλότερη της Γκίζα. Τις ανασκαφές στο έκτοτε «Bosnian Archeological Park» και τις απόψεις του Osmanagić υποστήριξε ο γεωλόγος Alla Barakat και επιστήμονες απ' όλο τον κόσμο άσκησαν κριτική στις βοσνιακές αρχές που υποστήριζαν μια απάτη: 12.000 χρόνια Προ Σήμερα τα Βαλκάνια διήγαν την τελευταία παγετώδη περίοδο (Weichsel) οπότε οι άνθρωποι ζούσαν αποκλεισμένοι σε σπηλιές και δεν είχαν τη δυνατότητα να κατασκευάσουν ένα τέτοιο κολοσσιαίο έργο, ενώ κι όσοι μελετητές απ' όλο τον κόσμο κατέφθασαν in situ εκτί-

[330] Στην Ουγγαρία ο πρώην πρωθυπουργός και πρόεδρος του συντηρητικού κόμματος Victor Orban κυκλοφορούσε με αυτοκόλλητο της «Μεγάλης Ουγγαρίας» στο αυτοκίνητό του φιλοδοξώντας να γίνει «ηγέτης των 15 εκατ. Ούγγρων», στη Βουλγαρία ο ακροδεξιός Volen Siderov είναι γνωστός για λεκτικές επιθέσεις κατά των Ρομά και των Τούρκων και στην Τσεχία ο δεξιός πρόεδρός της Vatslav Klauss είχε αποδεχθεί ότι το ναζιστικό στρατόπεδο στην πόλη Lety το 1939 για Ρομά ήταν «στρατόπεδο εργασίας για όσους αρνούνταν να εργασθούν» (Δελαστίκ, «Παγκόσμιος Ασθενής η Κεντρική Ευρώπη», *Καθημερινή*, 28-29.10.2006 & Pätzold «Hungary:we have the brainpower», *Le Monde Diplomatique*, July 2001).

μησαν ότι πρόκειται για φυσικό γεωλογικό σχηματισμό της μετα-Μειόκαινου εποχής. Υπό την πίεση ο Osmanagić αναθεώρησε τη χρονολογία «κατασκευής» (την τοποθέτησε μεταξύ 12000 και 500 π.Κ.Ε.) όχι όμως και τη θεωρία του που έχει προκαλέσει εθνική ψύχωση και εμπορική και τουριστική εκμετάλλευση, με τα παιδιά και τους μεγάλους ν' ανηφορίζουν στον δασώδη λόφο-πυραμίδα συμμετέχοντας σ' ένα διαρκές πανηγύρι κι όπου το πιθανότερο είναι ο χρόνος να καταστήσει τις «πυραμίδες» μια ισχυρή, «ανέκαθεν» υπάρχουσα, λαϊκή παράδοση.

Αντλώντας παραδείγματα από τον εθνικό ρόλο που επεφύλαξαν στις εγχώριες αρχαιότητες και μνημεία τα δυτικοευρωπαϊκά κράτη κατά τον μέσο και όψιμο 20^{ό} βρίσκουμε τους Κέλτες στη Γαλλία να επανέρχονται δριμέως ως σύμβολα εθνικά κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο αφού τόσο η κυβέρνηση κατοχής του Vichy και του Marshall Pétain όσο και η Αντίσταση διεκδικούσαν την ιδιοκτησία της ηρωικής κελτικής κληρονομιάς: ο Pétain έστηνε «εθνικές» εορτές βγάζοντας λόγους που τον ταύτιζαν με τον Vercingetorix και η Αντίσταση χρησιμοποιούσε τον αρχαίο Κέλτη στρατηγό ως εκφραστή του αγώνα της κατά των κατακτητών. Σύντομα ωστόσο ο Pétain συνειδητοποίησε πως μια αναδρομή στο παρελθόν με επίκεντρο τον Vercingetorix ήταν μάλλον απειλή για τη δωσίλογη κυβέρνησή του, και μ' εντολή του πολτοποιήθηκαν τα περισσότερα χάλκινα αγάλματα του Κέλτη που είχαν αναγερθεί το 19^{ο} αιώνα αφήνοντας ανέπαφα εκείνα της μεσαιωνικής ηρωίδας Jean d' Arc[331]. Ως σήμερα το γαλατικό παρελθόν επιβιώνει με διαφόρους τρόπους στη συνείδηση των Γάλλων, όχι μόνο στα ξενοφοβικά συνθήματα της ακροδεξιάς «η Γαλλία στους Γάλλους» που εμφανίζει αφίσες με τον Vercingetorix στη μία πλευρά και τον Jean- Marie Le Pen στην άλλη, αλλά και στα comics του Γαλάτη Asterix που εκδίδονται σε πάνω από 100 γλώσσες και διαλέκτους[332].

[331] Dietler, *ό. π.*, 592.

[332] Ο Asterix του René Goscinny διατρέχει έντονα την κουλτούρα των Γάλλων με επιδρομές στη μετά τους Γαλάτες περίοδο, μιας εποχής φανταστικής που ωστόσο ελάχιστα αμφισβητείται (Ferro, *Πως αφηγούνται την ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*, Αθήνα 2001, 164). Ούτε λείπουν τα στερεότυπα -έστω κι αν σε αυτά εδράζεται η γοητεία του- που παραπέμπουν στα διαχρονικά γεωγραφικά ζητούμενα και προβλήματα κυριαρχίας της Γαλλίας: οι Κορσικανοί που διεκδικούν ανεξαρτησία απεικονίζονται ως τεμπέληδες και οξύθυμοι που αναλώνονται σε μακροχρόνιες βεντέτες και παραγωγοί ενός τυριού που «βρωμάει» και οι Γότθοι ως μιλιταριστές με οργάνωση και αμφίεση που θυμίζει τους Γερμανούς του 19^{ου}-πρώιμου 20^{ου}, με κράνη του Α΄ Παγκοσμίου (*Pickelhaube*) και τον ηγέτη τους να μοιάζει στο Bismarck (σε μεταγενέστερα βιβλία -*Asterix the Legionary, Asterix and Obelix All at Sea*- οι Γότθοι αντιμετωπίζονται με περισσότερη συμπάθεια γιατί το comic έγινε δημοφιλές στη Γερμανία). Οι Άγγλοι είναι οι «λεπτεπίλεπτοι», ευγενικοί και φλεγματικοί που αγαπούν να πίνουν τσάι με μια σταγόνα γάλα κι όσο για τους Ισπανούς και τους Πορτογάλους, είναι κοντοί και παχουλοί και κατοικούν στο φτηνό Νότο που οι άνθρωποι του Βορρά χρησιμοποιούν για τις διακοπές τους («Asterix. Stereotypes and Illusions», ανηρτημένο στο http://en.wikipedia.org/wiki/Asterix# Stereotypes_and_ allusions).

Οι Δανοί, πάντα πιστοί στην προϊστορική αρχαιολογία που τούς ανέδειξε ως έθνος-κράτος, προσκαλούν στα επίσημα διαφημιστικά φυλλάδια τον επισκέπτη στο -ούτως ή άλλως ενδιαφέρον- Nationalmuseet ώστε να γνωρίσει «*Ποιοι είναι οι Δανοί?*» μέσα από την «*εμπειρία 14.000 ετών Δανέζικης προϊστορίας, από τους ελαφοκυνηγούς της Εποχής των Παγετώνων μέχρι τα ταξίδια των Vikings*», με τον πρώτο ελαφοκυνηγό να καταφθάνει στη «Δανία» το 13000 π.Κ.Ε.[333]. Οι Βρετανοί λόγω του αυτοκρατορικού τους οράματος παγιδεύτηκαν στις μακρινές εξερευνήσεις με αποτέλεσμα να μην ασχοληθούν τα πανεπιστήμιά τους με την εγχώρια αρχαιολογία: το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο του Λονδίνου ιδρύθηκε μόλις τη δεκαετία του 1930[334]. Όπως επισημαίνει ο κοινωνιολόγος Michael Apple, το πρόβλημα των Άγγλων είναι πως το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας τους διαδραματίστηκε έξω από το βασικό πυρήνα του εθνικού τους κράτους με αποτέλεσμα να μη γνωρίζουν τί ακριβώς συνέβη[335]. Ίσως το εγχώριο αρχαιολογικό κενό φέρει μέρος της ευθύνης για τη μεγαλύτερη παλαιοντολογική απάτη στην ιστορία -αφού ανακαλύφθηκε μετά από 41 χρόνια αποπροσανατολίζοντας, στο διάστημα αυτό, τη Θεωρία της Εξέλιξης: ο Charles Dawson (1864-1916) παρουσίασε το 1912 ψευδή λείψανα από τον «*Eoanthropus Dawsoni*» του Piltdown για να «αποδείξει» πως η πρωιμότερη ανθρωπίδα ήταν… Άγγλος[336].

Τη δεκαετία του 1970 ο βρετανικός σοβινισμός βρήκε την απόλυτη έκφρασή του στο θατσερισμό που ενσάρκωνε τις αξίες του ισχυρού βρετανικού έθνους[337] μακριά από αρχαιολογικά διαπιστευτήρια που, ούτως ή άλλως, από νωρίς η Βρετανία είχε πάψει ν' αναζητά: ο φιλελευθερισμός του ύστερου 18ου που είχε δώσει για πρώτη φορά έμφαση στο άτομο οδηγήθηκε στον ακραίο φιλελευθερισμό της Βρετανίδας πολιτικού

[333] Βλ. και το επίσημο site του Nationalmuseet, http://www.nationalmuseet.dk

[334] Champion, «Three Nations or One; Britain and the National Use of the Past», chapt. 7 στο Díaz-Andrew & Champion (eds), *Nationalism and Archaeology in Europe*, ό.π., 137.

[335] Apple, «How the conservative restoration is justified: Morals, genes, and educational policy», στο Μπουζάκης (επιμ.) *Ιστορικο-συγκριτικές προσεγγίσεις*, Αθήνα 2000, 315-332.

[336] Με βάση τα ευρήματα παρήχθη τεράστιος όγκος βιβλιογραφίας μέχρι το έτος 1956 οπότε οι J. Steiner και Les Cross του τμήματος ανατομικής του Παν/μίου Οξφόρδης ανακάλυψαν ότι κάποιος δούλεψε με χημικές ουσίες επάνω στα απολιθώματα που είχε προσκομίσει ο Dawson στο Βρετανικό Μουσείο ώστε να φαίνονται αρχαία. Επιπλέον η σιαγόνα ανήκε σε ουραγκοτάγκο, τα δόντια σε χιμπαντζή και είχαν τροχιστεί ώστε να μοιάζουν με ανθρώπινα και χρωματιστεί επιδέξια ώστε να πάρουν το χρώμα απολιθωμάτων και να φαίνονται αυθεντικά (Χατζηελευθερίου, «Μια παλαιοντολογική "απάτη" για εκπαιδευτικούς σκοπούς», στο *ΑΝΙΣΤΟΡΗΤΟΝ*, Τόμ. 5, Εκπ04, Αθήνα, Σεπτ. 2005.).

[337] Το Φεβρουάριο του 1978 η Margaret Thatcher είχε τοποθετηθεί ως εξής: «*Ο κόσμος φοβάται ότι άνθρωποι με διαφορετικές κουλτούρες θα καταπιούν αυτή τη χώρα. Ωστόσο η βρετανική κουλτούρα έχει προσφέρει τόσα πολλά στη δημοκρατία και στο νόμο, τόσα πολλά παγκοσμίως που, αν υπάρξει κίνδυνος να καταποντισθεί, ο λαός μας θα γίνει επιθετικός προς όσους μεταναστεύουν στο έδαφός μας… Είμαστε ένα βρετανικό έθνος με βρετανικά χαρακτηριστικά…*» (Solomos John, «*Races and Racism in Britain*», 1993, 92-96, στο Kushner, *We Europeans?: Mass-Observation, 'Race' and British Identity in the Twentieth Century*, Aldershot 2004, 3).

που διακήρυττε «*εγώ δεν βλέπω κοινωνία, μόνο άτομα βλέπω*». Και πάντως επιβιώνουν τα Τάγματα και οι Αδελφότητες που συνεχίζουν την «κληρονομημένη παράδοση» από τους «προγόνους τους» Κέλτες/Δρυίδες με παγανιστικές τελετές στα ερείπια του Stonehenge του οποίου την ανέγερση με βεβαιότητα αποδίδουν σε αυτούς.

Φωτ. του 1975: το νεοπαγανιστικό Κοσμικό Τάγμα των Δρυίδων στο ετήσιο θερινό φεστιβάλ «αναβίωσης» του Δρυιδισμού στο Stonehenge.

Η έλλειψη αρχαιολογικού εθνικισμού χαρακτηρίζει και τη μεταπολεμική Ιταλία[338] καθώς η βαριά της βιομηχανία τήν προίκισε με μια θέση ανάμεσα στις ισχυρές χώρες του κόσμου, χωρίς όμως ο οικείος εθνικιστικός λόγος που συνδέει το αρχαίο λαμπρό παρελθόν με το διεκδικούμενο ισχυρό παρόν να απουσιάζει στις δηλώσεις ακόμα και αριστερών Ιταλών πολιτικών. Στην Ισπανία, λόγω της πολυετούς διάρκειας του φασισμού στην εξουσία, η αρχαιολογία δεν διατήρησε ομοιογενή χαρακτηριστικά: μετά το ενδιαφέρον για την πρώιμη μεσαιωνική περίοδο των Βησιγότθων στράφηκαν στην πρώιμη νεοτερική του Φερδινάνδου και της Ισαβέλλας, και στη συνέχεια στη σύγχρονη φασιστική που όφειλε να παρουσιάσει τα εχέγγυα για να γίνει η Ισπανία ισχυρή «εθνική» δύναμη στην Ευρώπη. Έτσι, τα μνημεία εθνικής ενότητας του δικτάτορα σφραγίστηκαν με σύγχρονους -κι ωστόσο διαχρονικούς από την περίοδο των βασιλέων και των ιεροεξεταστών- συμβολισμούς, όπως το μνημείο «ενοποίησης» Valle de los Caidos («Κοιλάδα των Πεσόντων») που ο ίδιος ανέγειρε για τα θύματα του Εμφυλίου -όπου τον ενταφίασαν- και αναγράφει «Caídos por Dios y por España!»

[338] Guidi, «Without a Nation: The Italian Case», chapt. 6 στο Díaz-Andreu & Champion, *ό.π.*, 108-118.

(«Στους πεσόντες για το Θεό και την Ισπανία!»). Εντούτοις πρόκειται για μνημείο υποκριτικό, όχι μόνο γιατί χτίστηκε από αιχμαλώτους Δημοκρατικούς μετά τον Εμφύλιο σε καταναγκαστικά έργα αλλά και γιατί δεν εκπροσωπεί όλα τα θύματα του Εμφυλίου αφού οι Δημοκρατικοί είχαν πολεμήσει και ενάντια στον καθολικισμό και τον κληρικαλισμό. Τον Ιούλιο του 2001, και μετά τις οξείς επιστημονικές διαμάχες του 20ού περί της γνησιότητας του σπηλαίου της Altamira (σ' ένα τμήμα της επικράτειας που οι Βάσκοι θεωρούν δικό τους από την Ανώτερη Παλαιολιθική και τις βραχογραφίες του ιερατική έκφραση των προγόνων τους), εγκαινιάστηκε από τους Juan Carlos και Σοφία αντίγραφο τμήματος του σπηλαίου στο Museo Nacional y Centro de Investigación de Altamir: οι προϊστορικές απεικονίσεις των 15 χιλιάδων ετών είχαν και επισήμως αναγνωριστεί ως «εθνικό» σύμβολο. Για την Πορτογαλία η «χρυσή εποχή» παραμένει ο 15ος και ο 16ος αιώνας των χριστιανών βασιλέων και των εμπόρων-εξερευνητών της: χαρακτηριστικά, από τις 13 αρχαιολογικές θέσεις που καταχωρήθηκαν ως το 2004 στο World Heritage List της UNESCO μόνο μία αφορά σε προϊστορική περίοδο· όλες αφορούν κυρίως στον 15ο και 16ο αιώνα και πρωτίστως σε μοναστήρια, και έπονται οι βασιλικοί μεσαιωνικοί οίκοι του 12ου αιώνα και δώθε.

Στη Γερμανία, στα εγκαίνια της αφοριστικής Μεγάλης Γερμανικής Έκθεσης[339], ο Hitler θα προτρέψει κάθε Γερμανό να φτάσει την αρχαία ελληνική ομορφιά ώστε να μετάσχει της τελειότητας της γερμανικής φυλής εκφωνώντας το λόγο του μπροστά στο *Δισκοβόλο* του Μύρωνα που είχε αγοράσει από την κυβέρνηση Mussolini. Η ναζιστική Γερμανία καθιέρωσε μια καθεστωτική έκφραση στην τέχνη[340] και οικειοποιήθηκε αρχαία σύμβολα (σβάστικα, σιδερένιο ξίφος/δωρική σιδερένια θέληση, πυρσό/σύμβολο απολλώνιου φωτός) και το πρότυπο των ετοιμοπόλεμων Σπαρτιατών. Κι όταν τα στρατεύματα μπήκαν στην Ελλάδα το 1941, προς μεγάλη απογοήτευση των επικεφαλής

[339] Η έκθεση στο Μόναχο (1937) εξέθεσε σε «δημόσια περιφρόνηση» όσα έργα αντιβαίναν στην πολιτική γραμμή ως μη αρχαιοπρεπή και άρα μη συναφή με το ναζιστικό ιδεολόγημα (ο Rosenberg τα αποκαλούσε «διανοητική σύφιλη και τέχνη ηλιθίων»). Ο γερμανικός εξπρεσιονισμός θεωρήθηκε «εκφυλισμένος» (*Entartete Kunst*) και εκδιώχτηκαν έργα των Kirchner (1880-1938) που στη συνέχεια θ' αυτοκτονήσει, Nolde (1867-1956), Feininger (1871-1956), Klee (1879-1940), Marc (1880-1916), Kokoschka (1886-1980) που θα πολιτογραφηθεί Άγγλος με το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου, και άλλων.

[340] Καθεστωτική έκφραση στην τέχνη συναντάμε όχι μόνο στη ναζιστική Γερμανία και τη φασιστική Ιταλία αλλά και σε κράτη της ανατολικής Ευρώπης. Μετά το θάνατο του Lenin (1924) υιοθετούνται από την ηγεσία του Κόμματος οι μνημειακές διαστάσεις στην αρχιτεκτονική και τα πορτρέτα των ηγετών με υποχρεωτική επιστροφή σε παρωχημένες αντιλήψεις τέχνης. Έτσι, το σταλινικό καθεστώς πολιτικοποιεί εξίσου τον πολιτισμό, θεοποιώντας τον ηγέτη και υιοθετώντας τον εξωπραγματικό ρομαντισμό σε μια προσπάθεια εξωραϊσμού της πραγματικότητας παρακάμπτοντας καλλιτεχνικές προτάσεις των Ρώσων πρωτοπόρων, του σουπρεματιστή Kasimir Malevich (1878-1935), του κονστρουκτιβιστή Vladimir Tatlin (1895-1956) κ.ά. Το φαινόμενο, ωστόσο, δεν πρέπει να οδηγεί σε συμψηφιστική λογική των δυο συστημάτων: ο «σταλινισμός» αποτελεί παρά φύσιν εξέλιξη του μαρξιστικού ανθρωποκεντρικού συστήματος ενώ ο ναζισμός είναι εξαρχής σύστημα φυλετικό/ρατσιστικό.

βρέθηκαν άδεια τα μεγάλα αρχαιολογικά μουσεία της χώρας (τα εκθέματα είχαν παραχωθεί σε υπόγειες κρύπτες) καθώς για προπαγανδιστικούς λόγους και τόνωση του ηθικού των στρατιωτών είχαν εκδώσει σειρά εγκυκλίων οδηγιών για τους εν Ελλάδι αρχαιολογικούς χώρους, ορισμένους εκ των οποίων ανέσκαπτε το DAI[341]. Όσο για τον Παρθενώνα, στο ναζισμό έγινε το σύμβολο της «φυλετικής καθαρότητας»: το 1944 στο περιοδικό *Signal* απεικονίστηκαν οι ρίζες του γενεαλογικού δένδρου του Γ΄ Ράιχ (Dritten Reich) φυόμενες στην Ακρόπολη η οποία εδώ απεικονιζόταν σε γερμανικό έδαφος, κι όπου στην κορυφή του δένδρου δέσποζε η ξανθή αρία οικογένεια[342].

Η αρχαιολογία που σχετίζεται με την εύφλεκτη Μέση Ανατολή -σαν την περιοχή του Κόλπου όπου μέχρι το 1949, επί βρετανικής παρουσίας, καταγράφονται περιπτώσεις δουλεμπόριου από την Ύπατη Αρμοστεία- μετά την υποβάθμιση ή/και την κακοποίηση που υπέστη το 19ο αιώνα έτυχε της ίδιας μεταχείρισης τον όψιμο 20ό μετά τις επιθέσεις του ΝΑΤΟ. Το Ιράκ του σύγχρονου δεσποτικού ηγέτη συνδέθηκε σε τόπο και χρόνο με τα «ηθικά παρηκμασμένα» αρχαία βασίλεια της Μεσοποταμίας και της Ασσυρίας, οι αρχαιότητες των μουσείων του πήραν το δρόμο της εκμετάλλευσης και τα μνημεία του έγιναν χώροι στρατιωτικών τελετών από τις νατοϊκές δυνάμεις κατοχής προπαγανδίζοντας, έτσι, τη νέα κυριαρχία και την υποταγή της «υποδεέστερης» ισλαμικής Ανατολής στην προωθημένη τεχνολογικά πολεμική μηχανή της Δύσης. Σε

[341] Παρά τις πιέσεις στην κυβέρνηση μόνο το Μουσείο Κεραμεικού άνοιξε, που όφειλε την ίδρυσή του (1938) στις γερμανικές πιστώσεις (Τιβέριος, «Η τύχη των αρχαιοτήτων στην κατοχή»,*Βήμα*, 28.10.2001)
[342] Ιωαννίδης, «Κλασική αρχαιότητα και φασισμός», στο *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τεύχ. 27, Αθήνα 1988, 16 & Λουκάς, *Εθνικοσοσιαλισμός και ελληνισμός*, Αθήνα 1992, 94.

Τελετή στο Ziggurat της Ur (Ιράκ) διορισμού εννέα στρατιωτών της West Virginia στο Battery C, 1st Battalion, 201st Field Artillery Battalion, 197th Field Artillery Brigade, 3rd Corps (φωτ. του λοχαγού Gary Coffey, αρχείο U.S. Army).

μια αντίστροφη ανάγνωση, η καταστροφή του χιλιετούς Βούδα στην κοιλάδα του Bāmiyān από τους Taliban έκρυβε πίσω από το θρησκευτικό πρόσχημα την έναρξη μιας νέας πολιτικής εξουσίας: ο νέος πολιτισμός καταργούσε τον προηγούμενο.

Η ελληνική αρχαιολογία θα υποκλιθεί στη φασίζουσα ιδεολογία όταν ο γενικός διευθυντής των Ελληνικών Αρχαιοτήτων αρχαιολόγος Σπυρίδων Μαρινάτος δημοσιεύει, όχι σε κάποια επιστημονική εφημερίδα -όπως εντοπίζει ο Χαμηλάκης- αλλά στην εφημερίδα *Νέο Κράτος*, επίσημο όργανο του μεταξικού καθεστώτος, το γεγονός της ανασκαφής στις Θερμοπύλες: «*Ο αξιότιμος Ηγέτης της Κυβέρνησης, και Δημιουργός του Νέου Κράτους Κος Ιωάννης Μεταξάς, δεν δίστασε να τιμήσει την ανασκαφή με την επίσκεψή του, κατά τη διάρκεια της οποίας παρακολουθούσε επί ώρες την περιοχή της μάχης των Θερμοπυλών. Η πιο λαμπρή στιγμή του Έθνους θα πρέπει να γίνει παράδειγμα για τη Νέα Γενιά, από την οποία η Ελλάδα περιμένει τόσα πολλά*»[343]. Επί ημερών Μεταξά, δημιουργού του Γ΄ Ελληνικού Πολιτισμού με την τρισχιλιετή παράδοση και οπαδού της διακήρυξης του Ιταλού υπουργού Εθνικής Παιδείας Giuseppe Bottai (1895-1959) «*Lo Stato e il mecenate patrizi*» («Το κράτος είναι ο μαικήνας πατριώτης»), καταρ-γούνται τα παραδοσιακά χρώματα των Κυκλάδων της κίτρινης ώχρας, της κοκκινωπής πλίνθου και του λουλακί (μπλε της Αιγύπτου) και επιβάλλεται το

[343] Hamilakis, *ό.π.*, 170-171.

κυανόλευκο της ελληνικής σημαίας για «τάξη και ομοιομορφία»· αναβαθμίζονται με ιερότητα οι σκηνοθετικές τελετουργίες και γίνονται χώροι πάνδημων τελετών το Παναθηναϊκό στάδιο, ο χώρος της Ακροπόλεως και οι στύλοι του Ολυμπίου Διός[344]. Αλλά η αρχαιολογία ανακαλεί τη «χρυσή εποχή» και στα χρόνια της Δημοκρατίας. Ο πρόεδρος Χρήστος Σαρτζετάκης κατά τον εορτασμό της 150ής επετείου της Αρχαιολογικής Εταιρείας (Ηρώδειο, 24.9.1987) όχι μόνο συνδέει το παρόν με το παρελθόν και την εθνική ταυτότητα μέσω των αρχαιοτήτων, αλλά μιλά και για το εθνοπολιτικό δικαίωμα που απορρέει από την ύπαρξή τους στα πρότυπα των πολιτικών λόγων του 19ου: «*᾽Ακριβῶς, τὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος ἀπὸ μόνα τους μιλοῦσαν γιὰ τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ μὲ τόση ἰταμότητα καταπατοῦσαν ἢ περιφρονοῦσαν οἱ ξένοι* (…) *Κατὰ τὴν σύγχρονη ἐποχὴ εἴμαστε μάρτυρες μιᾶς νέας ἀποτιμήσεως τῶν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν. Ἔτσι ἀνεφάνη καὶ προοδεύει ἡ ἰδέα τοῦ χαρακτηρισμοῦ των ὡς πολιτιστικῆς περιουσίας ὁλοκλήρου πλέον τῆς ἀνθρωπότητος* (αναφέρεται στην πρωτοβουλία της UNESCO). *Ναί, ἀλλὰ μόνον παραλλήλως, χωρὶς δηλαδὴ καὶ νὰ ὑποχωρῇ ἡ παραδο-σιακὴ ἀντίληψις τῆς ὑπάρξεώς των ὡς κατ᾽ ἐξοχὴν τεκμηρίων μιᾶς συγκεκριμένης πολιτιστικῆς καὶ ἐθνικῆς ταὐτότητος. Τοὐναντίον μάλιστα, ἡ τελευταία αὐτὴ ὁλοένα καὶ ἐνδυναμώνεται*».

Το 1965 ο αρχαιολόγος-ανθρωπολόγος Άρης Πουλιανός δήλωσε ότι ο πρώτος *homo erectus* (~1.8 εκατ. χρόνια Προ Σήμερα) ήταν «Μακεδόνας», επικαλούμενος κρανίο που βρήκε σε σπήλαιο της Χαλκιδικής. Σε συνδυασμό με ευρήματα από χρήση φωτιάς καταχώρησε τον Πετραλώνιο πολιτισμό ως τον «αρχαιότερο του κόσμου» (700 χιλ. ετών Προ Σήμερα) ενώ «εντόπισε» και τμήματα σκελετών και εργαλεία στην Τρίλλια της Χαλκιδικής 11 (± 1) εκατ. ετών που «ανατρέπουν» ως και τη θεωρία που θέλει τους αυστραλοπίθηκους[345] να εξήλθαν από την Αφρική. Οι διαβεβαιώσεις του Πουλιανού[346] για τον «Μακεδόνα Αρχάνθρωπο» που είχαν εγείρει διεθνή επιστημονική διαμάχη (η μέθοδος μέτρησης ESR -ηλεκτρονικός παραμαγνητικός συντονισμός- στα τέλη του 20ού έδωσε στο κρανίο ηλικία 250.000 ± χρόνων) δεν θα ήταν άξιες λόγου εδώ αν δεν είχαν γίνει αποδεκτές με θυελλώδη κρατική υποστήριξη: το χώρο του σπηλαίου είχαν επισκεφτεί δύο πρώην πρόεδροι το 1981, ο Valery Giscard d' Estain

[344] βλ. Μαργαρίτης, «Από τον Μεταξά στον Εμφύλιο - Τα σύμβολα της πατρίδας» στο Φλάϊσερ Χ. (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49, Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, Τομές και συνέχειες*, Αθήνα 2003, 121-129.
[345] Australo(pithecus), όπου *austral*=ο προερχόμενος από το νότο.
[346] Ανηρτημένες στο http://www.aee.gr/hellenic/1contents/contents.html

και ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, οι οποίοι συνεχάρηκαν την ανασκαφική του ομάδα ενώ και η τότε υπουργός Πολιτισμού Μελίνα Μερκούρη τού είχε παραχωρήσει άδεια ανασκαφών αορίστου διαρκείας για όλη τη Χαλκιδική και τη λεκάνη της Πτολεμαΐδας -«Στα χέρια της Μελίνας το μυστικό του Αρχανθρώπου» είχε γράψει η *Ακρόπολις* (12.12.1981). Η διεθνής επιστημονική διαμάχη που είχε διχάσει και τους πολιτικούς καταγραφόταν με πηχαίους τίτλους στις εφημερίδες με διάθεση ενίοτε εμπρηστική -«Οι αρχαιολογικοί θησαυροί στα νύχια των ξένων σχολών»-, μετριοπαθή -«Ο άνθρωπος των Πετραλώνων. Πουλιανός: 1εκ. ετών. Παλαιοντολόγοι: 260.000 ετών»- ή καταγγελτική -«Ένα σκάνδαλο παλαιοντολογικό»[347].

Όταν αποφασίσθηκε να φιλοξενηθεί το 3ο Πανευρωπαϊκό Συνέδριο Ανθρωπολογίας στο Μουσείο Πετραλώνων εκδόθηκε στις αρχές του 1982 γραμματόσημο που απεικόνιζε το κρανίο του «Αρχανθρώπου». Το συνέδριο ματαιώθηκε λόγω των επιστημονικών αψιμαχιών κι όταν εντέλει πραγματοποιήθηκε το Σεπτέμβριο δεν έγινε αποδεκτή από τους Ευρωπαίους παλαιοντολόγους η σχετική με το εύρημα προβολή της ταινίας ξεσηκώνοντας νέα διαμάχη η οποία εκ νέου αποτυπώθηκε στις θέσεις των πολιτικών και των δημοσιογράφων της εποχής που, είτε έβλεπαν «σκευωρίες» και φθόνο από τους ξένους[348], είτε ατασθαλίες και οικονομική κακοδιαχείριση στο σπήλαιο των Πετραλώνων[349].

Με τον τίτλο «Ο αρχαιότερος Ευρωπαίος σε γραμματόσημο» υποδέχθηκε το *Βήμα* (16.3.1982) το γραμματόσημο.
Το *Έθνος* (12.3.1982) δημοσίευσε το αίτημα του βουλευτή Βρεττάκου να αποσυρθεί από την κυκλοφορία ένα γραμματόσημο με την απεικόνιση ενός κρανίου υπό αμφισβήτηση και ενός συνεδρίου που είχε ματαιωθεί.

[347] Τόλης Γιαννάκης, *Ελευθεροτυπία*, 21.7.1980 & *Τα Νέα*, 26.11.1980, Μπαλή Άννα, *Εξόρμηση της Κυριακής*, 18.1.1981.
[348] *Απογευματινή* 6.5.1981, 12.12.1981 & *Χριστιανική* 30.4.1982, *Μακεδονία* 25.6.1982.
[349] *Τα Νέα* 21.4.1981 *Ελευθεροτυπία* 22.4.1981 *Αυριανή* 15.12.1982 & *Ελευθεροτυπία* 15.12.1982.

Η επόμενη αρχαιολογική ανακάλυψη που αξιοποιήθηκε προς επίρρωση της εθνικής ιδεολογίας στο πλαίσιο ενός κυριαρχικού προβλήματος της Ελλάδας τη δεκαετία 1980 ήταν αυτή του Μανόλη Ανδρόνικου (1919-1992). Ο Ανδρόνικος, του οποίου το χρονικό της ανασκαφής έχει στοιχεία μυθοποίησης και συναισθηματικής φόρτισης σαν αυτά που διαβάζει κανείς στα ημερολόγια ανασκαφής του περασμένου αιώνα[350], ήθελε τον ελληνισμό -όπως εκτιμά ο Χαμηλάκης βασισμένος στα πολλά άρθρα που δημοσίευε στο *Βήμα*-, παρελθόντα και παρόντα, προϊστορικό, κλασικό και βυζαντινό, τα δημοτικά τραγούδια και τα αρχαία τεχνέργα, την Ελλάδα, την ελληνική Ανατολή και την Κύπρο, αναμφίβολη συνέχεια του ελληνικού πνεύματος[351], καθώς ήταν γεννημένος το 1919 στην Προύσα και γαλουχημένος στην κορύφωση και κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας. Έτσι ο *par excellence* Έλληνας αρχαιολόγος έδωσε στην Ελλάδα το πολιτικό φίλτρο να κοιτάξει -και να προβάλλει- τον εαυτό της με τους εθνικιστικούς όρους του 19ου δίνοντας όχι μόνο το «τεκμήριο» της φυλετικής σχέσης Μακεδόνων και Ελλήνων αλλά και χριστιανική διάσταση στα ευρήματα της Μεγάλης Τούμπας: προγραμμάτισε και άνοιξε την πύλη του τάφου στις 8 Νοεμβρίου, εορτής των Μιχαήλ και Γαβριήλ που στην ορθόδοξη παράδοση φυλούν τις πύλες του παραδείσου. Ξένοι αρχαιολόγοι μίλησαν για «Vergina syndrome» προκαλώντας «εθνική» οργή» -καίτοι αντιρρήσεις ως και για τη θέση των Αιγών είχαν πρώτοι οι φορείς του νομού Πέλλας που συνεχίζουν να ταυτίζουν την Έδεσσα με τις Αιγές[352]. Ο Κωτσάκης, παρότι αναγνωρίζει τη θετική πλευρά της αφύπνισης της αρχαιολογίας στον παραμελημένο βορειοελλαδικό χώρο, εντάσσει το περί την Βεργίνα «σύνδρομο» στα όπλα της «εθνικής άμυνας» όπως το εξέφρασε σαφέστατα το 1987 ο υπουργός Μακεδονίας-Θράκης Στέλιος Παπαθεμελής: «*Χρειαζόμαστε αυτό το ιστορικό κομμάτι τώρα περισσότερο από ποτέ, ώστε να δώσουμε μια απάντηση στην διεθνούς έκτα-*

[350] Έγραψε για τη στιγμή που άνοιξαν τη λάρνακα: «*Τα μάτια όλων άνοιξαν διάπλατα και η αναπνοή μας είχε κοπεί.* (...) *Όταν βρέθηκα έξω* (...) *στάθηκα μονάχος μια στιγμή να συνέλθω από το απίστευτο θέαμα.* (...) *Για πρώτη φορά ένιωσα μια δυνατή ανατριχίλα, κάτι σαν ηλεκτρικό ρεύμα να διαπερνά τη ραχοκοκκαλιά μου. Αν λοιπόν η χρονολογία* (...) *και αν αυτά ήταν βασιλικά λείψανα* (...) *τότε είχα κρατήσει στα χέρια μου τα οστά του Φιλίππου;* (...) *Ήταν τρομαχτικό, αδύνατο να το αντέξει ο νους μου*» (Κουκουζέλη, «Ορισμός και αντικείμενο της Αρχαιολογίας: Μύθος και Πραγματικότητα», στο *Αρχαιολογία στον Ελληνικό Χώρο*, Πάτρα 2003, 77).

[351] Hamilakis, *ό.π.*, 136.

[352] «*Έδεσσα-Αιγές κατά την αρχαιότητα, οπότε και υπήρξε Ιερή Πόλη της Μακεδονίας…*» και «*Εικάζεται ότι εδώ ήταν οι ΑΙΓΕΣ, όπου ο Φίλιππος Β΄ δημιούργησε την αυτοκρατορία που ο ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ εξάπλωσε με τις Μακεδονικές στρατιές του, μέχρι τις Ινδίες*» γράφουν τα επίσημα φυλλάδια που διανέμονται στους επισκέπτες της πόλης (Βλ. «Έδεσσα & Ορεινή Πέλλα», *Οδηγός Περιοχής 2007*, παραγωγή - έκδ. Δήμος Έδεσσας, επιμ. έκδοσης Ε. Κυριακού, σ. 4).

σης προσπάθεια πλαστογράφησης της ιστορίας μας»[353]. Αλλά δεν έχουμε δικαίωμα να ακρωτηριάσουμε όπως μάς αρέσει την ιστορία -καταγγέλλει ο Καστοριάδης- ούτε να την υποτάξουμε αφελώς στις δικές μας προβολές[354] ενώ και η επισήμανση του Trigger το 1989 είναι αποκαλυπτική: «*Στην Ελλάδα* (…) *η αρχαιολογία εξακολουθεί να αξιολογείται ως χρονικό περασμένων μεγαλείων και ως πηγή ελπίδας για το μέλλον*»[355].

Σειρά γραμματοσήμων με θέμα «Βεργίνα - Αρχαιολογικά Ευρήματα» έτους 1979.

Η διαμάχη γύρω από την «εθνικότητα» του Αλέξανδρου συνεχίζεται καίτοι σε άλλες περιοχές του κόσμου -εκεί που ο Μακεδόνας βασιλιάς δεν είναι ένα πολιτικό διακύβευμα- γίνεται αποδεκτός ως ένας αστερισμός της ιστορίας που δικαιούνται να μοιράζονται Δύση και Ανατολή: ο Βρετανός ιστορικός Michael Wood στο *In the Footsteps of Alexander the Great* (1998) περιγράφει το λαϊκό αντίκτυπο που άφησε το πέρασμά του από την Ασία αφού εβραϊκοί θρύλοι αφηγούνται πως βρήκε τη θαυματουργή πέτρα στον επίγειο παράδεισο, μουσουλμανικές δοξασίες πως συνάντησε το δένδρο της αιώνιας ζωής, οι Μογγόλοι υπερηφανεύονται πως είναι ο θεϊκός πρόγονος του Τζένγκις Χαν, στην Ινδία διηγούνται ότι το Ομιλούν Δένδρο είχε προφητέψει τον πρόωρο θάνατό του και την αιώνια δόξα του και στη μεθόριο του Πακιστάν ο επικεφαλής των αρχαιολόγων Amed Dhani επισημαίνει: «*ο Αλέξανδρος δεν ανήκει μόνο στους Έλληνες αλλά και στον ισλαμικό κόσμο, στο Πακιστάν, στην Ινδία, σε όλους*»[356].

Αρχαιολόγοι και ιστορικοί όλο και περισσότερο ανεξαρτητοποιούνται από την πρόσδεση στα αρχαιόπληκτα εθνοκεντρικά σχήματα που δίνουν βιολογική ή/και

[353] Τα Υπουργεία Μακεδονίας-Θράκης και Πολιτισμού συγκέντρωσαν σε 7 τόμους τα αποτελέσματα αυτής της «αρχαιολογικής κοσμογονίας» μολονότι ήταν εμφανές ότι το ενδιαφέρον δεν ήταν για την ανασκαφή *per se* αλλά για τις τρέχουσες πολιτικές διενέξεις (Κωτσάκης, «Το παρελθόν είναι δικό μας», *ό.π.*, 89).

[354] Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, Αθήνα 1981, 243.

[355] Καλπαξής, *Αρχαιολογία και Πολιτική ΙΙ,* ό.π., 15.

[356] Τσανάκας, «Ζει ο βασιλιάς Αλέξανδρος?», στο περιοδικό *Focus*, τεύχ. 2, Απρίλιος 2000, 117.
Ο Wood επιδίδεται στη συγγραφή επικών, ηρωικών έργων όπως *In Search of Myths & Heroes* (2005), *In Search of Shakespeare* (2004), *Hitler's Search for the Holy Grail* (1999) κ.ά. που έχουν γίνει δραματοποιημένα ντοκιμαντέρ από το BBC.

μεταφυσική εξήγηση στη διαδρομή του Έλληνα αναπαράγοντας ένα ειδωλολατρικό σχήμα σύμφωνα με το οποίο «μόνο οι Έλληνες», χάρη στο γονιδιακό τους εξοπλισμό μπορούν και κατανοούν το «θαύμα» που συντελέστηκε στην αρχαιότητα, και μόνο εκείνοι δικαιούνται να το εκπροσωπούν ως αναμφισβήτητοι απόγονοι. Το γεγονός πως η θεωρία που μας θέλει αναλλοίωτους στο χρόνο έχει ένα λογικό κενό, και πως δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν τα ερωτήματα και τα κριτήρια που έθεταν οι αρχαίοι μελετητές ως κεφαλαιώδη απασχολούσαν εξίσου τους απλούς συμπολίτες τους φαίνεται να μην απασχολεί όσους θεωρούν πως οι πολιτισμοί ξεπηδούν όπως η Αθηνά από το κεφάλι του Δία, καίτοι απορρίπτοντας το γεγονός πως κάθε ιστορία είναι σωρευτική υποδηλώνουν μόνο αφελή ναρκισσισμό ή ροπή προς φυλετικές διακρίσεις. Γιατί και ως παλαιότατη πολιτισμική παρουσία οι Εβραίοι, οι Έλληνες, οι Πέρσες, οι Κινέζοι -για τους οποίους ο Arnold Toynbee (1889-1975) έγραψε πως «*έχουν κατασκευάσει εικόνες του παρελθόντος τους που δεν ανταποκρίνονται στην εικόνα που βλέπουν οι μη εμπεπλεγμένοι συναισθηματικά αρχαιολόγοι*»[357]- δεν ανταποκρίνονται στη συνέχεια με τους αυστηρούς όρους αίματος και συγγένειας που ο εθνικιστικός λόγος διατείνεται -καθώς αντιμετωπίζει την εθνική ταυτότητα ως κληροδότημα δίχως να λαμβάνει υπόψη τη διασπορά των φυλών, τις επιμειξίες και τις συγχωνεύσεις, τις δημογραφικές δηλ. αλλαγές που διαφοροποίησαν τα σύνορα και την ανθρωπολογική και πολιτισμική σύνθεση στο εσωτερικό τους. Ωστόσο το υπάρχον ιδεοληπτικό ρεύμα -που εμπίπτει στο «antiquity frenzy»- δίνει την ευκαιρία να στηθεί μια ανθούσα βιομηχανία εκδόσεων που επικαλούνται τα αρχαία κείμενα ως μόνη αλήθεια προσπερνώντας αφενός την υποκειμενικότητα του συγγραφέα, αφετέρου την υπάρχουσα συμβολικότητα πίσω από τις λέξεις αφού ο κόσμος της αρχαιότητας ήταν ένας κόσμος διαποτισμένος με μύθους καθώς στερούνταν επιστημονικής τεκμηρίωσης. Επιπλέον θεωρίες ερασιτεχνών μελετητών συμβάλλουν στον ανορθολογισμό[358] που θέλει -τον Έλληνα, για παράδειγμα- να κατάγεται από το Σείριο ή από την Ατλαντίδα -το «χαμένο παράδεισο» που αποδόμησε ο Vidal-Naquet. Έτσι, στον 20^{ό} αιώνα των προηγμένων επιστημών αλλά και των διαφορετικών κοινωνικοπολιτικών αναγκών η

[357] Καλπαξής, *Αρχαιολογία και Πολιτική ΙΙ,* ό.π., 14.

[358] Όπως οι θεωρίες περί «θεών από το Διάστημα» του Erich von Däniken, δυνάμεων «γήινης μαγείας» του Hitching για τα μεγαλιθικά μνημεία Ευρώπης αλλά και τα αστυνομικά μυθιστορήματα (*Έγκλημα στη Μεσοποταμία* της Agatha Christie), οι κινηματογραφικές ταινίες του Χόλυγουντ, η αρχαιοκαπηλία και οι ιδιωτικές συλλογές αρχαιοτήτων (Κουκουζέλη, «Ορισμός και αντικείμενο της Αρχαιολογίας κλπ.» *ό.π.*, 67-70) που στη συνείδηση του ευρύ κοινού παγίωσε την αρχαιολογική έρευνα ως την εκτέλεση μιας συναρπαστικής αποστολής που συνοδεύεται από «εξωτικούς» κινδύνους, με σχεδόν πάντα αίσιο τέλος και θεαματικές ανακαλύψεις που οφείλονται στον «ηρωικό και διορατικό» αρχαιολόγο, ή συνδέεται με το «κυνήγι χρυσού» σαν να είναι οι αρχαιολόγοι χρυσοθήρες ή τυμβωρύχοι.

λατρεία του παρελθόντος δεν εξέλειψε όπως ίσως περίμενε κανείς, όπως ούτε κι ο εθνικισμός που τη συνοδεύει, ο οποίος κατέχει μέχρι σήμερα «*εξέχουσα θέση στην πολιτική σκηνή*» γράφει ο Hobsbawm, «*μολονότι ιστορικά είναι λιγότερο σημαντικός*»[359]. Η σύγχρονη δύναμή του έγγειται στο γεγονός ότι έπαψε προ πολλού να αντιστοιχεί σε ταξικό υποκείμενο όπως στη γένεσή του, κι ούτε η πεποίθηση τής ανωτερότητας περιορίστηκε στην κοινωνική τάξη και την εποχή που την ανέδειξε: επιχωριάζει στη συνείδηση των περισσοτέρων ανθρώπων, ακόμα και επιστημόνων αρχαιολόγων και ανθρωπολόγων ως πίστη πως η κουλτούρα τους είναι πιο ουσιαστική από τις άλλες κι άρα ανώτερη, διατηρώντας τα εγγενή παθογενή στοιχεία που συνιστούν αποκλεισμό του «Άλλου» αλλά που «βοηθούν να καταλάβουμε ποιοι είμαστε»[360]. Ο γενετιστής Γ. Σταματογιαννόπουλος στο Πανεπιστήμιο Washington (Seattle) ελπίζει σύντομα ν' αποκαλύψει την «ελληνική» καταγωγή και σχέση των Μυκηναίων και των Μινωιτών με τους σύγχρονους Έλληνες μέσα από την ανάλυση γενετικού υλικού από αρχαία οστά και δόντια, και οι συνεχιζόμενες έρευνές του έχουν δείξει ότι «Έλληνες» ζουν στο χώρο της Μεσογείου από το 2900 π.Κ.Ε.: «*Η έρευνα έχει σκοπό*», δηλώνει σε συνέντευξη, «*να διαγνώσει το DNA τους και να διαπιστώσει την προέλευσή τους, αν ήρθαν από το Βορρά, αν ήρθαν από τις στέπες της Ρωσίας ή την Κεντρική Ευρώπη, και αν υπάρχει συνέχεια*». Ο ίδιος ελπίζει ότι, εκτός από πληροφορίες για τις μετακινήσεις και τις συγγένειες των «ελληνικών» πληθυσμών, κάποτε οι γενετικές αναλύσεις θα προσφέρουν κι άλλα στοιχεία, όπως τα πνευματικά χαρακτηριστικά των «αρχαίων προγόνων μας»[361]. Ωστόσο οι, κατά τα άλλα ενδιαφέρουσες, έρευνές του δεν πρόκειται ν' αποδείξουν αυτό που θεωρεί ότι θ' αποδείξουν από μόνες τους: το «Έλληνας» είναι πολιτισμική ταυτότητα, το DNA γενετική. Κι αν βρεθεί ομοιότητα του μιτοχονδριακού DNA των Ελλήνων με των κατοίκων της νότιας Ιταλίας, κι αν οι Ναπολιτάνοι συγγενεύουν γενετικά περισσότερο με τους Ευβοείς και οι Σικελοί περισσότερο με τους Κορίνθιους παρά με τους Μιλανέζους, αυτό δεν θα τους κάνει λιγότερο Ιταλούς: το εθνικό συναίσθημα δεν κληρονομείται, επισημαίνει ο Πρυνεντύ

[359] Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός*, Αθήνα 1984, 264.

[360] Το συναίσθημα ως στοιχείο της εθνικής ιδεολογίας εκλαμβάνεται συχνά ως key-role της ανθρώπινης συμπεριφοράς ακόμα κι από πολιτικούς επιστήμονες σαν τον Ronald Suny που, στο *Why We Hate You: The Passions of National Identity and Ethnic Violence*, και με παραδείγματα από την αρμενική γενοκτονία του 1915 ως την επίθεση της 11ης Σεπτέμβρη, αποδίδει στο θυμικό το κίνητρο για τις εκατόμβες νεκρών αντιμετωπίζοντάς το ως γενεσιουργό αίτιο ενώ είναι μόνο το αποτέλεσμα μιας εθνοκεντρικής πολιτικής που τεχνηέντως εκκολάπτει μισαλλόδοξες συμπεριφορές (για τη μελέτη του Suny Ronald Grigor, βλ. *Working Paper Series*, Feb. 1, 2004, Berkeley Program in Soviet & Post-Soviet Studies, University of California, Berkeley, California Digital Library).

[361] Κατημερτζή, «Το DNA αποκαλύπτει ελληνικά μυστικά», *Τα Νέα*, 22.6.2004.

με αφορμή τον τίτλο του βιβλίου της Μελίνας Μερκούρη *Γεννήθηκα Ελληνίδα* αφού, στην πραγματικότητα, δεν γεννιέται κάποιος Έλληνας, *γίνεται* Έλληνας. Το αίμα δεν έχει εθνικότητα, ούτε τα γονίδια· όταν μιλάμε σήμερα για «πολιτισμική ταυτότητα» αναφερόμαστε κυρίως στη βιωμένη παράδοση παρά στην κληρονομούμενη, καθώς η κληρονομούμενη τείνει να γίνει όλο και πιο οικουμενική[362].

Ο Καλπαξής έχει καταλήξει πως σε ό,τι αφορά την αρχαιολογία «*πάντα θα έχει το ρομαντικό στοιχείο με το κυνήγι του θησαυρού ακόμη κι όταν χρησιμοποιείται από την πολιτική, και πάντα θα έχει το πολιτικό στοιχείο ακόμα κι όταν είναι ρομαντική, και θα βρίσκουμε και την επιστημονική διάσταση σε αυτή -η επιστήμη για την επιστήμη- είτε είναι το ένα είτε το άλλο*»[363]. Ωστόσο στην τρέχουσα εποχή η εξουσία δεν γίνεται πλέον αποδεκτή ως έχουσα μια a priori έγκυρη γνώση, η αυθεντία του μουσείου έχει ήδη από τις αρχές του 20ού αμφισβητηθεί αφότου μέρος του κοινού άρχισε να συνειδητοποιεί πως οι εκθέσεις βασίζονταν σε υποκειμενικές συλλογές και η Νέα Αρχαιολογία (New/Processual Archeology) προέτρεψε ήδη στο δεύτερο μισό του 20ου για την απομάκρυνση από την εθνοκεντρική θεώρηση του παρελθόντος -που χαρακτήριζε την Cultural Archaeology από τον 19ο αιώνα- και για την ερμηνεία των καταλοίπων με κοινωνικοπολιτικά κριτήρια κι όχι αμιγώς εθνοπολιτισμικά, ούτε αποδέχεται την περιγραφή ενός πολιτισμού ως διακριτή, καθορισμένη και ομοιογενή οντότητα στο χώρο και το χρόνο. Σήμερα είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι εθνολογικά χαρακτηριστικά επαναλαμβάνονται σε πολλά κράτη όμορα ή μη[364] κι ούτε η αναγωγή στα αρχαιολογικά ευρήματα -επιχείρημα με ιδιαίτερη απήχηση- συνιστά απόδειξη «εθνικής» ταυτότητας: η σχέση με τεχνέργα και άτομα δεν μπορεί να αποτελέσει τυπικό γνώρισμα καθώς τώρα λαμβάνονται υπόψη οι μεταναστεύσεις και οι αλληλοεπιδράσεις -κι άρα τα στοιχεία «*συναρμολογούνται, αποσυναρμολογούνται και επανασυντίθενται*» όπως επισημαίνει ο Wolf. Έτσι, αγγεία κοινής ταινιωτής ζωγραφικής συναντάμε τόσο στο Διμήνι όσο και στο Tell-Halaf του Ιράκ[365], νωπογραφίες ανάλογες σε χρώματα και φιγούρες (ζωόμορφες, σκηνές κυνηγιού κλπ.) τόσο στην

[362] Πρυνεντύ, «Πολιτισμική Ταυτότητα: Μεταξύ Μύθου και Πραγματικότητας», στο συλ. έργο: *Κωνσταντοπούλου Χ. κ.ά.: ''Εμείς'' και οι ''άλλοι''*, Αθήνα 2000, 52, 53, 54.
[363] Κιοσσέ, «Η πολιτική στην αρχαιολογία», στο *Βήμα*, 15.4.2001.
[364] Η βαλκανική λαϊκή ποίηση πολύ πρόσφατα τόλμησε να παραδεχτεί τις κοινές αφετηρίες της: το «Τραγούδι του νεκρού αδελφού» στα ελληνικά, ο «Κωνσταντής και η Δοκίνα» στα αλβανικά, «Η κόρη και τ' αδέλφια της» στα βοσνιακά, «Λαζάρ και Πετκάνα» στα βουλγαρικά, «Της Βόικας» στα ρουμανικά, «Η κόρη και τ' αδέλφια της» στα σερβικά και «Μια μηλιά ξεφύτρωσε» στα σλαβομακεδονικά είναι η παραλλαγή του ίδιου δημοτικού τραγουδιού (βλ. Σέλλα, «Η ποίηση ενώνει τους λαούς των Βαλκανίων», *Η Καθημερινή*, 12.11.2006).
[365] Βλ. J.B. Bury - Russell Meiggs, *A History of Greece*, & Καρνέζης, *Ιστορικά Μυθολογούμενα*, Αθήνα 1986, 39-40.

πρώιμη Νεολιθική θέση Çatal Hüyük στη νότια Ανατολία όσο και σε σπήλαιο της ανατολικής Ισπανίας, κοινή αρχιτεκτονική τάφων (λαξευτοί, θολωτοί ή τυμβοειδείς) υπάρχει διάσπαρτη από τις ασιατικές στέπες ως την κεντρική Ευρώπη, κι όλα αυτά δυναμιτίζουν την πολιτισμική αποκλειστικότητα.

Μια από τις πύλες του τείχους που οδηγούσαν στη Hattusa, πρωτεύουσα του κράτους των Χετταίων (περ. 1680-1650 π.Κ.Ε.) -σημερινό Boğazköy Ανατολίας. Το σύμπλεγμα «κυκλώπειου τείχους» και λεόντων θυμίζει μυκηναϊκή αρχιτεκτονική.

Αλλά και η γλωσσική, θρησκευτική και γεωγραφική ενότητα ως αντικειμενικό στοιχείο του έθνους πλήττεται από πολυάριθμα παραδείγματα[366] ενώ κι αν θυμηθούμε τα δημοψηφίσματα του 1918 που οργανώθηκαν σε περιοχές με πληθυσμούς ανάμεικτης εθνικής συνείδησης για ν' αποφασίσουν σε ποιο εθνικό κράτος επιθυμούν να ανήκουν, υπήρξαν ομάδες που προτίμησαν να ζήσουν στο «αντίπαλο» εθνικό

[366] Η νότιος Αμερική διακρίνεται για τη θρησκευτική της ομοιογένεια (90% ρωμαιοκαθολικοί) ενώ τα 9 από τα 13 κράτη που τη συναποτελούν έχουν ως επίσημη γλώσσα την ισπανική (εξαιρούνται: Βραζιλία =Πορτογαλικά, Γουιάνα=Αγγλικά, Σουρινάμ=Ολλανδικά, Γαλλική Γουιάνα=Γαλλικά). Εντούτοις είναι διαιρεμένη σε εθνικά κράτη, με διαφορετική εθνική συνείδηση και ενίοτε αντίπαλα μεταξύ τους, και μάλιστα πολέμησαν τους ομόγλωσσους Ισπανούς. Αλλά και το αντίστροφο παράδειγμα από τη νότιο Ασία οδηγεί στο ίδιο συμπέρασμα: η Κίνα, παρά τις 7 καταγεγραμμένες ομιλούσες διαλέκτους (*Mandarin*=870 εκατ. περίπου, *Wu* ή Shanghainese=100 εκ. περίπου, *Yue* ή Cantonaise=65 εκ. περίπου, Min, Xiang, Gan και *Kejia* ή Hakka=από τους περισσότερους κατοίκους της κινεζικής Διασποράς ενώ επιχωριάζουν και μη-σινικές διάλεκτοι, όπως *Zhuang*=Thai, *Mongolian*, η *Tibetan*, η *Uyghur*=Turkic, *Hmong* και *Korean*) και τις 5 γνωστές θρησκείες (βουδισμός, κομφουκιανισμός, ταοϊσμός, χριστιανισμός, μουσουλμανισμός), έχει συγκροτηθεί με το αίσθημα του *συνανήκειν* (Thurgood, «Sino-Tibetan Languages», στο *Microsoft Encarta* 2007).

Στην ελληνική περίπτωση μεγάλο μέρος των πολιτών που εντάχθηκαν στο εθνικό κράτος δεν ήταν ελληνόφωνοι, στις Κυκλάδες δεν ήταν ορθόδοξοι και σε άλλες περιπτώσεις καν χριστιανοί, ενώ η αρχαία ελληνική γλώσσα παρουσιάζει την ανομοιογένεια κάθε γλώσσας που δημιουργήθηκε από επιρροές άλλων διαλέκτων, όπως αραμαϊκών και εβραϊκών, κι ούτε μπορούμε να μιλήσουμε για «εθνική» γλώσσα πριν από την ομοιογένεια που επέβαλλε η κρατική εκπαίδευση.

Αλλά και με αναγωγή στα σύνορα, το φαινόμενο της Διασποράς ανατρέπει τη σύνδεση συνόρων-έθνους-εθνικού συναισθήματος καθώς αποδεικνύει ότι τα σύνορα δεν ταυτίζονται με την ύπαρξη του εθνικού κράτους και του εθνικισμού.

κράτος μολονότι μιλούσαν άλλη προγονική γλώσσα, όπως Πολωνοί που προτίμησαν τη Γερμανία και Σλοβένοι την Αυστρία από τη νέα Γιουγκοσλαβία[367]. Έτσι, τα κριτήρια που κάποτε τέθηκαν για τον εθνικό προσδιορισμό και συνάμα διακριτότητα σήμερα αποτελούν απλοϊκές εκτιμήσεις που συνήθως συνοδεύονται από μια εξίσου απλοϊκή θεώρηση περί αυτοπροσδιορισμού που ικανοποιεί την ενδόμυχη επιθυμία να ανακαλύψει κάποιος τους προγόνους του, που όσο πιο «ένδοξοι» τόσο το καλύτερο, και που ο Froyd αποκάλεσε «οικογενειακό μυθιστόρημα του νευρωτικού ανθρώπου».

Ο ανθρωπολόγος-ιστορικός Don Fowler παρατηρεί πως αν βάσει του ορισμού του C. L. Becker «η ιστορία δεν είναι παρά ένα πακέτο από tricks που παίζουμε εις βάρος των νεκρών», η χειραγώγηση του παρελθόντος από εθνικιστικά και σοβινιστικά κίνητρα αποτελεί ένα πακέτο από tricks που παίζουμε εις βάρος των ζωντανών[368]. Αλλά η σχέση αρχαιολογίας και εθνικισμού αλλάζει σύμφωνα με τον προϊστοριολόγο Philip Kohl καθώς όλο και περισσότεροι αρχαιολόγοι συνειδητοποιούν κι εξετάζουν τον τρόπο που τα αρχαιολογικά δεδομένα έγιναν αντικείμενο εκμετάλλευσης για εθνικιστικούς σκοπούς[369] κι επιπλέον, οι ομιλητές στο Συνέδριο «Archaeology and Nationalism» (Μάιος 1994) παραδέχτηκαν πως η ιστορία της κουλτούρας ξέφυγε από κάθε έλεγχο και συνδέθηκε με εθνικιστικές αρχαιολογίες[370]. Από την άλλη, η συνεργασία των επιστημών άνοιξε έναν ορίζοντα στην αρχαιολογία που σήμερα την καθιστά -γράφει ο Colin Renfrew- απροσδόκητα σχετική κατά πολύ διεθνή τρόπο: παρά την ύπαρξη ξεχωριστών μουσείων με πλούσιο αρχαιολογικό αρχείο μπορούμε να δούμε καθαρότερα πως αυτό που συνέβηκε στην Αμερική ή την Αφρική πριν από δυο ή τρεις χιλιάδες χρόνια, μάς είναι τόσο απαραίτητο προκειμένου να κατανοήσουμε την ανθρώπινη ιστορία όσο και τα γεγονότα που συνέβαιναν την ίδια εποχή στην Ασία και την Ευρώπη, έστω κι αν τα μνημεία τους είχαν μεγαλύτερη παλαιότητα[371]. Ο πολιτισμός είναι ταξίδι και όχι λιμάνι, και η σταδιακή αποδόμηση των ιδεοληψιών που άρχισε από τα μέσα του 20ού αποκαλύπτει ότι η ευρωπαϊκή εκδοχή που τον περιόρισε σε συγκεκριμένα γεωγραφικά μήκη και πλάτη ήταν περισσότερο φυλετική και λιγότερο παγκόσμια. «*Το παρελθόν είναι ξένη γη*» έγραψε κάποιος Άγγλος μυθιστοριογράφος, και οι προϊστοριολόγοι Renfrew και Bahn μάς υπενθυμίζουν πως οι ανθρώπινες κοινωνίες μπορούν κάλλιστα να επιβιώνουν και χωρίς φυλετικούς ή εθνικούς δεσμούς,

[367] Hobsbawm, *ό.π.*, 189.
[368] Fowler, «Uses of the past κλπ.», στο *ό.π.*, 239.
[369] Kohl, «Nationalism and Archaeology κλπ.», στο *ό.π.*, 225.
[370] Sian, «Nationalism, Archaeology and the Interpretation of Ethnicity: Israel and Beyond», στο *Anthropology Today*, Vol. 10, No. 5, London 1994, 20.
[371] Renfrew, «Η Νέα Αρχαιολογία», *Η ελληνική έκδοση του Courrier της Ουνέσκο*, Σεπτέμβριος 1985, 4.

άρα δεν υπάρχει πραγματική ανάγκη να διαιρούμε τον κοινωνικό κόσμο σε κατονομασμένες και διακεκριμένες ομάδες ανθρώπων[372].

Μολονότι θα ήταν αναχρονισμός να επικρίνουμε τις επιλογές του παρελθόντος αφού από τα εθνικά κινήματα το αναμενόμενο ήταν, έτσι κι αλλιώς, η ενοποίηση, κι επειδή αναμφισβήτητα το εθνικό κράτος πέτυχε επιτεύγματα μοναδικά σε σύγκριση με τα προβιομηχανικά κράτη -διείσδυσε στην περιφέρεια της κοινωνίας, μετέτρεψε τον υπήκοο σε πολίτη και κινητοποίησε σε μεγάλο βαθμό το έμψυχο και άψυχο δυναμικό εντάσσοντάς το σε γραφειοκρατικούς μηχανισμούς που τού εξασφάλισαν βιωσιμότητα- το στίγμα τέτοιων θεωρήσεων σήμερα αποτελεί παθολογία. Η μονοπρισματική πολιτισμική αφήγηση του έθνους σκοντάφτει στην πρόταση της ανοιχτής κοινωνίας και των καθολικών αξιών που δεν αρκούνται στην τυπική εθνική εκπροσώπηση προσώπων των οποίων η δράση εξαίρει το λαό που εκπροσωπούν αλλά παραδίδει αυτά τα πρόσωπα στην αφήγηση ως οντότητες οικουμενικές και εκφραστές παναν-θρώπινων διεκδικήσεων, κι ούτε εστιάζει στην «αναβίωση» του παρελθόντος -μια στείρα δηλαδή, εμμονή της μνήμης- αλλά στην κατανόησή του. Ο εθνοκεντρισμός και ο ευρωκεντρισμός οδήγησαν για αιώνες τους περισσότερους Δυτικούς στην παραπλα-νητική αίσθηση -όπως αναφέρει ο Levi-Strauss- ότι η ανθρωπότητα σταματά στα όρια της φυλής, της γλωσσικής ομάδας ή και του χωριού, και αυτή την απεμπλοκή από την υποκειμενικότητα περιγράφει η Kristeva όταν επισημαίνει πως «*ο εθνικισμός δεν είναι ούτε "καλός", ούτε "κακός" αλλά θα προτιμούσα το esprit général του Montesquieu από το Volkgeist του Herder*»[373]. Άλλωστε, στον -σχηματικά αποκαλούμενο- Δυτικό πολιτισμό ενυπάρχει το «esprit général»: είναι ένας πολιτισμός που επηρεάστηκε από άλλους πολιτισμούς, εξελίχτηκε χάρη σε άλλους πολιτισμούς και πορεύεται παράλληλα με άλλους πολιτισμούς, γι' αυτό και είναι σχηματικά αποκα-λούμενος «Δυτικός». Υπό αυτό το πρίσμα, η οικειοποίηση του παρελθόντος είναι ψευδαισθητική: το παρελθόν ανήκει σε όλους. Έτσι, και χωρίς ο Δυτικός πολιτισμός να αποτελεί τη ντροπή του ανθρώπινου γένους -όπως φτάνει να δηλώνει το άλλο άκρο προσέγγισης- θα συνέβαλε στην άρση της ανισότητας η παραχώρηση, από μέρους του, των προνομίων της νοημοσύνης και της προσπάθειας στη συναίνεση και το συγκρητισμό, και σε μια τέτοια βάση εκπονήθηκε αυτή η μελέτη, όχι ως καταγγελία της ματαιοδοξίας του, αλλά ως αναγνώριση της μεγάλης συνεισφοράς

[372] Renfrew-Bahn, *ό.π.*, 195.
[373] Στο *Έθνη χωρίς Εθνικισμό*, Αθήνα 1997, 62.

στην πανάρχαια πορεία του ανθρώπου όσων επιτευγμάτων δεν ονομάστηκαν «κοσμοϊστορικά γεγονότα».

ΑΡΘΡΟΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
και
ΠΗΓΕΣ

Α. Ελληνόγλωσσα

1. ΑΝΩΝΥΜΩΣ, στο περιοδικό *Ευρωπαϊκός Ερανιστής, ήτοι Συλλογή των Αρίστων Άρθρων Διαφόρων Περιοδικών Συγγραμμάτων εν μέρει δε και Πρωτοτύπων Συνθέσεων υπό των κκ. Φιλίππου-Ιωάννου, Γ. Βέλιου, Π. Αργυρόπουλου, Α. Ρ. Ραγκαβή, Ν. Λεβαδιέως και Κ. Παπαρρηγόπουλου*, Εν Αθήναις 1840.
2. ΑΡΣΕΝΗΣ Ιωάννης (διευθ.), «Παλαιοί και νέοι χρόνοι», στο περιοδικό *Ποικίλη Στοά, Εθνική Εικονογραφημένη Επιθεώρησις,* Τόμ. 16, τεύχ. 1, έτος Γ΄, Αθήνα 1914, σσ. 3-17.
3. ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ Πάνος, «Ο Ηρακλής αντέχει στο μύθο», Εφημερίδα *Το Βήμα*, Α4480/Νέες Εποχές, 1.2.2004.
4. ΒΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Γιούλη, «Η ποινή του θανάτου», στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & Τέχνες, Ο θάνατος στην Αρχαιότητα - Διαθήκες των Αρχαίων - Αρχιτεκτονική και θάνατος,* τεύχ. 11, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη (Μάιος) 1984.

5. ΒΕΛΟΥΔΗΣ Γιώργος, *Ο Jacob Philipp Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, (α΄ ανατ. 1970) Αθήνα : Ε.Μ.Ν.Ε. - Μνήμων 1982.
6. ΒΟΥΔΟΥΡΗ Δάφνη, Κράτος και Μουσεία : το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων, Αθήνα : Σάκκουλα 2003.
7. ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ Δημήτριος, «Προς τους Αναγιγνώσκοντας», στο *Βαβυλωνία, Η κατά τόπους διαφθορά της Ελληνικής γλώσσης, Κωμωδία εις πράξεις πέντε*, α΄ έκδ. Ναύπλιο 1836, β΄έκδ. εν Αθήναις, εκ της τυπογραφίας Κωνστ. Καστόρχη 1840, σσ. γ΄- στ΄.
8. ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ Αλέξανδρου, *Ποιημάτια*, εν Αθήναις, τύποις Διονυσίου Κορομηλά, 1860.
9. ΔΕΛΑΣΤΙΚ Γιώργος, «Παγκόσμιος Ασθενής η Κεντρική Ευρώπη», Εφημερίδα *Η Καθημερινή* (Κόσμος), 28-29.10.06.
10. ΔΗΜΑΡΑΣ Κ.Θ. *Νεοελληνικός Διαφωτισμός* (α΄ έκδ. 1977), Αθήνα : Νεοελληνικά Μελετήματα 2007 (έκδ. ένατη).
11. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ Ίωνας, *Όσοι Ζωντανοί* (α΄ έκδ. 1911), Αθήνα : Νέα Θέσις 1992.
12. ΕΛΛΗΝΟΣ, Ανωνύμου του, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας* (α΄ έκδ. εν Ιταλία 1806), Αθήνα: Αλμωπάς & Πέλλα.
13. Εφημερίδα *Αγών*, (Δημοσιογραφικόν όργανον Ηπειρωτών και Μακεδόνων, έτη κυκλοφορίας 1899-1911) αριθ. φύλλου 378, 15.6.1906.
14. Εφημερίδα (Η) *Αθηνά, Εφημερίς πολιτική, φιλολογική και εμπορική*, Α΄ περίοδος 1832-1833 Μέγαρα, Β΄ περίοδος 1833 Ναύπλιο, Γ΄περίοδος 1835-1864, Αθήνα.
15. *Εφημερίς Αθηνών* (1824-1826), τόπος έκδ. Σαλαμίνα, εκδότης Γεώργιος Ψύλλας.
16. Εφημερίδα (Ο) *Αιών, Εφημερίς Πολιτική και φιλολογική - Le Siecle, Journal Politique et Litteraire,* Α΄ περίοδος 1838-1854, Β΄ περίοδος 1857-1863.
17. *Εφημερίς Αρχαιολογική*, εκ της Βασιλικής Τυπογραφίας, Αθήνησι, Οκτώβριος 1837.
18. *Εφημερίς Αρχαιολογική,* «Ευρετήριον» Πρώτης και Δευτέρας περιόδου 1837-1874, Τόμος Πρώτος, συνταχθέν υπό Αθηνάς Γ. Καλογεροπούλου - Μαρίας Προύνη-Φιλίπ, Εν Αθήναις 1973.
19. Εφημερίδα *Σκρίπ* (σατυρική), Γραφεία Θεμιστοκλέους 51, 1893-1895 & *Σκρίπ*, Γραφεία Αγ. Γεωργίου 4, 1895-1917 (εκδότης Ευάγγελος Κουσουλάκος, Γρηγόριος Ευστρατιάδης).
20. ΗΛΙΟΥ Φίλιππος, *Τύφλωσον Κύριε τον Λαόν Σου* (α΄ έκδ. στο συλλογικό τόμο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Αφιέρωμα στον Κ.Θ. Δημαρά*, Αθήνα 1980, 580-626 =*Ερανιστής*, τ. ΙΑ΄), Αθήνα : Πορεία 1988.
21. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ Νικόλαος, «Περί της Κατασκευής Συλλογικών Ταυτοτήτων - Το Παράδειγμα της Εθνικής Ταυτότητας», στο συλ. έργο: Κωνσταντοπούλου Χ. κ.ά.: *"Εμείς" και οι "άλλοι"*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα : Τυπωθήτω, 2000, σσ. 177-200.
22. ΙΟΣ, συντακτική ομάδα, «Οι νονοί της πατρίδας», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* (Ιός της Κυριακής), 31.3.1996.
23. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Ανδρέας, «Κλασική αρχαιότητα και φασισμός», στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & Τέχνες*, τεύχ. 27, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη (Ιούνιος) 1988.
24. «ΚΑΛΙΒΑΝ» (συντάκτης), «Σύγχρονοι χαρακτήρες: Κωνσταντίνος Καραπάνος», εφημερίδα *Μη χάνεσαι*, φύλλο 5.07.1881, Τόμ. 2, αρ. 174.
25. ΚΑΛΟΜΑΛΟΣ Θανάσης, «Το νεοελληνικό έθνος», στο *Τετράδια,* αρ. 16, Αθήνα : Στοχαστής, Χειμώνας 1985, σσ. 19-30.
26. ΚΑΛΠΑΞΗΣ Θανάσης, *Αρχαιολογία και Πολιτική Ι, Σαμιακά αρχαιολογικά 1850-1914*, Ρέθυμνο : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 1990.

27. ΚΑΛΠΑΞΗΣ Θανάσης, *Αρχαιολογία και Πολιτική ΙΙ, Η ανασκαφή του Ναού της Αρτέμιδος, Κέρκυρα 1911*, Ρέθυμνο : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 1990.
28. ΚΑΠΝΙΣΤΟΣ Πέτρος (εκδ.), περιοδικό *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, «Ο Μινωικός πολιτισμός - Το επάγγελμα του αρχαιολόγου: η συστηματική ανασκαφή - Πρωταγωνιστές: Ερρίκος Σλήμαν», τεύχ. 1, Αθήνα : De Agostini Hellas 2002.
29. ΚΑΠΝΙΣΤΟΣ Πέτρος (εκδ.), περιοδικό *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, «Οι Ετρούσκοι: Ταρκυνία και Τσερβέτερι - Πρωταγωνιστές: Ερρίκος Σλήμαν-2», τεύχ. 2, Αθήνα : De Agostini Hellas 2002.
30. ΚΑΠΝΙΣΤΟΣ Πέτρος (εκδ.), περιοδικό *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, «Στόουνχετζ», τεύχ. 6, Αθήνα : De Agostini Hellas 2002.
31. ΚΑΠΝΙΣΤΟΣ Πέτρος (εκδ.), περιοδικό *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, «Αμερική και Ωκεανία - Το επάγγελμα του αρχαιολόγου: οι αρχαιοδίφες», τεύχ. 16, Αθήνα : De Agostini Hellas, Αθήνα 2002.
32. ΚΑΠΝΙΣΤΟΣ Πέτρος (εκδ.), περιοδικό *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, «Αρχαία Ελλάδα: Αθήνα - Το επάγγελμα του αρχαιολόγου: η έννοια του πολιτισμού - Πρωταγωνιστές: Μάσιμο Παλοτίνο-2», τεύχ. 18, Αθήνα : De Agostini Hellas 2002.
33. ΚΑΠΝΙΣΤΟΣ Πέτρος (εκδ.), περιοδικό *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, «Προϊστορική Ευρώπη: οι μεγάλιθοι της Βρετάνης», τεύχ. 30, Αθήνα : De Agostini Hellas 2002.
34. ΚΑΠΝΙΣΤΟΣ Πέτρος (εκδ.), περιοδικό *Αρχαίοι Πολιτισμοί*, «Αμερική και Ωκεανία - Το επάγγελμα του αρχαιολόγου: η Αρχαιολογία της αμερικανικής ηπείρου - Σπυρίδων Μαρινάτος-4», τεύχ. 48, Αθήνα : De Agostini Hellas 2002.
35. ΚΑΡΑΛΗΣ Θεόδωρος, *Γένος - Έθνος - Μεγάλη Ιδέα, Το τρίπτυχον της Ελληνικής Επαναστάσεως,* Λόγος αναπληρωτή καθηγητή Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης εκφωνηθείς εις το αμφιθέατρον Κ. Καραθεοδωρή της Πολυτεχνικής Σχολής την 25η Μαρτίου 1997, ανηρτημένος στο http://alex.eled.duth.gr/Htmlfiles/omilies/karalis/index.html

36. ΚΑΡΝΕΖΗΣ Ιωάννης, *Ιστορικά Μυθολογούμενα*, Αθήνα 1986.
37. ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ Κορνήλιος, Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας, Αθήνα : Ράππα 1981.
38. ΚΑΤΑΡΤΖΗΣ Δημήτρης, *«Συμβουλή στους νέους πώς να ωφελιούνται και να μη βλάπτουνται απτά βιβλία τα φράγκικα και τα τούρκικα και ποια να 'ναι η καθ' αυτό τους σπουδή» στο Δοκίμια* (α΄ έκδ. 1783), επιμ. Κ. Θ. Δημαράς, Αθήνα : Ερμής 1974.
39. ΚΑΤΗΜΕΡΤΖΗ Παρασκευή, «Το DNA αποκαλύπτει ελληνικά μυστικά» Εφημερίδα *Τα Νέα* (Ορίζοντες), P22, A17970P221, 22.6.2004.
40. ΚΙΟΣΣΕ Χαρά, «Θύμα» βεντέτας η χρυσή μάσκα του Αγαμέμνονα», Εφημερίδα *Το Βήμα* (Νέες Εποχές), B06, 19.9.1999.
41. ΚΙΟΣΣΕ Χαρά, «Η πολιτική στην αρχαιολογία», Εφημερίδα *Το Βήμα* (Νέες Εποχές), A41, 15.4.2001.
42. Κ. Ν., «Έκθεσις καλλονών εις τα Ολύμπια», Βερολίνο τη 19/1 Οκτωβρίου 1888, στο εφημερίδα *Ακρόπολις Φιλολογική*, τόμ. 1, αρ. 36, Αθήνα 1888, σσ. 565-568.
43. ΚΟΡΑΗΣ Αδαμάντιος, *Στοχασμοί Αυτοσχέδιοι περί της Ελληνικής Παιδείας και Γλώσσης, μέρος τρίτον* (Προλεγόμενα στην έκδοση του Ισοκράτους, 1807), εις Βαλέτας, Κοραής, Α΄ 2.
44. ΚΟΡΑΗΣ Αδαμάντιος, *Επιστολές προς το Έθνος*, Αθήνα : 1998.
45. ΚΟΥΚΟΥΖΕΛΗ Αλεξάνδρα, «Ορισμός και αντικείμενο της Αρχαιολογίας: Μύθος και Πραγματικότητα», κεφ. 2 στο *Αρχαιολογία στον Ελληνικό Χώρο*, τόμ. Α΄, Πάτρα : Ε.Α.Π. 2003.

46. ΚΟΥΚΟΥΖΕΛΗ Αλεξάνδρα, «Κλάδοι και προβληματική της Αρχαιολογίας. Η ερμηνεία της πολιτισμικής αλλαγής», κεφ. 6 στο *Αρχαιολογία στον Ελληνικό Χώρο*, τόμ. Α΄, Πάτρα : Ε.Α.Π. 2003.
47. ΚΟΥΛΟΥΡΗ Χριστίνα, *Εθνικά στερεότυπα και ελληνική εθνική ταυτότητα στο σχολείο του 19ου αιώνα*, ανάτυπο από το «Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Β. Σφυρόερα», Αθήνα : Λύχνος 1987.
48. ΚΟΥΜΠΟΥΡΛΗΣ Γιάννης, «Η ιδέα της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους στους εκπροσώπους του ελληνικού Διαφωτισμού: η διαμάχη για το όνομα του έθνους και οι απόψεις για τους αρχαίους Μακεδόνες και τους Βυζαντινούς», στο *Δοκιμές*, αρ. 13-14, Αθήνα (Άνοιξη) 2005, σσ. 137-191.
49. ΚΟΥΡΙΑ Αφροδίτη, «Η "περιπέτεια" των ελληνικών αρχαιοτήτων στις ευρωπαϊκές περιηγητικές εκδόσεις», *στο ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & Τέχνες, Κύπρος: ένα σταυροδρόμι - α. Αρχαιότητα,* τεύχ. 23, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη (Ιούνιος) 1987.
50. ΚΩΤΣΑΚΗΣ Κώστας, «Πρόλογος», στο Meskell Lynn (επιμ.), *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, μτφ. Εύη Σαμπανίκου-Αβραάμ Κάουα, Αθήνα : Κριτική 2006, σσ. 9-12.
51. ΚΩΤΣΑΚΗΣ Κώστας, «Το παρελθόν είναι δικό μας», κεφάλ. 2 στο Meskell Lynn (επιμ.), *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, μτφ. Εύη Σαμπανίκου - Αβραάμ Κάουα, Αθήνα : Κριτική 2006, σσ. 77-106.
52. ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ Βασίλειος, [Έφορος Επιγραφικού Μουσείου], *Η Ολυμπία*, Αθήνησι : τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου 1901,
53. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΗΣ Γ. Β., «Εθνικισμός και Διεθνισμός: Πολιτική Ιδεολογία», στο Δ. Γ. Τσαούσης, *Πολιτισμός και Ελληνικότητα*, Αθήνα : 1983, σσ. 27-35.
54. ΛΙΑΚΟΣ Αντώνης, *Η Ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα : Θεμέλιο, 1985.
55. ΛΟΥΚΑΣ Ιωάν., *Εθνικοσοσιαλισμός και ελληνισμός* (προλογικό σημείωμα Θάνος Λίποβατς), Αθήνα : Γρηγόρη 1992.
56. ΛΟΥΝΤΖΗΣ Ερμάννος, *Το μέλλον του Ελληνικού Έθνους εκ του παρελθόντος εξαγόμενον*, Ζάκυνθος : Τυπογραφείον ο Παρνασσός - Σεργίου Ραφτάνη 1851.

57. ΜΑΝΑΚΙΔΟΥ Ελένη, «Η σημασία και η προσφορά της αρχαιολογικής έρευνας στην Ελλάδα», κεφ. 3, στο *Η έννοια του Πολιτισμού - όψεις του ελληνικού πολιτισμού*, τ. Α΄, Πάτρα : Ε.Α.Π. 1999.
58. ΜΑΝΑΚΙΔΟΥ Ελένη, «Ιστορική διαδρομή της επιστήμης της Αρχαιολογίας στην Ευρώπη», στο *Αρχαιολογία στον Ελληνικό Χώρο*, τ. Α΄, Πάτρα : Ε.Α.Π. 2003.
59. ΜΑΡΚΑΤΟΥ Δώρα, «Πάνθεον της νέας Ελλάδος», στο *Η Καθημερινή*, *Επτά Μέρες, Α΄ Κοιμητήριο Αθηνών,* 20.4.2003.
60. ΜΟΣΧΟΣ Ευάγγελος, *Το πρόσωπο της Ευρώπης: τέσσερα δοκίμια για την Ευρώπη και τον πνευματικό πολιτισμό της*, Αθήνα : Ίκαρος 1992.
61. ΜΠΑΛΤΑ Ν. - ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Δ., *Σημειώσεις για την ιστορία του Τύπου*, Αθήνα: Οδυσσέας 1993.
62. ΜΠΟΥΣΕ Βάνα, «Μια τράπουλα με φιλελληνικά θέματα», στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & Τέχνες*, τεύχ. 59, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη (Ιούνιος) 1996.
63. ΜΥΚΟΝΙΑΤΗΣ Ηλίας, «Η ελληνική κοιμητηριακή γλυπτική του 19ου αιώνα», στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & Τέχνες*, τεύχ. 36, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη (Σεπτέμβριος) 1990.
64. ΠΑΝΤΑΖΗΣ Βαγγέλης, «Νέοι χάρτες και αρχαίοι λαοί της ανατολικής Μεσογείου», στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & Τέχνες*, *Ιστοριογραφία της Αρχαιολογίας, Προϊστορικό Αιγαίο,* τεύχ. 86, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη (Μάρτιος) 2003.
65. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΒΕΝΕΤΑΣ Αλέξανδρος, «Η τουριστική αξιοποίηση των μνημείων και των ιστορικών χώρων της Αθήνας ή Η εισροή τουριστών στην

Αθήνα και οι Συνέπειες στα ιστορικά μνημεία της πόλης», στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & Τέχνες*, τεύχ. 61, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη (Δεκέμβριος) 1996.
66. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Αγγελική, «Οι Προϊστορικοί Χρόνοι» στο *Τέχνες Ι: Ελληνικές Εικαστικές Τέχνες - Προϊστορική και Κλασική τέχνη*, τόμ. Α΄, Πάτρα : ΕΑΠ 1999.
67. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ζήσης, *Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός: εισαγωγή στο φυλετικό μίσος: ιστορική κοινωνιολογική και πολιτική μελέτη*, Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα 2000.
68. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ Γρηγόρης, «Εισαγωγή στην έννοια του πολιτισμού», κεφ. 1 στο *Η έννοια του πολιτισμού - Όψεις του ελληνικού πολιτισμού*, τόμ. Α΄, Πάτρα : Ε.Α.Π. 1999.
69. ΠΕΡΔΙΚΑΡΗΣ Μιχαήλ, «Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων» (1811), στο *Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου* (Τόμ. 11, 1961), Αθήνα : επανέκδ. Ακαδημίας Αθηνών, Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού 1997.
70. ΠΕΤΡΑΚΟΣ Βασίλειος, «Τα πρώτα χρόνια της ελληνικής αρχαιολογίας», στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & Τέχνες*, τεύχ. 26, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη (Μάρτιος) 1988.
71. ΠΕΤΡΙΔΟΥ Β. - ΤΟΥΡΝΙΚΙΩΤΗΣ Π., «Η αρχιτεκτονική στην Ευρώπη κατά τον 19ο και τον 20ο αιώνα», Μέρος Β΄ στο *Η Ιστορία των Τεχνών στην Ευρώπη,* τόμ. Β΄, Πάτρα : Ε.Α.Π. 2001.
72. ΠΟΛΙΤΗΣ Αλέξης, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880,* γ΄ έκδ., Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε. - Μνήμων 2003.
73. ΠΟΛΙΤΗΣ Αλέξης, *Το μυθολογικό κενό*, Αθήνα : Πόλις 2000.
74. ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ Όλγα, «Οι βασικές αναφορές των πρώτων», στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & Τέχνες, Ιστοριογραφία της Αρχαιολογίας, Προϊστορικό Αιγαίο,* τεύχος 86, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη (Μάρτιος) 2003.
75. ΠΛΑΤΩΝΑ, *Συμπόσιον*, (εισαγωγή - μτφ. - σχόλια, Β. Δεδούσης), εκδ. Ζαχαρόπουλος.
76. ΠΡΥΝΕΝΤΥ Ζακύ, «Πολιτισμική Ταυτότητα: Μεταξύ Μύθου και Πραγματικότητας», στο συλ. έργο: Κωνσταντοπούλου Χ. κ.ά.: *"Εμείς" και οι "άλλοι"*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα : Τυπωθήτω, 2000 σσ. 49-60.

77. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ Ε.Γ. (επιμ.), *Ιστορικά Έγγραφα περί Αρχαιοτήτων και λοιπών Μνημείων της Ιστορίας κατά τους Χρόνους της Επαναστάσεως και του Καποδίστρια*, Αθήνα : Βιβλιοθήκη της Έν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αριθ. 59, 1967.
78. ΡΟΪΔΗΣ Εμμανουήλ, *Άπαντα*, Πέμπτος τόμος 1894-1904 (φιλολογ. επιμ. Άλκης Αγγέλου), Αθήνα : Φιλολογική Βιβλιοθήκη-1, 1978.
79. ΡΟΪΔΗΣ Εμμανουήλ, *Τα «Ανθελληνικά»*, β΄ έκδ. Αθήνα : Ροές 2006.
80. ΡΟΤΖΩΚΟΣ Νίκος, *Εθναφύπνιση και Εθνογένεση - Ορλωφικά και ελληνική ιστοριογραφία*, Αθήνα : Βιβλιόραμα 2007.
81. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ Γιάννης, *51 έγγραφα για τις κρητικές αρχαιότητες (1883-1898)*, Ηράκλειο : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 1998.
82. ΣΑΜΠΑΝΙΚΟΥ Εύη, «Εισαγωγή - Το Άλλο που είμαστε εμείς», στο Meskell Lynn (επιμ.), *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, μτφ. επιστημ. επιμ. Εύη Σαμπανίκου - Αβραάμ Κάουα, Αθήνα : Κριτική 2006, σσ. 13-19.
83. ΣΒΟΡΩΝΟΣ Νίκος, *Το ελληνικό έθνος : Γένεση και διαμόρφωση του Νέου Ελληνισμού* (προλεγόμενα Σπ. Ασδραχάς, φιλολ. επιμ. Νάσος Βαγενάς), Αθήνα : Πόλις 2004.
84. ΣΕΛΛΑ Όλγα, «Η ποίηση ενώνει τους λαούς των Βαλκανίων», άρθρο για την παρουσίαση του ελληνικού τόμου στο Μουσείο Μπενάκη την 6.11.2006 και την ανθολογία της βαλκανικής ποίησης «Αίμος», στο Εφημερίδα *Η Καθημερινή* (Τέχνες & Γράμματα), 12.11.2006.

85. ΣΙΓΑΛΑΣ Νίκος, «Ελληνισμός και εξελληνισμός : ο σχηματισμός της νεοελληνικής έννοιας ελληνισμός», άρθρο στο *Τα Ιστορικά*, Αθήνα : Μέλισσα (Ιούλιος) 2001.
86. ΣΚΟΠΕΤΕΑ Έλλη, *Το "Πρότυπο Βασίλειο" και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα : Πολύτυπο 1988.
87. ΣΜΠΟΝΙΑΣ Κωνσταντίνος, «Πολιτισμικές προσεγγίσεις και ερμηνείες του παρελθόντος», κεφάλ. 2, στο *Η Έννοια του Πολιτισμού - Όψεις του Ελληνικού Πολιτισμού*, τόμ. Α΄, Πάτρα : Ε.Α.Π. 1999.
88. ΣΤΑΥΡΙΔΗ-ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ Ρένα (επιμ.), *Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα*, Αθήνα : Εκδοτική Ερμής Ε.Π.Ε. 1976.
89. ΣΤΑΥΡΙΔΗ-ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ Ρένα, *Ρήγας-Κοραής, Πρωτεργάτες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού* (Διάλεξη), Αθήνα : Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας 1999.
90. ΣΤΑΥΡΙΔΗ-ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ Ρένα, «Ιδεολογικές διαδρομές. Πολιτική γλώσσα και κοινωνία 1871-1909», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. 5ος, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 2003, σσ. 171-186.
91. ΣΤΑΥΡΙΔΗ-ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ Ρένα, «Ιδεολογικές διαδρομές. Η πνευματική ζωή και η εθνική ολοκλήρωση», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. 6ος, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 2003, σσ. 245-254.
92. ΤΙΒΕΡΙΟΣ Μιχάλης, «Η τύχη των αρχαιοτήτων στην κατοχή», Εφημερίδα *Το Βήμα*, Νέες Εποχές/Α59, 28.10.2001.
93. ΤΟΛΙΑΣ Γεώργιος, «Ελληνομάθεια, αρχαιογνωσία και εθνική κληρονομιά», στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & Τέχνες*, τεύχος 89, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη 2003.
94. ΤΣΑΝΑΚΑΣ Χρήστος, «Ζει ο βασιλιάς Αλέξανδρος;», στο *FOCUS*, τεύχος 2, Απρίλιος 2000, Αθήνα : Λυμπέρη Α.Ε , 2000.
95. ΤΣΙΜΠΙΔΑΡΟΣ Βασίλης, *Το 1821 Χωρίς Δάφνες Και Στέφανα*, 2η έκδ., Αθήνα : Ιωλκός 2004.
96. ΦΛΑΪΣΕΡ Χάγκεν, «Στρατηγικές πολιτισμικής διείσδυσης των μεγάλων δυνάμεων και ελληνικές αντιδράσεις, 1930-1960», στο FLEISCER Hagen (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49, Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο - Τομές και συνέχειες*, Αθήνα : Καστανιώτη 2003.
97. ΦΩΤΙΑΔΗΣ Μιχάλης, «Η συλλογή προϊστορικών αρχαιοτήτων στην Ελλάδα την εποχή πριν από τον Σλίμαν», στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ* & *Τέχνες, Ιστοριογραφία της Αρχαιολογίας - Προϊστορικό Αιγαίο,* τεύχος 86, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη (Μάρτιος) 2003.
98. ΧΑΛΙΚΙΟΠΟΥΛΟΣ Γεράσιμος, «ΕΘΝΙΚΑΙ ΕΛΠΙΔΕΣ», στο *Νέα Ζωή*, τόμ. 1, Αρ. 6, Αλεξάνδρεια 1905, σσ. 98-103.
99. ΧΑΤΖΗΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Κωνσταντίνος, «Μια παλαιοντολογική "απάτη" για εκπαιδευτικούς σκοπούς», στο *ΑΝΙΣΤΟΡΗΤΟΝ* (Εκπαιδευτικά), τόμ. 5, Αθήνα : Σεπτ. 2005.
100. ΧΡΗΣΤΟΥ Θ., «Πολιτικές διώξεις αρχαιολόγων - Η περίπτωση του Ανδρέα Μουστοξύδη (1785-1860), στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & Τέχνες*, τεύχ. 46, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη 1993.
101. ΨΑΡΟΛΙΜΗΓΚΟΣ Αρτέμης, «Η Αθήνα του 1833-1843», στο «Όθων», *Ιστορικά*, αρ. 13, Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, Αθήνα : Τεγόπουλος, Ιανουάριος 2000.

Β. Ελληνόγλωσσα - Μεταφρασμένα

1. BAHN P. - RENFREW C., *Αρχαιολογία - Θεωρίες, Μεθοδολογία και Πρακτικές Εφαρμογές*, μτφ. Ι. Καραλή-Γιαννακοπούλου, Αθήνα : Ινστιτούτο του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα 2001.
2. BAILEY Douglass, «Βουλγαρική αρχαιολογία», κεφ. 4 στο Meskell Lynn (επιμ.) *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, μτφ. Εύη Σαμπανίκου - Αβραάμ Κάουα, Αθήνα : Κριτική 2006, σσ. 131-160.
3. BALANDIER Georges, *Πολιτική Ανθρωπολογία*, μτφ. Μαρία Θανοπούλου, Αθήνα: Παπαζήση 1990.
4. BAHRANI Zainab, «Μεσοποταμία- Μία επίκληση», κεφ. 8 στο Meskell Lynn (επιμ.) *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, μτφ. Εύη Σαμπανίκου - Αβραάμ Κάουα, Αθήνα : Κριτική 2006, σσ. 227-246.
5. CARTLEDGE Paul, *Οι Έλληνες εικόνα του εαυτού τους και των άλλων*, μτφ. Μπουρλάκης Π.- Κουβίδης Δ., Αθήνα : Αλεξάνδρεια 2000.
6. CHADWICK John, *Γραμμική Β και συγγενικές γραμμές*, μτφ. Νικ. Κονόμη (2η έκδ.), Αθήνα : Παπαδήμα 1999.
7. DURANT Will, *Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού*, τόμ. ΣΤ΄, μτφ. Νικ. Παπαρρόδου, Αθήνα : αφοί Συρόπουλοι 1970.
8. DURANT Will, *Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού*, τόμ. Ζ΄, επιμ. Ευαγ. Ζιάκα, μτφ. Νικ. Παπαρρόδου, Αθήνα : αφοί Συρόπουλοι 1970.
9. DURANT Will, *Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού*, τόμ. Ι2΄, μτφ. Μανώλη Κορνήλιου, Αθήνα : αφοί Συρόπουλοι 1970.
10. CROUZET Maurice, *Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού*, τόμ. Κ΄, μτφ. Λεωνίδα Κάβουρα, Αθήνα : αφοί Συρόπουλοι 1971.
11. DUVAL Paul-Marie, «Η Αρχαιολογία της Αρχαιότητας», στο Encyclopédie de la Pléiade, *Ιστορία και Μέθοδοί της - Μεθοδική αναζήτηση των μαρτυριών*, τόμ. Β΄, τεύχος 1, μτφ. Σωκράτη Συμεωνίδη, β΄ έκδ. Αθήνα : ΜΙΕΤ 1985, σσ. 87-120.
12. ÉTIENNE Roland, «Η Αρχαιολογία στη Γαλλία», στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & Τέχνες*, αρ. 46, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη, Μάρτιος 1993.
13. FAGUET Émile, *Σύντομος Ιστορία της Φιλοσοφίας*, μτφ. Κ. Παπαδοπούλου, Αθήνα : Γκοβόστη.
14. FARNOUX Alexandre, «Μινωίτες και Μυκηναίοι στον 20ο αιώνα», στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & Τέχνες,* αρ. 86, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη 2003.
15. FAURIEL Claude, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Α΄ έκδοση 1824-1825*, επιμέλ. Αλέξης Πολίτης (2η έκδ.), Ηράκλειο : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999.
16. FERRO Marc, *Πως αφηγούνται την ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*, μτφ. Πελαγία Μαρκέτου, Αθήνα : Μεταίχμιο 2001.
17. FERRO Marc, *Τα Ταμπού της Ιστορίας*, μτφ. Αγλαΐα Γαλανοπούλου, Αθήνα : Μεταίχμιο 2003.
18. GILLIVRAY Mac, Joseph Alexander, *Μινώταυρος: ο σερ Έβανς και η Αρχαιολογία του Μινωικού μύθου*, μτφ. Κοσματόπουλος Αλεξ., Αθήνα : Ωκεανίδα 2002.
19. GUIZOT Francois, *Η Ιστορία του Πολιτισμού στην Ευρώπη - Από την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ως τη Γαλλική Επανάσταση*, (α΄ έκδ. 1828, Γαλλία), μτφ. Μπάμπης Λυκούδης, Αθήνα : Στοχαστής 2004.
20. HOBSBAWM Eric, *Έθνη και εθνικισμός από το 1870 μέχρι σήμερα: Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα* (α΄ έκδ. 1990), μτφ. Χρυσ. Νάντρις, Αθήνα : Καρδαμίτσα 1994.
21. HOBSBAWM Eric, *Για την Ιστορία*, μτφ. Παρ. Ματάλας, Αθήνα : Θεμέλιο 1997.
22. HOBSON John, *Οι ανατολικές ρίζες του δυτικού πολιτισμού*, μτφ. Μαρία-Αριάδνη Αλαβάνου, Αθήνα : Κέδρος 2006.

23. HUNTINGTON Samuel, *Η σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*, μτφ. Σήλια Ριζοθανάση (4η εκδ.), Αθήνα : Terzo Books 2001.
24. KAMENKA Eugene, «Πολιτικός Εθνικισμός. Η εξέλιξη μιας ιδέας», στο *Τετράδια,* αρ. 26, Αθήνα : Στοχαστής, Φθινόπωρο 1990 - Χειμώνας 1991, σσ. 23-30.
25. KRIESCH Elli, *Ο Θησαυρός της Τροίας και η Ιστορία Του*, μτφ. Θόδ. Παρασκευόπουλος, Αθήνα : Στάχυ 1995.
26. KRISTEVA Julia, 1997, *Έθνη χωρίς Εθνικισμό*, μετ. Κώστας Γεώρμας, Αθήνα : Εναλλακτικές Εκδόσεις 1997.
27. LEFKOWITZ Mary, *Η Μαύρη Αθηνά: Μύθοι και πραγματικότητα*, μτφ. Νάσου Κυριαζόπουλου, Αθήνα : Κάκτος 1997.
28. LEVI-STRAUSS Claude, *Φυλή και Ιστορία - Φυλή και Πολιτισμός*, μτφ. Αθαν. Στεφανίδης (β΄ έκδ.), Αθήνα : Πατάκη 2005.
29. MALLORY J. P., *Οι Ινδοευρωπαίοι, Γλώσσα, Αρχαιολογία και Μύθος* (4η έκδ.), μτφ. Ελένη Αστερίου, Αθήνα : Στάχυ 1999.
30. MARKOV Walter - SOBOUL Albert, *Η Μεγάλη Επανάσταση των Γάλλων*, μτφ. Καίτη Μαράκα, Αθήνα : Σύγχρονη Εποχή 1990.
31. MAZOWER Mark, *Θεσσαλονίκη, Πόλη των φαντασμάτων*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, Αθήνα : Αλεξάνδρεια 2006.
32. MONTAIGNE Michel de, *Δοκίμια*, μτφ. Θ. Νάκας, Αθήνα : Κάλβος 1979.
33. MOSSE Claude - SCHNAPP-GOURBEILLON Annie, *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, μτφρ. Λύντια Στεφάνου, Αθήνα : Παπαδήμα 2001.
34. MESKELL Lynn, «Η αρχαιολογία έχει σημασία», εισαγωγή στο Meskell Lynn (επιμ.), *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, μτφ. Εύη Σαμπανίκου - Αβραάμ Κάουα, Αθήνα : Κριτική 2006, σσ. 21-36.
35. NAIRN Tom, «Εθνικισμός : Ο σύγχρονος Ιανός», στο *Τετράδια,* αρ. 27, Αθήνα : Στοχαστής (Άνοιξη-Καλοκαίρι) 1991, σσ. 49-62.
36. PALTRINIERI M., RIZZONI G., BARBAGLIA E., *Χίτλερ* (Τα υπέρ και τα κατά), μτφ., Νίκος Καραντήνος, Αθήνα : Φυτράκης 1972.
37. PRADEL Pierre, Encyclopédie de la Pléiade, *Ιστορία και Μέθοδοί της* - Διατήρηση και παρουσίαση των μαρτυριών, τόμ. Γ΄, μτφ. Παναγ. Αναστόπουλου (β΄ έκδ.), Αθήνα : ΜΙΕΤ 2001, σσ. 83-132.
38. RENFREW Colin, «Η Νέα Αρχαιολογία», στο *Η ελληνική έκδοση του Courrier της Ουνέσκο*, Αθήνα : Unesco Publications (Σεπτέμβριος) 1985, σσ. 4-8.
39. RÖDER-STAUB Brigitte, «Η απατηλή οικειοποίηση του παρελθόντος ενάντια στην πατριαρχική τύφλωση : η έρευνα για τη μητριαρχία και η αρχαιολογία στη Γερμανία», στο *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τεύχος 67, Αθήνα : Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη 1998.
40. ROTH Ann Macy, «Η αρχαία Αίγυπτος στην Αμερική», κεφ. 12 στο Meskell Lynn (επιμ.), *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, μτφ. Εύη Σαμπανίκου - Αβραάμ Κάουα, Αθήνα : Κριτική 2006, σσ. 303-321.
41. ÖZDOĞAN Mehmet, «Ιδεολογία και αρχαιολογία στην Τουρκία», κεφ. 5 στο Meskell Lynn (επιμ.), *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, μτφ. Εύη Σαμπανίκου - Αβραάμ Κάουα, Αθήνα : Κριτική 2006, σσ. 161-178.
42. OVERY Richard, επιμ., *Άτλας της Παγκόσμιας Ιστορίας*, μτφ. Π. Κουβελάς, Ε. Μιχαλοπούλου, Γ. Σιώρης, Χ. Φωσκίνης, Κ. Χαμηλάκη, Αθήνα : Times Books London & Καθημερινή 2000.
43. SAID W. E., *Οριενταλισμός*, μτφ. Φ. Τερζάκης, Αθήνα : Νεφέλη 1996.
44. SCHNAPP Alain, *Η κατάκτηση του παρελθόντος, οι απαρχές της Αρχαιολογίας*, μτφ. Κατερίνα Δελούκα, Ηράκλειο : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2004.

45. SEGAL Charles, «Ο Έλληνας άνθρωπος, θεατής και ακροατής», στο *Ο Έλληνας Άνθρωπος*, μτφ. Χάρης Τασάκος, Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα 1996.
46. SELIVANOVSKAGO (εκδότ.) *Σπάνια ευποιΐας έργα του Ζώη Κωνσταντίνου Καπλάνη, γεννηθέντος εις Γραικίαν το 1736, και αποθανόντος εις Μόσχαν, τη 20 Δεκεμβρίου τω 1806 έτει & Redkii Blagodetelnzi Podvig Yoia Konstantinovitcha Kaplani, V Gretsii 1736 goda rodivchagosia, V Moskve je 20 dekabria 1806 goda skontchavchagosia*, Μόσχα : (τυπογραφείο) V'Tigraphii S. Selivanovskago 1809.
47. SILBERMAN Neil Asher, «Σε ποιον ανήκει το παιχνίδι; Πολιτικές και κοινωνικές μεταμορφώσεις της αμερικανικής Βιβλικής Αρχαιολογίας», κεφ. 9 στο Meskell Lynn (επιμ.), *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, μτφ. Εύη Σαμπανίκου - Αβραάμ Κάουα, Αθήνα : Κριτική 2006, σσ. 247-264.
48. SMITH Anthony, *Εθνική ταυτότητα*, μτφ. Εύα Πέππα, Αθήνα : Οδυσσέας 2000.
49. TRIGGER Bruce, *Μια ιστορία της αρχαιολογικής σκέψης*, μτφ. Βασ. Λαλιώτη, Αθήνα : Αλεξάνδρεια 2005.
50. VIDAL-NAQUET Pierre, *Αγώνας μου, η Ιστορία*, μτφ. Σοφία Διονυσοπούλου, Αθήνα : Ολκός 2006.
51. WOOLF Stuart, *Ο Εθνικισμός στην Ευρώπη* (πρόλ. Αντώνης Λιάκος), μτφ. Έφη Γαζή, Αθήνα : Θεμέλιο 1999.

Γ. Ξενόγλωσσα

1. ABDI Kamyar, «Nationalism, Politics, and the Development of Arcaeology in Iran», στο *American Journal of Archaeology*, Vol. 105, No. 1, Boston (MA) : Archaeological Institute of America 2001, pp. 51-73.
2. ABU EL-HAJ Nadia, *Archaeology and National Identity in Israel*, The University of Chicago Library, Digital Collections, ανηρτημένο στο http://fathom. lib.uchicago.edu/1/777777 190209/

3. ABU EL-HAJ Nadia, «Translating truths: nationalism, the practice of archaeology, and the remaking of past and present in contemporary Jerusalem», *American Ethnologist*, Vol. 25, No. 2, Arlington, VA (USA) : Blackwell Publisher & American Anthropological Association 1998, pp. 166-185.
4. ACTA ARCHEOLOGICA, «The Reports of Danish Clergymen to the Antiquity. Commission of 1807. The Establishment of the Royal Comission for the Preservation of Antiquities», Vol. 78, Issue 1, Oxford : Blackwell Synergy (Dec.) 2007, pp. 16-18.
5. APPLE Michael, «How the conservative restoration is justified: Morals, genes, and educational policy», στο Μπουζάκης Σήφης (επιμ.), *Ιστορικοσυγκριτικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα : Gutenberg 2000, 315-332.
6. ARNOLD Bettina & HASSMANN Henning, «Archaeology in Nazi Germany: the legacy of the Faustian bargain», στο Kohl Philip & Fawcett Clare (eds.), *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, Cambridge : University Press 1995, pp. 70-81.
7. BURTON Benedict, «International Exhibitions and National Identity», *Anthropology Today*, Vol. 7, No. 3, London : Royal Anthropological Institute (June) 1991, pp. 5-9.

8. BARTON Paul Alfred, *A History of Racism and Terrorism, Rebellion and Overcoming - The Faith, Power, and Struggle of a People*, Philadelphia, Pennsylvania : Xlibris Corporation 2002.
9. BOHRER Frederick, *Orientalism and Visual Culture: Imagining Mesopotamia in Nineteenth- Century Europe*, Cambridge : Cambridge University Press, 2003 & http://www.19thc-artworldwide.org/autumn_05/reviews/conn.shtml
10. BLUMENBACH Johan Friedrich, *Űber die natürlichen Verschiedenheiten im Menschengeschlecht*, Leipzig : Breitkopf und Härtel 1798.
11. COUTSINAS Nadia, «A la conquête de Cnossos : archéologie et nationalisme en Crète 1878-1900», στο *European Review of History - Revue européenne d' Histoire*, Vol. 13, No. 4, Routledge : December 2006, pp. 512-532.
12. COSTITUZIONE della Republica Italiana, Princìpi fondamentali (artt. 1-12) pagina 10, ανηρτημένο στο http://www.senato.it/documenti/repository/ istituzione/costituzione.pdf
13. DANTE Alighieri, *Divina Comedia*, «Purgatorio: Canto V : Buonconte di Monfeltro. La Pia», Milano : Rizzoli 2005.
14. DÍAZ-ANDREW Margarita «Archaeology and nationalism in Spain», chapter 3 στο Kohl Philip & Fawcett Clare (eds.), *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, Cambridge : University Press 1995, pp. 39-56.
15. DÍAZ-ANDREU Margarita & CHAMPION Timothy, «Preface», *στο* Díaz-Andreu & Champion (eds.), *Nationalism and Archaeology in Europe,* London : Westview Press 1996.
16. DÍAZ-ANDREU Margarita & SANQUEZ Mánuel-Ramírez, «Archaeological resource management under Franco's Spain», chapter 6 στο M. L. Galaty & Ch. Watkinson (eds.), *Archaeology Under Dictatorship*, New York : 2004, pp. 109-129.
17. DIETLER Michael, «Our Anchestor the Gauls : Archaeology, Ethnic Nationalism, and the Manipulation of Celtic Identity in Modern Europe», στο *American Anthropologist*, Vol. 96, No. 3, Arlington (VA) : American Anthropological Association 1994, pp. 584-605.
18. ESPOSITO Arianna - LEO Giovanna, «Archaeologie, histoire et politique nationale (1860-1970): l' Italie meridionale et Sybaris», *Revue européenne d' Histoire*, Vol. 13, No. 4, London : Routledge (Decembre) 2006, pp. 621-642.
19. FOWLER Don, «Uses of the past: archaeology in the service of the state», στο *American Antiquity*, Vol. 5, No. 2, Washington : Society for American Archaeology 1987, pp. 229-248.
20. GERO Joan & ROOT Delores, «Archaeology in National Geographic Magazine», στο Cathercole Peter & Lowenthal David (edts.), *The Politics of the Past*, One World Archaeology series - No. 12, London : Routledge 1994.
21. GILLIVRAY Mac, Alexander, «Labyrinths and Bull-Leapers», στο *Archaeology Magazine*, Vol. 53, No. 6, USA : Archaeological Institute of America (November/December) 2000.
22. CLOGG Richard, *A concise history of Greece* (2nd edition), London : Cambridge University Press 2002.
23. GUIDI Alessandro, «Without a Nation: The Italian Case», chapter 6 στο Díaz-Andreu & Champion (eds.), *Nationalism and Archaeology in Europe*, London : Westview Press 1996, pp. 108-118.
24. HAMER Mary, «Cleopatra: An Interpretation», Microsoft® Encarta® 2003 [CD], Redmond, WA: Microsoft Corporation 2003.
25. HAMILAKIS Yannis, *The Nation and its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece*, Oxford : Univeristy Press 2007.

26. HARRINGTON Spenser, «Behind the Mask of Agamemnon», στο *Archaeology Magazine*, Vol. 52, No. 4, USA : Archaeological Institute of America (July/August) 1999.
27. HARRINGTON Spencer, «Utopic Vision», στο *Archaeology Magazine*, Vol. 52, No. 1, USA : Archaeological Institute of America (January/February) 1999.
28. HARVEY David, «Monument and Myth», στο *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 69, No. 3, London : Taylor & Francis Ltd (September) 1979, pp. 362-381.
29. HINGLEY Richard, «Projecting Empire: The Mapping of Roman Britain», στο *Journal of Social Archaeology* , Stanford : Sage Publications 2006, pp. 328-353.
30. HOOCK Holger, «The British State and the Anglo-French Wars over Antiquities, 1798-1858», στο *Historical Journal*, Vol. 50, Issue 1, Cambridge University Press (March) 2007, pp. 49-72.
31. KOHL Philip, «Nationalism and Archaeology: On the Constructions of Nations and the Reconstructions of the Remote Past», στο *Annual Review of Anthropology*, Vol. 27, California : Annual Review 1998, pp. 223-246.
32. KOUPERNIK Cyrille, «Resumé», στο «*Eugénisme et Psychiatrie*, Symposium de Jubilé de l' Association Mondiale de Psychiatrie, Paris : Ėditions scientifiques et médicales Elsevier SAS 2001.
33. KUSHNER Tony, *We Europeans?: Mass-Observation, 'Race' and British Identity in the Twentieth Century*, Aldershot (UK) : Ashgate Publishing 2004.
34. LAPATIN Kenneth, «Snake Goddesses, Fake Goddesses», στο *Archaeology Magazine*, Vol. 54 No. 1, USA : Archaeological Institute of America (January/February) 2001.
35. LEMONICK Michael, «Are the Bible's stories true?», στο *Times CNN*, 28.9.2007, http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,983854-5,00.html
36. LEWIS Stephen, «The Ottoman Architectural Patrimony of Bulgaria», EJOS, IV (2001), (=M. Kiel, N. Landman & H. Theunissen (eds.), στο *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art*, No. 30, Utrecht - The Netherlands (August 23-28, 1999), No. 30, pp. 1-25.
37. MAGAZINE *Lietuvos Archeologija*, «PROFESIONALIOS ARCHEOLOGIJOS PRADININKAS LIETUVOJE PROF. DR. JONUI PUZINUI - 100 METŲ» («THE PIONEER OF THE PROFESSIONAL ARCHAEOLOGY IN LITHUANIA 100TH BIRTH ANNIVERSARY OF PROFESSOR DOCTOR JONAS PUZINAS»), *Tomas 29* (α΄ ἐκδ. *Rinktiniai Rastai* [S*elected Works*] 1983), Vilnius : Diemedžio l-kla 2005.
38. LILLIOS Katina, «National and copper age research in Portugal during the Salazar's regime (1932-1974)», chapter 4 στο Kohl Philip & Fawcett Clare (eds.), *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, Cambridge : University Press 1995, pp. 57-69.
39. MARX Karl - ENGELS Friedrich, *Collected Works*, τόμ. 3, New York: International Publishers 1975.
40. MASS - OBSERVATION ARCHIVE, Essex University, ανηρτημένο στο http://www.sussex.ac.k/library/speccoll/collection_catalogues/tclists/WT19.html
41. MEYER Steven, «Moses Mendelssohn And the Bach Tradition», *Fidelio* Magazine, Vol. 8, No. 2, Washington DC: The Schiller Institute 1999.
42. MEYERS Eric, «Mythmaking at Masada», στο *Archaeology Magazine*, Vol. 56, No. 2, USA : Archaeological Institute of America (March/April) 2003.
43. MILLER Philip, «Racial and Nationalistic Hurdles in the Teaching of Literature» στο *Journal of Negro Education*, Vol. 18, No. 2, Washington DC : Howard University 1949, pp. 134-137.

44. PÄTZOLD Brigitte, «Hungary: we have the brainpower», στο *Le Monde Diplomatique*, July 2001, ανηρτημένο στο http://mondediplo.com/2001/07/08hungaryT
45. PRAG Kay, «Book Reviews: Geva (edt.) Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem, Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982, 1: Architecture and Stratigraphy:Areas A, W and X-2: Final Report», στο *American Journal of Archaeology*, Vol. 108, No. 4, Boston (MA) : October 2004, pp.645-646.
46. PUODŽIŪNAS Giedrius & GIRININKAS Algirdas, «Nationalism Doubly Oppressed: Archaeology and Nationalism in Lithuania», chapter 12 στο Díaz-Andrew & Champion (eds.), *Nationalism and Archaeology in Europe*, London : Westview Press 1996.
47. REID Donald Malcolm,«Cultural Imperialism and Nationalism: The Struggle to Define and Control the Heritage of Arab Art in Egypt», στο *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 24, No. 1, Cambridge University Press (February) 1992, pp. 57-76.
48. SAID W. Edward & CLR James, «Problematizing the Exilic: Eurocentrism and Elitism», στο *Postcolonial Studies*, Rhode Island : Brown University 1997 & http://www.postcolonialweb.org
49. SAUTMAN Barry, «Peking Man and the Politics of Paleoanthropological Nationalism in China», στο *Journal of Asian Studies*, Vol. 60, No. 1, Michigan : Association for Asian Studies 2001, pp. 95-111.
50. SIAN Jones, «Nationalism, Archaeology and the Interpretation of Ethnicity: Israel and Beyond», *Anthropology Today*, Vol. 10, No. 5, London : Blackwell Publishing & Royal Anthropological Institute (October) 1994, pp. 19-21.
51. SØRENSEN, Stig Marie Louise, «The Fall of a Nation, the Birth of a Subject: The National Use of Archaeology in Nineteenth-century Denmark», Chapter 2 στο Díaz-Andrew & Champion (edts.), *Nationalism and Archaeology in Europe*, London : Westview Press 1996.
52. TRIGGER Bruce, «Alternative Archaeologies: nationalist, colonialist, imperialist», στο *Man,* New Series, Vol. 19, No. 3, London : Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland 1984.
53. THURGOOD Graham, «Sino-Tibetan Languages», Microsoft® Encarta® 2007 [CD], Redmond, WA: Microsoft Corporation 2006/2007.
54. VALE Lawrence, «Mediated monuments and national identity», στο *The journal of Architecture*, Vol. 4, Royal Institute of British Architects (RIBA) & Routledge (Winter) 1999, pp. 391-408.
55. VICK Brian, «Greeks, Germans and National Histories», στο *The Journal of the History of ideas*, Vol. 63, No. 3, Minnesota : German Studies Association 2002, pp. 495-500.
56. USMAN Jeffrey, «The Evolution of Iranian Islamism from the Revolution Through the Contemporary Reformers AB», στο VANDERBILT JOURNAL OF TRANSNATIONAL LAW, Vol. 35, p. 1679, ανηρτημένο στο http://www.drsoroush.com/PDF/E-CMO-20020000-the_Evolution_of_Iranian_Islamism-Usman.pdf
57. WALSH Kevin, *The Represantation of the past*, *Museums and Heritage of the post- modern world*, London : Routledge 1992.
58. WELLINGTON King, *Heinrich Schliemann: Heros & Mythos*, ανηρτημένο στο http:/www.utexas.edu/courses/wilson/ant304/biography/arybios97/kingbio.html
59. WIKIPEDIA, «Asterix. Stereotypes and Illusions», ανηρτημένο στο http://en.wikipedia.org/ wiki/Asterix#Stereotypes_and_allusions

60. WILK Richard, «The Ancient Maya and the Political Present», στο *Journal of Anthropological Research,* Albuquerque (NM) : University of New Mexico 1985, pp. 307-326.
61. WOLF Eric, *Europe and the People Without History*, Berkeley : University of California Press 1982.